

# ΣΧΕΣΕΙΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΚΑΙ ΑΛΒΑΝΙΑΣ 1923-1928

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ

Αριθ. πρωτ

Εν Αθήναις τῆς

192

Τμήμα

Θέμα

Mehdi Tasheri  
ancien Ministre, Président  
du Comité  
ancien Membre du Haut  
Conseil et député

Milto Tutulani  
ancien Ministre et  
député

Kol Thaqi  
ancien Ministre  
Membre de la Com. des  
Comptes

Kostas Alizgotti  
Secrétaire de la Délégation  
Προηγούμενος αριθμός

Procès Verbal  
de la séance d'inauguration  
tenue au Ministère des  
Affaires Étrangères le 10  
juillet 1926 à 10h

Sont présents:

et les délégués du Com.  
Hellénique MM. Tasheri,  
Tutulani et Thaqi  
de la section des Traités  
D. Nicoskoumbos directeur  
de la section Administrative  
E. Pichon chef de section  
au Ministère des Aff. Étrang.

παρατηρητής



5/2

Επιμέλεια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας



ΔΗΜΙΤΡΗΣ ΜΙΧΑΛΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ

ΣΧΕΣΕΙΣ

ΕΛΛΑΔΑΣ ΚΑΙ ΑΛΒΑΝΙΑΣ

1923-1928

**ΣΧΕΣΕΙΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΚΑΙ  
ΑΛΒΑΝΙΑΣ  
1923-1928**

Επιμέλεια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας





ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ

# ΣΧΕΣΕΙΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΚΑΙ ΑΛΒΑΝΙΑΣ 1923-1928



ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΚΟΡΙΝΘΟΣ	
ΑΡ. ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ	55979
ΗΜΕΡ. ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ	10/9/2014
ΤΑΞΙΝ. ΑΡΙΘΜ.	

παρατηρητής



ΣΕΙΡΑ: ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

ΘΕΜΑΤΑ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ  
ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Διεύθυνση: Παύλος Πετρίδης  
Καθηγητής Νομικής  
Σχολής Πανεπιστημίου  
Θεσσαλονίκης

ΘΕΜΑΤΑ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ  
ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Διεύθυνση: Γιάννης Χασιώτης  
Καθηγητής Φιλοσοφικής  
Σχολής Πανεπιστημίου  
Θεσσαλονίκης

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΚΟΝΙΤΣΑΣ

Φωτοστοιχειοθεσία-εκτύπωση-βιβλιοδεσία: «Παρατηρητής» Ανώνυμη Εταιρία  
εκδόσεων, Αλ. Σταύρου 15, τηλ. 927685, 938427, Θεσσαλονίκη

Κεντρική Διάθεση:

«Παρατηρητής», Αλ. Σταύρου 15, Θεσσαλονίκη, τηλ. 927685

«Παρατηρητής», Διδότου 39, Αθήνα, τηλ. 3600658, 3608527



δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Στη γυναίκα μου

ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

ΘΕΜΑΤΑ ΝΕΟΡΗΘΟΡΙΚΗΣ  
ΙΣΤΟΡΙΑΣ  
Απόστολος Βασιλάκης  
Κολλυμύτι, 2008  
Σελ. 144, 1500 λέξεις  
ISBN 978-960-85-1111-1

ΘΕΜΑΤΑ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ  
ΙΣΤΟΡΙΑΣ  
Απόστολος Βασιλάκης  
Κολλυμύτι, 2008  
Σελ. 144, 1500 λέξεις  
ISBN 978-960-85-1111-1

Επίσημο βιβλίο

Εθνική Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας



## ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ο ερευνητής που θέλει να ασχοληθεί με τις ελληνοαλβανικές σχέσεις στη διάρκεια του Μεσοπολέμου βρίσκεται μπροστά σε ένα μεγάλο αριθμό πολύπλοκων ζητημάτων, το καθένα από τα οποία θα μπορούσε να είναι το θέμα μονογραφίας. Αν μάλιστα ληφθεί υπόψη και η έλλειψη, όσον αφορά τα περισσότερα από αυτά, συστηματικής επιστημονικής προεργασίας, εύκολα καταλαβαίνει κανείς πως η υποτυπώδης έστω προσέγγιση του συνόλου τους αποτελεί, στο στάδιο τουλάχιστον που βρίσκεται σήμερα η έρευνα, εγχείρημα που περικλείει, από επιστημονική άποψη, πολλούς κινδύνους —ή, μάλλον, δεν είναι πραγματοποιήσιμη.

Το πρώτο λοιπόν πρόβλημα που αντιμετώπισα, προτού ακόμη αρχίσω τη δουλειά μου, ήταν εκείνο της επιλογής. Μια λύση θα ήταν να μελετήσω το μεγάλο θέμα της εθνικής ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία, το οποίο, σε πολλές περιπτώσεις, επέδρασε σαν καταλύτης στις σχέσεις των δύο χωρών. Τελικά, προτίμησα να ασχοληθώ με ζητήματα 'περιθωριακά' και κάπως ξεχασμένα σήμερα, όπως των Μουσουλμάνων της Τσαμουριάς και των «αλβανικών κτημάτων» στην Ελλάδα. Ο λόγος είναι απλός: τα ζητήματα αυτά ανέκυψαν εξαιτίας της προβολής συγκεκριμένων αλβανικών απόψεων και αξιώσεων. Η ανάλυσή τους λοιπόν αναγκάζει, θα μπορούσε να πει κανείς, τον Έλληνα ερευνητή να δει τα πράγματα και από την άλλη οπτική γωνία, κάτι που επιτρέπει, επειδή, ακριβώς, η αλβανική πλευρά κατέβαλε ιδιαίτερες προσπάθειες για μια σύμφωνα με τις απόψεις της διευθέτησή τους και την εξυπηρέτηση έτσι σημαντικών συμφερόντων της, την επισήμανση, ειδικότερα, στοιχείων χρήσιμων σε προσπάθειες ερμηνευτικής προσέγγισης άλλων προβλημάτων που ανέκυψαν



μεταξύ των δύο χωρών και, γενικότερα, μια όχι και τόσο παραδοσιακή αλλά μάλλον αντικειμενική και οπωσδήποτε ενδιαφέρουσα θεώρηση του όλου πλέγματος των ελληνοαλβανικών σχέσεων.

Βέβαια, η επιλογή αυτή δημιούργησε, με τη σειρά της, ένα άλλο σημαντικό πρόβλημα. Πράγματι, ο ακριβής καθορισμός των αιτίων που καθόρισαν την πολιτική των Τιράνων στα δύο επίμαχα ζητήματα δεν μπορεί να βασιστεί παρά στην αναδίφηση αλβανικών αρχειακών πηγών. Αυτό όμως — και σήμερα ακόμη — δεν είναι δυνατό. Ελπίζω όμως ότι η ερευνά μου στα αρχεία του υπουργείου Εξωτερικών όχι μόνο της Ελλάδας αλλά και της Ιταλίας, της Μεγάλης Βρετανίας και των Ηνωμένων Πολιτειών καθώς και η μελέτη του *Official Journal* και των δημοσιευμένων εγγράφων της Κοινωνίας των Εθνών είχαν ως αποτέλεσμα τη μερική έστω κάλυψη των αναπόφευκτων κενών. Εξάλλου, η αναδίφηση ειδικότερα των ανέκδοτων ιταλικών πηγών επέτρεψε τη διευλεύκανση πτυχών της δραστηριότητας της Ρώμης που παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τον Έλληνα ερευνητή.

Νομίζω ότι μετά τις επισημάνσεις αυτές είναι πια εφικτή η διασαφήνιση του περιεχομένου του βιβλίου. Στις σελίδες του επιχειρείται η — με αρκετές ατέλειες — ιστορική παρουσίαση δύο μόνον ζητημάτων — συγκεκριμένα, των Μουσουλμάνων της Τσαμουριάς και των κτημάτων — από εκείνα, των οποίων η ύπαρξη δυσχέρανε τις ελληνοαλβανικές σχέσεις στη διάρκεια του Μεσοπολέμου. Ακόμη, η παρουσίαση αυτή περιορίζεται χρονικά στην περίοδο κατά την οποία αυτά υπήρξαν αιτίες έντασης ανάμεσα στις δύο χώρες. Σε τελευταία δηλαδή ανάλυση, η δουλειά μου ας θεωρηθεί απλή συμβολή στην έρευνα μάλλον, αναζήτηση, έστω, των κατευθύνσεων προς τις οποίες αυτή πρέπει να στραφεί, παρά προσπάθεια εξαγωγής οριστικών συμπερασμάτων πάνω σε συγκεκριμένα προβλήματα.

Στη διάρκεια της συλλογής του αναγκαίου για τη συγγραφή της εργασίας αυτής υλικού χρειάστηκε να δουλέψω και στην Ουάσιγκτον, τη Νέα Υόρκη, το Λονδίνο και τη Ρώμη. Αυτό δεν θα ήταν δυνατό χωρίς τις υποτροφίες που μου χορήγησαν το Αμερικανικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα, στα πλαίσια του προγράμ-



ματος Φουλμπράιτ, και το Βρετανικό Συμβούλιο — αλλά και τη βοήθεια που μου έδωσε η διεύθυνση των Ιταλικών Επιμορφωτικών Ινστιτούτων της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης. Ακόμη, πολλοί ήταν εκείνοι που συνέβαλαν στην ευόδωση της προσπάθειάς μου, προς τους οποίους αισθάνομαι την ανάγκη να εκφράσω τις πιο θερμές ευχαριστίες. Συγκεκριμένα, οι Βάσος Κόντης και Κώστας Χατζηκωνσταντίνου, επίκουροι καθηγητές, αντίστοιχα, στο τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας και το τμήμα Νομικής του πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, με βοήθησαν να λύσω ένα πλήθος προβλημάτων, τόσο σε θεωρητικό όσο και σε πρακτικό επίπεδο, ενώ οι Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, Θεωδωρής Κουλουμπής, Παύλος Πετρίδης και Καλλιόπη Κούφα, καθηγητές και αναπληρώτρια καθηγήτρια στο τμήμα Νομικής του ίδιου πανεπιστημίου, μου έκαναν, στο στάδιο ιδίως της συγγραφής, υποδείξεις που αποδείχτηκαν πολύτιμες. Όσον αφορά τη μελέτη των ελληνικών ειδικά πηγών, ιδιαίτερα χρήσιμες υπήρξαν οι συμβουλές της Δόμνας Δοντά, διευθύντριας του Ιστορικού Αρχείου του υπουργείου Εξωτερικών. Εξάλλου, οι Νικόλαος Σταύρου, καθηγητής στο πανεπιστήμιο Howard της Ουάσιγκτον, Θεωδωρής Καρυώτης και Νίκος Παπακωνσταντίνου, αντίστοιχα οικονομικός σύμβουλος και ακόλουθος τύπου της ελληνικής πρεσβείας στις ΗΠΑ, και Μάκης Γιαννάς, υποψήφιος διδάκτωρ στο πανεπιστήμιο American επίσης της Ουάσιγκτον, διευκόλυναν σε μεγάλο βαθμό την έρευνά μου στα Εθνικά αρχεία των Ηνωμένων Πολιτειών και στη Βιβλιοθήκη του Κογκρέσου. Ο Francesco Guida, επιστημονικός συνεργάτης στη Φιλοσοφική Σχολή του πανεπιστημίου της Ρώμης La Sapienza με βοήθησε στην επισήμανση των σχετικών με το θέμα μου εγγράφων του Ιστορικού Αρχείου του υπουργείου Εξωτερικών της Ιταλίας. Πολύ σημαντική άλλωστε υπήρξε η συμβολή του Shkëlzen Raça, ανεξάρτητου επιστημονικού ερευνητή στο ιστορικό τμήμα του Αλβανολογικού Ινστιτούτου της Πρίστινας, στη μετάφραση κεφαλαίων ορισμένων παλιών αλβανικών βιβλίων. Ο Βασίλειος Φόρης, τέλος, διευθυντής του Ινστιτούτου Νεοελληνικών Σπουδών του πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, μου προσέφερε με πολλή καλοσύνη τη βοήθειά του στη γλωσσική επεξεργασία της τελικής μορφής του κειμένου της εργασίας αυτής.



Όμως αισθάνομαι την ανάγκη να ευχαριστήσω ιδιαίτερα τους γονείς μου, τη γυναίκα μου — αλλά και τους φοιτητές του τμήματος Νομικής του πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, οι οποίοι, στη διάρκεια του ακαδημαϊκού έτους 1984-1985, παρακολούθησαν το μάθημα «Διπλωματική Ιστορία» πρώτα και στη συνέχεια «Σύγχρονα διεθνή θέματα και ελληνική εξωτερική πολιτική»: το ενδιαφέρον με το οποίο περιέβαλαν τη δουλειά μου, υπήρξε για μένα η μεγαλύτερη ίσως ενθάρρυνση για συνέχιση μιας επίπονης προσπάθειας.

Δ.Μ.

δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

## ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

ASMAE	Archivio Storico del Ministero degli Affari Esteri, Ρώμη.
AYE	Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, Αθήνα
FO	Public Record Office, Foreign Office Papers, Λονδίνο
NA	National Archives, Ουάσιγκτον
NAMP	National Archives Microfilm Publications, Ουάσιγκτον.

Ό.π.=όπου παραπάνω· χ.α.=χωρίς αριθμό· χ.έ.=χωρίς έτος έκδοσης· χ.η.=χωρίς ημερομηνία· χ.τ.=χωρίς τόπο έκδοσης· χ.υ.=χωρίς υπογραφή.



Επιμέλεια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσα

## ΕΙΣΑΓΩΓΗ



Τσαμουριά λεγόταν η περιοχή της Ηπείρου που εκτείνεται, παραλιακά, από τις εκβολές του Αχέροντα μέχρι το Βουθρωτό και ανατολικά, ως τις υπώρειες της Ολύτσικας<sup>1</sup>. Ένα μικρό της τμήμα περιήλθε στην Αλβανία<sup>2</sup>: στο υπόλοιπο, το 1923 ζούσαν 20.319 Μουσουλμάνοι<sup>3</sup> που είχαν τα αλβανικά ως μητρική γλώσσα<sup>4</sup>.

Σχετικά με τους Μωαμεθανούς αυτούς επικράτησε η άποψη ότι η καταγωγή τους ήταν αλβανική —αλλά και υποστηρίχθηκε πως, γενικότερα, ανήκαν στο αλβανικό έθνος<sup>5</sup>. Στην Ελλάδα όμως έχει διατυπωθεί η θεωρία ότι ήταν απλώς απόγονοι Θεσπρωτών που είχαν εξισλαμιστεί στη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας και αποβάλλει, εξαιτίας των σχέσεων τους με τους εγκατεστημένους στα παράλια Αλβανούς μπέηδες, την ελληνική γλώσσα<sup>6</sup>. Σε ειδικό «σημείωμα» που συνέταξε το Σεπτέμβριο του 1923, στέλεχος του υπουργείου Γεωργίας τονίζονταν χαρακτηριστικά τα εξής: ...Οι Μουσουλμάνοι [της Τσαμουριάς] έχουν σαφή συναίσθησιν της κοινής μετά των Χριστιανών [της περιοχής]...καταγωγής και πολλοί διατηρούν και την ανάμνησιν εισέτι της μεταλλαγής [του] θρησκευματος. Κατά το αίσθημα...είναι φανατικοί Μουσουλμάνοι... και ουδέν πλέον τούτου<sup>7</sup>. Το Φεβρουάριο του 1925 εξάλλου, ο γενικός διοικητής Ηπείρου υπογράμμιζε τα ακόλουθα σε έγγραφο που απεύθυνε στο υπουργείο Εξωτερικών: Αναμφισβήτως οι Μουσουλμάνοι Τσάμηδες<sup>8</sup> είναι γηγενείς της χώρας ην οικούσι ως και οι μετ' αυτών συνοικούντες Χριστιανοί, αποβαλόντες το πατριον δόγμα από των μέσων του 17ου αιώνας.<sup>9</sup> Τούτο αποδεικνύει και το γεγονός ότι έχουσι τα αυτά ήθη και έθιμα και την αυτήν ενδυμασίαν μετά των Χριστιανών, άτινα... είνε διάφορα προς τα των Αλβανών. Εις πολλά δε μέρη απαντώνται και τα αυτά χριστιανικά ονόματα.



Ωσαύτως εν Ηπείρω εγένετο πάντοτε διάκρισις μεταξύ Τσαμουριάς και Αρβανιτιάς... Οι Τσάμηδες [τέλος] διακρίνονται των Αλβανών και κατά την εθνικήν συνείδησιν [εφ' όσον] ουδέποτε... έσχον αλβανικήν τοιαύτην.<sup>10</sup> Ανάλογες εκδοχές και γνώμες περιέχονται τόσο σε άλλα έγγραφα που βρίσκονται στο Ιστορικό Αρχείο του υπουργείου Εξωτερικών<sup>11</sup> όσο και σε βιβλία και άρθρα που γράφτηκαν ιδίως μετά το τέλος της Κατοχής<sup>12</sup>.

Αν και αυτές οι απόψεις διατυπώθηκαν σε περιόδους κατά τις οποίες η χώρα αντιμετώπιζε προβλήματα εξαιτίας των Μωαμεθανών αυτών —ή και σε εποχές που η ανάμνηση τέτοιων προβλημάτων ήταν ακόμη ζωννή— και επομένως η προβολή τους θα μπορούσε να εκληφθεί ως προσπάθεια υποστήριξης ελληνικών θέσεων, υπάρχουν ωστόσο σε αυτές σημεία που δύσκολα αμφισβητούνται. Πράγματι, οι Τσάμηδες, τουλάχιστον όταν άρχισε η μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας ανταλλαγή των πληθυσμών, δεν είχαν σαφή εθνική συνείδηση: ήταν πριν από όλα Μουσουλμάνοι. Είναι χαρακτηριστικό ότι, ενώ στη διάρκεια του πρώτου Βαλκανικού Πολέμου ανέπτυξαν σημαντική δράση ενάντια στις ελληνικές δυνάμεις που απειλοθέρωσαν την Ήπειρο<sup>13</sup>, στη συνέχεια, μετά την κατάρτιση της οθωμανικής κυριαρχίας και τις παραμονές του από τις Μεγάλες Δυνάμεις καθορισμού των ελληνοαλβανικών συνόρων<sup>14</sup>, εκδηλώθηκε ανάμεσά τους ικανοποίηση για τα μέχρι τότε αποτελέσματα της ελληνικής διοίκησης και απόφαση ένοπλης αντίδρασης σε κάθε απόπειρα επιβολής σε αυτούς του ζυγού του Αλβανικού Κράτους<sup>15</sup>. Τα Τίρανα πάντως τους θεώρησαν Αλβανούς και προσπάθησαν, σε μια πρώτη φάση, να πετύχουν την εξαίρεσή τους από την ανταλλαγή των πληθυσμών, και, σε δεύτερη, να εκμεταλλευθούν την παρουσία τους — σε μια 'ευαίσθητη' μάλιστα περιοχή: οι προσπάθειες αυτές έμελλαν να προκαλέσουν ένταση στις ελληνοαλβανικές σχέσεις.

Ένα άλλο ζήτημα που υπήρξε, από το 1927 κυρίως, 'σημείο τριβής' μεταξύ των δύο χωρών ήταν εκείνων των κτημάτων. Το πρόβλημα εντοπιζόταν στις αποζημιώσεις που θα καταβάλλονταν σε Αλβανούς υπηκόους, κτήματα των οποίων στην Ελλάδα είχαν απαλλοτριωθεί για να αποκατασταθούν, βασικά, πρόσφυγες από



τη Μικρά Ασία και την Ανατολική Θράκη<sup>16</sup>. Τα Τίρανα αξίωναν, σε γενικές γραμμές, την καταβολή αποζημίωσης μεγαλύτερης από αυτήν που οριζόταν από την ελληνική αγροτική νομοθεσία — αρχικά πλήρους και αργότερα ανάλογης με εκείνη που είχε προβλέψει η Αθήνα ειδικά για υπηκόους ορισμένων άλλων Δυνάμεων.

Πρέπει να τονιστεί ότι, από ένα σημείο και πέρα, το ζήτημα αυτό εξελίχτηκε παράλληλα με εκείνων των Μουσουλμάνων της Τσαμουριάς: θα μπορούσε μάλιστα να πει κανείς ότι το ένα εμπλέχτηκε στο άλλο. Τον Ιούνιο του 1928 και τα δύο εξετάστηκαν από το Συμβούλιο της Κοινωνίας των Εθνών. Αν και η δικαίωση των ελληνικών θέσεων δεν επέφερε το οριστικό τους 'κλείσιμο', σήμανε ωστόσο το τέλος μιας περιόδου αισθητής έντασης μεταξύ των δύο Κρατών. Η στη συνέχεια συστηματική παρακολούθησή τους θα ισοδυναμούσε με τη μελέτη ενός άλλου 'κεφαλαίου' της ιστορίας των ελληνοαλβανικών σχέσεων — εγχείρημα, για την πραγματοποίηση του οποίου λείπουν σήμερα οι αντικειμενικές προϋποθέσεις.

δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κοινοβουλίου



## ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. [Παναγιώτη Αραβαντινού], Χρονογραφία της Ηπείρου των τε ομώνυμων ελληνικών και ιλλυρικών χωρών διατρέχουσα κατά σειράν τα εν αυταίς συμβάντα από του σωτηρίου έτους μέχρι του 1854. Περιέχουσα και τοπογραφικόν πίνακα αναπτύσσοντα την πολιτειαγραφικήν, ιστορικήν και γεωγραφικήν κατάστασιν των εν των κειμένω ενδιαλαμβανομένων επαρχιών, πόλεων, κωμών και θέσεων, προς δε τούτοις και ακριβή στατιστικήν έκθεσιν πάσης της Ηπείρου, τόμος δεύτερος (Αθήνα, 1856), σ. 168· του ίδιου, Περιγραφή της Ηπείρου εις μέρη τρία, μέρος Γ', εισαγωγή Κ.Θ. Δημαρά, επιμέλεια Ε.Ι. Νικολαΐδου (Γιάννενα, 1984)· Χ.Ι. Σούλη, λήμμα «Τσαμουριά», Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαιδεία, τόμος εικοστός τρίτος (Αθήνα, 1933), σ. 405· ΑΥΕ, 1926, Γ/68/Χ, Σημείωμα Ν.Η. Αναγνωστόπουλου, επιθεωρητή αγροτικής αποκατάστασης προσφύγων, «Περί των θρησκευτικών μειονοτήτων της Τσαμουργιάς» (Γιάννενα 4 Σεπτεμβρίου 1923), συνημμένο σε έγγραφο [αρ. 33878, Αθήνα, 26 Μαρτίου 1925] του υπουργείου Γεωργίας προς το υπουργείο Εξωτερικών.

Κέντρα της Τσαμουριάς ήταν η Παραμυθιά, οι Φιλιάτες, η Πάργα και το Μαργαρίτι. Το 1923, το ελληνικό τμήμα της αποτελούσαν οι περιφέρειες των υποδιοικήσεων Παραμυθιάς, Φιλιατών και Μαργαριτίου (ΑΥΕ, 1923, Α/5[3], ο γενικός διοικητής Ηπείρου προς το υπουργείο Εξωτερικών, χ.α., Γιάννενα, 2 Μαρτίου 1923).

Για την ετυμολογία του όρου «Τσαμουριά» βλ. [Π. Αραβαντινού], Χρονογραφία της Ηπείρου., ό.π. τόμος Β' σ. 169.

2. Στον όρο «Τσαμουριά», όπως χρησιμοποιείται στην εργασία αυτή, δεν περιλαμβάνεται το μικρό αλβανικό τμήμα της.

3. Σε σύνολο 60.705 κατοίκων (ΑΥΕ, 1926, Γ/68/Χ, Σημείωμα Ν.Η. Αναγνωστόπουλου «Περί των θρησκευτικών μειονοτήτων της Τσαμουργιάς» [Γιάννενα, 4 Σεπτεμβρίου 1923], συνημμένο σε έγγραφο [αρ. 33878, Αθήνα, 26 Μαρτίου 1925] του υπουργείου Γεωργίας προς το υπουργείο Εξωτερικών). Τότε, στην Ήπειρο, εκτός από την Τσαμουριά, Μουσουλμάνοι υπήρχαν και στα Γιάννενα, στην Πρέβεζα και τη Φιλιππιάδα (ό.π.).



Στο έργο του Π.Αραβαντινού, Περιγραφή της Ηπείρου... (ό.π., μέρος Γ', σ. 398) οι Μωαμεθανοί της Τσαμουριάς υπολογίζονται σε 4.000 οικογένειες περίπου. Το 1925, η αλβανική κυβέρνηση έδινε τον αριθμό 25.000 (League of Nations, Document C. 765.1925. I, The Albanian Delegate to the President of the Council [Memorandum], [Γενεύη, 4 Δεκεμβρίου 1925]). Από την απογραφή όμως του 1928 προέκυψε ότι στην Ήπειρο (το σύνολο των κατοίκων της οποίας ήταν 312.634) ζούσαν 17.008 Μουσουλμάνοι αλβανικής γλώσσας. (Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας, Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Στατιστικά αποτελέσματα της απογραφής του πληθυσμού της Ελλάδος της 15 - 16 Μαΐου 1928, IV. Τόπος γεννήσεως - Θρησκεία και γλώσσα - Υπηκοότης [Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο, 1935] σ. 4στ'.) Η επεξεργασία των αποτελεσμάτων της απογραφής του 1940 δεν ολοκληρώθηκε· με βάση αυτά όμως ο Ιωάννης Αρχιμανδρίτης αναφέρει ότι τότε οι Μωαμεθανοί της Τσαμουριάς ήταν 16.661 (Ιωαν. Αρχιμανδρίτη, Τσάμηδες. Οδύνη και δάκρυα της Θεσπρωτίας [χ.τ., χ.έ.] σ. 38).

4. ΑΥΕ, 1926, Γ/68/Χ, Σημείωμα Ν.Η. Αναγνωστόπουλου «Περί των θρησκευτικών μειονοτήτων της Τσαμουριάς» (Γιάννενα, 4 Σεπτεμβρίου 1923), συνημμένο σε έγγραφο (αρ. 33878, Αθήνα, 26 Μαρτίου 1925) του υπουργείου Γεωργίας προς το υπουργείο Εξωτερικών. Ανάμεσά τους πάντως υπήρχε ένας μικρός αριθμός που είχε τα ελληνικά ως μητρική γλώσσα (ό.π.). Για τις ιδιομορφίες των αλβανικών που μιλούσαν οι Μωαμεθανοί της Τσαμουριάς, βλ. Π.Αραβαντινού, Περιγραφή της Ηπείρου..., ό.π., μέρος Γ', σ. 398.

5. Πρβλ. Georges Castellan, L' Albanie (Παρίσι, 1980), σ. 18.

6. Χαρακτηριστικά τα όσα αναφέρονται σε σημείωμα που συνέταξε το 1969 ο Γ.Χ.Παπαδόπουλος, ειδικός σύμβουλος, τότε, στο υπουργείο Εξωτερικών, ο οποίος και μου έδωσε αντίγραφο (Υπουργείου Εξωτερικών, Σημείωμα «Περί Τσάμηδων» [Αθήνα, 3 Απριλίου 1969]).

7. ΑΥΕ, 1926, Γ/68/Χ, Σημείωμα Ν.Η. Αναγνωστόπουλου «Περί των θρησκευτικών μειονοτήτων της Τσαμουριάς» (Γιάννενα, 4 Σεπτεμβρίου 1923), συνημμένο σε έγγραφο (αρ. 33878, Αθήνα, 26 Μαρτίου 1925) του υπουργείου Γεωργίας προς το υπουργείο Εξωτερικών.

8. Τσάμηδες αρχικά λέγονταν όλοι οι κάτοικοι της Τσαμουριάς, ειδικότερα όμως όσοι είχαν τα αλβανικά ως μητρική γλώσσα (πρβλ. Π.Αραβαντινού, Περιγραφή της Ηπείρου..., ό.π., μέρος Γ' σ.398)· βαθμιαία ο όρος κατέληξε να περιλαμβάνει μόνο εκείνους από αυτούς τους τελευταίους που ήταν Μουσουλμάνοι (βλ. Ι.Αρχιμανδρίτη, ό.π., σσ.29-30), έννοια με την οποία χρησιμοποιείται στις επόμενες σελίδες της εργασίας αυτής. Πρέπει να σημειωθεί ότι στις ελληνικές πηγές οι Μουσουλμάνοι της Τσαμουριάς αναφέρονται συχνά και ως *Τουρκοτσάμηδες*.

9. Για ακριβέστερες πληροφορίες σχετικά με την εξισλάμιση της Θεσπρωτίας βλ. Χαρίτωνος Κ.Λαμπρού, Οι Τσάμηδες και η Τσαμουριά (Αθήνα, 1949), σσ.6-8· Ι.Αρχιμανδρίτη, ο.π., σσ.25-29· [Άγγελου Παπακώστα] «Ιστορικά περί Θεσπρωτίας εφημερίδα Θεσπρωτικά Νέα, Αθήνα, 15 Αυγούστου 1947, σ.1.

10. ΑΥΕ, 1925, Γ/68/Χ, Μίνως Πετυχάκης, γενικός διοικητής Ηπείρου, προς υπουργείο Εξωτερικών, αρ. 200 (εμπ.), Γιάννενα, 27 Φεβρουαρίου 1925.



11. Ενδεικτικά: ΑΥΕ, 1925, Γ/68/Χ, Η στρατιωτική διοίκηση Δυτικής Ηπείρου προς το ΙΙ γραφείο της VIII μεραρχίας, αρ. Ε.Π.158, Φιλιάτες, 20 Μαΐου 1925, συνημμένο σε έγγραφο του υπουργείου Στρατιωτικών (αρ. 2721/1471, Αθήνα, 10 Ιουνίου 1925) προς το υπουργείο Εξωτερικών: ΑΥΕ, 1928, Α/21/Ι, η υποδιοίκηση Παραμυθιάς-Μαργαριτίου προς το υπουργείο Εξωτερικών, αρ. 10, Παραμυθιά, 25 Μαΐου 1928.
12. Βλ. ενδεικτικά Χ.Κ.Λάμπρου, ό.π. σσ. 6-8· Ι.Αρχιμανδρίτη, ό.π. σσ.25-30· [Α.Παπακώστα], σ.π., σ.1.
13. Βασίλη Κραφίτη, *Οι Σουλιώτες από του έπους του Μεσολογγίου μέχρι και της εποχής μας (1823-1983)*, (Αθήνα, 1983), σ. 164 επ.
14. Που έγινε, με το πρωτόκολλο της Φλωρεντίας, το Δεκέμβριο του 1913. (Βλ. Basil Kondis, *Greece and Albania 1908-1914* (Θεσσαλονίκη, 1976), σσ. 112-120.)
15. Υπόμνημα Μουσουλμάνων Παραμυθιάς (προς τη «Διεθνή Επιτροπήν Ελέγχου επί της εσωτερικής Οργανώσεως της Αλβανίας»), Παραμυθιά, 6 Νοεμβρίου 1913, δημοσιευμένο στην εφημερίδα *Ήπειρος*, Γιάννενα, 14 Νοεμβρίου 1913, σ.1.
16. Εξαιτίας των πιεστικών αναγκών που δημιουργήθηκαν από τη συρροή προσφύγων, ο Αρχηγός της Επανάστασης Νικόλαος Πλαστήρας ανέστειλε με «Απόφασή» του τη σχετική με την προκαταβολή αποζημίωσης, σε περίπτωση στέρησης ιδιοκτησίας για δημόσια ωφέλεια, διάταξη του συντάγματος του 1864/1911. (Απόφασις της 14ης Φεβρουαρίου 1923 του Αρχηγού της Επανάστασης «Περί καταλήψεως ακινήτων προς γεωργική αποκατάστασιν ακτημόνων καλλιεργητών κλπ. και προ της καταβολής αποζημιώσεως», Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος, τεύχος πρώτο, 5 Μαρτίου 1923, αρ.57, σ.429· βλ. το κείμενο του άρθρου 17 του συντάγματος στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος, τεύχος πρώτο, 1 Ιουνίου 1911, αρ. 127, σ.528.) Παράλληλα, με το νομοθετικό διάταγμα της 15ης Φεβρουαρίου 1923 «Περί αποκαταστάσεως ακτημόνων καλλιεργητών» (Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος, τεύχος πρώτο, 5 Μαρτίου 1923, αρ. 57, σσ. 429-436) θεσπίστηκε η παραχώρηση δημοσίων, δημοτικών και κοινοτικών κτημάτων καθώς και η ολοκληρωτική αναγκαστική απαλλοτρίωση ιδιωτικών (με ορισμένες όμως εξαιρέσεις) για την αποκατάσταση επίμορτων καλλιεργητών και προσφύγων. Ως αποζημίωση, η οποία θα καταβαλλόταν σε ομολογίες (ομολογίας απαλλοτριώσεως [άρθρο 21, ό.π., σ. 434]) οριζόταν όχι η τρέχουσα αξία των κτημάτων αλλά η τιμή που αυτά κατά μέσον όρον είχαν στην πριν από το τέλος του 1914 πενταετία — με μια προσαύξηση (άρθρα 18 και 20, ό.π., σ. 443).
- Όσον αφορά, ειδικότερα, στην περίοδο κατά την οποία το ζήτημα των κτημάτων δυσχέραινε σε μεγάλο βαθμό τις ελληνοαλβανικές σχέσεις βλ. το διάταγμα «Αγροτικός Νόμος» της 15ης Οκτωβρίου 1926 (Ελληνική Δημοκρατία, Εφημερίς της Κυβερνήσεως, τεύχος πρώτο, 22 Οκτωβρίου 1926, αρ. 370, σσ. 2975-2997). Σύμφωνα με το διάταγμα αυτό, που αποτελούσε κωδικοποίηση της μέχρι τότε αγροτικής νομοθεσίας, η αποζημίωση για κτήματα που απαλλοτριώνονταν οριζόταν στο εικοσαπλάσιο της ετήσιας καθαράς προσόδου που αυτά απέφεραν κατά τη μέχρι το τέλος του 1914 πενταετία — με διάφορες όμως προσαυξήσεις (άρθρο 73, ό.π., σσ.2985-2986), και θα καταβαλλόταν σε ομολογίες (άρθρο 83, ό.π., σ. 2987).



# ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Η ΕΝΤΑΣΗ

ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΩΝ ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΩΝ ΤΗΣ ΤΣΑΜΟΥΡΙΑΣ

1923-1925



δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσα

Η αρχή του ζητήματος των Μουσουλμάνων της Τσαμουριάς πρέπει να τοποθετηθεί στη συνδιάσκεψη της Λωζάνης. Στις 19 Ιανουαρίου 1923, στη διάρκεια συνεδρίασης της υποεπιτροπής για την ανταλλαγή των πληθυσμών, ο Ιταλός αντιπρόσωπος Giulio Cesare Montagna αναφέρθηκε στους «Αλβανούς μουσουλμανικής θρησκείας που ήταν Έλληνες υπήκοοι», παρατηρώντας ότι δε θα έπρεπε να φύγουν στην Τουρκία<sup>1</sup>. Αμέσως μετά πήρε το λόγο ο Έλληνα αντιπρόσωπος Δημήτριος Βακλαμάνος και δήλωσε τα εξής: «Η Ελλάδα δεν έχει...την πρόθεση να προχωρήσει στην ανταλλαγή των Μουσουλμάνων αλβανικής καταγωγής. Οι Αλβανοί κατοικούν μια περιοχή τέλεια καθορισμένη, την Ήπειρο. Αν και είναι ομόθρησκοι των Τούρκων, δεν είναι συμπατριώτες τους»<sup>2</sup>. Ο Τούρκος αντιπρόσωπος Riza Nur Bey δε διατύπωσε καμιά αντίρρηση.

Τον Αύγουστο του 1923, μετά δηλαδή την υπογραφή της συνθήκης ειρήνης, ο ίδιος ο Ελευθέριος Βενιζέλος, που ήταν επικεφαλής της ελληνικής αντιπροσωπείας στη συνδιάσκεψη, έγραφε τα εξής σε επιστολή του προς το γενικό γραμματέα της Κοινωνίας των Εθνών Sir Eric Drummond: «Σας πληροφορώ ότι, πριν από την αναχώρησή μου από τη Λωζάνη, τηλεγράφησα στην κυβέρνησή μου για να επιστήσω την προσοχή της στη θέση των Μουσουλμάνων, Ελλήνων υπηκόων αλβανικής φυλής, οι οποίοι δεν πρέπει να εξομοιωθούν με τους Τούρκους στην εφαρμογή της σύμβασης για την ανταλλαγή των πληθυσμών»<sup>4</sup>. Το Σεπτέμβριο, τέλος, ο επιτετραμμένος της Ελλάδας στο Δυρράχιο<sup>5</sup> Ιωάννης Κοκοτάκης πληροφορούσε τον Αλβανό πρωθυπουργό Αχμέτ Ζώγου ότι, αναφορικά με τους Μουσουλμάνους αλβανικής



καταγωγής, «...η ελληνική κυβέρνηση [όχι μόνο] δε σκόπευε να παραβλέψει τις επίσημες υποχρεώσεις που είχε αναλάβει στη Λωζάνη», αλλά αντίθετα θα τις τηρούσε «σχολαστικά»<sup>6</sup>. Η δήλωση του Κακλαμάνου κυρίως αλλά και οι επιστολές του Βενιζέλου<sup>7</sup> και του Κοκοτάκη έμελλαν να αποτελέσουν, όπως αποδείχτηκε στη συνέχεια, ισχυρά όπλα της αλβανικής διπλωματίας.

Βέβαια, στη σύμβαση *Περί ανταλλαγής των ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών*<sup>8</sup> δε γίνεται καμιά μνεία για «Αλβανούς μουσουλμανικής θρησκείας»<sup>9</sup>. η δήλωση όμως του Κακλαμάνου θεωρήθηκε ότι αποτελούσε «δέσμευση» της ελληνικής πλευράς σε όφελός τους<sup>10</sup>. Παράλληλα όμως, αν και ο Montagna δεν είχε αναφερθεί ειδικά στους Μωαμεθανούς της Ηπείρου<sup>11</sup>, επικράτησε η άποψη ότι η «δέσμευση» αυτή, όπως διατυπώθηκε στη Λωζάνη από τον Έλληνα αντιπρόσωπο, αφορούσε, στην ουσία, μόνο τους Μουσουλμάνους της Τσαμουριάς<sup>12</sup>.

Η ευκολία με την οποία έγινε η δήλωση προκαλεί, βέβαια, ερωτηματικά. Σύμφωνα με όσα είπε αργότερα ο ίδιος ο Κακλαμάνος, έγινε για να δείχτει το «διαλλακτικό πνεύμα» της ελληνικής κυβέρνησης, αλλά και για να μην περιληφθούν, τελικά, στην ανταλλαγή «πρόσωπα που, αν και Μουσουλμάνοι, υποστήριζαν ότι είχαν αλβανική καταγωγή»<sup>13</sup>. Την άποψη εξάλλου του Ιταλού αντιπροσώπου είχαν υιοθετήσει και αντιπρόσωποι «άλλων Δυνάμεων»<sup>14</sup>. Η ιταλική πλευρά, τέλος, είχε ενεργοποιηθεί σε όφελος των «Αλβανών της Ελλάδας» μετά από «παροτρύνσεις» του αντιπροσώπου της Αλβανίας στη συνδιάσκεψη Mehdi Frashëri<sup>15</sup>.

Κάτι που πρέπει να ληφθεί υπόψη στο σημείο αυτό είναι η «εκστρατεία» που εξαρχής ανέλαβε η αλβανική διπλωματία για να ευαस्थητοποιήσει τη διεθνή κοινή γνώμη στο ζήτημα των αλβανικής καταγωγής Μουσουλμάνων στην Ελλάδα. Στις 11 Ιανουαρίου 1923, στο Λονδίνο, από τη γνωστήν φιλότουρκον, βουλγαρόφιλον και ουγγρόφιλον ένωσιν<sup>16</sup> «Near and Middle East Association» διαβιβαζόταν στην εφημερίδα The Near East η «είδηση» ότι η ελληνική κυβέρνηση έδιωχνε «με βία και σκληρότητα» Αλβανούς που ζούσαν στην Ελλάδα, ιδιαίτερα στην περιοχή της Τσαμουριάς, για να εγκαταστήσει στα σπίτια τους Έλληνες πρόσφυγες<sup>17</sup>. η πληροφορία αυτή είχε «διοχετευθεί» από τον πρεσβευτή της



Αλβανίας στην αγγλική πρωτεύουσα<sup>18</sup>. Ένα μήνα σχεδόν νωρίτερα άλλωστε, ο διευθυντής της μόνιμης γραμματείας της Αλβανίας στην Κοινωνία των Εθνών Benoît Blinishti είχε ανακοινώσει στο γενικό γραμματέα του διεθνούς οργανισμού το περιεχόμενο τηλεγραφήματος του Αλβανού υπουργού Εξωτερικών Pandeli Evangjeli, σύμφωνα με το οποίο οι ελληνικές αρχές εξανάγκαζαν τους «Αλβανούς της Τσαμουριάς» να εγκαταλείψουν τις εστίες τους, που καταλάμβαναν αμέσως μετά Έλληνες πρόσφυγες από την «Ανατολία και τη Θράκη»<sup>19</sup>. Περίπου ανάλογα παράπονα έφταναν, τέλος, στο Sir Eric Drummond και από μέρους των Μουσουλμάνων Αλβανών γαιοκτημόνων στη Μακεδονία<sup>20</sup>. Αυτά όμως δεν ήταν παρά η αρχή μιας μακρόχρονης διπλωματικής εκστρατείας, κύριο πεδίο της οποίας θα ήταν η Κοινωνία των Εθνών.

Ήδη στις αρχές Δεκεμβρίου 1923, ο Β. Blinishti πληροφορούσε, με επιστολή του, το γενικό γραμματέα ότι η ελληνική κυβέρνηση, εφαρμόζοντας τη σύμβαση για την ανταλλαγή των πληθυσμών, προσπαθούσε να αποφύγει την εκπλήρωση των «υποχρεώσεων» που είχε αναλάβει τόσο με τη δήλωση του Κακλαμάνου στη συνδιάσκεψη της Λωζάνης, όσο και με τις «διαβεβαιώσεις» που είχε δώσει ο Βενιζέλος στον ίδιο το Sir Eric Drummond —αλλά και με την επιστολή που είχε απευθύνει ο Κοκοτάκης προς τον Αλβανό πρωθυπουργό, εφόσον θεωρούσε Αλβανούς μόνο όσους είχαν γεννηθεί στην Αλβανία, εξομοιώνοντας έτσι τους αλβανικής καταγωγής Μουσουλμάνους με τους Τούρκους<sup>21</sup>.

Το ζήτημα εξετάστηκε από το Συμβούλιο του διεθνούς οργανισμού κατά την 27η σύνοδό του (10-20 Δεκεμβρίου 1923). Οι αλβανικές θέσεις, που αναπτύχθηκαν από τον Blinishti στη 10η συνεδρίαση (17 Δεκεμβρίου 1923), συνοψίστηκαν σε τέσσερα σημεία-αιτήματα, συγκεκριμένα την επίβλεψη της εφαρμογής της απόφασης που είχε παρθεί στη Λωζάνη «σχετικά με τους Μουσουλμάνους αλβανικής φυλής, που έπρεπε να εξαιρεθούν από την ανταλλαγή» από μια μικτή επιτροπή κάτω από την αιγίδα της Κοινωνίας των Εθνών, τη μη εφαρμογή σε Αλβανούς μέτρων που κανονικά έπρεπε να αφορούν μόνο Τούρκους ανταλλαξιμους, την



αποζημίωση των Αλβανών που είχαν «υποφέρει» εξαιτίας των μέτρων αυτών και, τέλος, την εκτίμηση της περιουσίας των Μουσουλμάνων «αλβανικής φυλής ή υπηκοότητας» των οποίων τα κτήματα στην Ελλάδα θα απαλλοτριώνονταν στα πλαίσια της εφαρμογής ενός «νέου αγροτικού νόμου»<sup>22</sup> από τη μικτή αυτή επιτροπή που θα έπρεπε να σχηματιστεί, τον υπολογισμό της αξίας τους σε χρυσό και την καταβολή της στους ιδιοκτήτες όχι σε «χαρτί»<sup>23</sup> αλλά σε μετρητά<sup>24</sup>.

Το τελευταίο αυτό σημείο πρέπει να προσεχτεί ιδιαίτερα· όπως παρατήρησε ο αντιπρόσωπος της Ελλάδας Δ.Κακλαμάνος, που μίλησε αμέσως μετά από τον Blinishti, αποτελούσε ένα εντελώς ξεχωριστό θέμα. Ουσιαστικά, ο Αλβανός αντιπρόσωπος ζητούσε από το Σύμβούλιο να επιβάλει στην ελληνική κυβέρνηση την υποχρέωση να κάνει εξαίρεση από τον αγροτικό νόμο, που εφαρμοζόταν όχι μόνο σε Έλληνες υπηκόους αλλά και σε ξένους, σε όφελος ειδικά των Μουσουλμάνων που είχαν αλβανική καταγωγή ή υπηκοότητα<sup>25</sup>. Ο Κακλαμάνος εξάλλου επέστησε την προσοχή του Συμβουλίου στο αίτημα της αλβανικής πλευράς για συγκρότηση μικτής επιτροπής με αποκλειστική αποστολή την 'εξασφάλιση' της εξαίρεσης των «αλβανικής φυλής» Μουσουλμάνων από την ανταλλαγή των πληθυσμών· πράγματι, εφόσον υπήρχε ήδη η Μικτή Επιτροπή που προβλεπόταν από το άρθρο 11 της σύμβασης *Περί ανταλλαγής των ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών*<sup>26</sup>, στο έργο της οποίας περιλαμβανόταν και η διάκριση των Μωαμεθανών αλβανικής καταγωγής που έπρεπε να εξαιρεθούν και τους οποίους η ελληνική κυβέρνηση δεν ήθελε βέβαια να «διώξει», η συγκρότηση μιας άλλης ειδικά για αυτούς τους τελευταίους θα δημιουργούσε «μεγάλη σύγχυση»<sup>27</sup>. Τελικά, το Σύμβούλιο αποφάσισε να επιστήσει απλώς την προσοχή της Μικτής Επιτροπής που προβλεπόταν από τη σύμβαση<sup>28</sup>, αναθέτοντας, στην πράξη, σε αυτήν τη λήψη των αναγκαίων αποφάσεων<sup>29</sup>· στην ουσία δηλαδή δικαιωνόταν η ελληνική πλευρά.

Πράγματι, στις 14 Μαρτίου 1924, η Μικτή Επιτροπή, με τη σειρά της, αποφάσισε ότι Έλληνες υπήκοοι που ήταν Μωαμεθανοί και είχαν αλβανική καταγωγή και ειδικά όσοι από αυτούς ήταν εγκατεστημένοι στην Ήπειρο έπρεπε να εξαιρεθούν από την



ανταλλαγή των πληθυσμών· αν χρειαζόταν, η Μικτή Επιτροπή θα όριζε ένα ειδικό σώμα «για να πάρει επί τόπου τις πληροφορίες που ήταν αναγκαίες για τον καθορισμό των προσώπων τα οποία ανήκαν στην ομάδα αυτήν, που δε θα έφευγε στην Τουρκία». Στο μεταξύ, οι αρμόδιες υποεπιτροπές θα μπορούσαν να αναβάλουν την αναχώρηση κάθε προσώπου που θα υποστήριζε τεκμηριωμένα ότι είχε αλβανική καταγωγή<sup>30</sup>.

Για την εφαρμογή της απόφασης αυτής, μια ειδική αντιπροσωπεία της Μικτής Επιτροπής, που την αποτελούσαν ο Σουηδός Eric Einar Ekstrand (πρόεδρος), Πέτρος Μεταξάς (Έλληνας αντιπρόσωπος)<sup>31</sup> και Hamdi Bey (Τούρκος αντιπρόσωπος)<sup>32</sup>, επισκέφτηκε την Ήπειρο και τη Μακεδονία και συνέλεξε στοιχεία σχετικά με τις δύο κατηγορίες προσώπων που θεωρούνταν αλβανικής καταγωγής, συγκεκριμένα «Μουσουλμάνους που είχαν κατοικήσει για μεγάλο χρονικό διάστημα σε περιοχές της Ελλάδας, ειδικότερα στην Ήπειρο...» και «Μωαμεθανούς διασκορπισμένους...σε ορισμένα κέντρα, ιδιαίτερα στη Μακεδονία». Σύμφωνα με τη διαδικασία που τηρήθηκε, οι «ελληνικές αρχές ή οι μουφτήδες και οι μουχτάρηδες» καλούσαν και παρουσίαζαν στην αντιπροσωπεία διάφορες «ομάδες»· ο πρόεδρος και τα μέλη της τελευταίας υπέβαλλαν ερωτήσεις και κατέγραφαν τις απαντήσεις. Ομόφωνη γνώμη και των τριών ήταν ότι όσοι παρουσιάστηκαν μπροστά τους το έκαναν με την «ελεύθερη θέλησή τους» και «εξέφρασαν...τη γνώμη τους χωρίς καμιά πίεση από οπουδήποτε».

Το συμπέρασμα στο οποίο κατέληξαν οι E.E.Ekstrand, Π.Μεταξάς και Hamdi Bey ήταν ότι η εξακρίβωση της καταγωγής των Μουσουλμάνων αυτών ήταν κάτι πολύ δύσκολο. Ως κριτήριο πάντως έπρεπε να χρησιμεύσει, πριν από όλα, ο τόπος καταγωγής: αν κάποιος μπορούσε να αποδείξει ότι ο ίδιος ή ένας πρόγονός του από την πλευρά του πατέρα είχε έλθει από «αλβανική περιφέρεια»<sup>33</sup>, θα έπρεπε να παραμείνει στην Ελλάδα. Από την άλλη όμως πλευρά, έπρεπε να ληφθεί υπόψη και η εθνική συνείδηση, εκδήλωση της οποίας αποτελούσε οπωσδήποτε η επιθυμία «μετανάστευσης» στην Τουρκία. Σε τελευταία δηλαδή ανάλυση, η εξαίρεση από την υποχρεωτική ανταλλαγή των πληθυσμών, την οποία είχε «δεσμευτεί» η Ελλάδα να κάνει με τη



δήλωση του Κακλαμάνου στη συνδιάσκεψη της Λωζάνης, έπρεπε να θεωρηθεί «προνόμιο» που θα χορηγούνταν με «μεγάλη φειδώ» — συγκεκριμένα μόνο σε πρόσωπα που όχι μόνο πραγματικά ήταν αλλά και επιθυμούσαν να θεωρούνται αλβανικής καταγωγής. Από τις απαντήσεις άλλωστε των Μωαμεθανών, στους οποίους η ειδική αντιπροσωπεία υπέβαλε ερωτήσεις, προέκυπτε ότι η μεγάλη πλειοψηφία των Μουσουλμάνων που ήταν Έλληνες υπήκοοι και κατοικούσαν στην Ήπειρο και τη Μακεδονία πίστευαν ότι κατάγονταν από την Τουρκία και ήθελαν να περιληφθούν στην ανταλλαγή<sup>34</sup>.

Η Μικτή Επιτροπή συνήλθε στο Φάληρο<sup>35</sup> στις 12 Ιουνίου 1924, συζήτησε την έκθεση που της υπέβαλε η ειδική αντιπροσωπεία και με βάση τις διαπιστώσεις και τα συμπεράσματα που περιέχονταν σε αυτήν αποφάσισε να δώσει στις «αρμόδιες υποεπιτροπές»<sup>36</sup> οδηγίες για τη «διάκριση» εκείνων που έπρεπε να εξαιρεθούν. Σύμφωνα με τις οδηγίες αυτές, ο τόπος καταγωγής ήταν το κύριο κριτήριο: αν ήταν η Τουρκία, αυτό θα ήταν αρκετό για να φύγει κάποιος από την Ελλάδα. Η εθνική συνείδηση, στην περίπτωση που εκδηλωνόταν καθαρά, θα ήταν «παράγοντας» που θα είχε την «πιο μεγάλη σημασία», ενώ η γλώσσα θα αποτελούσε και αυτή βασικό κριτήριο<sup>37</sup>. Άλλοι παράγοντες, όπως ήθη, έθιμα και ενδυμασία, έπρεπε να θεωρηθούν δευτερεύοντες<sup>38</sup>.

Η αλβανική κυβέρνηση δεν έμεινε ικανοποιημένη από τις οδηγίες της Μικτής Επιτροπής και, στοχεύοντας πια στη ματαίωση της από την Ελλάδα προς την Τουρκία «μετανάστευσης» κυρίως των Μουσουλμάνων της Τσαμουριάς, ζήτησε να έλθει ξανά το θέμα στο Συμβούλιο της Κοινωνίας των Εθνών: όπως χαρακτηριστικά τονιζόταν στο σχετικό έγγραφο που απευθύνθηκε στο Sir Eric Drummond, η διερεύνηση του τόπου καταγωγής, εφόσον οι Μουσουλμάνοι της Ηπείρου «ανήκαν αναμφισβήτητα στο αλβανικό έθνος»<sup>39</sup>, έπρεπε να περιοριστεί μόνο στα άτομα που ζούσαν διασκορπισμένα στη Μακεδονία<sup>40</sup>. Από την αλβανική πλευρά γινόταν μάλιστα επίκληση της δεύτερης παραγράφου του άρθρου 11 του συμφώνου του διεθνούς οργανισμού<sup>41</sup>, στην οποία οριζόταν ότι κάθε μέλος μπορούσε να επιστήσει την προσοχή της Συνέλευσης ή του Συμβουλίου σε οποιαδήποτε «περίπτωση» που θα



μπορούσε να θίξει τις διεθνείς σχέσεις, έτσι ώστε να προκύψει απειλή για την ειρήνη ή τη σύμπνοια «μεταξύ των εθνών»<sup>42</sup>.

Το ζήτημα ήλθε στο Συμβούλιο κατά την 30ή συνοδο του (29 Αυγούστου - 3 Οκτωβρίου 1924). Σύμφωνα με όσα ανέπτυξε στη 16η συνεδρίαση (29 Σεπτεμβρίου) ο αντιπρόσωπος της Αλβανίας, που δεν ήταν άλλος από τον τότε πρωθυπουργό Fan Noli<sup>43</sup>, υπήρχε μια «αντινομία» ανάμεσα στην αρχική στάση της Μικτής Επιτροπής που είχε δεχτεί την εξαίρεση από την ανταλλαγή των Μουσουλμάνων αλβανικής καταγωγής που ζούσαν στην Ελλάδα και στη μετέπειτα διαπίστωση της ειδικής αντιπροσωπείας της ότι η μεγάλη πλειοψηφία των Μωαμεθανών αυτών ήθελε να φύγει στην Τουρκία. Η «αντινομία» αυτή οφειλόταν κατά τον Αλβανό πρωθυπουργό στη διαδικασία που είχε επιλέξει η αντιπροσωπεία για να κάνει τις διαπιστώσεις της και να εξαγάγει τα συμπεράσματά της: για τις ελληνικές αρχές ήταν το «ευκολότερο πράγμα στον κόσμο» να πείσουν τους Αλβανούς να δηλώσουν ότι είχαν τουρκική καταγωγή και ότι η μεγαλύτερή τους επιθυμία ήταν να αφήσουν τις πατρογονικές τους εστίες για τη «γη της επαγγελίας», τη Μικρά Ασία. Η ουσία του πράγματος ήταν —τόνισε ο Fan Noli— ότι οι Μωαμεθανοί της Ηπείρου<sup>44</sup>, οι οποίοι ήταν «πέρα από κάθε αμφιβολία Αλβανοί», υποχρεώνονταν να μεταναστεύσουν «μαζικά» στη Μικρά Ασία, εφόσον θεωρούνταν «Έλληνες τουρκικής καταγωγής που περιλαμβάνονταν στην ανταλλαγή». Το γεγονός αυτό είχε προκαλέσει μεγάλη αγανάκτηση στην Αλβανία και αποτελούσε ήδη κίνδυνο για τη διατήρηση φιλικών σχέσεων και, ακόμη, της ειρήνης μεταξύ των δύο γειτονικών χωρών. Έπρεπε λοιπόν η ελληνική κυβέρνηση να εξαιρέσει οριστικά από την ανταλλαγή τους Μουσουλμάνους αυτούς —εκτός βέβαια από ορισμένους που ζούσαν στα Γιάννενα και την Πρέβεζα και «δεν ήταν Αλβανοί»<sup>45</sup>.

Απαντώντας ο αντιπρόσωπος της Ελλάδας Νικόλαος Πολίτης<sup>46</sup>, δήλωσε ότι δεν είχε σκοπό να ανοίξει συζήτηση σχετικά με τις αλβανικές αιτιάσεις, εφόσον η αλβανική κυβέρνηση δεν είχε καν το δικαίωμα να καλέσει την ελληνική μπροστά στο Συμβούλιο. Πράγματι, η «υπόσχεση» του Κακλαμάνου στη συνδιάσκεψη της Λωζάνης είχε δοθεί μόνο προς τα μέλη της «αλβανικής



μειονότητας» στην Ελλάδα· εγγύηση για την τήρησή της αποτελούσε ήδη ο έλεγχος της Κοινωνίας των Εθνών<sup>47</sup>. Η κυβέρνηση λοιπόν της χώρας με τον πληθυσμό της οποίας «φυλετικά» συνδεόταν η μειονότητα αυτή δεν είχε δικαίωμα να υποβάλει το θέμα στην κρίση του Συμβουλίου: ήταν πια γενικά αποδεκτό ότι ζητήματα «μεταχείρισης μειονοτήτων» δεν συνεπάγονταν σχέσεις μεταξύ κυβερνήσεων. Η μόνη «νοητή» σχέση ήταν εκείνη ανάμεσα στην «υπεύθυνη» για τη μειονότητα κυβέρνηση και το Συμβούλιο του διεθνούς οργανισμού. Η επίκληση εξάλλου από την αλβανική πλευρά του άρθρου 11 του συμφώνου δεν ήταν δικαιολογημένη. Πράγματι, το άρθρο αναφερόταν μόνο σε σοβαρές περιστάσεις από τις οποίες θα μπορέσει να προκύψει κίνδυνος για την ειρήνη. Η ελληνική κυβέρνηση όμως δεν είχε την παραμικρή πρόθεση να διαπράξει κάποια επιθετική ενέργεια εναντίον του αλβανικού λαού και ούτε υποψιαζόταν ότι η αλβανική, από την πλευρά της, έτρεφε εχθρότητα κατά της Ελλάδας<sup>48</sup>.

Η εισηγητική έκθεση προς το Συμβούλιο ετοιμάστηκε από το José Quiñones de León, που αντιπροσώπευε την Ισπανία, μέλος τότε του Συμβουλίου, και διαβάστηκε από τον ίδιο την επομένη, στη 18η συνεδρίαση. Ο εισηγητής, αφού υπογράμμισε ότι στη δεύτερη παράγραφο του άρθρου 11 του συμφώνου δεν γινόταν αναφορά μόνο σε περιπτώσεις διένεξης «ανάμεσα σε έθνη» αλλά και σε καταστάσεις από τις οποίες θα μπορούσε να προκληθεί διένεξη, έκανε μνεία της μεταξύ των συμμάχων... *Δυνάμεων και της Ελλάδας συνθήκης περί προστασίας των μειονοτήτων, που είχε υπογραφεί στις Σέβρες το 1920<sup>49</sup> και της οποίας η εφαρμογή είχε αρχίσει στις 6 Αυγούστου 1924<sup>50</sup>. Όπως τόνισε ο Ισπανός αντιπρόσωπος, η εφαρμογή των όρων της συνθήκης αυτής ήταν «υπό την εγγύηση της Κοινωνίας των Εθνών» η οποία, συνεπώς, είχε πιά αναλάβει την προστασία των μειονοτήτων στην Ελλάδα<sup>51</sup>, στις οποίες βέβαια περιλαμβάνονταν και εκείνες που αποτελούνταν από άτομα «αλβανικής καταγωγής». Έπρεπε λοιπόν, κατά τη γνώμη του, το Συμβούλιο να χειριστεί το όλο θέμα ως ζήτημα σχετικό με την εφαρμογή της «ελληνικής συνθήκης για την*



προστασία των μειονοτήτων», να επιφορτίσει τον εισηγητή —δηλαδή τον ίδιο— με τη συλλογή περισσοτέρων πληροφοριών, ώστε να είναι σε θέση να υποβάλει σε μια από τις επόμενες συνόδους, νέα έκθεση και, τέλος, να συστήσει στην ελληνική κυβέρνηση τη λήψη όλων των αναγκαίων μέτρων για την αποφυγή δημιουργίας ενός τετελεσμένου γεγονότος που θα μπορούσε να προδικάσει την τελική λύση του θέματος<sup>52</sup>.

Το Συμβούλιο αποδέχτηκε, στην ίδια συνεδρίαση, τις προτάσεις του J. Quiñones de León<sup>53</sup>. Τον Οκτώβριο, ο επιτετραμμένος της Ελλάδας στη Βέρνη Βασίλειος Δενδραμής πληροφόρησε, με τηλεγράφημά του, το Sir Eric Drummond ότι η ελληνική κυβέρνηση, «σύμφωνα με την επιθυμία που είχε εκφραστεί από την Κοινωνία των Εθνών», είχε δώσει οδηγίες —ακριβώς για να μη θεωρηθεί ότι επιδιωκόταν η δημιουργία τετελεσμένου γεγονότος— να «σταματήσει η αναχώρηση» από την Ήπειρο ακόμη και εκείνων που, όπως είχε αποφασίσει η αρμόδια υποεπιτροπή, έπρεπε να φύγουν και είχαν ήδη φτάσει στις ακτές για να επιβιβαστούν σε πλοία. Επειδή όμως τα άτομα αυτά (1.000 έως 1.500) ήταν αδύνατο να επιστρέψουν στις εστίες τους, οι οποίες είχαν ήδη καταληφθεί από Έλληνες πρόσφυγες, αντιμετώπιζονταν από τις αρχές μεγάλα προβλήματα που αφορούσαν τις συνθήκες υγιεινής και τον εφοδιασμό τους με τρόφιμα. Θα έπρεπε λοιπόν, επισήμαινε ο Δενδραμής, να δηλώσει το Συμβούλιο ότι δεν είχε αντίρρηση στην αναχώρηση αυτών των Μουσουλμάνων από την Ελλάδα<sup>54</sup>.

Το Συμβούλιο πράγματι συμφώνησε στις 28 Οκτωβρίου<sup>55</sup>. Κατά την 32η σύνοδό του όμως (8—13 Δεκεμβρίου 1924), και συγκεκριμένα στην 9η συνεδρίαση (11 Δεκεμβρίου), ο J. Quiñones de León διαβάσε νέα έκθεσή του, στην οποία ανέφερε ότι είχε μελετήσει και άλλα στοιχεία που είχε συλλέξει και τόνισε ότι, εφόσον με το ζήτημα των Μουσουλμάνων αλβανικής καταγωγής στην Ελλάδα έπρεπε να ασχοληθεί τόσο η Μικτή Επιτροπή ανταλλαγής των πληθυσμών όσο και η Κοινωνία των Εθνών<sup>56</sup>, ήταν αναγκαίο να υπάρχει η στενότερη συνεργασία μεταξύ της πρώτης και των «οργάνων» της δεύτερης. Πρότεινε λοιπόν το διορισμό των ουδέτερων μελών<sup>57</sup> της Επιτροπής ως εντολοδόχων του Συμβουλίου για την προστασία της «μειονότητας αυτής» καθώς



και την τοποθέτηση «στο πλευρό» των προέδρων των αρμόδιων υποεπιτροπών ενός προσώπου «αλβανικής καταγωγής» που θα επέλεγαν οι ίδιοι, το οποίο θα τους βοηθούσε στη συλλογή των αναγκαίων πληροφοριών. Αυτό το «αλβανικής καταγωγής» πρόσωπο θα ήταν καλό να έχει ελληνική υπηκοότητα· αν αυτό δεν ήταν δυνατό, θα μπορούσαν να επιλεγούν άτομα με άλλη υπηκοότητα κατά την κρίση του προέδρου της υποεπιτροπής<sup>58</sup>.

Στην ίδια συνεδρίαση, αφού εκφράστηκε η «συγκατάθεση» της ελληνικής κυβέρνησης<sup>59</sup>, οι προτάσεις του Quiñones de León έγιναν δεκτές από το Συμβούλιο<sup>60</sup>. λίγο αργότερα δινόταν η συγκατάθεση και της τουρκικής κυβέρνησης<sup>61</sup>, ενώ παράλληλα οι Manuel Manrique de Lara, Eric Einar Ekstrand και Karl Marius Widding, τα ουδέτερα δηλαδή μέλη της Μικτής Επιτροπής, συμφωνούσαν να ενεργήσουν ως εντολοδόχοι του Συμβουλίου για την προστασία της «μουσουλμανικής μειονότητας αλβανικής καταγωγής στην Ελλάδα»<sup>62</sup>.

Οι εντολοδόχοι όρισαν στη συνέχεια «πράκτορες» τους τους — ουδέτερους— προέδρους δύο μικτών υποεπιτροπών, της 1ης και της 14ης, των οποίων η έδρα ήταν αντιστοίχα στη Θεσσαλονίκη και τα Γιάννενα<sup>63</sup>. Πρέπει πάντως να σημειωθεί ότι —όπως επισήμανε ο τότε πρωθυπουργός της Ελλάδας Ανδρέας Μιχαλακόπουλος στους εντολοδόχους, το Μάρτιο του 1925— η «αποστολή της 1ης υποεπιτροπής είχε από καιρό λήξει»<sup>64</sup> και, επομένως, έργο είχε να επιτελέσει στην πραγματικότητα μόνο η 14η υποεπιτροπή. Πρόεδρος της ήταν ο Δανός Carl Bratli<sup>65</sup>· «βοηθός» του ορίστηκε, μετά από «σύσταση» του επιτετραμμένου της Αλβανίας στην Αθήνα, ο Kenan Messare, Έλληνας υπήκοος αλβανικής καταγωγής<sup>66</sup>.

Από τη μελέτη των ελληνικών πηγών εξάγεται το συμπέρασμα ότι αρχικά οι Μουσουλμάνοι της Τσαμουριάς ήθελαν να περιληφθούν στην ανταλλαγή. Πράγματι, ο γενικός διοικητής Ηπείρου Μίνως Πετυχάκης τόνιζε σχετικά τα εξής σε έγγραφο που απευθυνόταν στο υπουργείο Εξωτερικών:

*Ότε κατά Νοέμβριον του 1923 συνεστήθησαν υφ' ημών αι επιτροπαί προς εξακρίβωσιν της αλβανικής καταγωγής των Μουσουλμάνων της Τσαμουριάς, ούτοι κατά 95% προέβησαν εις δηλώσεις ότι όντες Μουσουλμάνοι το φρόνημα και μουσουλμανικής*



καταγωγής [sic] εννοούν να ανταλλάγωσιν. Αι δηλώσεις αυτών εγένοντο εντελώς ελευθέρως άνευ ουδεμιάς απολύτως επιδράσεως ή και απλής εισηγήσεως...

Αι επιτροπαί αύται ετερμάτισαν το έργον των εντός μηνός κατά τας υπ' αυτών δε εκδοθείσας αποφάσεις εκηρύχθησαν μη ανταλλάξιμοι, ως αλβανικής καταγωγής, οικογένειαι εν συνόλω 159...[Είναι δε] χαρακτηριστικόν της αμεροληψίας με την οποίαν.. αύται επετέλεσαν το ανατεθέν... έργον ότι ουδεμία διαμαρτυρία παρ' ουδενός κατοίκου Τσαμουριάς Οθωμανού, ουδέ παράπονον κατά των αποφάσεων αυτών ηκούσθη<sup>67</sup>.

Τα πράγματα όμως επρόκειτο να αλλάξουν στη συνέχεια: τον Ιανουάριο του 1925 επισημαινόταν στο υπουργείο Εξωτερικών από τον Πετυχάκη πάλι ότι κατόπιν ενεργειών ξένων προπαγανδών οι Μωαμεθανοί είχαν «αλλάξει γνώμη» και ότι θα επιδίωκαν πάσει δυνάμει να εξαιρεθώσι της ανταλλαγής<sup>68</sup>. Το Φεβρουάριο, αποφασίστηκε από τη Γενική Διοίκηση Ηπείρου η λήψη δραστικών μέτρων προς μετατροπήν των διαθέσεων των Τούρκων<sup>69</sup> [της] Τσαμουργιάς, συγκεκριμένα η περιοδεία «καταλλήλων προσώπων» στην περιοχή καθώς και η ενεργοποίηση των μουφτήδων που φαίνονταν διαθετειμένοι να εργασθώσιν υπέρ της ανταλλαγής<sup>70</sup>. Ήδη όμως ο Bratli και ο Τούρκος αντιπρόσωπος στη 14η υποεπιτροπή Midhat Bey υποστήριζαν ότι οι Τσάμηδες ήταν αλβανικής καταγωγής και, επομένως, δεν έπρεπε να φύγουν από την Ελλάδα<sup>71</sup>. η άποψη αντίθετα του Έλληνα αντιπροσώπου Νικολάου Τότσιου ήταν ότι όλοι τους, ως Έλληνες υπήκοοι, υπάγονταν κατάρχην στην ανταλλαγή, από την οποία θα εξαιρούσαν τελικά μόνο όσοι μπορούσαν να αποδείξουν δι' επαρκών στοιχείων ότι κατάγονταν από την Αλβανία<sup>72</sup>.

Στις 11 Μαρτίου ο Bratli έστειλε στη Μικτή Επιτροπή, στην Κωνσταντινούπολη, τηλεγράφημα στο οποίο επισήμαινε την ύπαρξη, στους κόλπους της υποεπιτροπής, διαφορών άνευ της λύσεως των οποίων η εργασία καθορισμού των ανταλλαξίμων ήτο αδύνατος. Στο τηλεγράφημα αυτό ο πράκτορας των εντολοδόχων εξέθετε τις αποκρυσταλλωμένες πια απόψεις τόσο του Έλληνα όσο και του Τούρκου αντιπροσώπου. Ο πρώτος υποστήριζε ότι η «συλλογική επιθυμία» που ήδη είχαν εκδηλώσει οι Μουσουλμάνοι



της Τσαμουριάς να φύγουν αποτελούσε σαφή έκφραση εθνικής συνείδησης· έπρεπε λοιπόν —σύμφωνα και με τις οδηγίες που είχαν δοθεί<sup>73</sup>— να περιληφθούν στην ανταλλαγή, εκτός βέβαια από εκείνους που πραγματικά είχαν αλβανική καταγωγή. Ο δεύτερος όμως ισχυριζόταν ότι έπρεπε να φύγουν μόνο όσοι κατάγονταν από την Τουρκία ή, έστω, είχαν τα τουρκικά ως μητρική γλώσσα. Η εθνική συνείδηση μπορούσε να ληφθεί υπόψη μόνο στην περίπτωση που εκδηλωνόταν καθαρά· η προθυμία πάντως των Τσάμηδων να μεταναστεύσουν δεν αποτελούσε τέτοια περίπτωση, γιατί αυτοί ήθελαν να εγκατασταθούν στη Μικρά Ασία εξαιτίας της «οικτρής κατάστασης» στην οποία βρίσκονταν<sup>74</sup>.

Στην απάντηση από την Κωνσταντινούπολη περιέχονταν απλώς συμπληρωματικές οδηγίες, με τις οποίες τροποποιούνταν εκείνες που είχαν αρχικά δοθεί —σε βάρος των ελληνικών απόψεων και μάλιστα σε βαθμό που ο Τότσιος θεώρησε μάταιη τη συνέχιση των εργασιών της 14ης υποεπιτροπής, εφόσον «μοιραία» πια θα ήταν διαρκώς σε αντίθεση με τον πρόεδρο και τον Τούρκο αντιπρόσωπο<sup>75</sup>. Πράγματι, τονίζονταν πως το γεγονός και μόνο ότι κάποιος Μουσουλμάνος είχε γεννηθεί στην Ήπειρο ή ότι οι πρόγονοί του ήταν γεννημένοι εκεί<sup>76</sup> αποτελούσε στοιχείο που ευνοούσε σημαντικά την «υπόθεση» πως το άτομο αυτό είχε αλβανική καταγωγή. Όσον αφορά την τεκμηρίωσή της εξάλλου, το κριτήριο της εθνικής συνείδησης έμπαινε πια σε δεύτερη μοίρα, επειδή θεωρήθηκε ότι προσωρινές καταστάσεις επηρέαζαν έστω και πρόσκαιρα την έκφρασή της. Αντίθετα άλλοι «παράγοντες», όπως η γλώσσα, τα ήθη, τα έθιμα και η ενδυμασία, για τους οποίους επικράτησε η άποψη ότι «διέπονταν» από την παράδοση και, επομένως, λίγο επηρεάζονταν από παροδικές συνθήκες, αναγνωρίστηκαν ως πιο αξιόπιστα κριτήρια<sup>77</sup>.

Όμως, πριν ακόμη ο Bratli τηλεγραφήσει στην Κωνσταντινούπολη, και συγκεκριμένα τις πρώτες ημέρες του Μαρτίου, ο Τότσιος πληροφόρησε τον Πετυχάκη ότι ο Τούρκος αντιπρόσωπος στη 14η υποεπιτροπή του είχε δηλώσει πως, αν και η χώρα του δεν ήταν διαθετειμένη, λόγω του επικρατούντος εθνικιστικού πνεύματος, να δεχτεί τους Μουσουλμάνους της Τσαμουριάς, ωστόσο θα ήταν δυνατό να μεταβληθεί η στάση αυτή, αν η Ελλάδα έστεργε να



δώσει ορισμένα «ανταλλάγματα»<sup>78</sup>. Όπως ήταν φυσικό, οι ελληνικές αρχές ανέλαβαν από τότε αληθινή 'εκστρατεία' για να πείσουν τους Τσάμηδες να φύγουν, καταβάλλοντας μάλιστα ιδιαίτερη προσπάθεια για τον προσεταιρισμό των «θρησκευτικών τους αρχηγών», των μουφτήδων<sup>79</sup>. Η αντίδραση των οργάνων της αλβανικής προπαγάνδας ήταν σφοδρή: στις αρχές Απριλίου δολοφονήθηκε ο πρόεδρος της κοινότητας Βάρφανης<sup>80</sup> Χουσεΐν Ρουστάν, ο οποίος ήταν κεκηρυγμένος υπέρ της ανταλλαγής των Μουσουλμάνων εργαζόμενος αναφανδόν υπέρ αυτής. Και οι δύο ηθικοί αυτουργοί της δολοφονίας ήταν γνωστοί στις αρχές: δαπανούσαν αφειδώς χρήματα για να πείσουν τους Μωαμεθανούς της Τσαμουριάς να παραμείνουν στην Ελλάδα. Ο ένας μάλιστα είχε έλθει στην Ελλάδα μόλις το Μάρτιο από την Κονίσπολη<sup>81</sup>.

Στις 8 Απριλίου ο Midhat Bey τόνισε στον ίδιο τον Πετυχάκη αυτήν τη φορά πως θεωρούσε όλους τους Τσάμηδες «Αλβανούς» και, συνεπώς, μη ανταλλαξιμους<sup>82</sup>. Λίγες ημέρες αργότερα όμως διαβιβάζονταν από τη Γενική Διοίκηση Ηπείρου στο υπουργείο Εξωτερικών αντίγραφα τηλεγραφημάτων που είχαν στείλει αντιπρόσωποι των Μουσουλμάνων των περιφερειών Μαργαριτίου και Ηγουμενίτσας» στην Κωνσταντινούπολη, στη Μικτή Επιτροπή: τα τηλεγραφήματα αυτά αποτελούσαν διαμαρτυρία για τη «συμπεριφορά» της 14ης υποεπιτροπής, που εμπόδιζε την αναχώρηση των Μωαμεθανών αυτών για την Τουρκία<sup>83</sup>. Στο μεταξύ, οι εργαρίες της υποεπιτροπής είχαν διακοπεί προσωρινά, εξαιτίας της διάστασης απόψεων μεταξύ του Έλληνα και του Τούρκου αντιπροσώπου αλλά και της μερόληψίας που εκδήλωνε —σύμφωνα τουλάχιστον με όσα ανέφερε ο Πετυχάκης στο υπουργείο Εξωτερικών— σε όφελος του πρώτου ο C. Bratli<sup>84</sup>. Επιπλέον, φαίνεται ότι ο τελευταίος είχε επαφή με την αλβανική πρεσβεία στην Αθήνα, ενώ για τις ελληνικές αρχές ήταν ύποπτος ο ρόλος που έπαιζε ο «βοηθός» του Kenan Messare<sup>85</sup>.

Στις αρχές Μαΐου, σε έγγραφο του υπουργείου Στρατιωτικών που απευθυνόταν στο υπουργείο Εξωτερικών τονιζόταν ότι το «ζήτημα της αναχώρησης» των Μουσουλμάνων της Τσαμουριάς έπρεπε να λυθεί το ταχύτερον κατά τρόπο ικανοποιούντα τα εθνικά συμφέροντα, γιατί είχε αμεσωτάτην σχέσηιν προς την στρατιωτικήν



ασφάλειαν της μεθορίου· στο ίδιο έγγραφο εκφράζονταν και ζωντανές ανησυχίες για τη μέχρι τότε παρέλκυση της επίλυσής του<sup>86</sup>. Εξάλλου, σε δελτίο πληροφοριών της VIII μεραρχίας<sup>87</sup> διατυπώνονταν η άποψη ότι το ζήτημα είχε, στην ουσία λήξει, πια σε βάρος της Ελλάδας, εξαιτίας της στάσης του αντιπροσώπου της Τουρκίας στη 14η μικτή υποεπιτροπή, ο οποίος, στην πραγματικότητα, δεν ήταν διαθετειμένος να θεωρήσει ούτε ένα Μουσουλμάνο της Τσαμουριάς ανταλλάξιμο, αλλά και εκείνης του C.Bratli, που υποστήριζε τις τουρκικές θέσεις<sup>88</sup>.

Όπως ήταν φυσικό, η κατάσταση αυτή προβλημάτιζε σοβαρά τους υπεύθυνους παράγοντες της ελληνικής πλευράς, στην οποία άλλωστε κυριαρχούσε η αντίληψη ότι, στη μεγάλη τους πλειοψηφία, οι Τσάμηδες ήθελον να είναι Τούρκοι και επιθυμούσαν πραγματικά να φύγουν από την Ελλάδα<sup>89</sup>. Στις 4 Μαΐου, ο Πετυχάκης τόνιζε, σε τηλεγράφημά του που απευθυνόταν στο υπουργείο Εξωτερικών, την ανάγκη να εκτοπιστούν ορισμένοι Μωαμεθανοί που εργάζονταν δραστήρια για να «ματαιωθεί η ανταλλαγή»<sup>90</sup>. Λίγες ημέρες αργότερα, έδωσε εμπιστευτικές διαταγές στο νομάρχη της Πρέβεζας και τον υποδιοικητή Φιλιατών, σύμφωνα με τις οποίες έπρεπε να γίνουν και πάλι ενέργειες με σκοπό τη δημιουργία ανάμεσα στους Μουσουλμάνους ρεύματος μεταναστεύσεως<sup>91</sup>. Βασικά όργανα στην προσπάθεια αυτή θα ήταν, όπως και προτύτερα, οι μουφτήδες<sup>92</sup>.

Οι ενέργειες των αρχών δεν άργησαν να αποδώσουν: στη διάρκεια περιόδου που έκανε το Μάιο ο Bratli στην Τσαμουριά πλήθη Μωαμεθανών εκδήλωσαν την επιθυμία να εγκατασταθούν στην Τουρκία<sup>93</sup>. Όπως υπογράμμιζε σε αναφορά του προς το II γραφείο του επιτελείου της VIII μεραρχίας ο στρατιωτικός διοικητής Δυτικής Ηπείρου, αντισυγματάρχης Αθανάσιος Γεωργιάδης, *παρ' όλας τας προσπαθείας και την σφοδράν κατά της ανταλλαγής επιθυμίαν ην διαρκώς εξεδήλου ο Πρόεδρος κατά την διαδρομήν του, οι εκδηλώσεις των Τσάμηδων ήταν τέτοιες που τον ανάγκασαν να ομολογήσει ότι, κατά τη γνώμη του τουλάχιστον, το «50% ήθελε πραγματικά να φύγει από την Ελλάδα»*<sup>94</sup>.

Στις 28 Μαΐου, οι Eric Einar Ekstrand, Karl Marius Widding και Manuel Manrique de Lara, οι εντολοδόχοι δηλαδή του Συμβουλίου



της Κοινωνίας των Εθνών, πληροφόρησαν το γενικό γραμματέα του διεθνούς οργανισμού ότι σκόπευαν να κάνουν οι ίδιοι περιοδεία στην Ήπειρο για να ελέγξουν επί τόπου τα αποτελέσματα του έργου της 14ης μικτής υποεπιτροπής, αλλά και για να συλλέξουν πληροφορίες βασισμένες σε προσωπική έρευνα. Η περιοδεία πραγματοποιήθηκε τον Ιούνιο του 1925· οι εντολοδόχοι αποβιβάστηκαν στην Ηγουμενίτσα, έμειναν εκεί δύο εβδομάδες και στη συνέχεια πήγαν στην Πρέβεζα και τα Γιάννενα, μιλώντας, κατά την παραμονή τους στις πόλεις αυτές, με αντιπροσωπείες και άτομα από «διάφορες περιοχές». Το γενικό συμπέρασμα στο οποίο κατέληξαν ότι, παρά την επιθυμία που εκφράστηκε από ένα μεγάλο μέρος των Μουσουλμάνων<sup>95</sup> να μην περιληφθούν στην ανταλλαγή, τα πρόσωπα «τα οποία αφορούσε το ζήτημα αυτό» δεν είχαν ιδέα για την καταγωγή τους: όταν τους γινόταν η σχετική ερώτηση, συχνά περιορίζονταν, απαντώντας, σε διακήρυξη της «μωαμεθανικής τους πίστης». Ήταν φανερό εξάλλου πως όσοι ήθελαν να φύγουν από την Ελλάδα επηρεάζονταν στη «διαμόρφωση» της επιθυμίας τους αυτής από την ανησυχία που τους προκαλούσαν οι επιπτώσεις της εφαρμογής «ορισμένων μέτρων»<sup>96</sup> στην ακίνητη περιουσία τους και θεωρούσαν ότι η εγκατάσταση στην Τουρκία αποτελούσε τρόπο να αποκτήσουν γη. Σε τέτοιες περιπτώσεις δε γινόταν καθόλου «μνεία» αλβανικής καταγωγής ή, ακόμη, προβαλλόταν κάποια άλλη καταγωγή. Πολλές φορές επίσης η «προσήλωση στο Ισλάμ» αναφερόταν, ανεξάρτητα από την καταγωγή, ως δικαιολογία για «μετανάστευση». Ήταν φυσικό λοιπόν, με «αυτήν την κατάσταση», η εξακρίβωση της καταγωγής των μωαμεθανικής θρησκείας ατόμων που ζούσαν στην Τσαμουριά να μην μπορεί να βασιστεί παρά σε «εξαντλητικές έρευνες» και «διασταυρωμένες πληροφορίες»<sup>97</sup>.

Κατά την περιοδεία τους όμως οι E.E.Ekstrand, K.M.Widding και M.Manrique de Lara εξέφρασαν την «ευχή» να βρεθεί συμβιβαστική λύση στο ζήτημα των Τσάμηδων. Τέτοια λύση θα ήταν, κατά τη γνώμη τους, η αναχώρηση από την Ελλάδα εκείνων που επιθυμούσαν να μεταναστεύσουν στην Τουρκία<sup>98</sup>. Αυτοί, σύμφωνα με τους υπολογισμούς των ελληνικών αρχών ήταν το 75%· αντίθετα ο Bratli υποστήριζε τώρα ότι δεν ξεπερνούσαν το 40%



(οκτώ χιλιάδες περίπου)<sup>99</sup>. Η ελληνική κυβέρνηση, πιστεύοντας ότι η διάθεση των εντολοδόχων αναφορικά με τις απόψεις της θα γινόταν περισσότερο ευνοϊκή, αν η Άγκυρα δήλωνε ότι δέχεται ένα περιορισμένον αριθμόν, έστω και 10.000<sup>100</sup>, έδωσε εντολή να γίνουν οι σχετικές βολιδοσκοπήσεις. Τελικά, στις 6 Ιουλίου, ο υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας Tenvfik Rüstü γνωστοποίησε στον Ιωάννη Πολίτη, επιτετραμμένο της Ελλάδας στην Άγκυρα, την απόφαση της τουρκικής κυβέρνησης να «δεχτεί» πέντε χιλιάδες Μουσουλμάνους της Τσαμουριάς<sup>101</sup>. Αν και ο αριθμός αυτός δεν ήταν εκείνος που είχε προταθεί από την ελληνική πλευρά<sup>102</sup>, ωστόσο η απόφαση αυτή αποτελούσε κάποια επιτυχία για αυτήν, ιδίως αν ληφθεί υπόψη η πεποίθηση των αρχών της Ηπείρου ότι, αν έφευγε έστω και ένας περιορισμένος αριθμός Μωαμεθανών, θα ακολουθούσε γρήγορα η μετανάστευση και των υπολοίπων<sup>103</sup>.

Τελικά όμως η Αθήνα δεν επωφελήθηκε από την ευκαιρία που της παρουσιαζόταν. Ήδη πριν γνωστοποιήσει ο Tenvfik Rüstü την απόφαση της τουρκικής κυβέρνησης στον Ιωάννη Πολίτη, είχε καταλάβει την εξουσία στην Ελλάδα ο αντιστράτηγος Θεόδωρος Πάγκαλος, ο οποίος, στα πλαίσια της γενικότερης πολιτικής του προς την Αλβανία, θα «πάγωνε» κάθε προσπάθεια για σχηματισμό «ρεύματος εξόδου» ανάμεσα στους Μουσουλμάνους της Τσαμουριάς.



## ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Conférence de Lausanne sur les affaires du Proche-Orient (1922-1923), Recueil des actes de la Conférence, Première Série, tome I<sup>er</sup>, protocoles des séances plénières et procès-verbaux et rapports de la première commission (questions territoriales et militaires), (Paris, Imprimerie Nationale, 1923), Sous-Commission pour l'échange des populations, procès-verbal, N<sup>o</sup> 8 (séance du 19 janvier 1923), σ. 604· πρβλ. procès-verbal N<sup>o</sup> 13 (séance du 24 janvier 1923), σ. 625.
2. 'Ο.π. procès-verbal N<sup>o</sup> 8 (séance du 19 janvier 1923), σ. 604.
3. 'Ο.π.
4. League of Nations, Document C. 752.1923.VII, Letter From M.Venizelos to the Secretary - General, 6 Αυγούστου 1923. Ο Sir Eric Drummond είχε αναφερθεί στο θέμα αυτό σε επιστολή που είχε απευθύνει, στις 28 Ιουλίου, στο Βενιζέλο (ό.π.).
5. Τότε η ελληνική πρεσβεία ήταν στο Δυρράχιο και όχι στα Τίρανα.
6. League of Nations, Document C. 752.1923.VII, Letter from the Greek chargé d'affaires in Albania to the Albanian Prime Minister, Δυρράχιο, 3 Σεπτεμβρίου 1923.
7. Πάντως, ειδικά για την επιστολή του Βενιζέλου υποστηρίχτηκε από την ελληνική πλευρά ότι δεν έπρεπε να ληφθεί υπόψη, γιατί ήταν ιδιωτική. (League of Nations Official Journal, 5th year, No. 2 [February 1924], Minutes of the twenty - seventh session of the Council, tenth meeting [December 17th, 1923], σ. 366.)
8. Υπουργείον επί των εξωτερικών, Πράξεις υπογραφείσαι εν Λωζάννη τη 30 Ιανουαρίου και τη 24 Ιουλίου 1923 (Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο, 1923), VI. Σύμβασις περί ανταλλαγής των ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών και πρωτόκολλον, υπογραφέντα τη 30ή Ιανουαρίου 1923, σ.65 επ.
9. Ο ίδιος ο Κακλαμάνος είχε ζητήσει να μη γίνει μνεία της εξαίρεσής τους, γιατί κάτι τέτοιο θα δημιουργούσε «άπειρες διχογνωμίες». (Conférence de Lausanne sur les affaires du Proche-Orient [1922-1923], Recueil des actes de la Conférence, ό.π., Sous-commission pour l'échange des populations, procès-verbal No 8 [séance du 19 janvier 1923], σ. 604.)
10. Πρβλ. Stephen P.Ladas, The exchange of minorities.Bulgaria, Greece and Turkey (Νέα Υόρκη, 1932), σ. 384.
11. Στα εδάφη που προσαρτήθηκαν στην Ελλάδα από το 1913 και μετά, Μωαμεθανοί



που μπορούσαν να θεωρηθούν «αλβανικής καταγωγής» ήταν εγκατεστημένοι, εκτός από την Ήπειρο βέβαια, στη δυτική Μακεδονία κυρίως. (League of Nations, Document C. 765.1925.I, The Albanian delegate to the President of the Council [Memorandum], Γενεύη, 4 Δεκεμβρίου 1925.)

12. Ό.π.

13. League of Nations, Official Journal, 5th year, No. 2 (February 1924), Minutes of the twenty-seventh session of the Council, tenth meeting (December 17th, 1923), σ. 336.

14. Ό.π.

15. League of Nations, Official Journal, 6th year, No. 2 (February 1925), Annex 717α (C. 399.1924. VII), Appendix 2, Letter from the Italian delegation at the Lausanne Conference to the Albanian Delegate (Lausanne, January 20th, 1923), σ. 238; League of Nations, Document C. 765.1925.I, The Albanian delegate to the Secretary - General, Γενεύη, 17 Δεκεμβρίου 1925. Στη Λωζάνη ο Αλβανός αντιπρόσωπος παρίστατο απλώς — κυρίως για το θέμα της συμμετοχής της χώρας του στο δημόσιο οθωμανικό χρέος.

16. ΑΥΕ, 1928, Α/21/1, Δημήτριος Κακλαμάνος (διέθυνε τότε την ελληνική πρεσβεία στο Λονδίνο) προς Ανδρέα Μιχαλακόπουλο, υπουργό Εξωτερικών, αρ. 1690, Λονδίνο 8 Ιουνίου 1928.

17. ΑΥΕ, 1923, Α/5(3), Near and Middle East Association προς τον εκδότη του Near East (επιστολή υπογραμμένη από τους Edward Gleichen, E.N. Bennett και Aubrey Herbert), Λονδίνο, 11 Ιανουαρίου 1923 (Αντίγραφο συνημμένο σε έγγραφο [χ.α., Λωζάνη, 16/29 Ιανουαρίου 1923] του Βενιζέλου προς το υπουργείο Εξωτερικών.)

18. ΑΥΕ, 1923, Α/5(3), Βενιζέλος προς υπουργείο Εξωτερικών, Λωζάνη, 16/29 Ιανουαρίου 1923.

19. ΑΥΕ, 1923, Α/5(3), Blinishti προς Sir Eric Drummond, αρ. 340, Λωζάνη, 16 Δεκεμβρίου 1922 (αντίγραφο).

20. ΑΥΕ, 1923, Α/5(3), J.J.Sederholm, μέλος της ερευνητικής επιτροπής της Κοινωνίας των Εθνών στην Αλβανία, προς Sir Eric Drummond, αντίγραφο τηλεγραφήματος με ημερομηνία 3 Ιανουαρίου 1923, συνημμένο σε έγγραφο (χ.α. Λωζάνη, 16/29 Ιανουαρίου 1923) του Βενιζέλου προς το υπουργείο Εξωτερικών.

21. League of Nations, Document C. 752.1923.VII, Letter from the permanent Albanian secretariat accredited to the League of Nations (Γενεύη 6 Δεκεμβρίου 1923). Ο Blinishti αναφερόταν στην επιστολή του αυτή στη δεύτερη παράγραφο του άρθρου 11 του συμφώνου της Κοινωνίας των Εθνών, βάσει της οποίας η αλβανική κυβέρνηση «επέσυρε την προσοχή» του Συμβουλίου στο ζήτημα. Το άρθρο 11 του συμφώνου έχει κατά λέξη ως εξής:

Any war or threat of war, whether immediately affecting any of the members of the League or not, is hereby declared a matter of concern to the whole League and the League shall take any action that may be deemed wise and effectual to safeguard the peace of Nations. In case any such emergency should arise the Secretary-General shall on the request of any member of the League forthwith summon a meeting of the Council.



It is also declared to be the friendly right of each member of the League to bring to the attention of the Assembly or of the Council any circumstance whatever affecting international relations which threatens to disturb international peace or the good understanding between Nations upon which peace depends.

(League of Nations, Official Journal, number 1 [February 1920] σσ. 5-6.

22. Προφανώς το νομοθετικό διάταγμα της 15ης Φεβρουαρίου 1923 «Περί αποκαταστάσεως ακτημόνων καλλιεργητών» (Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος, τεύχος πρώτο, 5 Μαρτίου 1923, αρ. 57, σ. 429 επ.).

23. Δηλαδή ομολογίες

24. League of Nations, Official Journal, 5th year, No. 2 (February 1924), Minutes of the twenty - seventh session of the Council, tenth meeting (December 17th, 1923), σ. 365.

25. Ό.π., σ. 366.

26. Υπουργείον επί των Εξωτερικών, Πράξεις υπογραφείσαι εν Λωζάνη... ό.π., VI. Σύμβασις περί ανταλλαγής των ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών και Πρωτόκολλον υπογραφέντα τη 30ή Ιανουαρίου 1923, άρθρο 11, σ. 67. Η Μικτή Επιτροπή συγκροτήθηκε στις 7 Οκτωβρίου 1923 (Commission mixte pour l' échange des populations grecques et turques, Rapport final [Κωνσταντινούπολη, 1934], σ.3). Την αποτελούσαν τέσσερις Έλληνες, τέσσερις Τούρκοι και τρία «ουδέτερα» μέλη (υπήκοοι, δηλαδή Δυνάμεων που δεν είχαν μετάσχει στον Πρώτο Παγκόσμιο πόλεμο), που εκλέγονταν από το Συμβούλιο της Κοινωνίας των Εθνών και αναλάμβαναν διαδοχικά την προεδρία της Επιτροπής (Υπουργείον επί των Εξωτερικών, Πράξεις υπογραφείσαι εν Λωζάνη..., ό.π., VI Σύμβασις περί ανταλλαγής των ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών και πρωτόκολλον, υπογραφέντα τη 30ή Ιανουαρίου 1923, άρθρο 11, σ. 67). Τα ουδέτερα μέλη που είχαν τότε εκλεγεί ήταν οι Eric Einar Ekstrand (Σουηδός), Manuel Manrique de Lara (Ισπανός) και Karl Manus Widding (Δανός).

27. League of Nations, Official Journal, 5th year, No. 2 (February 1924), Minutes of the twenty - seventh session of the Council, tenth meeting (December 17th, 1923), σ. 366.

28. League of Nations, Official Journal, 5th Year, No. 2 (February 1924), Minutes of the twenty - seventh session of the Council, tenth meeting (December 17th, 1923), σ. 366.

29. Πρβλ. St. P.Ladas, ό.π., σ. 385.

30. League of Nations, Official Journal, 5th year, No.5 (May 1924), Exchange of Greek and Turkish Populations: Moslems of Albanian origin in Greece (C. 160.1924.I). Telegram to the Council of the League of Nations from the Mixed Commission for the exchange of Greek and Turkish Populations (Αθήνα, 14 Μαρτίου, 1924), σ. 764.

31. Τότε τρίτος αντιπρόσωπος της Ελλάδας στη Μικτή Επιτροπή ανταλλαγής των πληθυσμών (Commission mixte pour l' échange des population grecques et turques, Rapport... ό.π., σ. 14: υπουργείο επί των Εξωτερικών, Επετηρίς του επί των Εξωτερικών Υπουργείου, του εν Ελλάδι διπλωματικού σώματος και των ξένων προξενικών αρχών, 1929 (Αθήνα, Ιούλιος 1929), σ. 181.



32. Τότε δεύτερος αντιπρόσωπος της Τουρκίας στη Μικτή Επιτροπή (*Commission Mixte pour l' échange des populations grecques et turques, Rapport... ό.π., σ. 15*).
33. Δηλαδή περιφέρεια που αποτελούσε πια μέρος της αλβανικής επικράτειας (*League of Nations, Document C. 434.M.160.1925.I., Supplementary instructions to the Epirus sub-commission [Κωνσταντινούπολη, 3 Απριλίου 1925]*).
34. *League of Nations, Official Journal, 5th year, No. 8 (August 1924), Exchange of Greek and Turkish Populations, Question of the Exemption of Moslems of Albanian Origin in Greece (C. 345.1924.I), General Report of the Delegation of the Mixed Commission entrusted with the investigation of the Albanian question (Αθήνα, 2 Ιουνίου 1924), σ. 1068*
35. Το προάστιο της Αθήνας.
36. Γενικά για τις μικτές υποεπιτροπές, βλ. παρακάτω, σημείωση 63.
37. *League of Nations, Official Journal, 5th year, No. 8 (August 1924), Annex 1, Instructions issued to the competent sub-commissions for the exemption from exchange of Moslem Greek subjects of Albanian origin (Αθήνα, 17 Ιουνίου 1924), σ. 1066*
38. Ό.π. Επίσης *League of Nations, Document C. 434. M.160.1925.I, Decision adopted by the Mixed Commission at Athens on June 12th, 1924.*
39. Πρβλ. *St.P.Ladas, ό.π., σ. 386.*
40. *League of Nations, Official Journal, 5th year, No. 10 (October 1924), Annex 686 (C. 431.1924.I.), Memorandum by the Secretary-General, submitted to the Council on September 29th, 1924, σ. 1602.*
41. Όπως και το Δεκέμβριο του 1923. Βλ. παραπάνω, σημείωση 21, όπου και το κείμενο του άρθρου 11.
42. *League of Nations, Official Journal, 5th year, No. 10 (October 1924), Minutes of the thirtieth session of the Council, sixteenth meeting (December 29th, 1924), σ. 1355.*
43. Για ορισμένες στοιχειώδεις πληροφορίες βλ. *Sous la direction de Stefanaq Pollo et Arben Puto avec la collaboration de Kristo Frasheri et Skënder Anamali, Histoire de l' Albanie des origines à nos jours (Roanne [Γαλλία], 1974), σ. 225 επ. Βλ. επίσης Georges Castellan, L' Albanie (Παρίσι, 1980), σσ. 30-31.*
44. Ο Fan Noli αναφέρθηκε μόνο στους Μουσουλμάνους της Τσαμουριάς, προφανώς γιατί το θέμα των «αλβανικής καταγωγής» Μωαμεθανών της Μακεδονίας είχε ήδη πάρει εξέλιξη αντίθετη με τις επιδιώξεις των Τυράνων. (*League of Nations, Document C. 765.1925.I, The Albanian delegate to the President of the Council [Memorandum], Γενεύη, 4 Δεκεμβρίου 1925.*)
45. *League of Nations, Official Journal, 5th year, No. 10 (October 1924), Minutes of the thirtieth session of the Council, sixteenth meeting (September 29th, 1924), σσ. 1353-1354.*
46. Ο γνωστός διεθνολόγος. Βλ. Υπουργείου επί των Εξωτερικών, *Επετηρίς... 1929, ό.π. σσ. 158,159.*



47. Ο Ν. Πολίτης αναφέρεται στο γεγονός ότι στη Μικτή Επιτροπή ανταλλαγής των πληθυσμών μετείχαν ουδέτερα μέλη που «εκλέγονταν» από το Συμβούλιο της Κοινωνίας των Εθνών, τα οποία και αναλάμβαναν διαδοχικά την προεδρία της Επιτροπής (βλ. παραπάνω, σημείωση 26).
48. League of Nations, Official Journal, 5th year, No. 10 (October 1924), Minutes of the thirtieth session of the Council, sixteenth meeting (September 29th, 1924), σσ. 1354-1355.
49. Υπουργείον επί των Εξωτερικών, Συνθήκη μεταξύ των προεχουσών συμμάχων και συνησπισμένων Δυνάμεων και της Ελλάδος περί προστασίας των εθνικών κλπ. μειονοτήτων υπογραφείσα εν Σέβραις τη 28 Ιουλίου/10 Αυγούστου 1920, Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο, 1920· Υπουργείον επί των Εξωτερικών, Πράξεις υπογραφείσαι εν Λωζάνη... ό.π., XVI. Πρωτόκολλον σχετικόν προς την εν Σέβραις συναφθείσαν συνθήκην την 10 Αυγούστου 1920 μεταξύ των προεχουσών συμμάχων και συνησπισμένων Δυνάμεων και της Ελλάδος περί προστασίας των εν Ελλάδι μειονοτήτων και προς την υπό την αυτήν χρονολογίαν συναφθείσαν συνθήκην μεταξύ των αυτών Δυνάμεων εν σχέσει προς την Θράκην συναφθέν τη 24 Ιουλίου 1923, σ. 90.
50. Ελληνική Δημοκρατία, Εφημερίς της Κυβερνήσεως, τεύχος πρώτο, 28 Ιανουαρίου 1930, αρ. 29, σ. 200.
51. Γενικά για την προστασία των μειονοτήτων από την Κοινωνία των Εθνών βλ. André Mandelstam, «La protection des minorités», Académie de Droit International, Recueil des cours, 1923, I (Leyde [Ολλανδία], 1962, deuxième impression), σ. 367 επ. Arnold Toynbee, Survey of International Affairs, 1920-1923 (Λονδίνο, 1925), σσ. 213-225· επίσης Κώστα Χατζηκωνσταντίνου, Η έννοια της μειονότητας. Δυσκολίες και προβλήματα προσδιορισμού, ανάπτυπο από την επιστημονική επετηρίδα του Αρμενόπουλου, αρ. 3 (1982), (Θεσσαλονίκη, 1983), σσ. 34-39.
52. League of Nations, Official Journal, 5th year, No. 10 (October 1924), Minutes of the thirtieth session of the Council, eighteenth meeting (September 30th, 1924), σσ. 1367-1368.
53. Ό.π., σ. 1368
54. League of Nations, Official Journal, 5th year, No. 11 (Part I), (November 1924), Annex 692 (C. 641.1924.VII), Telegram from the Greek Government to the Secretary - General of the League, submitted to the Council on October 28th, 1924 (Αθήνα, 27 Οκτωβρίου 1924), σ. 1672.
55. League of Nations, Official Journal, 5th year, No. 11 (Part I), (November 1924), Minutes of the thirty - first (extraordinary) session of the Council, second meeting (October 28th, 1924), σ. 1655.
56. Επειδή το ζήτημα είχε σχέση τόσο με την ανταλλαγή των πληθυσμών όσο και με την προστασία των μειονοτήτων στην Ελλάδα. Την άποψη αυτή είχε εκθέσει για πρώτη φορά ο Quiñones de León στην έκθεση που είχε υποβάλει στο Συμβούλιο στις 30 Σεπτεμβρίου 1924. (League of Nations, Official Journal, 5th year, No.10 [October 1924], Minutes of the thirtieth session of the Council, eighteenth meeting [September 30th, 1924], σσ. 1367.)



57. Βλ. παραπάνω, σημείωση 26.
58. League of Nations, Official Journal, 6th year, No.2 (February 1925), Annex 717 (C. 816 [I] 1924.VII) Report by M. Quiñones de León, adopted by the Council on December 11th, 1924, σσ. 234-235.
59. Από τον αντιπρόσωπο της Ελλάδας Αλέξανδρο Καραπάνο που ήταν παρών. (League of Nations, Official Journal, 6th year, No. 2 [February 1925], Minutes of the thirty-second session of the Council, ninth meeting [December 11th, 1924], σ. 145.)
60. Ό.π.
61. League of Nations, Document C.4.1925. I, Memorandum by the Secretary-General (Γενεύη, 6 Ιανουαρίου 1925).
62. Ό.π.
63. League of Nations, Document C. 111. M. 52.1925.I, First periodical report by the Mandatories of the Council of the League of Nations (Κωνσταντινούπολη, 19 Φεβρουαρίου 1925). Για τις μικτές υποεπιτροπές βλ. το άρθρο 11 της Συμβάσεως περί ανταλλαγής των ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών (Υπουργείου επί των Εξωτερικών, Πράξεις υπογραφείσαι εν Λωζάννη..., ό.π. σ. 67· βλ. επίσης Commission Mixte pour l' échange des populations grecques et turques, Rapport..., ό.π., σ. 18). Αποτελούνταν από ουδέτερο πρόεδρο, ένα Τούρκο και ένα Έλληνα αντιπρόσωπο. Το 1925 η έδρα της 14ης μικτής Υποεπιτροπής ήταν στην Πάργα και, στη συνέχεια, στην Ηγουμενίτσα. (League of Nations, Document C. 111. M. 160.1925.I, First periodical report by the Mandatories of the Council of the League of Nations) [Κωνσταντινούπολη, 19 Φεβρουαρίου 1925]· League of Nations, Document C. 434. M. 160.1925. I, Fifth report by the Mandatories of the Council of the League of Nations [Κωνσταντινούπολη, 3 Αυγούστου 1925].)
64. League of Nations, Document C. 323. M 109.1925.I, Letter from the Greek Prime Minister to the Mandatories (Αθήνα, 28 Μαρτίου 1925). Πράγματι, η μεγάλη «μάζα» των Μωαβιθικών της Μακεδονίας που μπορούσαν να θεωρηθούν αλβανικής καταγωγής περιλήφθηκε στην ανταλλαγή (League of Nations, Document C. 765.1925. I, The Albanian delegate to the President of the Council [Memorandum], [Γενεύη, 4 Δεκεμβρίου 1925]). Έμειναν τελικά λίγοι-μόνο, φαίνεται, όσοι ήταν σε θέση να αποδείξουν ότι κατάγονταν από περιοχή που αποτελούσε μέρος της αλβανικής επικράτειας(ό.π.).
65. League of Nations, Document C.111.M. 52.1928.I, First periodical report by the Mandatories of the Council of the League of Nations (Κωνσταντινούπολη, 19 Φεβρουαρίου 1925).
66. League of Nations, Document C. 323. M. 109.1925. I, Third Report by the Mandatories of the Council of the League of Nations (Κωνσταντινούπολη, 27 Μαΐου 1925).
67. ΑΥΕ, 1925, Γ/68/Χ, Πετυχάκης προς υπουργείο Εξωτερικών, αρ. 200 (εμπ.) Γιάννενα, 27 Φεβρουαρίου 1925. Όπως τόνιζε ο γενικός διοικητής Ηπείρου στο έγγραφό του, τα πορίσματα της εργασίας των επιτροπών αυτών τελικά δε χρησιμοποιήθηκαν.



68. ΑΥΕ, 1925, Γ/68/Χ, Πετυχάκης προς υπουργείο Εξωτερικών, αρ. 70(εμπ.), Γιάννενα, 26 Ιανουαρίου 1925. Όσον αφορά τη δράση των ξένων προπαγανδών χαρακτηριστικές είναι οι πληροφορίες που δόθηκαν, τον Ιούνιο και Ιούλιο, στο υπουργείο Εξωτερικών από την Αστυνομική Διεύθυνση της Κέρκυρας (ΑΥΕ, 1925, Α/2/ε, Αστυνομική Διεύθυνση της Κέρκυρας προς υπουργείο Εξωτερικών, αρ. 440, Κέρκυρα, 15 Ιουνίου 1925 και αρ. 477, Κέρκυρα, 6 Ιουλίου 1925). Σύμφωνα με τις πληροφορίες αυτές, την «αλβανική προπαγάνδα» συνεπικουρούσαν, στην προσπάθεια ματαίωσης της ανταλλαγής των Μουσουλμάνων της Τσαμουριάς, η «ιταλική» και η «τουρκική». Έδρα της πρώτης ήταν η Κέρκυρα.
69. Δηλαδή Μουσουλμάνων.
70. ΑΥΕ, 1925, Γ/68/Χ, Πετυχάκης προς υπουργείο Εξωτερικών, τηλεγράφημα αρ. 161, Γιάννενα, 26 Φεβρουαρίου 1925.
71. ΑΥΕ, 1925, Γ/68/Χ, Πετυχάκης προς υπουργείο Εξωτερικών, αρ. 195 (εμπ.), Γιάννενα, 3 Μαρτίου 1925.
72. Ό.π.
73. Βλ. παραπάνω, σ. 28. Ο Τότσιος θεωρούσε ότι ουσιαστικά μόνο η εθνική συνείδηση έπρεπε να ληφθεί υπόψη, γιατί η εφαρμογή των άλλων βασικών κριτηρίων και ιδιαίτερα εκείνου της γλώσσας στους Μουσουλμάνους της Τσαμουριάς ήταν πολύ δύσκολη. (ΑΥΕ, 1925, Γ/68/Χ, Πετυχάκης προς υπουργείο Εξωτερικών, τηλεγράφημα αρ. 258, Γιάννενα, 11 Μαρτίου 1925.)
74. Ό.π. (Στο τηλεγράφημα του Πετυχάκη περιέχεται η ελληνική μετάφραση εκείνου που έστειλε ο Bratli στη Μικτή Επιτροπή.)
- Σύμφωνα δηλαδή με τις τουρκικές θέσεις, ελάχιστοι ήταν οι Μουσουλμάνοι της Τσαμουριάς που έπρεπε να περιληφθούν στην ανταλλαγή. Ο Τούρκος αντιπρόσωπος, που χρησιμοποιούσε ως επιχείρημα τη δήλωση του Κακλαμάνου στη συνδιάσκεψη της Λωζάνης, υποστήριζε τις απόψεις αυτές προφανώς μετά από οδηγίες της κυβέρνησής του. (ΑΥΕ, 1925, Γ/68/Χ, Πετυχάκης προς υπουργείο Εξωτερικών, αρ. 195 [εμπ.], Γιάννενα, 3 Μαρτίου 1925.)
75. ΑΥΕ, 1925, Γ/68/Χ, Τότσιος προς υπουργείο Εξωτερικών, τηλεγράφημα αρ. 456, Γιάννενα, 25 Απριλίου 1925.
76. Εκτός από ορισμένα σημεία (τα Γιάννενα και την Πρέβεζα κυρίως), όπου ήταν εγκατεστημένοι Μουσουλμάνοι που δεν είχαν τα αλβανικά ως μητρική γλώσσα. Όπως όμως επισήμανε ο Τότσιος στο υπουργείο Εξωτερικών, αυτοί είχαν ήδη φύγει από την Ήπειρο (ΑΥΕ, 1925, Γ/68/Χ, Τότσιος προς υπουργείο Εξωτερικών, τηλεγράφημα αρ. 456, Γιάννενα, 25 Απριλίου 1925). Πρέπει πάντως να τονιστεί ότι μέχρι τότε κάποιος Μωαμεθανός μπορούσε να «επικαλεστεί» αλβανική καταγωγή, μόνο αν προερχόταν από περιφέρεια που αποτελούσε πια μέρος της αλβανικής επικράτειας.
77. League of Nations, Document C. 434. M.160.1925. I, Supplementary instructions to the Epirus sub-commission (Κωνσταντινούπολη, 3 Απριλίου 1925).
78. ΑΥΕ, 1925, Γ/68/Χ, Πετυχάκης προς υπουργείο Εξωτερικών, τηλεγράφημα αρ.



- 185, Γιάννενα, 3 Μαρτίου 1925. Στο τηλεγράφημα αυτό περιέχεται το κείμενο του τηλεγραφήματος του Τότσιου προς τον Πετυχάκη.
79. ΑΥΕ, 1925, Γ/68/Χ, Πετυχάκης προς υπουργείο Εξωτερικών, αρ. 325(εμπ.), Γιάννενα, 17 Μαρτίου 1925.
80. Χωριό στην περιοχή της Ηγουμενίτσας.
81. ΑΥΕ, 1925, Γ/68/Χ, Πετυχάκης προς υπουργείο Εξωτερικών, τηλεγράφημα αρ.404, Γιάννενα, 6 Απριλίου 1925.
82. ΑΥΕ, 1925, Γ/68/Χ, Πετυχάκης προς υπουργείο Εξωτερικών, τηλεγράφημα αρ. 418, Γιάννενα, 8 Απριλίου 1925.
83. ΑΥΕ, 1925, Γ/68/Χ, συνημμένα σε έγγραφο (αρ. 5345, Γιάννενα, 16 Απριλίου 1925) της Γενικής διοίκησης Ηπείρου προς το υπουργείο Εξωτερικών. Οι αντιπρόσωποι των Μουσουλμάνων της περιφέρειας Ηγουμενίτσας είχαν στείλει και πρωτύτερα, στις 31 Μαρτίου, τηλεγράφημα με ανάλογο περιεχόμενο στον πρόεδρο της Μικτής Επιτροπής, (ΑΥΕ, Γ/68/Χ, συνημμένο σε έγγραφο [αρ. 388, εμπ., Γιάννενα, 1 Απριλίου 1925] της Γενικής Διοίκησης Ηπείρου προς το Υπουργείο Εξωτερικών.)
84. ΑΥΕ, 1925, Γ/68/Χ, Πετυχάκης προς υπουργείο Εξωτερικών, αρ. 451 (εμπ.), 15 Απριλίου 1925.
85. ΑΥΕ, 1925, Γ/68/Χ, Πετυχάκης προς υπουργείο Εξωτερικών, τηλεγράφημα αρ. 338, Γιάννενα, 24 Μαρτίου 1925· ο ίδιος προς το ίδιο, αρ. 451 (εμπ.), 15 Απριλίου, 1925.
86. ΑΥΕ, 1925 Γ/68/Χ, υπουργείο Στρατιωτικών προς υπουργείο Εξωτερικών, αρ. 2495/1245, Αθήνα, 4 Μαΐου 1925.
87. Το στρατηγείο της VIII μεραρχίας ήταν στα Γιάννενα.
88. ΑΥΕ, 1925, Γ/68/Χ, «απόσπασμα δελτίου πληροφοριών VIII μεραρχίας Ηπείρου», συνημμένο σε έγγραφο, (αρ. 2495/1245 Αθήνα, 4 Μαΐου 1925) του υπουργείου Στρατιωτικών προς το υπουργείο Εξωτερικών.
89. Ό.π. Επίσης, ενδεικτικά: ΑΥΕ, 1928, Α/21/Ι, γενική διοίκηση Ηπείρου προς υπουργείο Εξωτερικών, αρ. 25 (εμπ.), Γιάννενα, 6 Μαρτίου 1928· υποδιοίκηση Παραμυθιάς - Μαργαριτίου προς υπουργείο Εξωτερικών, αρ. 10, Παραμυθιά, 25 Μαΐου 1928.
90. ΑΥΕ, 1925, Γ/68/Χ, Πετυχάκης προς υπουργείο Εξωτερικών, τηλεγράφημα αρ. 477, Γιάννενα, 4 Μαΐου 1925.
91. ΑΥΕ, 1925, Γ/68/Χ, Πετυχάκης προς υπουργείο Εξωτερικών αρ. 531 (εμπ.), Γιάννενα, 15 Μαΐου 1925.
92. ΑΥΕ, 1925, Γ/68/Χ, Πετυχάκης προς υπουργείο Εξωτερικών αρ. 536(εμπ.), Γιάννενα, 15 Μαΐου 1925.
93. ΑΥΕ, 1925, Γ/68/Χ, Πετυχάκης προς υπουργείο Εξωτερικών, τηλεγράφημα αρ. 552, Γιάννενα, 20 Μαΐου 1925· υποστράτηγος Βλάσιος Τσιρογιάννης, διοικητής της VIII μεραρχίας, προς το γενικό Επιτελείο Στρατού, τηλεγράφημα αρ. 2584, Γιάννενα, 22 Μαΐου 1925.



94. ΑΥΕ, 1925, Γ/68/Χ, αναφορά του στρατιωτικού διοικητή Δυτικής Ηπείρου προς το ΙΙ γραφείο του επιτελείου της VIII μεραρχίας «Περί της σκανδαλώδους επεμβάσεως του Προέδρου της 14ης υποεπιτροπής ανταλλαγής εις το ζήτημα της παραμονής των Τσάμηδων», αρ. Ε.Π. 163, Μαργαρίτι, 25 Μαΐου 1925. Όσον αφορά τον Bratli, πρέπει να σημειωθεί ότι ο διοικητής της VIII μεραρχίας είχε τονίσει την ανάγκη αντικατάστασής του - μετά από διάβημα της ελληνικής κυβέρνησης (ΑΥΕ, 1925, Γ/68/Χ, Τσιρογιάννης προς υπουργείο Στρατιωτικών, αρ. Ε.Π.2620, Γιάννενα, 25 Μαΐου 1925). Παράπονα εξάλλου για τη «σκανδαλωδώς ανθελληνική, φιλοτουρκική και φιλαλβανική» στάση του είχαν διατυπώσει και στον τότε πρωθυπουργό και υπουργό Εξωτερικών Ανδρέα Μιχαλακόπουλο οι «σύμβουλοι» των «προσφυγικών ομάδων» Τσαμουριάς. (ΑΥΕ, Γ/68/Χ, οι σύμβουλοι των προσφυγικών ομάδων Τσαμουριάς προς τον πρωθυπουργό και υπουργό Εξωτερικών, χ.η., συνημμένο σε έγγραφο του πολιτικού γραφείου του πρωθυπουργού [αρ.4762, Αθήνα, 1 Ιουνίου 1925] προς το υπουργείο Εξωτερικών.)
95. Σύμφωνα με πληροφορίες που έδωσε ο Bratli στους εντολοδόχους, ο μουσουλμανικός πληθυσμός της Ηπείρου ήταν στις 11 Ιουνίου 1925 —μετά την αναχώρηση 2.993 Μωαμεθανών που είχαν θεωρηθεί ανταλλάξιμοι— 20.160 άτομα. (League of Nations, Document C. 434. M. 160. 1925. I, Report by the mandatories of the Council of the League of Nations [Κωνσταντινούπολη, 3 Αυγούστου 1925].)
96. Προφανώς, γίνεται στο σημείο αυτό υπαινιγμός στην Απόφασιν του Αρχηγού της Επανάστασεως «Περί καταλήψεως ακινήτων προς γεωργικήν αποκατάστασιν ακτημόνων καλλιεργητών κλπ. και προ της καταβολής αποζημιώσεως» (14 Φεβρουαρίου 1923) και στο νομοθετικό διάταγμα της 15ης Φεβρουαρίου 1923 «Περί αποκαταστάσεως ακτημόνων καλλιεργητών». (Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος, τεύχος πρώτο, 5 Μαρτίου 1923, αρ. 57, σ.429-436)· πρβλ. League of Nations, Official Journal, 5th year, No. 2. [February 1924], Minutes of twenty-seventh session of the Council, tenth meeting [December 17th, 1923], σ. 365.) Πρέπει πάντως να σημειωθεί ότι εκδηλώθηκε δυσφορία ανάμεσα στους Μουσουλμάνους της Τσαμουριάς ήδη όταν άρχισε η εφαρμογή του νόμου 2521 της 24ης Σεπτεμβρίου «Περί παραχωρήσεως της εσοδείας των κολληγικώς καλλιεργουμένων γαιών και συμπληρώσεως της αγροτικής νομοθεσίας» (Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος, τεύχος πρώτο, 3 Οκτωβρίου 1920, αρ. 227, σσ.2222—2225), επειδή πολλοί από αυτούς ήταν ιδιοκτήτες γης, ζούσαν, αποκλειστικά σχεδόν, από το γεώμορο και θεώρησαν τις αποζημιώσεις, που τους επιδικάστηκαν για τη σύμφωνα με τις διατάξεις του νόμου παραχώρηση της σοδειάς στους κολλήγους, ανεπαρκείς. (ΑΥΕ, 1926, Γ/68/Χ, σημείωμα Ν.Η. Αναγνωστόπουλου, επιθεωρητή αγροτικής αποκατάστασης προσφύγων με τίτλο «Περί των θρησκευτικών μειονοτήτων της Τσαμουργιάς» [Γιάννενα, 4 Σεπτεμβρίου 1923], συνημμένο σε έγγραφο [αρ. 33878, Αθήνα 26 Μαρτίου 1925] του υπουργείου Γεωργίας προς το υπουργείο Εξωτερικών.) Ανησυχία τέλος προκάλεσε σε αυτούς και το νομοθετικό διάταγμα της 22ας Νοεμβρίου 1922 «Περί επιτάξεως ακινήτων δι' εγκατάστασιν προσφύγων και απαλλοτριώσεως οικοπέδων δι' ανέργειαν προσφυγικών συνοικισμών» (Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της



Ελλάδος, τεύχος πρώτο, 23 Νοεμβρίου 1922, αρ. 243, σ.1459), αν και η εφαρμογή του έγινε, ειδικά στην Τσαμουριά, με πνεύμα «επιείκειας» (ΑΥΕ, 1923, Α/5[3], ο γενικός διοικητής Ηπείρου προς το υπουργείο Εξωτερικών, χ.α., Γιάννενα, 2 Μαρτίου 1923).

97. League of Nations, Document C. 434. M. 160. 1925. I, Fifth report by the Mandatories of the Council of the League of Nations (Κωνσταντινούπολη, 3 Αυγούστου 1925). Οι τρεις εντολοδόχοι δηλαδή, ερμηνεύοντας τις συμπληρωματικές οδηγίες που είχαν δώσει τον Απρίλιο στη 14η υποεπιτροπή, ζητούσαν τη γενικήν κατ' άτομον εξέτασιν απάντων των Μουσουλμάνων της Τσαμουριάς (ΑΥΕ, 1925, Γ/68/Χ, Τότσιος προς υπουργείο Εξωτερικών, τηλεγράφημα [χ.α.] Γιάννενα, 19 Ιουνίου 1925).

98. ΑΥΕ, 1925, Γ/68/Χ, Αλέξανδρος Πάλλης, νομάρχης της Κέρκυρας (συνόδευσε τους εντολοδόχους του Συμβουλίου της Κοινωνίας των Εθνών κατά την περιόδισή τους στην Ήπειρο), προς υπουργείο Εξωτερικών, τηλεγράφημα αρ.651 Γιάννενα, 7 Ιουνίου 1925.

99. 'Ο.π.

100. 'Ο.π.

101. ΑΥΕ, 1924—1925, Γ/68/ΧΙ, Πολίτης προς υπουργείο Εξωτερικών, τηλεγράφημα αρ.2618, Άγκυρα, 7 Ιουλίου 1925. Γενικά για τις ελληνοτουρκικές σχέσεις την περίοδο εκείνη βλ. Alexis Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations, 1918-1974* (Αθήνα, 1983), σσ. 125-126.

102. Αρχικά είχε προταθεί από την ελληνική κυβέρνηση η μετανάστευση στην Τουρκία 12-15.000 Μουσουλμάνων της Τσαμουριάς. (ΑΥΕ, 1924-1925, Γ/68/ΧΙ, Πολίτης προς υπουργείο Εξωτερικών, τηλεγράφημα αρ. 2618, Άγκυρα, 7 Ιουλίου 1925). Η Άγκυρα όμως ήθελε να δεχτεί κυρίως όσους ήξεραν τουρκικά, οι οποίοι υπολογίζονταν σε 5.000 περίπου (ΑΥΕ, 1925, Γ/68/ΧΙ, Κωνσταντίνος Σακελλαρόπουλος, δεύτερος αντιπρόσωπος της Ελλάδας στη Μικτή Επιτροπή ανταλλαγής των πληθυσμών, προς υπουργείο Εξωτερικών, τηλεγράφημα 6581, Πέραν, 8 Ιουλίου 1925). Η αλβανική κυβέρνηση πάντως υποστήριζε πως «αντάλλαγμα» για τους Μωαμεθανούς αυτούς θα ήταν ισάριθμοι Έλληνες από την Κωνσταντινούπολη που θα έρχονταν στην Ελλάδα. (League of Nations, *Official Journal*, 7th year, No. 2 [February 1926], Annex 830 [C. 786.1925.I.], Report by Viscount Ishii submitted to the Council on December 10th, 1925, σ. 308.)

103. ΑΥΕ, 1925, Γ/68/Χ, Πάλλης προς υπουργείο Εξωτερικών τηλεγράφημα αρ. 651, Γιάννενα, 7 Ιουνίου 1925.



## ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΓΙΑ ΣΥΝΕΝΝΟΗΣΗ:  
ΟΙ ΣΥΜΒΑΣΕΙΣ ΤΟΥ 1926

δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσα



Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας



Τις πρώτες ώρες της 25ης Ιουνίου 1925 εκδηλώθηκε το πραξικόπημα του αντιστρατήγου Θεοδώρου Πάγκαλου<sup>1</sup>. Ο τότε πρωθυπουργός Ανδρέας Μιχαλάκοπουλος υπέβαλε την παραίτησή της κυβέρνησής του στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας Πάυλο Κουντουριώτη<sup>2</sup> και την επομένη, 26η Ιουνίου, εκρίστηκε άλλη, πρόεδρος της οποίας ήταν ο ίδιος ο Πάγκαλος<sup>3</sup>.

Ο νέος πρωθυπουργός θεωρούσε τον εαυτό του —όπως έγραψε αργότερα ο ίδιος— τον πιο εγκάρσιο φίλο της Αλβανίας από της εποχής του Εσάτ πασά<sup>4</sup>: μιλούσε τα αλβανικά από μικρό παιδί, διότι η...μάμη [του], που [του] θρέφθηκε, δεν εγγνώριζε την ελληνικήν και ήταν περήφανος, γιατί είχε στις φλέβες του αίμα κατά το ήμισυ αλβανικόν<sup>5</sup>. Πίστευε εξάλλου ότι για την Ελλάδα φίλη ή σύμμαχος η Αλβανία αποτελεί τεράστιον φυσικόν φρούριον και επικίνδυνον απειλήν εναντίον οιασδήποτε από Βορρά επιδρομής<sup>6</sup>. Έχοντας λοιπόν αυτούς τους θεσμούς και αυτές τις αντιλήψεις, ήταν φυσικό να θεωρήσει τη βελτίωση των σχέσεων ανάμεσα στις δυο χώρες έναν από τους βασικούς στόχους της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής<sup>7</sup>.

Θα ήταν όμως λάθος να πιστέψει κανείς ότι το άνοιγμα που έκανε ο Πάγκαλος προς την Αλβανία δεν είχε και άλλα κίνητρα, περισσότερο 'πρακτικά': λόγιο οικονομικοί φαίνεται ότι βάραιναν σημαντικά όσον αφορά την εξέλιξη των ελληνοαλβανικών σχέσεων στο διάστημα που αυτός παρέμενε στην εξουσία. Η ανάγκη «αναζωογόνησης» της Ηπείρου ιδιαίτερα —αλλά και της Κέρκυρας— πρέπει να καθόρισε σε μεγάλο βαθμό την απόφασή του να πραγματοποιήσει την προσέγγιση με τα Τίρανα. Πράγματι —όπως τουλάχιστον προκύπτει από την αναδίφηση του τύπου της



εποχής— η τόνωση των εμπορικών σχέσεων με την Αλβανία αποτελούσε τη μοναδική ίσως λύση στο πρόβλημα της φθοράς των προϊόντων της Ηπείρου, τα οποία, λόγω της κατάστασης των συγκοινωνιών, δεν μπορούσαν να μεταφερθούν στην υπόλοιπη Ελλάδα<sup>8</sup>. Για την Κέρκυρα άλλωστε επικρατούσε η άποψη ότι η προσέγγιση των δύο χωρών θα επέφερε και το 'ξαναζωντάνεμά' της ως εμπορικού κέντρου: αν και σε παλιότερες εποχές οι «έμποροι της Αλβανίας», χρησιμοποιούσαν το λιμάνι της πολύ, τελικά ο μη εκσυγχρονισμός του, που έπρεπε να αποδοθεί στην έλλειψη ενδιαφέροντος της ελληνικής πλευράς για την «προσέλκυση» αυτών των τελευταίων, τους είχε αναγκάσει να στραφούν δια της ανάγκας των προς τους ιταλικούς λιμένας της Τεργέστης, Βενετίας και του Μπάρι<sup>9</sup>. Οι λόγοι λοιπόν που υπαγόρευσαν στον Πάγκαλο τη βελτίωση των σχέσεων με το όμορον Κράτος ήταν ποικίλοι και μόνο αν λάβει κανείς υπόψη το σύνολό τους μπορεί να καταλάβει το ζήλο με τον οποίο αποδύθηκε στη σχετική προσπάθεια.

Διαθέσεις πάντως για προσέγγιση εκδηλώθηκαν γρήγορα και από την αλβανική πλευρά. Ήδη στις 5 Ιουλίου 1925, ο Αχμέτ Ζώγου, Πρόεδρος της Δημοκρατίας από τις αρχές του ίδιου χρόνου<sup>10</sup>, δήλωνε στον απεσταλμένο της εφημερίδας Ελεύθερον Βήμα Κώστα Αθάνατο ότι η σύμπνοια και η συνεργασία μετά της Ελλάδος αποτελούσαν μέρος του πολιτικού του προγράμματος<sup>11</sup>, παρακαλώντας τον ταυτόχρονα να διαβιβάσει προς τον ελληνικόν λαόν τις αδελφικές ευχάς της Αλβανίας και να μεταδώσει εις τον Πρόεδρόν του και την ελληνικήν κυβέρνησιν την ανυπόκριτον διάθεσίν του προς εδραίωση αγαθωτάτων σχέσεων<sup>12</sup>. Τον Αύγουστο, ο Cena Kryeziu, υπουργός Εσωτερικών της Αλβανίας<sup>13</sup>, σε δηλώσεις που έκανε, στο Βελιγράδι, σε συνεργάτη της εφημερίδας Ελεύθερος Τύπος, αναφέρθηκε ειδικά στο θέμα των εμπορικών σχέσεων ανάμεσα στις δύο χώρες: *Η αλβανική κυβέρνηση μελετά μέτρα προς βελτίωσιν και σύσφιγξιν των εμπορικών σχέσεων μετά της Ελλάδος. Δυστυχώς, αι υφιστάμεναι ελληνοαλβανικαί εμπορικαί σχέσεις δεν ευρίσκονται εις ο σημείον επιθυμούμεν... Η Κυβέρνησις της Αλβανικής Δημοκρατίας όμως μελετά ήδη το ενδεχόμενον της συνάψεως ελληνοαλβανικής εμπορικής συμβάσεως θα προβή δε συντόμως εις σχετικάς προκαταρκτικάς διαπραγματεύσεις μετά της Ελληνικής κυβερνή-*



σεως<sup>14</sup>. Τον ίδιο μήνα τέλος, ο βουλευτής Αργυροκάστρου Mihal Kaso<sup>15</sup>, που βρισκόταν στην Αθήνα για «προσωπικούς λόγους», τόνιζε τα εξής σε συνέντευξη που παραχώρησε στο Ελεύθερον Βήμα:... Πανταχόθεν τα ελληνικά και τα αλβανικά συμφέροντα εφάπτονται. Αδιστάκτως φρονώ ότι μία συνετή πολιτεία από μέρους των κυβερνήσεων των δύο Δημοκρατιών είνε δυνατόν να επιφέρη το ποθούμενον αποτέλεσμα, το οποίον πιστεύω ότι δεν ευρίσκεται μακράν. Οιονδήποτε παρουσιαζόμενον πρόσκομμα δύναται να υπερπηδηθή, αν αμφοτέρωθεν υπάρξη καλή πρόθεσις. Ευτυχώς ότι τόσον ο αλβανικός όσον και ο ελληνικός λαός αισθάνονται πλέον την ανάγκην της πλήρους συναδελφώσεως και εννοούν ποίον είνε το αληθές συμφέρον των<sup>16</sup>.

Οι καλές προθέσεις όμως δεν αρκούσαν. Τα εμπόδια που έπρεπε να ξεπεραστούν για να βελτιωθούν ουσιαστικά οι σχέσεις των δύο χωρών ήταν ακόμη υπολογίσιμα. Το ζήτημα ειδικά των Μουσουλμάνων της Τσαμουριάς εξακολουθούσε να αποτελεί για την αλβανική πλευρά ένα από τα μεγαλύτερα 'αγκάθια'<sup>17</sup>. Πράγματι, ύστερα από «αίτηση» της αλβανικής κυβέρνησης<sup>18</sup>, το ζήτημα εγγράφηκε στην ημερήσια διάταξη της 37ης συνόδου (7-16 Δεκεμβρίου 1925) του Συμβουλίου της Κοινωνίας των Εθνών: στην 7η συνεδρίαση (10 Δεκεμβρίου) ο Mehdi Frashëri, αντιπρόσωπος της Αλβανίας, αναφέρθηκε στη «συμφωνία» που είχε γίνει μεταξύ Αθήνας και Άγκυρας<sup>19</sup>, εξαιτίας της οποίας 5.000 Τσάμηδες είχαν χαρακτηριστεί ανταλλάξιμοι, και, αφού τόνισε ότι 800 από αυτούς υποχρεώνονταν ήδη από τις ελληνικές αρχές να εγκαταλείψουν τις εστίες τους για να «σταλούν» στη Μικρά Ασία, ζήτησε από το Συμβούλιο να «ακυρώσει» τη «θανατική ποινή»<sup>20</sup> που βάραινε πάνω στα «δυστυχισμένα αυτά άτομα» και να βάλει τέλος στη «διαδικασία της ανταλλαγής» όσον αφορά την Τσαμουριά<sup>21</sup>. Το Συμβούλιο επιφυλάχτηκε να ζητήσει πληροφορίες από τα ουδέτερα μέλη της Μικτής Επιτροπής, τους εντολοδόχους του<sup>22</sup>, και να εξετάσει και πάλι το θέμα σε επόμενη σύνοδό του<sup>23</sup>.

Λίγο αργότερα όμως, τον Ιανουάριο του 1926, άρχιζαν στην ελληνική πρωτεύουσα «συνομιλίες» με σκοπό την επίλυση των προβλημάτων που εμπόδιζαν την βελτίωση των σχέσεων Ελλάδας και Αλβανίας. Τη δεύτερη εκπροσωπούσε ο Vasil Bamiha,



βουλευτής Αργυροκάστρου<sup>24</sup> και πρόεδρος της Επιτροπής Οικονομικών Υποθέσεων της Βουλής<sup>25</sup>. Γνωστός ήδη στον πολιτικό κόσμο της χώρας του από τις έρευνές του σχετικά με σκάνδαλο που είχε γίνει κατά τις διαπραγματεύσεις με Ιταλούς κεφαλαιούχους για την ίδρυση της Εθνικής Τράπεζας της Αλβανίας<sup>26</sup>, είχε επιφορτισθεί προσωπικά από τον Αχμέτ Ζώγου με τη διευθέτηση των διαφορών ανάμεσα στις δύο χώρες<sup>27</sup>. Έχοντας πολλούς «φίλους και γνωστούς» στην ελληνική κυβέρνηση και την κρατική μηχανή<sup>28</sup>, ο Βασιίνα ήταν το κατάλληλο πρόσωπο για να φέρει σε πέρας μια τέτοια αποστολή. Στο διάστημα της παραμονής του στην Αθήνα — επέστρεψε στην Αλβανία στις αρχές Μαρτίου<sup>29</sup> — συναντήθηκε με τον ίδιο τον Πάγκαλο, τον υπουργό Εσωτερικών Λουκά Κανακάρη-Ρούφο, τον πρώην πρεσβευτή της Ελλάδας στην Αλβανία Νάκο Πανουργιά<sup>30</sup>, το γενικό διευθυντή του υπουργείου Εσωτερικών Μιχαήλ Τσαμαδό<sup>31</sup> και τον αρχηγό του Γενικού Επιτελείου Στρατού, υποστράτηγο Πτελεμαίο Σαρρηγιάννη<sup>32</sup>. Τα αποτελέσματα των συνομιλιών ήταν θεαματικά: η ελληνική κυβέρνηση δέχτηκε να εξουδερώσει από την ανταλλαγή των πληθυσμών «όλους τους Τσαμηδες»<sup>33</sup> και να διαλύσει τους βορειοηπειρωτικούς συλλόγους, των οποίων η ύπαρξη φαίνεται ότι ενοχλούσε ιδιαίτερα τα Τσάνα<sup>34</sup>. Παράλληλα ο Βασιίνα «μεταβίβασε διαβεβαιώσεις» του Αχμέτ Ζώγου αναφορικά με τη λειτουργία των σχολείων της εθνικής ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία, που «ικανοποιήσαν πλήρως» την «άλλη πλευρά»<sup>35</sup>. Τέλος, αποφασίστηκε η εκπαίδευση Αλβανών στις (ελληνικές) Σχολές Ευελπίδων και Δοκίμων<sup>36</sup>, έγινε «σοβαρή προσπάθεια» να βρεθεί λύση στο ζήτημα της Ορθόδοξης Εκκλησίας στην Αλβανία<sup>37</sup> και εκφράστηκε η ελπίδα ότι η «φιλική ατμόσφαιρα» στις σχέσεις των δύο χωρών θα τονιζόταν ακόμη περισσότερο με τη σύναψη «μιας εμπορικής σύμβασης, μιας που θα αφορούσε την έκδοση των εγκλημάτων και μιας προξενικής»<sup>38</sup>.

Η ελληνική κυβέρνηση δεν άργησε να εκπληρώσει τις 'υποχρεώσεις' που είχε αναλάβει. Στις 11 Φεβρουαρίου<sup>39</sup> εκδόθηκε από το υπουργείο Εσωτερικών «διαταγή» για διάλυση των βορειοηπειρωτικών συλλόγων: τα αρχεία τους έπρεπε να παραδοθούν στους «οικείους νομάρχες» και η περιουσία τους να



περιέλθει στην Εθνική Τράπεζα<sup>40</sup>. Τον ίδιο μήνα, ο Πάγκαλος, σε δηλώσεις του, ανακοίνωσε την απόφασή του να κινήσει τη διαδικασία για τη χορήγηση αμνηστίας σε Μωαμεθανούς της Τσαμουριάς στους οποίους είχαν επιβληθεί ποινές, γιατί «ενεργούσαν» προπαγάνδαν υπέρ της Αλβανίας<sup>41</sup> και έκανε λόγο για αναγνώριση της Αλβανικής εν Ελλάδι μειονότητας της Τσαμουριάς<sup>42</sup>: η προοπτική επίλυσης του σχετικού με τους εκεί Μουσουλμάνους ζητήματος, σύμφωνα λίγο-πολύ με τις απόψεις των Τιράνων, ήταν πια σαφής<sup>43</sup>.

Την 1η Μαρτίου, έφυγε για τη Γενεύη Λ.Κανακάρης-Ρούφος<sup>44</sup>. Αφού πέρασε από τη Ρώμη, όπου συναντήθηκε με το Μουσολίνι<sup>45</sup>, έφτασε την ελβετική πόλη και εκεί δήλωσε στον Eric Colban, διευθυντή του τμήματος διοικητικών επιτροπών και μειονοτήτων της γραμματείας της Κοινωνίας των Εθνών, πως η ελληνική κυβέρνηση, κρίνοντας ότι η ανταλλαγή των πληθυσμών είχε πια τελειώσει, σκόπευε να ζητήσει από τη Μικτή Επιτροπή τη διάλυση της «υποεπιτροπής Ηπείρου» (δηλαδή της 14ης). Παράλληλα, τον πληροφόρησε ότι οι 800 Τσάμηδες, στους οποίους είχε αναφερθεί ο αντιπρόσωπος της Αλβανίας στην 7η συνεδρίαση της 37ης συνόδου, δε θα έφευγαν από την Ελλάδα<sup>46</sup> καθώς και ότι θα ανακαλούνταν ορισμένα «εξαιρετικά μέτρα», στα οποία είχαν υποβληθεί οι Μουσουλμάνοι της Τσαμουριάς, επειδή μέχρι τότε είχαν θεωρηθεί, κατάρχην τουλάχιστον, ανταλλάξιμοι από την ελληνική πλευρά<sup>47</sup>. Μετα από τις δηλώσεις αυτές, που έγιναν δεκτές με ικανοποίηση από το Συμβούλιο, όταν τις ανακοίνωσε σε αυτό ο τότε πρόεδρος του, υποκόμης Kikujiro Ishii<sup>48</sup>, τα ουδέτερα μέλη της Μικτής Επιτροπής ειδοποιήθηκαν ότι η εντολή που τους είχε δοθεί για την προστασία της «μουσουλμανικής μειονότητας αλβανικής καταγωγής» στην Ελλάδα πλησίαζε στο τέλος της<sup>49</sup>. Στις 6 Ιουνίου οι εντολοδόχοι πληροφόρησαν με τη σειρά τους το Συμβούλιο ότι η 14η υποεπιτροπή είχε ήδη διαλυθεί<sup>50</sup>: οι Μουσουλμάνοι της Τσαμουριάς παρέμεναν οριστικά στην Ελλάδα.

Οι εξελίξεις αυτές δεν ήταν οι μόνες εκδηλώσεις της προσέγγισης των δύο χωρών. Ήδη το Νοέμβριο του 1925 είχε διοριστεί πρεσβευτής της Ελλάδας στο Δυρράχιο<sup>51</sup> ο αντιστράτηγος σε αποστρατεία Αλέξανδρος Κοντούλης<sup>52</sup>. Ο Κοντούλης



ήταν γνωστό πρόσωπο. Είχε γεννηθεί στην Ελευσίνα<sup>53</sup> και —πρόσόν που εκτιμούσε ιδιαίτερα ο Πάγκαλος— «μιλούσε τέλεια» τα αλβανικά<sup>54</sup>. Το 1904 είχε πάρει μέρος σε αποστολή στη Μακεδονία<sup>55</sup>. το 1911 φαίνεται ότι έπαιξε κάποιο ρόλο σε εξέγερση που εκδηλώθηκε εκείνο το χρόνο στη βόρεια Αλβανία<sup>56</sup>. Το Δεκέμβριο του 1912 είχε τραυματιστεί μπροστά στο Μπιζάνι<sup>57</sup>. στη συνέχεια, έγινε διοικητής της Κορυτσάς την οποία παρέδωσε, την 1η Μαρτίου 1914<sup>58</sup>, στην αλβανική χωροφυλακή<sup>59</sup>. Παρά τη συμμετοχή του στη μικρασιατική εκστρατεία το όνομά του δε συνδέθηκε με την καταστροφή<sup>60</sup>. Όταν αποφασίστηκε από τον Πάγκαλο ο διορισμός του στη θέση του πρεσβευτή —απόφαση στην οποία συνετέλεσε ο φιλικός δεσμός που είχε αναπτυχθεί μεταξύ τους στη διάρκεια της στρατιωτικής τους σταδιοδρομίας<sup>61</sup>— διέτριβε στη Ρώμη<sup>62</sup>.

Ο Κοντούλης ήταν «φίλος των Αλβανών» —σε βαθμό μάλιστα που είχε προκαλέσει την εχθρότητα των βορειοηπειρωτικών κύκλων<sup>63</sup>. Όπως χαρακτηριστικά είχε τονίσει σε «δηλώσεις» του που δημοσιεύθηκαν στην εφημερίδα *Ελεύθερον Βήμα*, η συνεργασία μεταξύ δύο *ομαιμόνων λαών* όπως οι Έλληνες και οι Αλβανοί ήταν πάντοτε πόθος του<sup>64</sup>. Οι αντιλήψεις αυτές ενισχύονταν από την πεποίθηση πως η αλβανική ανεξαρτησία —που θα εξασφαλιζόταν, κατά τη γνώμη του, αποτελεσματικά μόνο «κάτω από τη σκιά μιας ελληνοϊταλικής συνενόησης»<sup>65</sup>— είχε ζωτική σημασία για την Ελλάδα<sup>66</sup>.

Όταν ο πρεσβευτής ανέλαβε τα καθήκοντά του<sup>67</sup>, είχε ήδη καταστρώσει ένα φιλόδοξο πρόγραμμα, στα βασικά σημεία του οποίου συγκαταλέγονταν η εισροή ελληνικών κεφαλαίων στη «γειτονική χώρα» και η «εξυπηρέτηση» των λιμανιών της από την ελληνική εμπορική ναυτιλία<sup>68</sup>. Και οι δύο στόχοι ήταν καλά επιλεγμένοι, εφόσον η επίτευξή τους θα είχε ως αποτέλεσμα όχι μόνο τη βελτίωση των εμπορικών σχέσεων μεταξύ Ελλάδας και Αλβανίας αλλά και, γενικότερα, την αποτελεσματική προώθηση των κάθε είδους συμφερόντων της πρώτης στη δεύτερη.

Όσον αφορά το δεύτερο, ειδικότερα, στόχο, ο Κοντούλης επιδίωκε και την ίδρυση υποκαταστήματος της Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος στην Αλβανία κάτι, που όπως πίστευε, θα συντελούσε



εις την επιτυχή εκμετάλλευσιν και προαγωγήν των αλβανικών προϊόντων υπό των ελληνικών κεφαλαίων<sup>69</sup>. Αυτό βέβαια που πρέπει να σημειωθεί είναι ότι ενδιαφέρον ελληνικών τραπεζών σε αυτήν την κατεύθυνση είχε εκδηλωθεί πριν ακόμη από το διορισμό του Κοντούλη στη θέση του πρεσβευτή: τον Ιούλιο του 1925 —σύμφωνα τουλάχιστον με την μαρτυρία του απεσταλμένου του Ελευθέρου Βήματος Κώστα Αθάνατου— η Τράπεζα Αθηνών είχε ιδρύσει υποκαταστήματα στη γειτονική χώρα<sup>70</sup> και μάλιστα διαπραγματευόταν την ειδική εκμετάλλευσιν του αλβανικού καπνού<sup>71</sup>. Παράλληλα —σύμφωνα πάντα με τις εκτιμήσεις του Κ. Αθάνατου— υπήρχαν αξιόλογες δυνατότητες για την τόνωση των εμπορικών συναλλαγών μεταξύ των δύο χωρών<sup>72</sup>. Βασική όμως προϋπόθεση για αυτό ήταν η μείωση των δασμών που επέβαλλαν οι Αλβανοί σε ελληνικά προϊόντα (όπως η σταφίδα, τα σύκα, το κονιάκ και τα κρασιά), τα οποία είχαν ιδιαίτερη ζήτηση στη χώρα τους<sup>73</sup>. Παράλληλα, έπρεπε να «διατεθούν» πλοία από την «τόσο ανεπτυγμένη» ελληνική ναυτιλία, για την «εξυπηρέτηση» των αλβανικών λιμανιών<sup>74</sup>.

Το τελευταίο αυτό σημείο πρέπει να προσεχτεί ιδιαίτερα. Πράγματι, σε όλη σχεδόν τη διάρκεια του Μεσοπολέμου, το εμπόριο στην Αλβανία γινόταν κυρίως από τη θάλασσα: τα λιμάνια του Αγίου Ιωάννη, του Δυρραχίου, της Αυλώνας και των Αγίων Σαράντα ήταν «είχαν μεγάλη σημασία όχι μόνο όσον αφορά τις σχέσεις της χώρας με το εξωτερικό αλλά και για τη μεταφορά των εμπορευμάτων από το βόρειο στο νότιο τμήμα της»<sup>75</sup>. Τα καράβια όμως δεν ήταν αλβανικά: η συγκοινωνία ανάμεσα στα λιμάνια αυτά γινόταν με ιταλικά, γιουγκοσλαβικά και ελληνικά πλοία<sup>76</sup>. Εύκολα καταλαβαίνει κανείς λοιπόν ότι η εμφάνιση της αντίστοιχης σημαίας στα αλβανικά παράλια ανύψωνε το γόητρο αλλά και, γενικότερα, υποβοηθούσε την εξυπηρέτηση των συμφερόντων της κάθε χώρας.

Το 1925 πάντως η ελληνική ναυτιλία υστερούσε στον τομέα αυτόν —σε σύγκριση με την ιταλική κυρίως αλλά και τη γιουγκοσλαβική<sup>77</sup>. Βασική αιτία φαίνεται ότι ήταν η απροθυμία του Κράτους να βοηθήσει οικονομικά τις εταιρίες που θα περιλάμβαναν στα δρομολόγια πλοίων τους και τους αλβανικούς λιμένας, οι οποίοι κατά το μάλλον και ήττον [ήσαν] άγονοι<sup>78</sup>. Τον Οκτώβριο του 1925,



σε έγγραφο του Υπουργείου Ναυτικών που απευθυνόταν στο Υπουργείο Εξωτερικών επισημαίνονταν χαρακτηριστικά τα εξής: Είναι γνωστόν ότι δια να εξυπηρετηθή η μεταξύ Ελλάδος και των λιμένων της Αλβανίας και Γιουγκοσλαβίας συγκοινωνία δι' ελληνικών πλοίων απαιτείται κρατική επιχορήγησης προς αντιμετώπισιν του (υπό) των ιταλικών πλοίων ενεργουμένου συναγωνισμού. Η συγκοινωνία αυτή ενδείκνυται να ενισχυθή από εθνικής απόψεως, διότι η προσέγγισις των ελληνικών ατμοπλοίων εις τους αλβανικούς ιδίως λιμένας όχι μόνον το ελληνικόν εμπόριον μεγάλως (θα) εξυπηρετήση, αλλά και εις διαρκή τόνωσιν του εθνικού φρονήματος παρά τω ομογενεί βορειοηπειρωτικώ πληθυσμώ θα συντελέση...<sup>79</sup>.

Τον ίδιο μήνα πάντως διέβρευσε η είδηση πως — μέσα στο γενικότερο πλαίσιο της σύσφιγξης των ελληνοαλβανικών σχέσεων που επιδίωκε η κυβέρνηση του Πάγκαλου — το Υπουργείο Συγκοινωνίας θα έδινε τελικά επιχορήγηση στην ατμοπλοϊκή εταιρία, στο δρομολόγιο πλοίων της οποίας θα περιλαμβάνονταν και αλβανικά λιμάνια<sup>80</sup>. Στις αρχές Δεκεμβρίου, είχε ήδη αποφασιστεί από το Υπουργείο αυτό να περιληφθεί εις διακήρυξιν δημοσίας μισθώσεως αγώνων γραμμών δια το 1926, που θα γινόταν στις 15 εκείνου του μήνα, η γραμμή Πειραιώς - Πατρών - Πρεβέζης - Κερκύρας - Αγίων Σαράντα - Αυλώνας... Δυρραχίου - Κατάρου Γραβόζης - Τεργέστης και τανάπαλιν<sup>81</sup>. Τους πρώτους μήνες όμως του 1925 φαίνεται ότι, ουσιαστικά, η κατάσταση δεν είχε αλλάξει: το μόνο αλβανικό λιμάνι στο οποίο προσέγγισαν ελληνικά πλοία ήταν οι Άγιοι Σαράντα<sup>82</sup>. Η σύναψη λοιπόν ανάμεσα στις δύο χώρες μιας σύμβασης με την οποία θα διευκολυνόταν η «εξυπηρέτηση» λιμανιών της Αλβανίας από ελληνικά πλοία γινόταν έλο και περισσότερο αναγκαία<sup>83</sup>.

Ο Κοντούλης, όταν έφτασε στην Αλβανία, άρχισε να καταβάλλει προσπάθειες για την τόνωση της φιλικής ατμόσφαιρας που επικρατούσε πια στις σχέσεις των δύο χωρών<sup>84</sup>: αποτέλεσμα — ως ένα βαθμό τουλάχιστον — των προσπαθειών αυτών ήταν και η έναρξη των διαπραγματεύσεων για τη σύναψη ελληνοαλβανικών συμβάσεων<sup>85</sup> — συμβάσεις για τις οποίες είχε γίνει λόγος ήδη κατά τις συνομιλίες που είχε στην Αθήνα ο V. Baniha με τους Έλληνες ιθύνοντες.



Στις 28 Μαρτίου 1926, ο υπουργός Εξωτερικών Α. Κανακάρης-Ρούφος δέχτηκε τον επιτετραμμένο της Αλβανίας στην Αθήνα Midhat Frashëri, ο οποίος του εξέφρασε την ικανοποίηση της κυβέρνησής του για τη «φιλική τροπή» των σχέσεων των δύο χωρών, τονίζοντας παράλληλα ότι η επιθυμία της ήταν να «επισπευθεί» η διεξαγωγή συνομιλιών για τη συνομολόγηση ιδίως μιας «εμπορικής σύμβασης» και μιας με την οποία θα ρυθμιζόνταν, «μεταξύ των δύο Κρατών» ορισμένα θέματα αμφισβητούμενης ιθαγενείας<sup>86</sup>. Το Μάιο δόθηκεν από την αλβανική κυβέρνηση εντολές να σχηματιστεί όσο το δυνατό πιο γρήγορα αποστολή εξειδικών, που θα ερχόταν στην ελληνική πρωτεύουσα, για τη συνομολόγηση εμπορικής και προξενικής συμβάσεως καθώς και μιας περί ιθαγενείας<sup>87</sup>. Τον Ιούνιο<sup>88</sup>, τέλος, ο υπουργός Εξωτερικών της Αλβανίας Husein Vhishi έστειλε στο Έλληνα ομολόγό του επιστολή με την οποία του γνωστοποιούσε τη σύνθεση της αντιπροσωπείας που θα έκανε, στην Αθήνα, τις διαπραγματεύσεις για τη σύναψη μιας συμβάσεως εμπορίου και ναυτιλίας, μιας περί προξενικής υπηρεσίας, μιας περί ιθαγενείας καθώς και «άλλης που αφορούσε το ζήτημα των αλβανικών κτημάτων<sup>89</sup> στην Ελλάδα<sup>90</sup>. Θα την αποτελούσαν οι Mehdi Frashëri, πρώην υπουργός<sup>91</sup>, που θα ήταν και επικεφαλής, Xhafer Yri, βουλευτής<sup>92</sup> και πρώην μέλος του Ανωτάτου Συμβουλίου<sup>93</sup>, Milto Turpiani, βουλευτής και πρώην υπουργός<sup>94</sup>, και Koli Thaci, μέλος του Ελεγκτικού Συνεδρίου και πρώην υπουργός<sup>95</sup>. Τις πρώτες ημέρες του Ιουλίου η αντιπροσωπεία ήταν στην Αθήνα<sup>96</sup>: πρωτίτερα, στις 25 Ιουνίου, είχε υπογραφεί στα Τίρανα από τον Α. Κουτουλι και τους Mehmed Konica<sup>97</sup> και Mehdi Frashëri συμβάσεις περί εκδόσεως εγκλημάτων<sup>98</sup>.

Η σύμβαση αυτή ήταν χρονικά η πρώτη από τις τέσσερις που συνομολογήθηκαν μεταξύ των δύο χωρών το 1926. Η σύναψή της ενδιέφερε και τα δύο Μέρη, καθόσον, λόγω της γειτνιάσεως των δύο χωρών, διάφορα κακοποιά στοιχεία διαπράττοντα εγκληματικές πράξεις εις εν των συμβαλλομένων Κρατών, κατέφευγον εις το έδαφος του ετέρου<sup>99</sup>. Ειδικά η ελληνική πλευρά τη θεωρούσε απαραίτητη για να παταχθεί η ληστεία, ειδικά στην Ήπειρο, την οποία λυμαίνονταν ακόμη οι βασιλείς των ορέων<sup>100</sup>. Πράγματι, στις αρχές Ιουλίου ο Α. Κανακάρης-Ρούφος δήλωσε χαρακτηριστικά τα



εξής: Η σύμβασις αυτή εξυπηρετεί πλήρως την δημοσίαν ασφάλειαν..., διότι καθιστά πλέον αδύνατον την εν τω αλβανικών εδάφει καταφυγήν και ανενόχλητον διαμονήν των εν Ηπείρω δρώντων ληστών...<sup>101</sup>.

Στή σύμβαση, που περιλάμβανε εικοσι οκτώ άρθρα, οριζόταν ότι έκδοση θα γινόταν μόνο σε περιπτώσεις παράβασης κοινού δικαίου, οι οποίες και απαριθμούσαν (άρθρο 2). Δε θα ήταν πάντως δυνατό να εκδοθεί Έλληνας υπήκοος στην αλβανική κυβέρνηση ούτε Αλβανός στην ελληνική· επίσης δε θα μπορούσε να γίνει έκδοση ομοεθνών (άρθρο 3)<sup>102</sup>. Αν άτομο του οποίου η έκδοση είχε ζητηθεί, είχε τυχόν πολιτογραφηθεί υπήκοος του Κράτους που θα επρεπε να τον παραδώσει, η πολιτογράφηση δε θα εμπόδιζε την αναζήτηση, σύλληψη και έκδοσή του· μόνο στην περίπτωση που θα είχε περάσει πενταετία από την πολιτογράφηση δε θα ήταν δυνατό να εκδοθεί (άρθρο 4). Αν πάλι δεν ήταν υπήκοος του Κράτους που θα τον ζητούσε, η κυβέρνηση προς την οποία θα απευθυνόταν η αίτηση για έκδοση θα ήταν ελεύθερη να δώσει την «τροπή» που θα επιθυμούσε στο θέμα, παραδίνοντάς τον είτε στο Κράτος του οποίου θα είχε την υπηκοότητα είτε σε εκείνο, όπου θα είχε διαπράξει την «αξιόποινη πράξη» (άρθρο 5). Στην περίπτωση εξάλλου που εκείνος τον οποίο θα ζητούσε ένα από τα δύο Μέρη διωκόταν και από τις αρχές άλλου ή άλλων Κρατών για διαφορετικές παραβάσεις, θα παραδινόταν στην κυβέρνηση του Κράτους, όπου θα είχε διαπράξει τη σοβαρότερη από αυτές, επί ίσης [όμως] σοβαρότητος παραβάσεων στην κυβέρνηση της οποίας η αίτηση θα έφτανε πρώτη σε εκείνη που θα έπρεπε να τον εκδώσει. Αν καταδιωκόταν ή είχε καταδικαστεί στο Κράτος από το οποίο θα ζητούνταν η έκδοσή του, αυτή θα μπορούσε να αναβληθεί μέχρι το τέλος της καταδίωξης ή μέχρι την έκτιση της ποινής (άρθρο 7).

Δε θα ήταν πάντως δυνατό να γίνει έκδοση για «παραβάση», την οποία το Μέρος προς το οποίο θα απευθυνόταν η σχετική αίτηση θα τη θεωρούσε πολιτικό έγκλημα (άρθρο 8), αλλά ούτε και για «παραβάσεις» των φορολογικών νόμων ή για καθαρώς στρατιωτικά εγκλήματα (άρθρο 9). Διευκρινιζόταν άλλωστε ότι η έκδοση, η αίτηση της οποίας πάντοτε να γίνεται δια της διπλωματικής οδού (άρθρο 12), θα παρεχόταν σύμφωνα με τους



κανόνες που θα καθορίζονταν από τους νόμους του Κράτους που θα έπρεπε να την κάνει (άρθρο 13)· για επείγουσες περιπτώσεις προβλεπόταν και προσωρινή σύλληψη (άρθρα 17 και 18). Αν το άτομο όμως, του οποίου είχε ζητηθεί η έκδοση σύμφωνα με τις διατάξεις της σύμβασης, δεν είχε «παραδοθεί και παραληφθεί» μέσα σε τρεις μήνες από τη σύλληψή του, θα αφηνόταν ελεύθερο και δεν θα ήταν πια δυνατό να ζητηθεί η έκδοσή του για την ίδια αιτία (άρθρο 22). Οι δύο κυβερνήσεις αναλάμβαναν την υποχρέωση να κοινοποιούν η μια στην άλλη τις καταδικαστικές αποφάσεις για «κάθε είδους κακουργήματα ή εγκλήματα» που τυχόν θα απαγγέλλονταν σε δικαστήρια του ενός Κράτους σε βάρος υπηκόων του άλλου (άρθρο 27). Τέλος, η εφαρμογή της σύμβασης θα άρχιζε τριάντα ημέρες μετά τη «δημοσίευσή» της σύμφωνα με τους προδιαγεγραμμένους υπό των νόμων των δύο χωρών τύπους. Το καθένα από τα δύο Μέρη θα μπορούσε να την καταγγείλει, αλλά θα έπρεπε να ειδοποιήσει το άλλο για την πρόθεσή του αυτή έξι μήνες νωρίτερα· οι επικυρώσεις θα ανταλλάσσονταν, το ταχύτερο δυνατό, στα Τίρανα (άρθρο 28).

Η υπογραφή της συμβάσεως περί εκδόσεως εγκληματιών δημιούργησε —μπορεί να πει κανείς— ‘ευτυχές προηγούμενο’. Στις 10 Ιουλίου έγινε στην Αθήνα η πρώτη συνεδρίαση της αλβανικής αντιπροσωπείας με την ελληνική, που αποτελούσαν υπάλληλοι του υπουργείου Εξωτερικών και συγκεκριμένα οι Νικόλαος Ξυδάκης, διευθυντής του συμβατικού τμήματος, Δημήτριος Νικολόπουλος, διευθυντής του διοικητικού τμήματος και Ηλίας Πηχεών, τμηματάρχης<sup>103</sup>. Κατά τη συνεδρίαση αυτή, εξετάστηκαν ζητήματα των οποίων η επίλυση επιδιωκόταν με τη σύναψη της συμβάσεως περί ιθαγενείας<sup>104</sup>. Γύρω από τα θέματα εξάλλου αυτά περιστράφηκαν και οι συζητήσεις που έγιναν στη διάρκεια των συνεδριάσεων της 30ής Ιουλίου<sup>105</sup>, 3ης Αυγούστου<sup>106</sup> και 11ης Αυγούστου<sup>107</sup>. Στο μεταξύ, η ατμόσφαιρα στις σχέσεις των δύο χωρών γινόταν όλο και περισσότερο εγκάρδια. Στις 17 Ιουλίου, ο Πάγκαλος, Πρόεδρος της Δημοκρατίας πια<sup>108</sup>, απένειμε το Μεγαλόσταυρο του Σωτήρος στον Αχμέτ Ζώγου. Το κείμενο του τηλεγραφήματος που έστειλε για να του αναγγείλει το γεγονός ήταν το ακόλουθο: *Εις ένδειξιν βαθείας εκτιμήσεως, σταθεράς*



φιλίας και χαράς επί τω τόσο ευτυχεί εγκαινιάσιμώ εκκαθάρισεως του παρελθόντος και επί τη αρξαμένη εργασία προς διακανονισμόν πάντων των εκκρεμών ζητημάτων μεταξύ των δύο λαών, συνδεομένων δι' ιστορίας ενδόξου και κοινών συμφερόντων, είμαι ευτυχής να αναγγείλω υμίν, Κύριε Πρόεδρε, ότι απένεκα υμίν τον Μεγαλόσταυρον του Τάγματος του Σωτήρος<sup>109</sup>. Σε συνομιλία του άλλωστε με συνεργάτη της εφημερίδας Ελεύθερος Τύπος ο Α. Κανακάρης - Ρούφος τόνισε τα εξής: Το ελεεινόν κατόντημα των σχέσεων μας με την Αλβανίαν είναι εις όλους γνωστόν... Τώρα όλα βγαίνουν κατ' ευχήν επιπροσθέτως δε ειδική αποστολή υπό τον κ. Φράσσορι διαπραγματεύεται μεθ' ημών, με πάσαν εμπιστοσύνην, διαφόρους συμβάσεις<sup>110</sup>. Τα μεσάνυχτα της 21ης Αυγούστου όμως εκδηλώθηκε στην Αθήνα κίνημα που γρήγορα επικράτησε: ο Πάγκαλος ανατράπηκε<sup>111</sup>. Οι εξελίξεις αυτές οπωσδήποτε επιβράδυναν την πορεία των διαπραγματεύσεων<sup>112</sup> και, κυρίως, είχαν ως συνέπεια την εξαφάνιση από το προσκήνιο εκείνων που ήταν, στην ελληνική πλευρά, οι πρωτεργάτες της προσέγγισης των δύο χωρών<sup>113</sup>.

Στις 20 Σεπτεμβρίου πεντάως έγινε σύσκεψη στο υπουργείο Εξωτερικών, στην οποία πήραν μέρος ο υπουργός Εσωτερικών και προσωρινά Εξωτερικών Θεοσύβουλος Πετμεζάς, ο υπουργός Γεωργίας Λουκάς Νάκος, ο γενικός διευθυντής του υπουργείου Εξωτερικών Γεώργιος Λαγουδάκης, ο Ν. Ξυδάκης και από την αλβανική πλευρά ο Mehdi Frashëri· στη σύσκεψη αυτή εξετάστηκε το θέμα των αλβανικών κτημάτων στην Ελλάδα<sup>114</sup>. Στις 24 Σεπτεμβρίου ολοκληρώθηκε η «μελέτη» της συμβάσεως περί εγκαταστάσεως και προξενικής υπηρεσίας, ενώ είχε ήδη τελειώσει η επεξεργασία της συμβάσεως περί ιθαγενείας<sup>115</sup>. Στις 7 Οκτωβρίου, ο υπουργός Εξωτερικών Περικλής Αργυρόπουλος είχε σύσκεψη με αρμόδιους υπηρεσιακούς παράγοντες του υπουργείου του με θέμα τις ελληνοαλβανικές συμβάσεις<sup>116</sup> των οποίων η υπογραφή ήταν πια φανερό ότι δε θα αργούσε<sup>117</sup>, εφόσον η εργασία των δύο αντιπροσωπειών είχε ουσιαστικά τελειώσει<sup>118</sup>. Στις 11 Οκτωβρίου, επέδωσε τα διαπιστευτήριά του στον πρόεδρο της Δημοκρατίας Παύλο Κουντουριώτη ο πρεσβευτής της Αλβανίας στην Αθήνα Stavro Stavri· κατά τη σχετική τελετή εξέφρασε την ελπίδα ότι



χερσαίες οδοί θα συνέδεαν τελικά<sup>119</sup> τις ελληνικές πόλεις με τις αλβανικές - κάτι που θα είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση των εμπορικών συναλλαγών μεταξύ των δύο χωρών, που ήταν «προορισμένες» να αγαπώνται και να βοηθώνται αμοιβαίως<sup>120</sup>. Απαντώντας ο Κουντουριώτης, τόνισε πως η ελληνική κυβέρνηση θα εκανε ότι ήταν δυνατό για να αναπτύξει τις ελληνοαλβανικές εμπορικές σχέσεις καθώς και ότι ο ίδιος προσωπικά θα ήταν ο «πιο σταθερός υποστηρικτής της προσπάθειας για την παραπέρα σύσφιξη των δεσμών φιλίας, που ήδη υπήρχαν»<sup>121</sup>. Στις 13 Οκτωβρίου, τέλος, υπογράφηκαν στο υπουργείο εξωτερικών τρεις συμβάσεις: σύμβαση εμπορίου και ναυτιλίας, σύμβαση περί ιθαγενείας και σύμβαση περί εγκαταστάσεως και προσενηκής υπηρεσίας<sup>122</sup>. Η προσέγγιση με την Αλβανία, που είχε θέλησει ο Πάγκαλος αρχικά, έδινε κάποιους καρπούς:

Με τη συνυπογραφή της σύμβασης εμπορίου και ναυτιλίας<sup>123</sup> (περιλάμβανε είκοσι πέντε άρθρα) επιδιωκόταν κυρίως η «ενίσχυση» των εμπορικών συναλλαγών μεταξύ των δύο χωρών<sup>124</sup>. Συγκεκριμένα, προβλεπόταν πλήρης και απόλυτος ελευθερία εμπορίου και ναυτιλίας ανάμεσα στην Ελλάδα και την Αλβανία (άρθρο 1). Οι υπήκοοι του ενός Μέρους θα μπορούσαν να μπαίνουν ελεύθερα, να ταξιδεύουν, να διαμένουν και να εγκαθίστανται στο έδαφος του άλλου και να ασκούν «το εμπόριο, τη βιομηχανία και τα επαγγέλματά τους» χωρίς να υπόκεινται τόσο οι ίδιοι προσωπικά ή οι περιουσίες τους όσο και το εμπόριο ή η βιομηχανία τους ή τα επαγγέλματά που θα ασκούσαν σε «δικαιώματα, φόρους, εσμούς ή φόρους επιτηδεύματος με οποιαδήποτε προσωινία» διαφορετικής ή μεγαλύτερης από εκείνους που θα εισπράττονταν από τους εντόπιους ή τους υπηκόους του μάλλον ευνοημένου Κράτους. Βέβαια, αυτό δε σήμαινε ότι καταργούνταν οι «νόμοι, τα διατάγματα και οι ειδικές διατάξεις» που αφορούσαν το εμπόριο, τη βιομηχανία και τα επαγγέλματα καθώς και οι κανονισμοί που ίσχυαν στις δύο χώρες, οι οποίοι θα ήταν δυνατό να εφαρμοστούν σε υπηκόους κάθε άλλης Δύναμης (άρθρο 2). Τα δύο Μέρη εγγυούνταν αμοιβαία όσον αφορά την εισαγωγή, εξαγωγή και διαμετακόμιση εμπορευμάτων τα δικαιώματα του μάλλον ευνοημένου Κράτους (άρθρο 4). Τα ίδια δικαιώματα παραχωρούνταν,



αμοιβαία και πάλι, και σε κάθε απαγόρευση ή περιστολή στις εισαγωγές ή άλλους περιορισμούς της ελευθερίας του εμπορίου (με ορισμένες, βέβαια, εξαιρέσεις, όπως προμήθεια υλικών πολέμου, ενάσκηση μονοπωλίου του Κράτους κλπ.). Οι διατάξεις όμως αυτές δεν αναιρούσαν σε καμιά περίπτωση το δικαίωμα του κάθε Κράτους να παίρνει, όσον αφορά τις εισαγωγές, μέτρα αναγκαία για την προστασία των ικονομικών συμφερόντων της χώρας — με την προϋπόθεση ότι τέτοια μέτρα θα ήταν προσωρινά και θα εφαρμόζονταν χωρίς διάκριση (άρθρο 6).

Παράλληλα, καθορίζονταν ελαττωμένοι δασμοί σε ορισμένα ελληνικά προϊόντα που θα εισάγονταν στην Αλβανία καθώς και σε ορισμένα αλβανικά που θα εισάγονταν στην Ελλάδα (άρθρο 7). Εξασφαλιζόταν αμοιβαία το δικαίωμα του διαμετακομιστικού εμπορίου με όλα τα φυσικά και τεχνητά συγκοινωνιακά μέσα χωρίς καταβολή δικαιωμάτων και οριζόταν ότι οι Αλβανοί ταξιδιώτες καθώς και τα εμπορεύματα που θα προορίζονταν για την Αλβανία ή θα προέρχονταν από εκεί και θα προορίζονταν για το εξωτερικό θα είχαν ελευθέραν δίοδον επί της οδού Αγίων Σαράντα εις Κορυτσάν και τανάπαλιν δια του τριγώνου Κακαβιάς - Γεφύρας Περάτι· οι Έλληνες εσάλλου ταξιδιώτες και τα εμπορεύματα που θα προορίζονταν για την Ελλάδα ή που θα προέρχονταν από αυτήν και θα προορίζονταν για το εξωτερικό θα είχαν ελευθέραν δίοδον επί του τμήματος της οδού Κακαβιάς - Αγίων Σαράντα επί του αλβανικού εδαφους. Πράγματι, οι ταξιδιώτες δε θα υποβάλλονταν, όσον αφορά τις «διόδους» αυτές, σε θεώρηση διαβατηρίων, ενώ για τα εμπορεύματα θα ίσχυαν οι κανόνες της διαμετακόμισης· οι λεπτομέρειες θα ρυθμίζονταν με ειδικό τελωνειακό κανονισμό (άρθρο 9).

Σχετικά με τη ναυτιλία, οριζόταν ότι τα πλοία του κάθε Μέρους αφομοιώνονταν, όσον αφορά την αγκυροβολία, φόρτωση και εκφόρτωση στα λιμάνια, τις προκυμαίες, τα κρηπιδώματα και τους όρμους του άλλου, με τα «εθνικά» ή εκείνα οποιασδήποτε τρίτης δύναμης και δε θα υποβάλλονταν σε τέλη ή δικαιώματα άλλα από αυτά τα οποία θα απαιτούνταν από τα πλοία των «εγχωρίων» ή των υπηκόων του μάλλον ευνοουμένου Κράτους (άρθρο 14). Η αλβανική κυβέρνηση αναλάμβανε την υποχρέωση όχι μόνο να



επιτρέψει<sup>125</sup> στα πλοία με ελληνική σημαία την εξακολούθηση μεταφοράς επιβατών και εμπορευμάτων στα λιμάνια της Αλβανίας, αλλά και να «χορηγήσει την προστασία της» για την εγκατάσταση «τακτικών ελληνικών γραμμών» θαλάσσιας συγκοινωνίας μεταξύ αυτών των τελευταίων (άρθρο 20)<sup>126</sup>.

Τέλος, προβλεπόταν η φιλική επίλυση των διαφορών που τυχόν θα αναφύονταν αναφορικά με την «ερμηνεία ή εφαρμογή» της σύμβασης και που δε θα ήταν δυνατό να διακανονιστούν δια της διπλωματικής οδού, από διαιτητικό δικαστήριο του οποίου και καθοριζόταν η σύνθεση και λειτουργία (άρθρο 24). Οι επικυρώσεις θα ανταλλάσσονταν στην Αθήνα· η ισχύς θα άρχιζε δεκαπέντε ημέρες μετά την ανταλλαγή των επικυρώσεων και θα διαρκούσε «υποχρεωτικά» τρία χρόνια. Αν η σύμβαση δεν καταγγελλόταν έξι μήνες πριν από τη λήξη της ισχύος της, η τελευταία θα παρατεινόταν, με σιωπηρή συμφωνία, επ' αόριστον· στην περίπτωση αυτή το κάθε Μέρος θα μπορούσε να την καταγγείλει έξι μήνες αφότου έκανε γνωστή την πρόθεσή του αυτή στο άλλο (άρθρο 25).

Στη σύμβαση ήταν προσαρτημένα δύο παραρτήματα, στα οποία απαριθμούνταν τα ελληνικά προϊόντα που θα εισάγονταν στην Αλβανία με ελαττωμένους δασμούς (παράρτημα Α')<sup>127</sup> και τα αλβανικά που θα «ήταν δεκτά» στην Ελλάδα με επίσης ελαττωμένους δασμούς (παράρτημα Β')<sup>128</sup>. Με πρόσθετο πρωτόκολλο (Διατάξεις αφορώσαι την διέλευσιν των συνόρων)<sup>129</sup> ρυθμίζονταν ζητήματα που αφορούσαν τους πληθυσμούς των παραμεθορίων περιοχών, ενώ με τελικό πρωτόκολλο<sup>130</sup> τα δύο Μέρη αναλάμβαναν την υποχρέωση να βελτιώσουν την τηλεγραφική επικοινωνία μεταξύ Αυλώνας και Θεσσαλονίκης, να εγκαταστήσουν τέτοια επικοινωνία μεταξύ Αγίων Σαράντα και Κέρκυρας, να «εξασφαλίσουν» την εναέρια συγκοινωνία Τιράνων - Θεσσαλονίκης και να «διακανονίσουν» τη με το σύστημα Μαρκόνη ραδιοτηλεγραφική επικοινωνία μεταξύ Τιράνων-Θεσσαλονίκης και Τιράνων-Αθήνας. Σύμφωνα με το ίδιο πρωτόκολλο οι ελληνικές ατμοπλοϊκές εταιρίες που θα εκτελούσαν την ακτοπλοία μεταξύ των λιμανιών της Αλβανίας θα μετέφεραν δωρεάν το αλβανικό ταχυδρομείο στην Ελλάδα και το ελληνικό στην Αλβανία.



Με τη σύμβασιν περί ιθαγενείας<sup>131</sup> διευθετούνταν ...εκκρεμή ζητήματα αμφισβητουμένης ιθαγενείας, άτινα πολλάκις έδιδον αφορμάς εις προστριβάς μεταξύ των δύο Κρατών, ων αι Αρχαί ημφεσβήτουν το αυτό άτομον ως υπήκοον αυτών, ένεκα δε τούτου οι αμφισβητούμενοι παρημποδίζοντο εις την διεκπεραίωσιν των διαφόρων υποθέσεών των και δη οσάκις επρόκειτο να ταξιδεύσωσι<sup>132</sup>. Συγκεκριμένα, η αλβανική κυβέρνηση αναγνώριζε ως Έλληνες υπηκόους τους πρώην Οθωμανούς υπηκόους, που είχαν γεννηθεί σε επαρχίες οι οποίες αποτελούσαν πια μέρος της αλβανικής επικράτειας, κατοικούσαν στην Ελλάδα και είχαν αποκτήσει την ελληνική ιθαγένεια<sup>133</sup> πριν από τις 29 Ιουνίου 1913<sup>134</sup> καθώς και τα άτομα που είχαν γεννηθεί στις επαρχίες αυτές, διέμεναν σε άλλη, τρίτη χώρα και είχαν επίσης πάρει την ελληνική ιθαγένεια πριν από τις 29 Ιουνίου 1913 —με δικαίωμα όμως, ειδικά για αυτούς, επιλογής της αλβανικής ιθαγένειας μέσα σε ένα χρόνο από την ανταλλαγή των επικυρώσεων της σύμβασης (άρθρο 1). Αναγνωρίζονταν άλλωστε ως Έλληνες υπήκοοι και εκείνοι που είχαν γεννηθεί σε αλβανικό έδαφος<sup>135</sup> και κατοικούσαν στις 6 Αυγούστου 1924 σε περιοχή που είχε προσαρτηθεί στην Ελλάδα μετά την 1η Ιανουαρίου 1913<sup>136</sup>. Και αυτοί θα μπορούσαν να επιλέξουν την αλβανική ιθαγένεια μέσα στα ίδια χρονικά όρια με την προηγούμενη κατηγορία· σε τέτοια περίπτωση όμως θα έπρεπε να εγκαταλείψουν το ελληνικό έδαφος μέσα σε τρία χρόνια —εκτός αν η ελληνική κυβέρνηση επέτρεπε την παραπέρα διαμονή τους. Δεν περιλαμβάνονταν οπωσδήποτε σε αυτήν την κατηγορία όσοι είχαν έλθει στην Ελλάδα απλώς για να βρουν δουλειά και δε συνοδεύονταν από τις οικογένειές τους (άρθρο 2)

Παράλληλα, οι γεννημένοι σε αλβανική επαρχία αξιωματικοί σε ενέργεια ή αποστρατεία του ελληνικού Στρατού και Ναυτικού θεωρούνταν Έλληνες υπήκοοι, ενώ στους αξιωματικούς —σε ενέργεια η αποστρατεία επίσης— του αλβανικού στρατού καθώς και στους Αλβανούς δημόσιους λειτουργούς που είχαν γεννηθεί σε οποιαδήποτε ελληνική επαρχία αναγνωριζόταν η αλβανική υπηκοότητα (άρθρο 3). Εκείνοι άλλωστε που είχαν γεννηθεί σε επαρχία προσαρτημένη στην Ελλάδα μετά την 1η Ιανουαρίου 1913 και ήταν εγκατεστημένοι την 1η Νοεμβρίου 1913<sup>137</sup> στην Αλβανία



θα ήταν υπήκοοι Αλβανοί —με δικαίωμα επιλογής της ελληνικής ιθαγένειας σε διάστημα ενός χρόνου από την ανταλλαγή των επικυρώσεων της σύμβασης και υποχρέωσης, σε τέτοια περίπτωση, «μεταφοράς της κατοικίας τους» έξω από τη χώρα αυτή, εκτός αν η αλβανική κυβέρνηση τους επέτρεπε να παραμείνουν (άρθρο 4). Η ελληνική κυβέρνηση αναγνώριζε ακόμη ως Αλβανούς υπηκόους όσους είχαν γεννηθεί σε αλβανικό έδαφος, κατοικούσαν στις 29 Ιουνίου 1913 σε περιοχή που αποτελούσε μέρος της ελληνικής επικράτειας πριν από την 1η Ιανουαρίου 1913 και δεν είχαν πάρει μέχρι την πρώτη ημερομηνία την ελληνική ιθαγένεια· επίσης τους γεννημένους στην Αλβανία πρώην Οθωμανούς υπηκόους, οι οποίοι είτε είχαν έλθει μετά τις 29 Ιουνίου 1913 σε εδάφη που ήταν ελληνικά πριν από την 1η Ιανουαρίου 1913 και βρίσκονταν ακόμη εκεί ή είχαν εγκατασταθεί σε οποιοδήποτε σημείο της Ελλάδας μετά τις 6 Αυγούστου 1924 ή είχαν έλθει καθ' οιανδήποτε ημερομηνία στην ελληνική επικράτεια (όπως ήταν «διαμορφωμένη» από τα σύνορα που υπήρχαν την εποχή που συνομολογήθηκε η σύμβαση), αλλά των οποίων οι οικογένειες δεν κατοικούσαν στην Ελλάδα (άρθρο 5).

Εκείνοι που αναγνωρίζονταν ως Έλληνες ή Αλβανοί υπήκοοι θα είχαν το δικαίωμα στο έδαφος, αντίστοιχα, του «άλλου Κράτους» να ταξιδεύουν ελεύθερα, να διαμένουν, να διατηρούν και διαθέτουν κατά την επιθυμία τους την κινητή και ακίνητη αστική τους περιουσία καθώς και τα αγροτικά κτήματα που ήδη θα είχαν και να κληρονομήσουν τόσο τους γονείς τους όσο και κάθε άλλο πρόσωπο ελληνικής ή αλβανικής υπηκοότητας και να τους «διαδέχονται σε όλα τα δικαιώματά τους». Στην περίπτωση όμως που Έλληνας υπήκοος κληρονομούσε (στην Αλβανία) αγροτικά κτήματα Αλβανού, θα μπορούσε να τα πάρει και να ασκήσει όλα τα δικαιώματα της κυριότητας με την υποχρέωση όμως να τα πουλήσει σε Αλβανούς υπηκόους μέσα σε επτά χρόνια από το θάνατο εκείνου από τον οποίο θα τα είχε κληρονομήσει. Αν δεν μπορούσε, στο διάστημα αυτό, να πετύχει «κατάλληλη» τιμή, το κτήμα θα αγοραζόταν από την αλβανική κυβέρνηση· η τιμή θα οριζόταν τότε από τρεις εμπειρογνώμονες (άρθρο 6).

Η ανταλλαγή των επικυρώσεων, τέλος, έπρεπε να γίνει μέσα



σε οκτώ μήνες το αργότερο από την ημέρα κατά την οποία είχε υπογραφεί η σύμβαση (άρθρο 8). Με πρωτόκολλο υπογραφής, εξάλλου, που αποτελούσε μέρος της «όλης σύμβασης»<sup>138</sup>, η αλβανική κυβέρνηση αναλάμβανε την υποχρέωση να αναγνωρίσει ως Έλληνες υπηκόους μέχρι εκατό άτομα από όσους είχαν γεννηθεί σε αλβανικό έδαφος και εγκατασταθεί είτε μετά τις 29 Ιουνίου 1913 σε περιοχή που ήταν μέρος της Ελλάδας πριν από την 1η Ιανουαρίου 1913 είτε μετά τις 6 Αυγούστου 1924 σε οποιοδήποτε σημείο της ελληνικής επικράτειας (οι οποίοι βάσει του άρθρου 5 θα ήταν κανονικά Αλβανοί υπήκοοι) και είχαν πάρει όμως στο μεταξύ την ελληνική ιθαγένεια<sup>139</sup>. Αυτοί θα περιλαμβάνονταν σε ειδικό κατάλογο που θα επέδιδε η ελληνική κυβέρνηση στην αλβανική τους υπολοίπους της κατηγορίας αυτής<sup>140</sup> η δεύτερη κυβέρνηση θα μπορούσε να τους θεωρεί Αλβανούς υπηκόους στην Αλβανία και η πρώτη Έλληνες στην Ελλάδα.

Με τη σύμβαση περί εγκαταστάσεως και προξενικής υπηρεσίας<sup>141</sup> διακανονίζονταν τα θέματα τα σχετικά με την εγκατάσταση Ελλήνων υπηκόων στην Αλβανία και Αλβανών στην Ελλάδα καθώς και εκείνα που αφορούσαν γενικά την προξενική αντιπροσώπευση του ενός Κράτους στο έδαφος του άλλου<sup>142</sup>. Η σύμβαση περιλάμβανε είκοσι εννέα άρθρα· τα τέσσερα πρώτα αναφέρονταν στο θέμα της «εγκατάστασης». Μεταξύ της Ελληνικής και της Αλβανικής Δημοκρατίας θα υπήρχε αμοιβαία, ελευθερία εγκατάστασης και εμπορίου· οι υπήκοοι του ενός Μέρους θα γινόνταν δεκτοί στο έδαφος του άλλου, όπου και θα υπάγονταν, όσον αφορά «τα πρόσωπα και τις περιουσίες τους», στο ίδιο καθεστώς με τους ιθαγενείς. Επομένως, θα μπορούσαν ελεύθερα να μπαίνουν, να ταξιδεύουν να διαμένουν και να εγκαθίστανται στην άλλη χώρα, χωρίς να υπάγονται, για άδεια διαμονής ή εξάσκησης επαγγέλματος, σε «τέλη, βάρη ή όρους» διαφορετικούς από εκείνους στους οποίους υπάγονταν οι εντόπιοι. Θα είχαν, φυσικά, το δικαίωμα να εμπορεύονται και να εξασκούν «οποιοδήποτε επάγγελμα ή βιομηχανία», με τον όρο να συμμορφώνονται *απαρεγκλίτως* με τους «νόμους και κανονισμούς» της χώρας, χωρίς να πληρώνουν για «το εμπόριο ή τη βιομηχανία» τους τέλη ή φόρους άλλους από εκείνους που ήδη πλήρωναν ή θα πλήρωναν



στο μέλλον οι ιθαγενείς ή οι υπήκοοι του μάλλον ευνοουμένου Κράτους (άρθρο 1)<sup>143</sup>. Θα είχαν επίσης τα ίδια δικαιώματα με όσους περιλαμβάνονταν σε αυτές τις δύο «κατηγορίες» όσον αφορά την «απόκτηση κινητών ή ακινήτων»: αυτό, βέβαια, δε σήμαινε ότι καταργούνταν στο θέμα αυτό οι περιορισμοί και εξαιρέσεις που προβλέπονταν από τη νομοθεσία των δύο Κρατών για τους ξένους γενικά (άρθρο 2)<sup>144</sup>.

Παράλληλα, οριζόταν ότι σε περίπτωση αναγκαστικής απαλλοτρίωσης ή επίταξης σε ένα από τα δύο Κράτη, οι υπήκοοι του άλλου δεν επρόκειτο να υποβληθούν σε καθεστώς λιγότερο ευνοϊκό από εκείνο που θα ίσχυε για τους ιθαγενείς ή τους υπηκόους μιας οπωσδήποτε τρίτης Δύναμης (άρθρο 3)<sup>145</sup>. Οι υπήκοοι εξάλλου του ενός Μέρους θα απαλλάσσονταν στο έδαφος του άλλου από κάθε είδους στρατιωτική ή «υποχρεωτική» υπηρεσία (δικαστική, διοικητική ή δημοτική), από στρατιωτικές επιτάξεις ή παροχές καθώς και από άλλα βάρη που τυχόν θα επιβάλλονταν εξαιτίας πολεμικών αναγκών ή εξαιρετικών περιστάσεων. Δεν περιλαμβάνονταν όμως στις απαλλαγές αυτές τα βάρη που θα απέρρεαν από την κατοχή ή μίσθωση ακινήτων και οι στρατιωτικές παροχές ή επιτάξεις στις οποίες τυχόν θα υποβάλλονταν οι ιθαγενείς ως κύριοι ή μισθωτά ακινήτων (άρθρο 4).

Στη συνέχεια (άρθρα 5—28) ρυθμιζόταν το θέμα της εγκαθίδρυσης εμπίσθων προξενικών αρχών του ενός Μέρους στο έδαφος του άλλου και καθορίζονταν οι τιμές, τα προνόμια, οι ασυδοσίες και ατέλειες των προξενικών υπαλλήλων καθώς και τα δικαιώματα και καθήκοντά τους. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την ελληνική πλευρά<sup>146</sup> παρουσίαζαν οι διατάξεις με τις οποίες κανονιζόταν, σε περίπτωση θανάτου Έλληνα υπηκόου στην Αλβανία ή Αλβανού στην Ελλάδα, η «προξενική παρέμβαση» για τη ρύθμιση των περιουσιακών ζητημάτων που τυχόν θα εγείρονταν (άρθρο 20).

Οι επικυρώσεις, τέλος, της σύμβασης θα ανταλλάσσονταν στην Αθήνα το ταχύτερο δυνατό: η ισχύς της θα άρχιζε την ημέρα της ανταλλαγής των επικυρώσεων και θα διαρκούσε δέκα έτη. Το Μέρος που θα ήθελε να την καταγγείλει θα έπρεπε να γνωστοποιήσει στο άλλο την πρόθεσή του έξι μήνες πριν από τη



λήξη της δεκαετίας· στην περίπτωση που δεν γινόταν καταγγελία, η σύμβαση θα εξακολουθούσε να ισχύει μέχρι έξι μήνες από την ημέρα κατά την οποία θα καταγγελλόταν (άρθρο 29). Με τελικό πρωτόκολλο<sup>147</sup>, που αποτελούσε μέρος της σύμβασης, τα δύο Κράτη συμφωνούσαν να μην επικαλεστούν την ρήτρα του μάλλον ευνοουμένου έθνους για να διεκδικήσουν ορισμένα προνόμια και πλεονεκτήματα, τα οποία, δυνάμει του άρθρου 1 της IV σύμβασης της Λωζάνης, μπορούσε να αξιώσει η Τουρκία από την Ελλάδα<sup>148</sup>. Η ισχύς του όρου αυτού θα «αιρόταν» μόνο αν τα προνόμια και πλεονεκτήματα αυτά αναγνωρίζονταν και σε τρίτη —εκτός από την Τουρκία— Δύναμη.

Η υπογραφή των τεσσάρων συμβάσεων, οι οποίες ήταν και οι πρώτες που συνομολογούνταν μεταξύ των δύο Κρατών<sup>149</sup>, μπορούσε να αποτελέσει γεγονός αποφασιστικής σημασίας για τη διατήρηση του κλίματος εγκαρδιότητας που ήδη επικρατούσε μεταξύ Ελλάδας και Αλβανίας. Ενδεικτικά του κλίματος αυτού ήταν τα όσα τόνισε ο Mehdi Frashëri σε «δηλώσεις» του που δημοσιεύθηκαν, στις 17 Οκτωβρίου, στην εφημερίδα της Θεσσαλονίκης Το Φως. Απαντώντας ο επικεφαλής της αλβανικής αντιπροσωπείας σε σχετική ερώτηση συνεργάτη της εφημερίδας, υπογράμμισε τη μεγάλη σημασία που, κατά τη γνώμη του τουλάχιστον, θα είχε η γενικότερη ανάπτυξη της Θεσσαλονίκης για την παραπέρα εξέλιξη των σχέσεων των δύο χωρών και αναφέρθηκε σε «σκέψη» της αλβανικής κυβέρνησης για σιδηροδρομική σύνδεση της ελληνικής πόλης με το Δυρράχιο και την Αυλώνα, τα σπουδαιότερα δηλαδή λιμάνια της Αλβανίας. Εξάλλου, σχετικά με τις συμβάσεις που είχαν υπογραφεί στην Αθήνα, δήλωσε ότι με τη σύναψή τους όχι μόνο διευκολυνόταν η άρση κάθε ελληνοαλβανικής διαφοράς, αλλά και ανοιγόταν «ευρύ πεδίο» τόσο για την ανάπτυξη των εμπορικών σχέσεων μεταξύ των δύο χωρών όσο και για δραστηριότητα των Ελλήνων κεφαλαιούχων στην Αλβανία<sup>150</sup>.

Και όμως, το κλίμα αυτό δεν έμελλε να διατηρηθεί για πολύ. Πράγματι, βάσει του άρθρου 3 της *συμβάσεως περί εγκαταστάσεως και προξενικής υπηρεσίας*, οι Αλβανοί υπήκοοι των οποίων κτήματα στην Ελλάδα είχαν απαλλοτριωθεί θα είχαν τελικά



δικαίωμα σε αποζημίωση μεγαλύτερη από αυτήν που οριζόταν από την αγροτική νομοθεσία— ανάλογη με εκείνη που είχε «αναγνωριστεί» *δια διεθνών πράξεων εις υπηκόους άλλων Κρατών, ως εις Τούρκους, δικαιούχους της 9ης δηλώσεως [της Λωζάννης] ή τους Άγγλους και Ιταλούς...δυνάμει ...ειδικών συμφωνιών*<sup>151</sup>. Η συνολική όμως έκταση των αλβανικών κτημάτων στην Ελλάδα ήταν, σύμφωνα με υπολογισμούς του υπουργείου Γεωργίας, ένα, περίπου, εκατομμύριο στρέμματα<sup>152</sup> και, επομένως, θα δημιουργούνταν, εξαιτίας της εφαρμογής αυτής ειδικά της σύμβασης, υπέρμετροι οικονομικά υποχρεώσεις για την ελληνική κυβέρνηση<sup>153</sup>. Έτσι ψηφίστηκαν τελικά —και μάλιστα με καθυστέρηση— από τη Βουλή νόμοι κυρωτικοί τριών μόνο από τις τέσσερις συμβάσεις<sup>154</sup>: το νομοσχέδιο το σχετικό με την κύρωση της περί εγκαταστάσεως και προξενικής υπηρεσίας σύμβασης, αν και κατατέθηκε, δεν εισήχθη προς συζήτησιν από την κοινοβουλευτική επιτροπή<sup>155</sup>, άτε υποδειχθείσης εγκαίρως υπό του υπουργείου Εξωτερικών της εξ αυτής απειλουμένης ζημίας<sup>156</sup>.

Αλλά και μετά την ψήφιση, τον Αυγούστο του 1927, των νόμων με τους οποίους κυρώνονταν οι συμβάσεις περί εκδόσεως εγκληματιών, εμπορίου και ναυτιλίας και περί ιθαγενείας η δημοσίευσή τους στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως καθυστέρησε περισσότερο από χρόνο. Ο λόγος πρέπει να αναζητηθεί στην επιδείνωση των ελληνοαλβανικών σχέσεων, που προκλήθηκε εξαιτίας ακριβώς της απόρριψης από τη βουλευτική επιτροπή της περί εγκαταστάσεως και προξενικής υπηρεσίας σύμβασης. Πράγματι, δημιουργήθηκε μια παράδοξη κατάσταση: η ελληνική πλευρά γενικά δίσταζε να ζητήσει την εφαρμογή των τριών μόνο συμβάσεων, εφόσον και οι τέσσερις αποτελούσαν, κατά κάποιο τρόπο, σύνολο και η διαδικασία για την κύρωση αυτής που ενδιέφερε περισσότερο τους Αλβανούς είχε —λόγω του άρθρου 3— σταματήσει. Από την άλλη όμως μεριά, όταν τα Τίρανα κατά καιρούς έδειχναν ότι δέχονταν να «τεθούν σε ισχύ» έστω και οι τρεις μόνο που «είχαν γίνει δεκτές» από την ελληνική Βουλή, η Αθήνα δεν ανταποκρινόταν, γιατί επικρατούσε στο υπουργείο Εξωτερικών η άποψη ότι έπρεπε να λυθούν άλλα προβλήματα που είχαν στο μεταξύ αναφύει στα πλαίσια των σχέσεων των δύο χωρών<sup>157</sup>.



Οπωσδήποτε, η εκστρατεία που εξαπολύθηκε εναντίον της Ελλάδας εξαιτίας της «διάψευσης των ελπίδων» που είχαν στηρίξει οι Αλβανοί κτηματίες, τα συμφέροντα των οποίων είχαν θιγεί από την ελληνική αγροτική νομοθεσία, έμελλε να είναι ιδιαίτερα σφοδρή<sup>158</sup> —αφού οι τελευταίοι ανήκουν κατά το πλείστον εις τους ιθύνοντας κύκλους της χώρας τους<sup>159</sup>. Ένα από τα κύρια όπλα εξάλλου της Αλβανίας στην εκστρατεία αυτή θα ήταν οι Μουσουλμάνοι της Τσαμουριάς.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας



## ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. Γρηγορίου Δαφνή, *Η Ελλάς μεταξύ των δύο πολέμων, 1923-1940*, Α΄, Ο Βενιζελισμός κυβερνά (Αθήνα 1955), σ. 276 επ.· Θεμιστοκλή Ζαφειρόπουλου, *Ο Γεώργιος Κονδύλης και η εποχή του* (Αθήνα 1984), σσ. 312-315.
2. Γ. Δαφνή, ό.π., Α΄, σ. 281.
3. Ό.π., Α΄, σ. 287· Αλκιβιάδη Προβατά, *Πολιτική Ιστορία της Ελλάδος από 1821 μέχρι 1980. Νομοθετικά και Εκτελεστικά Σώματα* (Αθήνα, 1980), σ. 461.
4. Προφανώς ο *Ësad Toptani*, πρόσωπο που έπαιξε σημαντικό ρόλο στα πολιτικά πράγματα της Αλβανίας ιδιαίτερα κατά τα έτη 1913 και 1914 και αργότερα (από το 1916) ανέπτυξε, στη Θεσσαλονίκη, δράση στο πλευρό των Δυνάμεων της Συνεννόησης. Βλ. Basil Kondis, *Greece and Albania, 1908-1914* (Θεσσαλονίκη, 1976), σσ. 104, 112-116, 120-121· *Sous la direction de Stefanaq Pollo et Arben Puto avec la collaboration de Kristo Frasheri et Skënder Anamali, Histoire de l'Albanie des origines à nos jours* (Roanne [Γαλλία], 1974), σσ. 179, 181-184, 188, 204, 212· Ν.Θ. Κλαδά, λήμμα «*Ësad-pasas Toptani*», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος ενδέκατος (Αθήνα, 1929), σ. 627· Ramadan Marmullaku, *Albania and the Albanians* (Λονδίνο, 1975), σ. 40.
5. Θ. Παγκάλου, «*Επί του ζητήματος της Αλβανίας. Η στρατηγική των Χαντζαράιων*», *Ακρόπολις*, Αθήνα, 28 Ιουλίου 1949, σ. 1. Πρβλ. και το κείμενο της επιστολής που έστειλε ο Αχμέτ Ζώγου στον Παγκάλο τον Ιούλιο του 1928, όταν ο δεύτερος απολύθηκε από τις φυλακές. (Αρχείον Θεοδώρου Παγκάλου, τόμος δεύτερος [1925-1952], επιμέλεια: Θησεύς Θ. Παγκάλος [Αθήνα, 1974], σ. 115.)
6. Θ. Παγκάλου, «*Επί του ζητήματος της Αλβανίας. Ο άσπονδος εχθρός μας είναι ο Εμβέρ Χότζα και αυτός πρέπει να κτυπηθή αμειλίκτως*», *Ακρόπολις*, 7 Αυγούστου 1949, σ. 1.
7. Πρβλ. Αλέξη Αδ. Κύρου, *Ελληνική εξωτερική πολιτική* (Αθήνα, 1955), σ. 73· επίσης Harry J. Psomiades, «*The diplomacy of Theodoros Pangalos, 1925-1926*», *Balkan Studies*, Θεσσαλονίκη, volume 13 (1972), Number 1, σ. 10.
8. Κ. Πολίτη, «*Η εγκαταλελειμμένη, αδικημένη Ήπειρος. Το Αλβανικόν χρήμα εις τας αγοράς της Ηπείρου. Πως εμφανίζονται τα καθήκοντα των πολιτευομένων*»,



Ελεύθερος Τύπος, Αθήνα, 10 Νοεμβρίου 1925, σ.1. Επίσης «Ελλάς και Αλβανία» (κύριο άρθρο), Η Πρωία, Αθήνα, 14 Νοεμβρίου 1925, σ. 1· Γ.Χατζή, «Η ελληνοαλβανική συνεννόησις και η αγορά [των] Ιωαννίνων», Ήπειρος, Γιάννενα, 26 Μαρτίου 1926, σ. 1· Δημ. Ζώτου, «Έχομεν ανάγκη ελληνοαλβανικής συμβάσεως», Η Ελληνική, Αθήνα, 22 Αυγούστου 1926, σ. 4.

9. Βλ. άρθρο με τίτλο «Η εθνική και εμπορική μας επικράτησις. Το αλβανικόν εμπόριον εκφεύγει των χειρών των Ελλήνων εμπόρων. Η εγκατάλειψις του λιμένος της Κερκύρας», Ελεύθερος Τύπος, 15 Οκτωβρίου 1925, σσ. 1,2. Υπήρχε εξάλλου η ελπίδα ότι, αν οι έμποροι της Αλβανίας ξανάρχιζαν να 'χρησιμοποιούν' το λιμάνι της Κέρκυρας —κάτι, βέβαια που προϋπέθετε πυκνή συγκοινωνία ανάμεσα σε αυτήν και την αλβανική ακτή, που δεν υπήρχε τότε— θα έστελναν και πάλι τα παιδιά τους στα «εκπαιδευτήρια» του νησιού, με γενικότερο όφελος για την ελληνική πλευρά —όχι μόνο τοπικό (ό.π., σ.1). Σχετικά με την 'έλξη' —λόγω, ίσαμε ένα ορισμένο βαθμό τουλάχιστον, της ελληνικής αδιαφορίας— του αλβανικού εμπορίου προς τα ιταλικά λιμάνια, βλ. και Κ. Πολίτη, «Η εγκαταλελειμμένη, αδικημένη Ήπειρος. Το Αλβανικόν χρήμα εις τας αγοράς της Ηπείρου. Πώς εμφανίζονται τα καθήκοντα των πολιτευομένων», ό.π., σ. 1.

10. Sous la direction de Stefanaq Pollo et Arben Rifo avec la collaboration de Kristo Frasheri et Skënder Anamali, Histoire de l'Albanie..., ό.π., σσ.234-235.

11. Μετά την ανακήρυξη της Δημοκρατίας (Ιανουάριος 1925) το αξίωμα του πρωθυπουργού καταργήθηκε (T.Selenica, Shqiptria më 1927. L'Albanie en 1927 [Τίρανα, 1928], σ.ΧVI, σημείωση 11)· όλη η εξουσία συγκεντρώθηκε ουσιαστικά στα χέρια του Αχμέτ Ζώγου (πρβλ. Κώστα Αθάνατου, «Το 'Ελεύθερον Βήμα' εις τα αλβανικά βουνά. Πώς είνε οργανωμένον το αλβανικόν Κράτος. Η ασφάλεια, η πολιτική και η οικονομική κατάστασις. Η ατελείωτος αιματηρά αλυσσίδα των προσωπικών διαμαχών», Ελεύθερον Βήμα, Αθήνα, 18 Ιουλίου 1925, σ. 3).

12. Κ.Αθάνατου, «Ο Αχμέτ Ζώγου φροντίζει αγρύπνως υπέρ των αδελφικών δεσμών μετά της Ελλάδος. Η συμπάθειά του δια τους εν Αλβανία Χριστιανούς. Ο Αλβανός Πρόεδρος ομιλεί προς το 'Βήμα'», Ελεύθερον Βήμα, 5 Ιουλίου 1925, σ. 1

13. Από τον Απρίλιο μέχρι το Σεπτέμβριο του 1925 (T.Selenica, ό.π., σσ. XVI-XVII).

14. Ελεύθερος Τύπος, 15 Αυγούστου 1925, σ. 1.

15. Βλ. T.Selenica, ό.π. σ.ΧXI, πίνακα Α'. Ο Μ. Kaso ήταν Χριστιανός Ορθόδοξος και είχε «εκπαιδευθεί» στα Γιάννενα και την Αθήνα (Ελεύθερον Βήμα, 6 Αυγούστου 1925, σ. 1).

16. Ελεύθερον Βήμα, 6 Αυγούστου 1925, σ.1. Από την εφημερίδα αυτήν ο Μ.Kaso παρουσιάζεται ως πρόεδρος της Αλβανικής Βουλής (ό.π.).

17. Βλ. Christo A.Dako, Zogu the First, King of Albanians. A Sketch of his life and times (Τίρανα, 1937), σ. 143· πρβλ. Θ.Πάγκαλου, «Επί του ζητήματος της Αλβανίας. Ο άσπονδος εχθρός μας είνε ο Εμβέρ Χότζα και αυτός πρέπει να κτυπηθή αμειλίκτως», ό.π., σ.1.

18. League of Nations, Official Journal, 7th year, No. 2 (February 1926), Annex 830 (C. 786.1925.), Report by Viscount Ishii submitted to the Council on December 10th, 1925, σ.308.



19. Τα Τίρανα υποστήριζαν ότι η ελληνική και η τουρκική κυβέρνηση είχαν συμφωνήσει να «ανταλλάξουν» 5.000 Τσάμηδες με ισάριθμους Έλληνες από την Κωνσταντινούπολη (ό.π.: πρβλ. C.A. Macartney and others, *Survey of International Affairs*, 1925, volume II [Λονδίνο, 1928], σ. 281).
20. Κατά τους ισχυρισμούς των Τιράνων πάντα, οικτρή τύχη, στην ουσία «θάνατος», περίμενε στην Τουρκία τους «Αλβανούς από την Ελλάδα» (συγκεκριμένα από τη Μακεδονία) που είχαν μέχρι τότε περιληφθεί στην ανταλλαγή. (League of Nations, Document C. 765.1925.I, The Albanian delegate to the President of the Council [Memorandum] [Γενεύη, 4 Δεκεμβρίου 1925].)
21. League of Nations, *Official Journal*, 7th year, No. 2 (February 1926), Minutes of the thirty-seventh session of the Council, seventh meeting (December 10th, 1925), σσ. 153-154. Στη συνεδρίαση δεν παρευρισκόταν αντιπρόσωπος της Ελλάδας.
22. Τους οποίους ο Frashëri κατηγόρησε ως υπεύθυνους για την εφαρμογή της ελληνοτουρκικής συμφωνίας (ό.π., σ.157).
23. Ό.π., σ.158.
24. T. Selenica, ό.π., σ.ΧΧΙ, πίνακας Α'.
25. NAMP, Microcopy No. 476, Roll 6, DS 768.75/6, Irwin Laughlin, πρεσβευτής των ΗΠΑ στην Αθήνα, προς Frank B. Kellogg, Αμερικανό υπουργό Εξωτερικών, αρ. 509, Αθήνα, 12 Φεβρουαρίου 1926. *Ελεύθερος Τύπος*, 12 Φεβρουαρίου 1926, σ. 1.
26. Για το σκάνδαλο αυτό βλ. Kristo Frashëri, *Histoire d' Albanie. Bref aperçu* (Τίρανα 1964), σσ. 247-248· επίσης Κ. Αθανασίου, «'Το Ελεύθερον Βήμα' εις τα αλβανικά βουνά. Οι ανεκμετάλλευτοι πλουτοπαραγωγικοί θησαυροί της Αλβανίας. Αι συγκοινωνίαι, τα έλη το οικονομικό μέλλον της. Ο χρυσός, η εργατικότητα, οι σιτοβολώνες και αι πετρελαίοπηγαιί», *Ελεύθερον Βήμα*, 19 Ιουλίου 1925, σ. 3 και Ν. Βέρρου, «Ο Μακιαβέλι εάν έζη ακόμη θα ηδύνατο να λάβη μαθήματα πολιτικής εν Αλβανία», *Ελεύθερος Τύπος*, 21 Μαΐου 1926, σ.1.
27. FO 421/310 (Confidential Print), αρ. 79 (C 3684/380/90), Robert Parr, Βρετανός επιτετραμμένος στο Δυράχιο, προς Sir Austen Chamberlain, υπουργό Εξωτερικών, αρ. 54, Δυράχιο, 10 Μαρτίου 1926.
28. Ό.π. Ο Βαμiha, που στον ελληνικό τύπο αναφέρεται με την ελληνική μορφή του ονόματός τους (Βασίλειος Μπαμίχας), ήταν, Χριστιανός Ορθόδοξος και είχε φοιτήσει σε ελληνικό γυμνάσιο (*Ελεύθερος Τύπος*, 2 Φεβρουαρίου 1926, σ.1). Δύο αδελφοί του ήταν εγκατεστημένοι στην Αθήνα, για δουλειές (NAMP, Microcopy No.476, Roll 6, DS 768.75/6 Laughlin προς Kellogg, αρ. 509, Αθήνα 12 Φεβρουαρίου 1926).
29. FO 421/310 (Confidential Print) αρ. 79 (C 3684/380/90), Parr προς Sir A. Chamberlain, αρ. 54, Δυράχιο, 10 Μαρτίου 1926. Στην Αθήνα είχε έλθει στα τέλη Δεκεμβρίου 1925 (Αποστόλου Αθ. Γλαβίνα, *Το Αυτοκέφαλον της εν Αλβανία Ορθοδόξου Εκκλησίας επί τη βάσει ανεκδότων εγγράφων* [Γιάννενα, 1978], σ.222, σημείωση 8).
30. Από το Φεβρουάριο του 1923 μέχρι το Σεπτέμβριο του 1925 (Υπουργείον επί των Εξωτερικών, *Επετηρίς του επί των Εξωτερικών υπουργείου, του εν Ελλάδι διπλωματικού σώματος και των ξένων προξενικών αρχών, 1929* (Αθήνα, Ιούλιος 1929), σ.171.



31. Ό.π., σ.167.
32. Πληροφορίες για τις συναντήσεις αυτές έδωσε ο Bamiha στο Βρετανό επιτετραμμένο στο Δυρράχιο Robert Parr, μόλις επέστρεψε στην Αλβανία. (FO 421/310 [Confidential Print], αρ. 79[C 3684/380/90], Parr προς Sir A. Chamberlain, αρ. 54, Δυρράχιο 10 Μαρτίου 1926.) Πρβλ. εφημερίδες Ελεύθερος Τύπος, 29 Ιανουαρίου 1926, σ. 1 και Σκριπ, 29 Ιανουαρίου 1926, σ. 4.
33. FO 421/310 (Confidential Print), αρ. 79 (C 3684/380/90), Parr προς Sir A. Chamberlain, αρ. 54, Δυρράχιο, 10 Μαρτίου 1926.
34. Ό.π. Όπως ανέφερε στη Ρώμη ο πρεσβευτής της Ιταλίας στην Αθήνα Giuseppe Brambilla, η ελληνική κυβέρνηση θέλησε να εκδηλώσει, παίρνοντας την απόφαση αυτή, διαθέσεις «φιλίας» προς την αλβανική (ASMAE, Albania, razzo 730, fascicolo 429, Brambilla προς υπουργείο Εξωτερικών, τηλεγράφημα αρ. 753/22, Αθήνα 12 Φεβρουαρίου 1926). Ο ίδιος ο Πάγκαλος τόνισε στον Ιταλό πρεσβευτή πως θεωρούσε παράλογη την αντίληψη των «υπερεθνικιστών» ότι όλοι οι Ορθόδοξοι της Αλβανίας ήταν Έλληνες (ASMAE, Albania, razzo 730, fascicolo 429, Brambilla προς υπουργείο Εξωτερικών, τηλεγράφημα αρ. 635/19, Αθήνα, 8 Φεβρουαρίου 1926). Πρβλ. «Albania and Greece. Proposed Entente», The Times, Λονδίνο, 9 Μαρτίου 1926, σ.15.
35. FO 421/310 (Confidential Print) αρ. 79 (C 3684/380/90), Parr προς Sir A. Chamberlain, αρ. 54, Δυρράχιο, 10 Μαρτίου 1926· επίσης FO 371/11204/C 2089, Sir Milne Cheetham, Βρετανός πρεσβευτής στην Αθήνα, προς Sir A. Chamberlain, αρ. 60, Αθήνα, 9 Φεβρουαρίου 1926. Για τα προβλήματα που ήδη αντιμετώπιζαν, όσον αφορά τη λειτουργία τους, τα ελληνικά σχολεία, βλ. Γεωργίου Χαρ. Παπαδόπουλου, Η εθνική ελληνική μειονότητα εις την Αλβανίαν και το σχολικόν αυτής ζήτημα. Ιστορικόν Αρχείον, 1921-1979 (Γιάννενα, 1981), σ.24.
36. NAMP, Microcopy No. 476, Roll 6, DS 768.75/6, Laughlin προς Kellogg, αρ. 509, Αθήνα, 12 Φεβρουαρίου 1926· επίσης FO 371/11204/C 2089, Sir M. Cheetham προς Sir A. Chamberlain, αρ. 60, Αθήνα, 9 Φεβρουαρίου 1926. Πρβλ. Θ. Πάγκαλου «Εξ αφορμής του συμμοριτισμού. Ο Ελ. Βενιζέλος είχε διαβλέψει την σημασίαν του αλβανικού ζητήματος. Η εμπιστευτική διαταγή καταλήψεως της Βορείου Ηπείρου κατά το 1914», Ακρόπολις, 6 Αυγούστου 1949, σ.3. Πραγματι, στα τέλη ήδη του 1926 «εκπαιδούνταν» στη Σχολή Ευελπίδων και στη Σχολή Δοκίμων, αντίστοιχα, δέκα και πέντε «Αλβανοί υπήκοοι». (ΑΥΕ, 1927, Α/5/Χ, υπουργείο Στρατιωτικών προς υπουργείο Εξωτερικών, αρ. 5291 [εμπ.] Αθήνα, 30 Σεπτεμβρίου 1927· Γενικό Επιτελείο Ναυτικού προς τον πρεσβευτή της Αλβανίας στην Αθήνα, αρ. 182/186 [εμπ.], Αθήνα, 2 Δεκεμβρίου 1926.)
37. FO 421/310 (Confidential Print), αρ.79 (C 3684/380/90), Parr προς Sir A. Chamberlain, αρ. 54, Δυρράχιο, 10 Μαρτίου 1926. Πρέπει να έχει κανείς υπόψη του ότι το 1922 είχε ανακηρυχτεί πραξικοπηματικά το αυτοκέφαλον της Ορθόδοξης Εκκλησίας στην Αλβανία, γεγονός που είχε προκαλέσει τις αντιδράσεις όχι μόνο του Οικουμενικού Πατριαρχείου αλλά και της ελληνικής κυβέρνησης. (Βλ.Α.Γλαβίνα, ό.π., σ.81 επ. και Μητροπολίτη Κίτρους Βαρνάβα Δ.Τζωρτζάτου, Η Αυτοκέφαλος



Ορθόδοξος Εκκλησία της Αλβανίας και οι βασικοί θεσμοί διοικήσεως αυτής [Αθήνα, 1975], σσ.16—18).

38. FO 421/310 (Confidential print), αρ. 79 (C 3684/380/90), Parr. προς Sir a Chamberlain, αρ. 54, Δυρράχιο, 10 Μαρτίου 1926.

39. Δηλαδή, πριν ακόμη φύγει ο Bamiha από την Αθήνα.

40. Ελεύθερος Τύπος, 12 Φεβρουαρίου 1926, σ.1.

41. Ελεύθερος Τύπος, 7 Φεβρουαρίου 1926, σ. 1. Για τους Τσάμηδες αυτούς βλ. League of Nations, Official Journal, 7th year, No.2 (February 1926), Minutes of the thirty-seventh session of the Council, seventh meeting (December 10th, 1925), σ. 153.

42. Ελεύθερος Τύπος, 9 Φεβρουαρίου 1926, σ. 4. Βλ. επίσης The Times, 11 Φεβρουαρίου 1926, σ.13. Αξίζει να σημειωθεί ότι, το Φεβρουάριο πάντα, υποβλήθηκε στο Πάγκαλο, από «αντιπροσώπους των Αλβανών το γένος, Μουσουλμάνων το θρήσκευμα, Ελλήνων πολιτών...της Τσαμουριάς», Υπόμνημα, στο οποίο διατυπωνόταν... το σύνολο των παραπόνων των Τσάμηδων κατά της «ελληνικής διοίκησης» και εκφραζόταν η ελπίδα για την όσον ένεστι ταχεία επανόρθωσιν των αδικημάτων που είχαν υποστεί. Το «υπόμνημα» αυτό τυπώθηκε σε φυλλάδιο (Υπόμνημα της Επιτροπής των αντιπροσώπων των Αλβανών το γένος και Μουσουλμάνων της το θρήσκευμα Ελλήνων πολιτών, κατοίκων της Τσαμουριάς Ηπείρου, προς την Αυτού Εξοχότητα Στρατηγού Θεόδωρου Πάγκαλου, Πρόεδρον του Υπουργικού Συμβουλίου, Αθήνα, Τυπογραφείο Θάνου Τζαβέλλα, 1926). Στις 22 Φεβρουαρίου πάντως, ο επιτετραμμένος της Αλβανίας στην Αθήνα Midhat Frashëri διαβίβασε στον Έλληνα υπουργό Εξωτερικών τις ευχαριστίες της κυβέρνησής του προς την ελληνική για τα μέτρα που είχε πάρει η δεύτερη σε όφελος της «αλβανικής μειονότητας» (Ήπειρος, 23 Φεβρουαρίου 1926).

43. Πρβλ. Η Ελλάς και οι γείτονες» (κύριο άρθρο), Η Πρωία, 30 Ιανουαρίου 1926, σ.1.

44. Ελεύθερος Τύπος, 1 Μαρτίου 1926, σ.4 και 2 Μαρτίου 1926, σ. 4. Τον συνόδευε ο υπουργός Συγκοινωνίας Αναστάσιος Ταβουλάρης που πήγαινε στην Ιταλία για να επισκεφτεί βιομηχανικές εγκαταστάσεις (Ελεύθερος Τύπος, 4 Μαρτίου 1926, σ.6).

45. Ελεύθερος Τύπος, 5 Μαρτίου 1926, σ.4 και 6 Μαρτίου 1926, σ.1. Για τις συνομιλίες του Μουσολίνι με το Λ.Κανακάρη-Ρούφο, βλ. Η.Ι.Ρsomiades, ό.π., σ.11. Ο Έλληνας υπουργός Εξωτερικών έφυγε από την ιταλική πρωτεύουσα στις 5 Μαρτίου (Ελεύθερος Τύπος, 6 Μαρτίου 1926, σ.4). Ο Ταβουλάρης έμεινε στην Ιταλία μέχρι τις 15 του ίδιου μήνα και επισκέφτηκε βιομηχανικές εγκαταστάσεις στη Γένοβα, το Τουρίνο, το Μιλάνο και τη Ρώμη. (Ελεύθερος Τύπος, 8 Μαρτίου 1926, σ.4· 10 Μαρτίου, 1926, σ.4· 11 Μαρτίου 1926, σ.4· 12 Μαρτίου 1926, σ. 4· 13 Μαρτίου 1926, σ. 4· 14 Μαρτίου 1926, σ.4· 16 Μαρτίου 1926, σ.4)

46. Έπεφτε δηλαδή στο κενό η προσφορά της τουρκικής κυβέρνησης να δεχτεί 5.000 Τσάμηδες.

47. ΑΥΕ, 1926-1927-1928, Β/68/6, Βασίλειος Δενδραμής, πρεσβευτής της Ελλάδας στη Βέρνη, προς υπουργείο Εξωτερικών, αρ. 1507, Βέρνη, 19 Μαΐου 1928.



48. League of Nations, Official Journal, 7th year, No. 4 (April 1926), Minutes of the thirty - ninth session of the Council, fourth meeting (March 16th, 1926), σσ.510-511. Ο Ishii αντιπροσώπευε στο Συμβούλιο την Ιαπωνία.
49. League of Nations, Official Journal, 7th year, No. 7 (July 1926), Minutes of the fortieth session of the Council, second meeting (June 9th, 1926), σ. 868.
50. 'Ο.π. Η υποεπιτροπή διαλύθηκε, συγκεκριμένα, στις 28 Μαΐου 1926. (ΑΥΕ, 1926-1927-1928, Β/68/6, Sir Eric Drummond προς K.M.Widding. τότε πρόεδρο της Μικτής Επιτροπής ανταλλαγής των πληθυσμών, αρ. 2/51328/37781, Γενεύη, 11 Ιουνίου 1926 [αντίγραφο]: βλ. και League of Nations, Official Journal 7th year, No. 9 [September 1926], Final report from the mandatories of the Council of the League of Nations [C. 456.M.180.1926.I], σ. 1137.)
51. Η μεταφορά της ελληνικής πρεσβείας από το Δυρράχιο στα Τίρανα αποφασίστηκε μόλις το Φεβρουάριο του 1926 (Ελεύθερος Τύπος, 17 Φεβρουαρίου 1926, σ. 4). Οι πρεσβείες άλλων χωρών όμως παρέμειναν για καιρό ακόμη στην πρώτη πόλη.
52. Ελληνική Δημοκρατία, Εφημερίς της Κυβερνήσεως, τεύχος τρίτο, 16 Νοεμβρίου 1925, αρ. 245, σ.1115. Το σχετικό διάταγμα είχε εκδοθεί στις 4 Νοεμβρίου.
53. Γ.Σώκου, λήμμα «Κοντούλης, Αλέξανδρος», Μεγάλη Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαιδεία, τόμος τέταρτος (Αθήνα 1929), σ.190. Στο φύλλο πάντως της 9ης Δεκεμβρίου 1925 της αλβανικής εφημερίδας Afrimi αναφέρθηκε ότι καταγόταν από το αλβανικόν χωρίον Μάνδρα της Αττικής. (ΑΥΕ, 1926, Γ/62/α, ελληνική μετάφραση συνέντευξης που παραχώρησε ο Κοντούλης στην εφημερίδα της Αυλώνας Afrimi, συνημμένη σε έγγραφο [αρ.2485, Δυρράχιο, 20 Δεκεμβρίου 1925] της ελληνικής πρεσβείας στην Αλβανία προς το υπουργείο Εξωτερικών.)
54. Θ.Πάγκαλου, «Επί του ζητήματος της Αλβανίας. Ο άσπονδος εχθρός μας είναι ο Εμπερ Χότζα και αυτός πρέπει να κτυπηθεί αμειλίκτως», ό.π., σ. 5.
55. Αλεξάνδρου Κοντούλη, Βιογραφία Καπετάν Κώττα (Φλώρινα, 1931), σσ. 33-34.
56. Γ.Σώκου, ό.π., σ.190. Για την εξέγερση αυτή βλ. Β.Kondis, ό.π., σσ.51-56.
57. Γ.Σώκου ό.π., σ.190.
58. Μετά δηλαδή τον «καθορισμό», από τις Μεγάλες Δυνάμεις, των ελληνοαλβανικών συνόρων που έγινε, με το πρωτόκολλο της Φλωρεντίας, το Δεκέμβριο του 1913 (Β.Kondis, ό.π., σ.119).
59. 'Ο.π., σσ. 126-127.
60. Ελεύθερον Βήμα, 13 Οκτωβρίου 1925, σ. 1.
61. FO 421/310 (Confidential Print), αρ. 51 (C 2230/2230/90), Parr προς Sir A. Chamberlain, αρ. 24, Δυρράχιο, 3 Φεβρουαρίου 1926.
62. Ελεύθερον Βήμα, 13 Οκτωβρίου 1925, σ. 1.
63. Πρβλ. Ακροκεραύνιου (ψευδώνυμο), «Εθνικά ζητήματα. Οι νεκροθάπται της Βορειοηπειρωτικής Ιδέας», Η Καθημερινή, Αθήνα 29 Αυγούστου 1926, σ. 3.



64. Ελεύθερον Βήμα, 3 Νοεμβρίου 1925, σ. 3. Πρβλ. και Α. Κοντούλη, Έργα και ύθλοι (Αθήνα 1927), σ. 3.

65. FO 421/310 (Confidential Print), αρ. 51 (C 2230/2230/90) Parr προς Sir A Chamberlain, αρ. 24, Δυρράχιο, 3 Φεβρουαρίου 1926· ΑΥΕ, 1926, Γ/62, Ιωάννης Κοκοτάκης, επιτετραμμένος της Ελλάδας στο Δυρράχιο, προς υπουργείο Εξωτερικών, τηλεγράφημα, αρ. 1291, Δυρράχιο, 22 Σεπτεμβρίου 1926. Φαίνεται ότι θεωρούσε «κοινό εχθρό», της Αλβανίας και της Ελλάδας τη Γιουγκοσλαβία (ΑΥΕ, 1926, Γ/62, Κοκοτάκης προς υπουργείο Εξωτερικών, τηλεγράφημα αρ.1291, Δυρράχιο, 22 Σεπτεμβρίου 1926). Πρβλ. Η.Ι.Ρsomiades, ό.π., σσ.7-8, 10,11.

66. Σύμφωνα τουλάχιστον με όσα είχε πει σε φίλο του, που ήταν ταυτόχρονα πληροφοριοδότης, του πρεσβευτή της Ιταλίας στο Δυρράχιο, βαρώνου Rompeo Aloisi. (ASMAE, Albania, racco 730, fascicolo 429, αναφορά του πληροφοριοδότη συνημμένη σε telespresso [αρ.412/155, Δυράχιο, 20 Απριλίου 1926] του Aloisi προς το υπουργείο Εξωτερικών.)

67. Επέδωσε τα διαπιστευτήριά του στον Πρόεδρο της Αλβανικής Δημοκρατίας στις 13 Ιανουαρίου 1926 (ΑΥΕ, 1926 Γ/62/α, Κοντούλης προς υπουργείο Εξωτερικών, τηλεγράφημα [χ.α.], Δυρράχιο, 14 Ιανουαρίου 1926).

68. ΑΥΕ, 1926, Γ/62/α, ελληνική μετάφραση συνέντευξης που παραχώρησε ο Κοντούλης στην εφημερίδα της Αυλώνας Afrimi (δημοσιεύθηκε στο φύλλο της 9ης Δεκεμβρίου 1925)· συνημμένη σε έγγραφο (αρ.2485 Δυρράχιο, 20 Δεκεμβρίου 1925) της ελληνικής πρεσβείας στο Δυρράχιο προς το υπουργείο Εξωτερικών. Βλ. και τις δηλώσεις του που δημοσιεύθηκαν στο Ελεύθερον Βήμα (φύλλο 3ης Νοεμβρίου 1925, σ.3).

69. Ελεύθερον Βήμα, 3 Νοεμβρίου 1925, σ.3.

70. Κ.Αθάνατου, «Το Έλεύθερον Βήμα» εις τα αλβανικά βουνά. Αρχαίοι και νέοι δεσμοί Ελλήνων-Αλβανών. Μέγας Αλέξανδρος, Καστριώτης, Αλή πασάς. Η σημερινή ανάπτυξις των εμπορικών σχέσεων των δύο Κρατών», Ελεύθερον Βήμα, 20 Ιουλίου 1925, σ.1. Προς τα τέλη του 1927 όμως τα υποκαταστήματα αυτά αντιμετώπιζαν σοβαρά προβλήματα εξαιτίας της επιβολής στην οικονομική ζωή της χώρας της Εθνικής Τράπεζας της Αλβανίας (ΑΥΕ, 1927, Α/5/Χ, Κοκοτάκης προς υπουργείο Εξωτερικών, αρ.1446, Τίρανα, 12 Οκτωβρίου 1927). Αυτή η τελευταία ελεγχόταν από το ιταλικό κεφάλαιο (Ramazan Shpati, Les aspects de l' économie albanaise [Saint-Etienne, 1945], σ.59).

71. Κ.Αθάνατου, «Το Έλεύθερον Βήμα» εις τα αλβανικά βουνά. Αρχαίοι και νέοι δεσμοί Ελλήνων-Αλβανών... Η σημερινή ανάπτυξις των εμπορικών σχέσεων των δύο κρατών», ό.π., σ.1.

72. Ό.π.

73. Ό.π. Βλ. επίσης Ν.Βέρρου, «Αι εμπορικάί μας σχέσεις με την Αλβανίαν καταδικασμένοι εάν πριν δεν ιδρύσωμεν αποθήκας διαμετακομίσεως εν Κερκύρα», Ελεύθερος Τύπος, 19 Μαΐου 1926, σ.1.

74. Κ.Αθάνατου, «Το Έλεύθερον Βήμα» εις τα αλβανικά βουνά. Αρχαίοι και νέοι δεσμοί Ελλήνων-Αλβανών... Η σημερινή ανάπτυξις των εμπορικών σχέσεων των δύο κρατών», ό.π., σ. 1.



75. Georges Castellan, *L' Albanie* (Παρίσι, 1980), σ.40.
76. Ό.π.
77. Κ. Αθάνατου, «Το Έλεύθερον Βήμα» εις τα αλβανικά βουνά. Αρχαίοι και νέοι δεσμοί Ελλήνων-Αλβανών... Η σημερινή ανάπτυξις των εμπορικών σχέσεων των δύο κρατών», ό.π, σ. 1.
78. ΑΥΕ, 1925, Α/2/ε, «Ατμοπλοΐα Πανταλέων» προς υπουργείο Ναυτικών, χ.α., Πειραιάς, 20 Οκτωβρίου 1925.
79. ΑΥΕ, 1925, Α/2/ε, υπουργείο Ναυτικών προς υπουργείο Εξωτερικών, αρ.250 (εμπ.), Αθήνα, 23 Οκτωβρίου 1925.
80. ΑΥΕ, 1925, Α/2/ε, «Ατμοπλοΐα Πανταλέων» προς υπουργείο Ναυτικών χ.α. Αθήνα, 20 Οκτωβρίου 1925.
81. ΑΥΕ, 1926, Γ/62/α, υπουργείο Συγκοινωνίας προς υπουργείο Εξωτερικών, αρ. 275033, Αθήνα, 3 Δεκεμβρίου 1925.
82. Ν.Βέρρου, «Ενώ ημείς ελάμπομεν δια της απουσίας μας, Σέρβοι και Ιταλοί ειργάζοντο συντόμως εν Αλβανία», *Ελεύθερος Τύπος*, 18 Μαΐου 1928, σ.1. Για τη μετέπειτα εξέλιξη του θέματος αυτού, βλ. J.Swire, *Albania. The Rise of a Kingdom* (Λονδίνο, 1929), σ.517.
83. Ν.Βέρρου, «Ενώ ημείς ελάμπομεν δια της απουσίας μας...», ό.π., σ.1.
84. Φαίνεται ότι το πρόσωπό του ενέπνεε εμπιστοσύνη στους Αλβανούς. Χαρακτηριστικό είναι το άρθρο που δημοσιεύθηκε για αυτόν, στις 16 Ιουλίου 1926, στην εφημερίδα των Τιράνων *Rilindja*, στο οποίο τονίζονταν τα εξής: Ο [Α.Κοντούλης] εκπληροί τα καθήκοντά του πληρέστατα και το ατομόν του μόνον είνε αρκετόν δια να εμπνεύση εμπιστοσύνη όχι μόνον εις την Κυβέρνησιν αλλ' εις ολόκληρον τον αλβανικόν λαόν. (ΑΥΕ, 1926, Γ/62/α, ελληνική μετάφραση του άρθρου συνημμένη σε έγγραφο [αρ. 991, Δυρράχιο, 16 Ιουλίου 1926] της ελληνικής πρεσβείας στην Αλβανία προς το υπουργείο Εξωτερικών.) Στο φύλλο της 11ης Αυγούστου 1926 εξαλλου της εφημερίδας της Κορυτσάς *Gazeta e Korçës* υπογραμμίζοταν ότι... αφ' ης στιγμής απεστάλη παρά τη ημετέρα Κυβερνήσει ο στρατηγός Κοντούλης ως πρεσβευτής... αι ελληνοαλβανικαί σχέσεις εισήλθον εις οδόν ομαλήν και ειλικρινή. (ΑΥΕ, 1926, Γ/62/α, ελληνική μετάφραση του άρθρου συνημμένη σε έγγραφο [αρ. 1152, Δυρράχιο, 20 Αυγούστου 1926] της ελληνικής πρεσβείας στην Αλβανία προς το υπουργείο Εξωτερικών.) Πρέπει πάντως να σημειωθεί ότι όλη αυτή η «κίνηση για προσέγγιση» των δύο χωρών είχε προκαλέσει κάποιες ανησυχίες στους Ιταλούς, που φοβόντουσαν μήπως τελικά η κατάσταση ξεφύγει από τον έλεγχό τους. (ΑΥΕ, Γ/62/α, Νικόλαος Μαυρουδής, πρεσβευτής της Ελλάδας στη Ρώμη, προς υπουργείο Εξωτερικών, αρ. 297, Ρώμη 10 Φεβρουαρίου 1926· ASMAE, Albania, razzo 730, fascicolo 429, Aloisi προς υπουργείο Εξωτερικών, τηλεγράφημα αρ.283/112, Δυρράχιο, 19 Μαρτίου 1926.)
85. Πρβλ. Ν.Βέρρου, «Αι εμπορικαί μας σχέσεις με την Αλβανίαν καταδικασμέναι εάν πριν δεν ιδρύσωμεν αποθήκας διαμετακομίσεως εν Κερκύρα», ό.π. σ.1 Α.Κοντούλη, Έργα και ύθλοι, ό.π. σσ.7-9.
86. *Ελεύθερος Τύπος*, 29 Μαρτίου 1926, σ.4.



87. Ν.Βέρρου, «Εἰς τὴν χώραν τῶν αἰτῶν. Τύραννα, ἡ πρωτεύουσα με τοὺς 10 χιλ. κατοίκους», *Ἐλεύθερος Τύπος*, 20 Μαΐου 1926, σ.1.
88. Αἰξίζει νὰ σημειωθῆί ὅτι στις ἀρχές Ἰουνίου προγραμματίστηκε συνάντηση τοῦ Θ.Πάγκαλου με τὸν Αχμέτ Ζώγου στους Ἁγίους Σαράντα, ἡ ὁποία τελικὰ ματαιώθηκε. (*Ἡ Πρωΐα*, 5 Ἰουνίου 1926, σ.4· καὶ 6 Ἰουνίου 1926 σ.4· *Μακεδονικά Νέα*, Θεσσαλονίκη 6 Ἰουνίου 1926, σσ. 1 καὶ 4). Σύμφωνα με δημοσιογραφικὲς πληροφορίες, ἡ ματαίωση οφειλόταν σε πιέσεις που ἀσκήθηκαν στον Ἀλβανὸ Πρόεδρο ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ Βελιγραδίου (*Ἐφημερίς τῶν Βαλκανίων*, Θεσσαλονίκη, 6 Ἰουνίου 1926, σ.4).
89. Το ζήτημα δηλαδὴ τῶν ἀποζημιώσεων που θα καταβάλλονταν σε Ἀλβανούς υπηκόους κτήματα τῶν ὁποίων στην Ελλάδα εἶχαν ἀπαλλοτριωθῆί (πρβλ. παραπάνω, σ.26). Τότε τὰ Τίρανα ζητούσαν, καταρχὴν, τὴν καταβολὴ σε αὐτοὺς τῆς πλήρους ἀξίας τῶν κτημάτων (*ASMAE, Grecia, raccò 1231, fascicolo 5073, Aloisi* πρὸς ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, *telespresso* αρ.1753/668, Δυρράχιο, 12 Οκτωβρίου 1926).
90. ΑΥΕ, 1926, Γ/115, Η.Υrioni πρὸς Λ.Κανακάρη-Ρούφο (ἐπιστολὴ στα γαλλικά), αρ. πρωτ. 1790, Τίρανα, 29 Ἰουνίου 1926.
91. Πρῶην ὑπουργὸς Ἐσωτερικῶν καὶ Δημοσίων Ἔργων (Τ.Selenica, ὁ.π., σσ.ΧVI-ΧVII, ΧXXII, ΧXXIII, LXI).
92. Βουλευτὴς Κόρυτσάς (ὁ.π., σ.ΧXI· βλ. ἐπίσης καὶ σσ.ΧVI, ΧXVIII, ΧXIX καὶ ΧXXIII γιὰ ἄλλα ἀξιώματα που εἶχε καταλάβει ὁ Χη.Υrι καὶ δὲν ἀναφέρονται στην ἐπιστολὴ τοῦ Η.Υrioni).
93. Σχηματίστηκε τὸ 1920, ἀποτελοῦνταν ἀπὸ τέσσερα μέλη καὶ εἶχε γιὰ ἓνα διάστημα «ἀρμοδιότητες Ἀρχηγοῦ Κράτους» (*Sous la direction de Stefanaq Pollo et Arben Puto avec la collaboration de Kristo Frasheri et Skënder Anamali, Histoire de l' Albanie...*, ὁ.π., σ. 208).
94. Βουλευτὴς Βερατίου πρῶην ὑπουργὸς Δικαιοσύνης (Τ.Selenica, ὁ.π., σ.ΧVI, ΧXVIII).
95. Πρῶην ὑπουργὸς Οἰκονομικῶν (ὁ.π., σ.ΧLV).
96. Ἡ Καθημερινή, 4 Ἰουλίου 1926, σ. 5. Γραμματέας τῆς ἀντιπροσωπείας ἦταν ὁ Hasan Alizoti (ΑΥΕ, 1926, Γ/115, *Procès-verbal de la séance d' inauguration tenue au ministère des Affaires Etrangères le 10 juillet 1926*).
97. Πρῶην ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν (Τ.Selenica, ὁ.π., σ. ΧXIX).
98. Ἑλληνικὴ Δημοκρατία, *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, τεύχος πρῶτο, 13 Οκτωβρίου 1928, αρ. 212 σ.1860 επ.
99. Βλ. τὴν εἰσηγητικὴ ἐκθέση πρὸς τὴ Βουλὴ (Ἀνδρέας Μιχαλακόπουλος, ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν, Κωνσταντῖνος Ἀγγελόπουλος, ὑπουργὸς Δικαιοσύνης, Ἀθήνα, 28 Ἰανουαρίου 1927). (Κωνστ. Σιφναίου, *Πανδέκται νέων νόμων καὶ διαταγμάτων [ἐκδιδόμενοι κατὰ 15θήμερον] μετὰ τῶν αιτιολογικῶν ἐκθέσεων τῶν νόμων, τῶν ἐκθέσεων τῶν κοινοβουλευτικῶν ἐπιτροπειῶν, ἐγκυκλίων καὶ Ὑπουργικῶν ἀποφάσεων, τόμος Γ' -έτος 1928 [Ἀθήνα, 1928], σ.876.)*



100. Πρβλ. Γ.Χατζή, «Η ληστεία και οι εκτοπισμοί», 'Ηπειρος, 28 Ιανουαρίου 1926, σ.1· «Από την Ελλάδα. Η ζωή και η κίνησις των επαρχιών. Η 'Ηπειρος υποτεταγμένη εις τους αητητούς βασιλείς των ορέων», Η Πρωία, 16 Μαΐου 1926, σ.7· Γ.Χατζή, «Το φλέγον ζήτημα. Η ληστεία εν Ηπείρω. Η πολυκέφαλος Λερναία 'Υδρα. Τα βαθύτερα αίτια του κακού», 'Ηπειρος, 7 Ιουλίου 1926, σ.1.
101. Ελεύθερος Τύπος, 4 Ιουλίου 1926, σ.4.
102. 'Όρος εξαιτίας του οποίου θα δημιουργούνταν προβλήματα (βλ. παρακάτω, σ. 161).
103. ΑΥΕ, 1926, Γ/115, Procès-verbal de la séance d' inauguration tenue au ministère des Affaires Etrangères le 10 juillet 1926· Ελεύθερος Τύπος, 11 Ιουλίου 1926, σ. 6· Η Καθημερινή, 11 Ιουλίου 1926, σ. 6. Πρβλ. Υπουργείον επί των Εξωτερικών Επετηρίς του επί των Εξωτερικών υπουργείου, του εν Ελλάδι διπλωματικού σώματος και των ξένων προξενικών αρχών, 1929 (Αθήνα, Ιούλιος 1929). σσ.162-163, 165, 208-209, 236-237, 238-239. Γραμματέας της ελληνικής αντιπροσωπείας ήταν ο Ιωάννης Καλλέργης, ακόλουθος που υπηρετούσε τότε στο υπουργείο. (ΑΥΕ, 1926, Γ/115, πρακτικά της συνεδρίασης της 3ης Αυγούστου 1926 [στα γαλλικά]· Υπουργείον επί των Εξωτερικών, Επετηρίς... 1929, ό.π., σσ. 274-275.)
104. ΑΥΕ, 1926 Γ/115, Procès-verbal de la séance d' inauguration tenue au ministère des Affaires Etrangères le 10 juillet 1926.
105. ΑΥΕ, 1926, Γ/115, Πρακτικά της συνεδρίασης της 30ής Ιουλίου 1926 (στα γαλλικά).
106. ΑΥΕ, 1926 Γ/115, Πρακτικά της συνεδρίασης της 3ης Αυγούστου 1926 (στα γαλλικά).
107. ΑΥΕ, 1926 Γ/115, Πρακτικά της συνεδρίασης της 11ης Αυγούστου 1926 (στα γαλλικά).
108. Γ.Δαφνή, ό.π., Α', σσ. 312-316.
109. Ελεύθερος Τύπος, 18 Ιουλίου 1926, σ. 6.
110. Ελεύθερος Τύπος, 1 Αυγούστου 1926, σ.1.
111. Γ.Δαφνή, ό.π., Α', σσ.328-332· Θ.Ζαφειρόπουλου, ό.π. σσ.323-333.
112. ASMAE, Grecia, racco 1231, fascicolo 5073, Aloisi προς υπουργείο Εξωτερικών, telespresso αρ. 1987/755, Δυρράχιο, 6 Νοεμβρίου 1926. Πρβλ. J.Swire, ό.π., σ.470.
113. Ειδικά όσον αφορά τον Κοντούλη, πρέπει να σημειωθεί ότι στις 8 Οκτωβρίου δημοσιεύθηκε το διάταγμα με το οποίο «απαλλασσόταν των καθηκόντων του» (Ελληνική Δημοκρατία, Εφημερίς της Κυβερνήσεως, τεύχος τρίτο, 8 Οκτωβρίου 1926, σ. 853).
114. Le Messenger d' Athènes, Αθήνα, 21 Σεπτεμβρίου 1926, σ.4.
115. Le Messenger d' Athènes, 25 Σεπτεμβρίου 1926, σ.4
116. Le Messenger d' Athènes, 8 Οκτωβρίου 1926, σ.1.
117. 'Ο.π.



118. Η Καθημερινή, 2 Οκτωβρίου 1926, σ.4.
119. Ο St. Stavri τόνισε ότι το εμπόριο Ελλάδας και Αλβανίας γινόταν μέχρι τότε αποκλειστικά σχεδόν από τη θάλασσα.
120. Le Messenger d' Athènes, 12 Οκτωβρίου 1926, σ.2.
121. 'Ο.π.
122. Η Καθημερινή, 14 Οκτωβρίου 1926, σ.1· Le Messenger d' Athènes, 15 Οκτωβρίου 1926, σ.1. Τις συμβάσεις υπέγραψαν ο υπουργός Εξωτερικών Περικλής Αργυρόπουλος, από την ελληνική πλευρά και, από την αλβανική οι Mehdi Frashëri, Xhafer Yri, Milto Tutulani και Kol Θαçi.
123. Ελληνική Δημοκρατία, Εφημερίς της Κυβερνήσεως, τεύχος πρώτο, 13 Οκτωβρίου 1928, αρ.212, σ.1837 επ.
124. 'Ο.π., σ.1837.
125. Χωρίς αμοιβαιότητα. Πρβλ. την εισηγητική έκθεση προς τη Βουλή (Ανδρέας Μιχαλακόπουλος, υπουργός Εξωτερικών, Γεώργιος Μερκούρης, υπουργός Εθνικής Οικονομίας, Αθήνα, 28 Ιανουαρίου 1927), Κ.Σιφναίου, ό.π., τόμος Γ', σ.896.
126. 'Όρος ιδιαίτερα σημαντικός (ό.π.).
127. Συγκεκριμένα κορινθιακή σταφίδα, σύκα, μύρα, ρακί, μαστίχα, ούζο, κονιάκ, βερμούτ, κρασιά, λιπάσματα, τσιγάρα, μεταξόσποροι, σφουγγάρια, κατεργασμένα δέρματα, βαμβακερά νήματα, υφάσματα, σιδερένια επιπλα, γεωργικές μηχανές, σαπούνι, κ.ά.
128. 'Όπως ζώα, τυρί, βούτυρο, αυγά, καλαμπόκι, φασόλια, κάστανα, καρύδια, αμύγδαλα, φουντούκια, ακατέργαστα δέρματα, ξυλεία, άσφαλτος, κ.ά.
129. Ελληνική Δημοκρατία, Εφημερίς της Κυβερνήσεως, τεύχος πρώτο, 13 Οκτωβρίου 1928, αρ. 212, σσ.1855-1859.
130. 'Ο.π., σ.1860.
131. 'Ο.π., σ. 1868 επ.
132. Εισηγητική έκθεση προς τη Βουλή (Α. Μιχαλακόπουλος, υπουργός Εξωτερικών Γ.Μερκούρης, υπουργός Εθνικής Οικονομίας Αθήνα, 28 Ιανουαρίου 1927)· βλ. Κ.Σιφναίου, ό.π., τόμος Γ', σ.880.
133. Πρέπει να σημειωθεί ότι οι όροι «ιθαγένεια», «υπήκοος» κλπ. χρησιμοποιούνται εδώ αλλά και στις άλλες σελίδες του βιβλίου όπως ακριβώς στις πηγές.
134. Ένα μήνα δηλαδή πριν από τη «διεθνή αναγνώριση» της αλβανικής ανεξαρτησίας που έγινε στις 29 Ιουλίου 1913. (Βλ. Arben Puto, L' indépendance albanaise et la diplomatie des grandes puissances, 1912-1914 [Τίρανα, 1982] σ.268.)
135. 'Όποτε χρησιμοποιούνται, στη συνόψιση της σύμβασης αυτής, οι όροι «αλβανικό εδαφος», «αλβανική επαρχία», «Αλβανία» κλπ. σε σχέση με τη γέννηση ορισμένων κατηγοριών ατόμων, νοούνται βέβαια εδάφη τα οποία κατά τη γέννηση των ατόμων αυτών ήταν οθωμανικά.
136. Φυσικά αναγνωρίζονταν ως Έλληνες υπήκοοι και όσοι είχαν γεννηθεί στην Αλβανία και κατοικούσαν στις 6 Αυγούστου 1924 στη Δυτική Θράκη για τους



οποίους γινόταν ειδική μνεία. Για την ημερομηνία αυτή βλ. *Commission mixte pour l' échange des populations grecques et turques, Rapport final* (Κωνσταντινούπολη, 1934), σσ.44,46.

137. Ημερομηνία υπογραφής (κατά το ιουλιανό ημερολόγιο) της μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας συνθήκης των Αθηνών.

138. Ελληνική Δημοκρατία, Εφημερίς της Κυβερνήσεως, τεύχος πρώτο, 13 Οκτωβρίου 1928, αρ.212, σσ.1871-1872.

139. Έστω και μετά τις 29 Ιουνίου 1913.

140. Αυτούς δηλαδή που δε θα περιλαμβάνονταν στον κατάλογο.

141. ΑΥΕ, Οκτώβριος 1927—1928, Α/4/Ι, Σύμβασις περί εγκαταστάσεως και προξενικής υπηρεσίας (σχέδιο νόμου). *Convention concernant l' établissement et le service consulaire entre la République Albanaise et la République Hellénique*, Τίρανα, 1926. Βλ. το πλήρες κείμενο της σύμβασης παρακάτω σ. 175 επ. (Παράρτημα).

142. ΑΥΕ, Οκτώβριος 1927—1928, Α/4/Ι, Εισηγητική Έκθεση προς τη Βουλή (Α.Μιχαλακόπουλος, υπουργός Εξωτερικών, Αθήνα, 28 Ιανουαρίου 1927).

143. Πρβλ. άρθρο 2 της συμβάσεως εμπορίου και ναυτιλίας (παραπάνω, σ. 63).

144. Στο άρθρο 2 επαναλαμβάνονταν και οι «διατάξεις» του άρθρου 6 της συμβάσεως περί ιθαγενείας σχετικά με κτήματα που θα κληρονομούσε Έλληνας υπήκοος από Αλβανό (βλ. παραπάνω, σ. 67).

145. Το άρθρο αυτό είχε κατά λέξη ως εξής: *Εν περιπτώσει αναγκαστικής απαλλοτριώσεως ή επιτάξεως εν ενί των δύο Κρατών, οι υπήκοοι εκάτερου αυτών δεν θα υποβάλλωνται, από της αποψεως ταύτης, επί του έδαφους του ετέρου εις καθεστώς ήσσον ευνοϊκόν εκείνου εις ο υποβάλλονται οι ιθαγενείς ή οι υπήκοοι οιασδήποτε τρίτης Δυνάμεως. Ζήτημα θα μπορούσε να προκύψει πάντως σχετικά με την αναδρομική του ισχύ. Πράγματι, απαλλοτριώσεις, κτημάτων Αλβανών υπηκόων στην Ελλάδα είχαν αρχίσει, φυσικά, πριν από το 1926 (League of Nations, Document C. 200. 1928. VII, Letter from the Albanian Minister of Foreign Affairs to the Secretary General [Τίρανα, 1 Μαρτίου 1928]). Τον Απρίλιο του 1928 όμως, όταν η αλβανική κυβέρνηση ζήτησε την εγγραφή του ζητήματος των κτημάτων στην ημερήσια διάταξη της 50ής συνόδου του Συμβουλίου της Κοινωνίας των Εθνών, ο πρεσβευτής της Ελλάδας στη Βέρνη Βασίλειος Δενδραμής παρατήρησε ότι, αν τελικά εφαρμοζόταν η σύμβασις περί εγκαταστάσεως και προξενικής υπηρεσίας (το σχετικό με την κύρωση της οποίας νομοσχέδιο δεν είχε ψηφιστεί από την ελληνική Βουλή), δε θα μπορούσε να έχει αναδρομική ισχύ (ΑΥΕ, 1928, Α/21/Ι, Δενδραμής προς υπουργείο Εσωτερικών, αρ. 1187, Βέρνη, 15 Απριλίου 1928). Πρέπει όμως να έχει κανείς υπόψη του ότι η διαδικασία για τον εντοπισμό των κτημάτων που ανήκαν σε Αλβανούς υπηκόους, τον καθορισμό της —όποιας— αποζημίωσης έπρεπε να καταβληθεί σε αυτούς κλπ. ήταν μακρόχρονη και φαίνεται ότι, όταν υπογράφηκε η σύμβαση δεν είχε καν αρχίσει. (ΑΥΕ, Οκτώβριος 1927-1928, Α/4/Ι, Ιωάννης Πολίτης [διεύθυνε το πρώτο τμήμα Πολιτικών Υποθέσεων του υπουργείου Εξωτερικών], προς Α.Μιχαλακόπουλο, υπουργό Εξωτερικών, «Σημείωμα» για τα αλβανικά*



κτήματα, Αθήνα, 14 Απριλίου 1928· Ιωάννης Κοκοτάκης, επιτετραμμένος της Ελλάδας στα Τίρανα, προς υπουργείο Εξωτερικών, τηλεγράφημα αρ.1424, Τίρανα 24 Οκτωβρίου 1928.) Φαίνεται λοιπόν ότι από την εφαρμογή της σύμβασης θα ωφελούνταν τελικά όλοι οι Αλβανοί υπήκοοι των οποίων κτήματα είχαν απαλλοτριωθεί στην Ελλάδα· αυτό άλλωστε, ουσιαστικά, δεν αμφισβητήθηκε ποτέ από την ελληνική πλευρά.

146. ΑΥΕ, Οκτώβριος 1927-1928, Α/4/1, Εισηγητική έκθεση προς τη Βουλή (Α.Μιχαλακόπουλος, υπουργός Εξωτερικών, Αθήνα, 28 Ιανουαρίου 1928).

147. Βλ παραπάνω, σημείωση 141.

148. Υπουργείον επί των Εξωτερικών, Πράξεις υπογραφείσαι εν Λωζάνη τη 30 Ιανουαρίου και τη 24 Ιουλίου 1923 (Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο, 1923), IV. Σύμβασις περί εγκαταστάσεως και δικαστικής δικαιοδοσίας υπογραφείσα τη 24η Ιουλίου 1923, σσ. 52-53.

149. ΑΥΕ, 1928, Α/4/1, «Σημείωμα» για τις ελληνοαλβανικές συμβάσεις (Ι.Πολίτης, [Αθήνα], 9 Αυγούστου 1928)· πρβλ. Υπουργείον Εξωτερικών, Γενικών ευρετήριον συνθηκών, συμβάσεων και συμφωνιών διμερών και πολυμερών (1832-1956), Επιμέλεια Λ. Κουζόπουλου (Αθήνα Εθνικό Τυπογραφείο, 1956) σ. 10-11.

150. Το Φως, Θεσσαλονίκη, 17 Οκτωβρίου 1928 [σ.1]. Η αλβανική αντιπροσωπεία επισκέφτηκε τη Θεσσαλονίκη γυρίζοντας στη χώρα της Η Καθημερινή, 16 Οκτωβρίου 1926, σ.2).

151. ΑΥΕ, Οκτώβριος 1927-1928. Α/4/1, Ι.Πολίτης προς Α.Μιχαλακόπουλο «Σημείωμα» για τα αλβανικά κτήματα [Αθήνα], 14 Απριλίου 1928. Για τους δικαιούχους της 9ης δηλώσεως βλ. Υπουργείον επί των Εξωτερικών, Πράξεις υπογραφείσαι εν Λωζάνη..., ό.π., IX. Δήλωσις περί των εν Ελλάδι μουσουλμανικών κτημάτων υπογραφείσα τη 24 Ιουλίου 1923, σ.75. Βλ. επίσης τη μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας συμφωνία «Περί του τρόπου εφαρμογής διατάξεων τινων της Συνθήκης ειρήνης της Λωζάννης και της προσηρτημένης τη Συνθήκη ταύτη υπ' αρ.9 Δηλώσεως» που υπογράφηκε στην Αθήνα την 1η Δεκεμβρίου 1926 (Ελληνική Δημοκρατία, Εφημερίς της Κυβερνήσεως, τεύχος πρώτο, 4 Απριλίου 1927, αρ. 55, σσ.383—388). Για τις διευθετήσεις που έγιναν αναφορικά με τις αποζημιώσεις που θα καταβάλλονταν σε Βρετανούς και Ιταλούς υπηκόους, κτήματα των οποίων είχαν απαλλοτριωθεί στην Ελλάδα, βλ. καταρχήν τη μεταξύ Ελλάδας και Μεγάλης Βρετανίας «Συνθήκη Εμπορίου και Ναυτιλίας», που υπογράφηκε στο Λονδίνο στις 16 Ιουλίου 1926, και ιδιαίτερα το άρθρο 6 (Ελληνική Δημοκρατία, Εφημερίς της Κυβερνήσεως, τεύχος πρώτο, 14 Αυγούστου 1926, αρ.278, σσ.2094-2095) καθώς και την ελληνοϊταλική σύμβαση «Εμπορίας και Ναυτιλίας», που υπογράφηκε στη Ρώμη στις 24 Νοεμβρίου 1926, και ειδικά το άρθρο 2 (Ελληνική Δημοκρατία, Εφημερίς της Κυβερνήσεως, τεύχος πρώτο, 17 Μαΐου 1927, αρ. 87, σ. 594). Τους πρώτους μήνες πάντως του 1927 συνομολογήθηκαν στην Αθήνα δύο συμφωνίες, μία μεταξύ Ελλάδας και Μεγάλης Βρετανίας (17 Φεβρουαρίου 1927) και μία μεταξύ Ελλάδας και Ιταλίας (5 Μαρτίου 1927), που αφορούσαν την εξαγορά από την ελληνική κυβέρνηση κτημάτων απαλλοτριωθέντων ή απαλλοτριωτέων που ανήκαν,



αντίστοιχα, σε Βρετανούς και Ιταλούς υπηκόους (Ελληνική Δημοκρατία, Εφημερίς της Κυβερνήσεως, τεύχος πρώτο, 23 Μαρτίου 1929, αρ.125, σ.1174 επ.). Και οι δύο τροποποιήθηκαν αργότερα με νέες, που συνομολογήθηκαν στην ελληνική πρωτεύουσα επίσης, την 1η Φεβρουαρίου 1929 (ό.π., σ.1185 επ.). Στις 20 Ιανουαρίου 1928 συνομολογήθηκε στην Αθήνα πάλι ανάλογη ελληνοβελγική (ό.π., σσ.1170-1174), που τροποποιήθηκε με νέα την 1η Φεβρουαρίου 1929 (ό.π., σσ.1183-1185). Αξίζει τέλος να σημειωθεί ότι, στις 28 Φεβρουαρίου 1929, έγινε συμφωνία με το ίδιο αντικείμενο και μεταξύ Ελλάδας και Γαλλίας (Ελληνική Δημοκρατία, Εφημερίς της Κυβερνήσεως, τεύχος πρώτο, 20 Μαΐου 1929, αρ. 182, σ. 1726).

152. Όπως είπε στη Βουλή, στις 16 Μαΐου 1928, ο Α.Μιχαλακόπουλος, υπουργός Εξωτερικών τότε. Βλ. Πρακτικά των συνεδριάσεων της Β' Συνόδου της Α' Βουλευτικής Περιόδου, τόμος Β' (Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο, 1927 [sic]), συνεδρίαση ΟΕ', 16 Μαΐου 1928, σ.922.

153. ΑΥΕ, 1928, Α/4/Ι, «Σημείωμα επί των ελληνοαλβανικών συμβάσεων,» χ.υ., Αθήνα, 20 Οκτωβρίου 1928. Βλ. και Πρακτικά των συνεδριάσεων της Β' Συνόδου της Α' Βουλευτικής Περιόδου, τόμος Β', ό.π., συνεδρίαση ΟΕ', 16 Μαΐου 1928, σ.923.

154. Την 1η Φεβρουαρίου 1927, ο υπουργός Εξωτερικών Α.Μιχαλακόπουλος υπέβαλε στη Βουλή τέσσερα νομοσχέδια: *Περί κυρώσεως της μεταξύ Ελλάδος και Αλβανίας υπογραφείσης εν Αθήναις τη 13 Οκτωβρίου 1926 συμβάσεως εμπορίου και ναυτιλίας, περί κυρώσεως της μεταξύ Ελλάδος και Αλβανίας συμβάσεως περί ιθαγενείας, περί κυρώσεως της μεταξύ Ελλάδος και Αλβανίας υπογραφείσης εν Αθήναις τη 13 Οκτωβρίου 1926 συμβάσεως προξενικής και εγκαταστάσεως και περί κυρώσεως της μεταξύ Ελλάδος και Αλβανίας υπογραφείσης εν Τυράννοις τη 25 Ιουνίου 1926 συμβάσεως περί εκδόσεως εγκληματιών.* (βλ. Πρακτικά των συνεδριάσεων της Α' Συνόδου της Α' Βουλευτικής περιόδου, τόμος Α' [Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο, 1927], συνεδρίαση ΚΓ', 1 Φεβρουαρίου 1927, σ. 133). Στις 27 Μαΐου 1927 έγιναν δεκτά εις α' κατ' αρχήν και κατ' άρθρον συζήτησιν τα τρία από αυτά (περί κυρώσεως της μεταξύ Ελλάδος και Αλβανίας υπογραφείσης εν Αθήναις τη 13 Οκτωβρίου 1926 συμβάσεως περί ιθαγενείας, περί κυρώσεως της μεταξύ Ελλάδος και Αλβανίας υπογραφείσης εν Τυράννοις τη 25 Ιουνίου 1926 συμβάσεως περί εκδόσεως εγκληματιών και περί κυρώσεως της μεταξύ Ελλάδος και Αλβανίας υπογραφείσης εν Αθήναις τη 13 Οκτωβρίου 1926 συμβάσεως εμπορίου και ναυτιλίας). Βλ. Πρακτικά των συνεδριάσεων της Α' Συνόδου της Α' Βουλευτικής περιόδου, τόμος Α', ό.π. συνεδρίαση ΠΓ', 27 Μαΐου 1927, σ. 632.

Στις 24 Αυγούστου έγιναν δεκτά εις β' κατ' άρθρον και σύνολον συζήτησιν τα σχέδια νόμου περί επικυρώσεως της συναφθείσης συμβάσεως μεταξύ Ελλάδος και Αλβανίας περί ιθαγενείας και περί κυρώσεως της μεταξύ Ελλάδος και Αλβανίας υπογραφείσης εν Τυράννοις τη 25 Ιουνίου 1926 συμβάσεως περί εκδόσεως εγκληματιών. (Πρακτικά των συνεδριάσεων της Α' Συνόδου της Α' Βουλευτικής Περιόδου, τόμος Α', ό.π. συνεδρίαση 4, 24 Αυγούστου 1927, σ. 755 επ.) Την επομένη, τέλος, 25η Αυγούστου, έγινε δεκτό και το σχέδιο νόμου περί κυρώσεως της μεταξύ Ελλάδος και Αλβανίας υπογραφείσης εν Αθήναις τη 13



Οκτωβρίου 1926 συμβάσεως εμπορίου και ναυτιλίας (Πρακτικά των συνεδριάσεων της Α' Συνόδου της Α' Βουλευτικής Περιόδου, τόμος Α', ό.π., συνεδρίαση 4Α', 25 Αυγούστου 1927, σ. 788 επ.).

155. Που είχε αναλάβει να το «εξετάσει».

156. ΑΥΕ, 1928, Α/4/Ι, «Σημείωμα» για τις ελληνοαλβανικές συμβάσεις (Ι.Πολίτης [Αθήνα], 9 Αυγούστου 1928).

157. Ό.π.

158. Ό.π.

159. Ό.π. Σε αυτούς συγκαταλέγονταν οι Hysein Vrioni, Mehdi Frashëri και Xhafer Yri (ΑΥΕ, Οκτώβριος 1927-1928, Α/4/Ι, Κοκοτάκης προς υπουργείο Εξωτερικών, αρ.171, Τίρανα 3 Φεβρουαρίου 1928). Σύμφωνα με πληροφορίες του Herman Bernstein, πρεσβευτή των ΗΠΑ στα Τίρανα από το Φεβρουάριο του 1930, ήταν συνολικά τριακόσιοι περίπου (NA, RG 59, DS 665.7531/13, Bernstein προς Henry Lewis Stimson, υπουργό Εξωτερικών, αρ.633 [εμπ.], Τίρανα, 31 Ιανουαρίου 1933). Τα κτήματά τους εντοπίζονταν κυρίως στη Μακεδονία και Ήπειρο (ASMAE, Grecia, rasso 1231, fascicolo 5073, Aloisi προς υπουργείο Εξωτερικών, telespresso αρ. 1753/668, Δυρράχιο, 12 Οκτωβρίου 1926).



Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας



## ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Η ΕΠΙΔΕΙΝΩΣΗ ΤΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ:  
ΑΛΒΑΝΙΚΕΣ ΠΙΕΣΕΙΣ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟ  
ΖΗΤΗΜΑ ΤΩΝ ΚΤΗΜΑΤΩΝ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας



Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας



Ήδη στα τέλη του 1926, η σπουδή με την οποία είχε κινηθεί στην αλβανική πλευρά η διαδικασία για την κύρωση των συμβάσεων<sup>1</sup> ερχόταν σε αντίθεση με τη βραδύτητα που μπορούσε να παρατηρήσει κανείς στην ελληνική, με αποτέλεσμα την αύξηση των πιθανοτήτων για νέα ένταση στις σχέσεις των δυο χωρών. Τότε μάλιστα στην Ελλάδα έγινε και πάλι προσπάθεια διευθέτησης του ζητήματος των Μουσουλμάνων της Τσαμουριάς — ακριβώς γιατί ήταν πια φανερό ότι το θέμα αυτό θα χρησιμοποιούνταν από τα Τίρανα ως μέσο για άσκηση πίεσης. Η παγίωση εξάλλου της ιταλικής επιρροής στην Αλβανία έκανε ακόμη πιο εντονη για την Ελλάδα την ανάγκη επίλυσης του προβλήματος αυτού. Πράγματι, στο υπουργείο Εξωτερικών στην Αθήνα, υπήρχαν βάσιμοι φόβοι ότι ...όπισθεν των Αλβανών, κοπτομένων υπέρ των Τσάμηδων, κρυβόταν ετέρα κατά πολύ σημαντικωτέρα δύναμις, ης αι βλέψεις επί των βρεχομένων υπό της Αδριατικής αν μη και του Ιονίου εδαφών ήταν γνωστές και ήτις εκ της υπάρξεως μιας τοιαύτης μειονότητας δεν μπορούσε παρά να ωφεληθεί, είτε γιατί οι Μωαμεθανοί αυτοί αποτελούσαν εν Νοτίω Ηπείρω πυρήνα εύνουν αυτή και εχθρικός προς το ελληνικόν Κράτος διατεθειμένον είτε επειδή μπορούσε να τους χρησιμοποιεί διαρκώς ως αντίρροπον των [ελληνικών] εν Βορείω Ηπείρω προσπαθειών<sup>3</sup>.

Το Δεκέμβριο του 1926 πάντως, ο γενικός διοικητής Ηπείρου πληροφόρησε το υπουργείο Εξωτερικών ότι 110 οικογένειες Μουσουλμάνων της Τσαμουριάς ήθελαν να φύγουν και να εγκατασταθούν στην Τουρκία. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις των ελληνικών αρχών, στην περίπτωση που οι οικογένειες αυτές «μετανάστευαν» τελικά, περίπου χίλιες ακόμη θα ακολουθούσαν το



παράδειγμά τους, με αποτέλεσμα τη «σημαντική αραίωση» του μωαμεθανικού πληθυσμού της περιοχής και τη δημιουργία δυνατότητας για εγκατάσταση εκεί «ισάριθμων προσφυγικών οικογενειών»<sup>4</sup>. Παράλληλα, θα ευνοούνταν έτσι και ο σχηματισμός, μεταξύ των Τσάμηδων, γενικότερου ρεύματος εξόδου<sup>5</sup> —κάτι που και στο παρελθόν είχε αποτελέσει στόχο των προσπαθειών των ελληνικών αρχών.

Στις 13 Ιανουαρίου 1927, ο πρεσβευτής της Ελλάδας στην Άγκυρα Μιχαήλ Τσαμαδός μίλησε για το θέμα αυτό στον Τούρκο υπουργό Εξωτερικών Tevfik Rüştü η αντίδραση του δεύτερου όμως ήταν σαφέστατα αρνητική. Πράγματι, η αλβανική κυβέρνηση είχε ήδη εκφράσει την αντίθεσή της σε κάθε σκέψη «μετανάστευσης» των Μουσουλμάνων της Τσαμουριάς από την Ελλάδα στην Τουρκία με τη δικαιολογία ότι κάτι τέτοιο δε θα ήταν σύμφωνο με τις αποφάσεις της Κοινωνίας των Εθνών —και η Άγκυρα δεν ήθελε να ελθεί σε προαίρετες με τα Τίρανα. Ένας βέβαια, από τους πραγματικούς λόγους της στάσης αυτής της αλβανικής κυβέρνησης ήταν —όπως εξήγησε ο Τούρκος υπουργός στο Έλληνα πρεσβευτή— ο φόβος της ότι, αν οι Τσάμηδες έφευγαν από την Ελλάδα, δε θα μπορούσε να εμποδίσει την «απομάκρυνση» από τη Γιουγκοσλαβία των «Αλβανών Μουσουλμάνων» που κατοικούσαν στα προς τα αλβανικά σύνορα εδάφη της χώρας αυτής —κάτι που επιδίωκε το Βελιγράδι, αλλά τα Τίρανα θεωρούσαν «καταστρεπτικό» για τα συμφέροντά τους. Η τουρκική κυβέρνηση εξάλλου, τόνισε ο Tevfik Rüştü στο Μ.Τσαμαδό, έπρεπε την εποχή εκείνη να «μεριμνήσει» για την εγκατάσταση των «Τούρκων που θα έρχονταν από τη Ρωσία»<sup>6</sup>.

Όμως, παρά την αρνητική αυτή στάση της Άγκυρας, που έγινε λίγο-πολύ γνωστή, διαθέσεις για «μετανάστευση» δεν έπαψαν να εκδηλώνονται ανάμεσα στους Μωαμεθανούς της Τσαμουριάς? Οι Αλβανοί «προπαγανδιστές» ανησύχησαν και δραστηριοποιήθηκαν. Από το τελευταίο, ιδιαίτερα, δεκαήμερο του Ιανουαρίου του 1927, παρατηρήθηκαν, από τις ελληνικές αρχές στην Ήπειρο «κινήσεις» τους, στις οποίες καθοδηγούνταν από τα αλβανικά προξενεία στην Ελλάδα και σκοπός των οποίων ήταν η «κατάπνιξη» κάθε τάσης για αναχώρηση ανάμεσα στους Τσάμη-



δες<sup>8</sup>. Την 1η Μαρτίου, έγινε ερώτημα από τη διεύθυνση Χωροφυλακής και Δημόσιας Ασφάλειας του υπουργείου Εσωτερικών προς το υπουργείο Εξωτερικών σχετικά με τα μέτρα που έπρεπε να ληφθούν, για να αντιμετωπιστεί η δράση των Αλβανιστών<sup>9</sup>. Οι ενέργειες όμως των τελευταίων ήταν πια, στην ουσία, περιττές, εφόσον η Άγκυρα είχε κατηγορηματικά αρνηθεί να επιτρέψει τη μετανάστευση Μουσουλμάνων της Τσαμουριάς στην Τουρκία· έτσι, στην απάντηση που δόθηκε από το υπουργείο Εξωτερικών διατυπωνόταν η άποψη ότι οι αρχές έπρεπε απλώς να παρακολουθούν τις κινήσεις τους<sup>10</sup>.

Στο μεταξύ οι σχέσεις Ελλάδας και Αλβανίας χειροτέρευαν: τον Απριλίο η επιδείνωση αυτή ήταν αισθητή και ο πρεσβευτής της Ιταλίας στο Δυρράχιο Ugo Sola εξέταζε το ενδεχόμενο μεσολάβησης της κυβέρνησής του<sup>11</sup>. Οι 'αιτιάσεις' της ελληνικής πλευράς, που δε φαίνονταν αβάσιμες, οφείλονταν στην όχι και τόσο φιλική στάση που ήδη είχαν πάρει τα Τίρανα όσον αφορά διάφορα θέματα που την ενδιέφεραν ιδιαίτερα<sup>12</sup>. Η αιτία της πολιτικής αυτής της αλβανικής κυβέρνησης πρέπει να αναζητηθεί στην καθυστέρηση της κύρωσης, στην Αθήνα, των συμβάσεων που είχαν υπογραφεί —καθυστέρηση που έκανε έκδηλη την πρόθεση της ελληνικής κυβέρνησης να μην αναγνωρίσει τελικά στους Αλβανούς υπηκόους, των οποίων κτήματα στην Ελλάδα είχαν απαλλοτριωθεί, αποζημίωση μεγαλύτερη από εκείνη στην οποία είχαν δικαίωμα οι Έλληνες<sup>13</sup>. Αυτό μάλιστα το «ζήτημα των κτημάτων» έμελλε να επηρεάσει αποφασιστικά —για ένα διάστημα τουλάχιστον— την εξέλιξη των σχέσεων των δύο χωρών<sup>14</sup>.

Στις 18 Ιουλίου 1927, ο πρεσβευτής της Αλβανίας στην Αθήνα Stanko Stavri απεύθυνε επιστολή στον υπουργό Εξωτερικών Ανδρέα Μιχαλακόπουλο, με την οποία, κάνοντας επίκληση στη μεταξύ των δύο γειτονικών Κρατών «καλή συνεννόηση»<sup>15</sup>, τον παρακαλούσε να επέμβει, για να δοθεί μια «γρήγορη λύση» τόσο στο θέμα της ψήφισης από τη Βουλή των νόμων με τους οποίους θα κυρώνονταν οι συμβάσεις όσο και, ειδικότερα, στο ζήτημα των κτημάτων<sup>16</sup>, που αποτελούσε «πηγή μεγάλης ζημίας» για τα συμφέροντα της χώρας του<sup>17</sup>. Στην απαντητική επιστολή του ο



Μιχαλακόπουλος πληροφόρησε το Stavri ότι τα νομοσχέδια τα σχετικά με την κύρωση των συμβάσεων εμπορίου και ναυτιλίας, περί εκδόσεως εγκληματιών και περί ιθαγενείας είχαν ήδη «γίνει δεκτά» εις α' κατ' αρχήν και κατ' άρθρον συζήτησιν και ότι θα γίνονταν εις β' κατ' άρθρον και σύνολον, μόλις ξανάρχιζαν οι εργασίες της Βουλής. Το νομοσχέδιο όμως που αφορούσε τη σύμβασιν περί εγκαταστάσεως και προξενικής υπηρεσίας — υπογράμμιζε ο Έλληνας υπουργός Εξωτερικών — δεν είχε γίνει ευνοϊκά δεκτό από την κοινοβουλευτική επιτροπή που είχε αναλάβει να το εξετάσει και, οπωσδήποτε, επρεπε να ληφθεί υπόψη ότι το ζήτημα των αλβανικών κτημάτων θα έπρεπε να λυθεί σύμφωνα με τους νόμους της Ελληνικής Δημοκρατίας, εφόσον «κατά τη διεθνή πρακτική, που είχε γενικά υιοθετηθεί από όλες τις χώρες, οι ξένοι δεν μπορούσαν να αποτελέσουν αντικείμενο μεταχείρισης καλλίτερης από ό,τι οι εντόπιοι»<sup>18</sup>.

Όπως ήταν φυσικό, η απάντησή αυτή δεν ικανοποίησε καθόλου τους Αλβανούς. Το Σεπτέμβριο, ο Έλληνας επιτετραμμένος στα Τίρανα Ιωάννης Κοκοτάκης ζητούσε να πληροφορηθεί, επειδή, προφανώς, αντιμετώπιζε μεγάλη πίεση, ποιες ήταν τελικά οι συμβάσεις για την εφαρμογή των οποίων είχε δώσει τη «συγκατάθεσή» της η Βουλή και ποιες είχαν απορριφθεί<sup>19</sup>. Στην απάντηση του υπουργείου Εξωτερικών διευκρινιζόταν ότι είχαν ψηφιστεί νόμοι κυρωτικοί τριών από τις τέσσερις, αλλά και ότι η δημοσίευση των νόμων αυτών στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως είχε αναβληθεί μέχρι την επίλυση των προβλημάτων που είχε τότε δημιουργήσει η αλβανική πλευρά στην ελληνική<sup>20</sup>: τα Τίρανα έπρεπε να πειστούν ότι η σκληρή στάση που ήδη τηρούσαν, εξαιτίας του ζητήματος των κτημάτων, δε θα είχε θετικές συνέπειες<sup>21</sup>.

Τα πράγματα ήταν φανερό ότι έπαιρναν άσχημο δρόμο. Στις 12 Οκτωβρίου, ο γενικός γραμματέας του αλβανικού υπουργείου Εξωτερικών ανακοίνωσε στον Κοκοτάκη ότι η κυβέρνηση της χώρας του σκόπευε να «επισπεύσει» τη διαδικασία για την ανταλλαγή των επικυρώσεων των συμβάσεων, στην εφαρμογή των οποίων είχε ήδη «συγκατατεθεί» η ελληνική Βουλή, και ότι σύντομα θα έκανε τα αναγκαία διαβήματα<sup>22</sup>. Τα 'αγκάθια' όμως στις σχέσεις



των δύο χωρών δεν είχαν καθόλου εξαφανιστεί· επομένως δεν ήταν τότε δυνατό για την ελληνική πλευρά να προχωρήσει στη δημοσίευση στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως των νόμων με τους οποίους κυρώνονταν οι τρεις συμβάσεις<sup>23</sup>.

Πράγματι, οι 'αιτιάσεις' που η μια πλευρά εκτόξευε τότε στην άλλη ήταν πολλές και μάλλον περίπλοκες —ιδιαίτερα εκείνες που προέρχονταν από την αλβανική. Οι τελευταίες εστιάζονταν σε δύο ζητήματα, των κτημάτων και των Μουσουλμάνων της Τσαμουριάς, που όμως δε συνδέονταν μεταξύ τους. Οι ταυτόχρονες μάλιστα διαμαρτυρίες των Τιράνων σχετικά και με τα δύο θέματα δημιουργούσαν στην Αθήνα δικαιολογημένες υποψίες ότι η ανακίνηση του δεύτερου αποτελούσε στην ουσία μέσο πίεσης για την επίλυση του πρώτου σύμφωνα με τις αλβανικές απόψεις<sup>24</sup>.

Όσον αφορά, συγκεκριμένα, το ζήτημα των κτημάτων, η αλβανική κυβέρνηση παραπονούνταν, γιατί η ελληνική τελικά δεν αναγνώριζε και στους Αλβανούς υπηκόους των οποίων τα κτήματα στην Ελλάδα είχαν απαλλοτριωθεί, αποζημίωση μεγαλύτερη από αυτή που όριζε η αγροτική νομοθεσία —όπως σε Τούρκους υπηκόους, δικαιούχους της Κ. δόκιμησης της Λωζάνης, ή και Βρετανούς και Ιταλούς, σε όφελος των οποίων είχαν, συνομολογηθεί, ειδικά για το θέμα αυτό, μια ελληνοβρετανική συμφωνία και μια ελληνοϊταλική<sup>25</sup>. «Η Ελλάδα όμως» — παρατηρούσε τον Απρίλιο του 1928<sup>26</sup> ο Βρετανός πρεσβευτής στην Αθήνα Sir Percy Loraine— ήταν «τελείως ελεύθερη» υπηκόους άλλων Κρατών να αφομοιώνει με τους δικούς της στο θέμα των αποζημιώσεων για απαλλοτριώσεις και σε όφελος άλλων να κάνει ειδικές διευθετήσεις —ιδιαίτερα μάλιστα όταν από το χαρακτήρα των σχέσεων της με ορισμένες Δυνάμεις (όπως η Μεγάλη Βρετανία και η Ιταλία) προέκυπτε το επιθυμητόν τέτοιων διευθετήσεων<sup>27</sup>. Η θεμελίωση λοιπόν των αλβανικών αξιώσεων ήταν μάλλον δύσκολη<sup>28</sup>.

Παράλληλα, η αλβανική κυβέρνηση ισχυριζόταν ότι οι ελληνικές αρχές «κατέτρεχαν» τους Μουσουλμάνους της Τσαμουριάς<sup>29</sup>. Και αυτό, όμως ήταν δύσκολο να τεκμηριωθεί. Πράγματι, πολλοί από τους Τσάμηδες εκμεταλλεύονταν —με καθοδήγηση, προφανώς, από την Αλβανία<sup>30</sup>— το γεγονός ότι, ενώ είχαν επιλέξει, βάσει της συνθήκης των Αθηνών του 1913<sup>31</sup> την οθωμανική



υπηκοότητα, είχαν κατορθώσει να παραμείνουν στην Ελλάδα<sup>32</sup> και —ανάλογα με τις περιστάσεις ή, μάλλον, το συμφέρον τους— τότε προέβαλλαν την επιλογή τους αυτήν, τότε παρουσιάζονταν ως Έλληνες υπήκοοι, «Μουσουλμάνοι αλβανικής καταγωγής», που δεν υπάγονταν στη μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας ανταλλαγή των πληθυσμών, και τότε ως Έλληνες υπήκοοι απλώς<sup>33</sup>. Η κατάσταση αυτή τους έδινε, βέβαια, τη δυνατότητα να παρουσιάζονται σαν «κατατρεγμένοι», αλλά, οπωσδήποτε, ήταν σχεδόν αδύνατο να προκύψει από αυτή σοβαρή κατηγορία για διωγμό —όπως ήθελαν τα Τίρανα. Πράγματι, το μόνο που θα μπορούσε να προσάψει κανείς στην ελληνική πλευρά ήταν ότι «ενθάρρυνε» τους Τσάμηδες να μεταναστεύσουν στην Τουρκία χωρίς, σε καμιά περίπτωση, και να τους υποχρεώνει<sup>34</sup>· αυτό όμως δεν αποτελούσε «κατατρεγμό»<sup>35</sup>.

Υπήρχαν ωστόσο δύο ειδικότερα θέματα, αναφορικά με τα οποία οι αλβανικές κατηγορίες ήταν ιδιαίτερα έντονες. Το ένα ήταν η ίδρυση σχολείων ειδικά για τους Μουσουλμάνους της Τσαμουριάς στα οποία η διδασκαλία θα γινόταν στην αλβανική γλώσσα<sup>36</sup>: τα Τίρανα ισχυρίζονταν ότι η Αθήνα είχε τέτοια υποχρέωση, που όμως παρέβλεπε<sup>37</sup>. Η ελληνική κυβέρνηση πάντως αντέτεινε ότι, όσον αφορά την τυπική πλευρά του θέματος, δεν ήταν «δεσμευμένη» από καμιά συνθήκη να κάνει κάτι τέτοιο<sup>38</sup> καθώς και ότι, όσον αφορά την ουσιαστική, οι Τσάμηδες ούτε είχαν ποτέ, αλλά ούτε και ζητούσαν από το ελληνικό Κράτος σχολεία ειδικά για αυτούς<sup>39</sup>· αν πάντως πραγματικά τα ήθελαν, μπορούσαν να τα «φτιάξουν μόνοι τους, χωρίς ανάμιξη των ελληνικών αρχών»<sup>40</sup>.

Το άλλο θέμα ήταν η χρησιμοποίηση ακινήτων για εγκατάσταση προσφύγων: η αλβανική πλευρά έφτασε να κάνει λόγο για «καταπάτηση του δικαιώματος ιδιοκτησίας» των Μωαμεθανών της Τσαμουριάς<sup>41</sup>. Τα πράγματα όμως δεν ήταν έτσι απλώς, την 1η Οκτωβρίου 1922 το υπουργείο Υγιεινής είχε δώσει εντολή στη Γενική Διοίκηση Ηπείρου να χρησιμοποιηθεί για την εγκατάσταση προσφύγων ο μισός χώρος οικιών και τσιφλικιών που ανήκαν σε Μουσουλμάνους<sup>42</sup>. Δια την [όντως] επιτυχή στέγασιν των προσφύγων όμως και προς αποφυγήν ... προστριβών, η Γενική Διοίκηση δεν προχώρησε στην εκτέλεση της εντολής του



υπουργείου, αλλά έδωσε, απλώς, οδηγίες στους υποδιοικητές Μαργαριτίου, Φιλιατών και Παραμυθιάς<sup>43</sup> να καλέσουν τους μουφτήδες για να υποδείξουν αυτοί, μετά από συνεννόηση με τους Μουσουλμάνους προκρίτους, τα ακίνητα που θα μπορούσε να προσφέρει κάθε μωαμεθανική κοινότητα για τους πρόσφυγες<sup>44</sup>. Τελικά, στην Τσαμουριά, τα ακίνητα που ανήκαν σε Μουσουλμάνους και στα οποία εγκαταστάθηκαν πρόσφυγες φαίνεται ότι δεν ήταν πολλά. Όπως ενδεικτικά ανέφερε ο γενικός διοικητής Ηπείρου στο υπουργείο Εξωτερικών το Μάρτιο του 1923, μέχρι τότε σε ολόκληρη την «περιφέρεια Φιλιατών» είχαν χρησιμοποιηθεί για την στέγαση των προσφύγων δέκα μόνο σπίτια Μωαμεθανών, στην πόλη της Πάργας τριάντα πέντε και σε εκείνη της Παραμυθιάς μόλις δέκα δωμάτια (σε σπίτια Μουσουλμάνων). Οι κατοικίες των προσφύγων ορίζονταν συνήθως μετά από συνεννόηση των αρχών με τους Μωαμεθανούς ιδιοκτήτες και σε καμία περίπτωση δεν ασκήθηκε βία σε βάρος των τελευταίων<sup>45</sup>.

Ήταν οπωσδήποτε δύσκολο να θεμελιωθεί πάνω στις «θυσίες» αυτές, στις οποίες, βέβαια, δεν υποβαλλόνταν μόνο οι Τσαμηδες, κατηγορία για «καταπάτηση» των δικαιωμάτων τους της ιδιοκτησίας. Μάλιστα, θα ήταν δύσκολο να υποστηριχτεί και το αντίθετο, ότι δηλαδή η εφαρμογή των γενικών — αυτό είναι κάτι που πρέπει να τονιστεί — μέτρων για την εγκατάσταση των προσφύγων υπήρξε ελαστική στην Τσαμουριά — σε βαθμό που να υποφέρουν οι τελευταίοι<sup>46</sup>. Πράγματι, όπως υπογραμιζόταν, στις 12 Νοεμβρίου 1925, στην ημερίδα Ελεύθερος Τύπος, οι πρόσφυγες ζούσαν κάτω από πολύ άσχημες συνθήκες και, ακόμη, δέχονταν τις πιέσεις των υποστηριωμένων Μωαμεθανών, οι οποίοι έχοντας πια λίγο πολύ τη βεβαιότητα, ότι δε θα περιλαμβάνονταν στην ανταλλαγή των πληθυσμών (αλλά και έχοντας εξασφαλίσει, όπως φαίνεται, την ανοχή των συνήθως διστακτικών να επέμβουν αρχών), δεν τους επέτρεπαν «ουτε να κινηθούν» μέσα στα σπίτια στα οποία έμεναν<sup>47</sup>.

Όλα αυτά όμως δεν εμπόδισαν την αλβανική κυβέρνηση να προσπαθήσει να δημιουργήσει ζήτημα σχετικά με την εγκατάσταση προσφύγων σε ακίνητα Μουσουλμάνων της Τσαμουριάς — ιδιαίτερα στα χωριά Γαρδίκι και Δραγουμή<sup>48</sup>. Ήδη τον Ιανουάριο του 1927, ο υπουργός Εξωτερικών Α. Μιχαλακόπουλος απεύ-



θυνε έγγραφο στη διεύθυνση Εποικισμού του υπουργείου Γεωργίας ζητώντας να απομακρυνθούν από τα χωριά αυτά οι προσφυγικές οικογένειες που είχαν «καταλάβει» σπίτια και κτήματα των αλβανοφώνων κατοίκων, γιατί οι διαμαρτυρίες των τελευταίων σε «αντιπροσώπους» της Κοινωνίας των Εθνών —διαμαρτυρίες στην έκφραση των οποίων συνέβαλλε σημαντικά υποκίνηση από τα Τίρανα<sup>49</sup>— θα είχαν ως αποτέλεσμα την εξασθένιση της θέσης της Ελλάδας στη Γενεύη, όπου δημιουργούνταν η εντύπωση ότι το Ελληνικό κράτος καταπίεζε τις αλλόθρησκες μειονότητες<sup>50</sup>. Στην απάντηση που δόθηκε από το υπουργείο Γεωργίας τα πράγματα 'έμπαιναν στη θέση τους'. Πράγματι, διευκρινιζόταν ότι οι Μουσουλμάνοι κάτοικοι των χωριών αυτών, επειδή είχαν σχηματίσει αρχικά την εντύπωση ότι θα περιλαμβάνονταν στην ανταλλαγή των πληθυσμών, είχαν επιτρέψει την εγκατάσταση προσφύγων εις πολλά οικήματα και ικανάς γαίας των. Από τα οικήματα μάλιστα αυτά, άλλα είχαν πουληθεί<sup>51</sup> από τους Μωαμεθανούς ιδιοκτήτες στους τελευταίους και άλλα είχαν παραχωρηθεί, γιατί ήταν ερειπωμένα και ακατοίκητα. Στα κτήματα εξάλλου, η «εγκατάσταση» είχε εξαρχής το χαρακτήρα κολληγικής σχέσης: οι πρόσφυγες τα καλλιεργούσαν και έδιναν στους Μουσουλμάνους το «συμφωνημένο γεώμορο», το ένα τρίτο δηλαδή της παραγωγής. Όπως άλλωστε υπογραμμιζόταν στο έγγραφο του υπουργείου Γεωργίας, οι Τσάμηδες δεν είχαν εκδηλώσει για πολύ καιρό δυσφορία για αυτήν την κατάσταση, εφόσον είχαν σοβαρόν έσοδον εκ των γαιών, αίτινες μέχρι της υπό των προσφύγων καλλιεργείας των παρέμενον χέρσοι και εχρησιμοποιούντο κατά το πλείστον μόνον ως βοσκότοποι. Σύμφωνα, τέλος, με πληροφορίες των ελληνικών αρχών, ο θόρυβος για τις «καταλήψεις» οικημάτων και γαιών δεν προερχόταν από το σύνολο των Μουσουλμάνων ιδιοκτητών αλλ' εκ μικράς τούτων μειονότητος αποσκοπούσης εις ίδια ωφέλη<sup>52</sup>. Εξάλλου ήταν πολύ δύσκολο να απομακρυνθούν από τα χωριά αυτά οι πρόσφυγες, όχι μόνο γιατί η εκεί εγκατάστασή τους είχε εξελιχτεί πια σε μόνιμη, αλλά και επειδή ήταν αδύνατο δι' έλλειψιν γαιών και των απαραίτητων χρηματικών πόρων, να σταλούν σε άλλο σημείο της χώρας<sup>53</sup>.



Θα μπορούσε, πάντως, να υποστηρίξει κανείς ότι η ταυτόχρονη εκτόξευση όλων αυτών των γενικότερων και ειδικότερων αιτιάσεων από την αλβανική πλευρά, οι περισσότερες από τις οποίες δεν αποτελούσαν, στην ουσία, παρά μέσο για δημιουργία προβλημάτων και άσκηση πίεσης στην ελληνική, δεν ωφέλησε τελικά τα Τίρανα. Πράγματι, η θεμελίωσή τους —όπως ήδη τονίστηκε— αλλά και η σωστή προβολή τους ήταν πολύ δύσκολη, αν όχι αδύνατη, και αυτό έμελλε τελικά να συντελέσει, σε καθοριστικό βαθμό, στην δικαίωση της Ελλάδας.

Όσον αφορά εξάλλου αυτήν την τελευταία, τα πράγματα ήταν πιο απλά. Πέρα από ορισμένα ειδικότερα ζητήματα<sup>54</sup>, η βασική αιτία δυσαρέσκειας ήταν η λήψη από την αλβανική κυβέρνηση μέτρων που επέφεραν το κλείσιμο των περισσότερων σχολείων της εθνικής ελληνικής μειονότητας<sup>55</sup> —ενέργεια, η οποία εντασσόταν σε μεγάλο βαθμό, στην γενικότερη προσπάθεια των Τιράνων να εκβιάσουν τη λύση που ήθελαν στο ζήτημα των κτημάτων<sup>56</sup>. Η Ελλάδα όμως έμελλε να βρει στην Ιταλία ένα, λίγο - πολύ θερμό - συνήγορο στην υπόθεση αυτή. Πράγματι, από τον Απρίλιο ήδη του 1927, όταν τα σύννεφα πάνω από τις ελληνοαλβανικές σχέσεις είχαν γίνει απειλητικά, αποφασίστηκε στο ιταλικό υπουργείο Εξωτερικών η προσφορά «καλών υπηρεσιών», ώστε η αλβανική κυβέρνηση να παύσει να είναι αδιάλλακτη σε ζητήματα που «απασχολούσαν τότε την ελληνική»<sup>57</sup>. Ο λόγος που υπαγόρευσε την ιταλική αυτή στάση δεν είναι δύσκολο να εντοπιστεί: υπήρχε φόβος μήπως η Ελλάδα, εξαιτίας της έντασης στις σχέσεις της με την Αλβανία, «έπεφτε τελικά στην αγκαλιά της Γιουγκοσλαβίας»<sup>58</sup>. Το Δεκέμβριο του 1927, ο ίδιος ο Μουσολίνι διαβεβαίωσε, στη Ρώμη, τον Α.Μιχαλακόπουλο ότι θα βοηθούσε στη διευθέτηση των ζητημάτων ανάμεσα στις δύο χώρες<sup>59</sup>. Τον ίδιο μήνα, ο πρεσβευτής της Ιταλίας στο Δυρράχιο Ugo Sola είχε μια αποφασιστικής σημασίας συνομιλία με τον Αχμέτ Ζώγου. Ο Ιταλός πρεσβευτής, αφού παρέστησε στον Πρόεδρο της Αλβανικής Δημοκρατίας τη βλάβη που θα προέκυπτε για τα «αλβανικά συμφέροντα» από μια ενδεχόμενη ελληνογιουγκοσλαβική προσέγγιση, του υπογράμμισε ότι η Αλβανία δεν είχε φτάσει ακόμη σε «τέτοιο βαθμό πολιτισμού», ώστε να είναι σε θέση να «στερηθεί» την αξιολογή εκπαιδευτική



δραστηριότητα των αναμφισβήτητα προοδευμένων «ορθόδοξων κοινοτήτων» του «νότιου τμήματος» της χώρας, που διατηρούσαν, με «τόσο μεγάλες θυσίες», τα δικά τους σχολεία, και του ζήτησε τη δημιουργία των προϋποθέσεων για την επαναλειτουργία όσων από αυτά είχαν κλείσει<sup>60</sup>.

Τελικά, ο Ζώγου πείστηκε: στις 20 Δεκεμβρίου ανακοίνωσε στο Sola ότι οι «συστάσεις» του θα εισακούονταν και ότι έτσι η Αλβανία, χωρίς να ζητήσει προηγουμένως παραχωρήσεις από την Ελλάδα, θα ήταν αυτή που θα έκανε το «πρώτο βήμα». Περίμενε πάντως ο Πρόεδρος της Αλβανικής Δημοκρατίας —σύμφωνα με όσα τόνισε στο συνομιλητή του— ότι αυτό το «πνεύμα καλής θέλησης» θα εύρισκε ανταπόκριση στην ελληνική πλευρά, ανταπόκριση που θα εκδηλωνόταν, αν η Αθήνα δεχόταν να γίνουν διαπραγματεύσεις για τον οριστικό διακανονισμό του ζητήματος των κτημάτων· παράλληλα, εξέφρασε την ελπίδα ότι η ελληνική κυβέρνηση θα σταματούσε στο μεταξύ τις «προσπάθειές της να εξαναγκάσει τους Τσάμηδες να εγκαταλείψουν τις εστίες τους». Αν όμως τελικά δε γινόταν αυτό, τότε η Αλβανία θα προσέφευγε στην Κοινωνία των Εθνών ελπίζοντας ότι θα είχε την ιταλική υποστήριξη<sup>61</sup>. Ο Sola, αφού απέκλεισε το ενδεχόμενο κάθε «ελληνικής ενέργειας» που θα μπορούσε να διαταράξει ακόμη περισσότερο τις σχέσεις των δύο χωρών, του πρότεινε να καλέσει τον επιτετραμμένο της Ελλάδας Ιωάννη Κοκοτάκη και να του δώσει αναφορικά με το ζήτημα των σχολείων, τις «ίδιες διαβεβαιώσεις» που είχε δώσει και στον ίδιο. Ο Αχμέτ Ζώγου δέχτηκε, ζητώντας όμως, παράλληλα, τη συγκατάθεση του Ιταλού πρεσβευτή να δηλώσει στον Κοκοτάκη ότι αυτή η «αλβανική χειρονομία οφειλόταν σε άμεση, προσωπική παρέμβαση του Μουσολίνι»· ο Sola συμφώνησε να γίνει έτσι<sup>62</sup>.

Πράγματι, στις 28 Δεκεμβρίου ο επιτετραμμένος της Ελλάδας επισκέφτηκε τον Πρόεδρο της Αλβανικής Δημοκρατίας μετά από πρόσκληση του δεύτερου<sup>63</sup>· η συνομιλία έγινε σε ατμόσφαιρα μεγάλης εγκαρδιότητας<sup>64</sup>. Σύμφωνα με πληροφορίες που μεταδόθηκαν στην Αθήνα, στο υπουργείο Εξωτερικών<sup>65</sup>, ο Αχμέτ Ζώγου εξέφρασε τη λύπη του για την εκκρεμότητα στην οποία ακόμη βρισκόταν το ζήτημα των «αλβανικών κτημάτων στην Ελλάδα»· ο



Κοκοτάκης τον διαβεβαίωσε τότε ότι η κυβέρνησή του «θα δεχόταν με ευχαρίστηση» τη μετάβαση στην ελληνική πρωτεύουσα «ειδικής αλβανικής αντιπροσωπείας» με σκοπό τη διεξαγωγή συζητήσεων για την επίλυση του ζητήματος αυτού<sup>66</sup>. Από την πλευρά του, άλλωστε, ο Αλβανός Πρόεδρος του «ανάγγειλε» ότι, μετά από παρέμβαση του Μουσολίνι<sup>67</sup>, είχαν γίνει όλες οι απαραίτητες ενέργειες για να ξαναλειτουργήσουν τα «ελληνικά σχολεία» που είχαν κλείσει<sup>68</sup>.

Την 1η Ιανουαρίου 1928, ο Ζώγου ανακοίνωσε στο Sola τη σύνθεση της της αντιπροσωπείας που θα πήγαινε, «όσο το δυνατό πιο γρήγορα», στην Αθήνα για το διακανονισμό του ζητήματος των κτημάτων<sup>69</sup>. Θα την αποτελούσαν οι Xhafer Villa, γενικός γραμματέας του υπουργείου Εξωτερικών<sup>70</sup> και ο βουλευτής Milto Tutulani<sup>71</sup>. Αναφορικά με τον πρώτο, ο Ιταλός πρεσβευτής πίστευε ότι ήταν «αρκετά διαλλακτικό πρόσωπο», που θα κατάφερνε να αμβλύνει στη διάρκεια των διαπραγματεύσεων με τους Έλληνες, τις «αιχμές»<sup>72</sup>. Ο Κοκοτάκης όμως δεν είχε την ίδια γνώμη: τον θεωρούσε άτομο χαμηλού μορφωτικού επιπέδου, μισέλληνα και πίστευε ότι το γεγονός πως είχε ο ίδιος κτήμα στην Ελλάδα που είχε απαλλοτριωθεί τον εμπόδιζε να διαμορφώσει αντικειμενική γνώμη στο επίμαχο ζήτημα<sup>73</sup>. Ο δεύτερος είχε συμμετάσχει, ως μέλος της αλβανικής αντιπροσωπείας, στις διαπραγματεύσεις που είχαν καταλήξει στη σύναψη των συμβάσεων του 1926<sup>74</sup>. Και οι δύο πήραν οδηγίες να έλθουν σε επαφή με την ιταλική πρεσβεία στην ελληνική πρωτεύουσα και να ζητήσουν την υποστήριξή της<sup>75</sup>.

Τα πράγματα όμως δεν εξελίχθηκαν και τόσο ομαλά: στις 7 Ιανουαρίου, ο Sola τηλεγραφούσε στη Ρώμη ότι, σύμφωνα με όσα του είχε πει ο Ζώγου, η ελληνική κυβέρνηση δε φαινόταν να θέλει την αποστολή αλβανικής αντιπροσωπείας στην Αθήνα για διαπραγματεύσεις γύρω από το ζήτημα των κτημάτων<sup>76</sup>. Πράγματι, ο Κοκοτάκης, ενεργώντας όπως φαίνεται με επιπολαιότητα, είχε, με δική του πρωτοβουλία και χωρίς να περιμένει πρώτα τη συγκατάθεση της κυβέρνησής του, προτείνει στον Πρόεδρο της Αλβανικής Δημοκρατίας τη μετάβαση αντιπροσωπείας στην ελληνική πρωτεύουσα<sup>77</sup>. Ο Ιταλός πρεσβευτής, καταλαβαίνοντας



ότι ο τελευταίος βρισκόταν σε λεπτή θέση, τον συμβούλεψε να αναβάλει την αναχώρηση των Villa και Tutulani και να προχωρήσει, «έστω και με επιστολές», σε μια προκαταρκτική ανταλλαγή απόψεων με την ελληνική πλευρά, ώστε το θέμα να ωριμάσει ακόμη περισσότερο. Ταυτόχρονα όμως του υπογράμμισε την «απόλυτη ανάγκη» να μην αθετήσει, εφαρμόζοντας 'αντίποινα', τις διαβεβαιώσεις που είχε δώσει τόσο στον ίδιο όσο και στον Κοκοτάκη σχετικά με τη λειτουργία των ελληνικών σχολείων<sup>78</sup>.

Το ενδιαφέρον με το οποίο οι Ιταλοί παρακολουθούσαν την κατάσταση, προσπαθώντας να αποτρέψουν την κρίση στις σχέσεις των δύο χωρών, ήταν έκδηλο: η τελευταία αυτή σύσταση του Sola στο Ζώγου αναφορικά με τα σχολεία της μειονότητας ήταν χαρακτηριστική της προσπάθειας αυτής. Εξάλλου, ο πρεσβευτής της Ιταλίας έκανε «παρατηρήσεις» στον Κοκοτάκη επικρίνοντας ιδιαίτερα τον τρόπο με τον οποίο αυτός είχε χειριστεί το θέμα αποστολής αλβανικής αντιπροσωπείας στην Αθήνα<sup>79</sup>. Η κατάσταση όμως δεν ήταν πια δυνατό να μείνει στάσιμη: στα μέσα Ιανουαρίου ο Ζώγου ανακοίνωσε στο Sola ότι είχε πάρει την απόφαση να στείλει οποιαδήποτε τους Villa και Tutulani στην ελληνική πρωτεύουσα, εφόσον διαφορετικά θα μπορούσαν να δημιουργηθούν στους αλβανικούς «πολιτικούς κύκλους» άσχημες εντυπώσεις για τον ίδιο προσωπικά<sup>80</sup>. Αφού όμως η ελληνική κυβέρνηση δεν επιθυμούσε την αποστολή «επίσημης αντιπροσωπείας», τη διεξαγωγή των «συζητήσεων», που θα είχαν ως αντικείμενο όχι μόνο το ζήτημα των κτημάτων αλλά και άλλα προβλήματα που υπήρχαν μεταξύ των δύο χωρών, θα την αναλάμβανε, θεωρητικά, ο πρεσβευτής της Αλβανίας στην Αθήνα, ενώ οι Villa και Tutulani θα είχαν ιδιότητα «συμβούλων» μόνο και, τυπικά, θα περιορίζονταν στο να βοηθήσουν απλώς τον τελευταίο, δίνοντας τη γνώμη τους «οπότε χρειαζόταν»<sup>81</sup>.

Ο Sola δεν μπορούσε πια να κάνει πολλά πράγματα· έτσι, ενέργησε απλώς για να επιταχυνθεί η διαδικασία «άρσης των προβλημάτων» που είχε δημιουργήσει η αλβανική κυβέρνηση στα σχολεία της εθνικής ελληνικής μειονότητας<sup>82</sup> και συνέστησε στους Χh.Villa και M.Tutulani να καθυστερήσουν λίγο την αναχώρησή τους, ώστε να «τακτοποιηθεί» το ζήτημα αυτό και να δημιουργηθεί, στην ελληνική πρωτεύουσα, καλή ατμόσφαιρα<sup>83</sup>.



Παράλληλα, ο πρεσβευτής της Ιταλίας στην Αθήνα Mario Arlotta άρχισε —σύμφωνα με οδηγίες από τη Ρώμη<sup>84</sup>— να προετοιμάζει το έδαφος, για την υποδοχή των Αλβανών τονίζοντας στον υπουργό Εξωτερικών Α.Μιχαλακόπουλο ότι η ελληνική κυβέρνηση δεν είχε πια κανένα λόγο δυσφορίας, εφόσον οι Villa και Tutulani θα έρχονταν ως «απλοί σύμβουλοι» που θα «συνέδραμαν» το St.Stavri στο έργο της διευθέτησης των βασικών ελληνοαλβανικών διαφορών. Με τη σειρά του ο Μιχαλακόπουλος διευκρίνισε στον Ιταλό πρεσβευτή ότι, πράγματι, δεν υπήρχε πια πρόβλημα όσον αφορά την «καλή υποδοχή» τους, υπογραμμίζοντάς του όμως ταυτόχρονα ότι, ειδικά στο ζήτημα των κτημάτων, ήταν «υλικά αδύνατο» να δοθεί από την ελληνική κυβέρνηση η λύση που επιθυμούσε η αλβανική<sup>85</sup>.

Στις 19 Ιανουαρίου, οι Stavri (που βρισκόταν εκείνες τις μέρες στα Τίρανα<sup>86</sup> προφανώς για να συνεννοηθεί με την κυβέρνησή του) Villa και Tutulani έφυγαν από την αλβανική πρωτεύουσα για την Αθήνα<sup>87</sup>. Εκεί, οι δύο τελευταίοι<sup>88</sup> είχαν μακράς...ανεπιστήμους συζητήσεις με αρμόδιους υπηρεσιακούς παράγοντες του υπουργείου Εξωτερικών<sup>89</sup>. Τα θέματα που εξετάστηκαν ήταν κυρίως εκείνα των Μουσουλμάνων της Τσαμουριάς και των κτημάτων. Οι αλβανικές θέσεις διατυπώθηκαν επίσημα σε δύο έγγραφα: στο πρώτο, υπόμνημα που απεύθυνε η αλβανική πρεσβεία στην ελληνική κυβέρνηση, συνοψίζοντας οι αιτιάσεις για «κατατρεγμό» των Τσάμηδων<sup>90</sup> και στο δεύτερο, επιστολή του Stavri προς το Μιχαλακόπουλο, αποκρυσταλλώνονταν οι αξιώσεις για τις αποζημιώσεις που έπρεπε να «αναγνωριστούν» σε Αλβανούς υπηκόους, κτήματα των οποίων στην Ελλάδα είχαν απαλλοτριω-  
θεί<sup>91</sup>.

Σχετικά με το πρώτο θέμα, πέρα από τις ήδη γνωστές κατηγορίες («καταπάτηση» της ακίνητης περιουσίας Τσάμηδων από πρόσφυγες, ανυπαρξία σχολείων ειδικά για αυτούς) υπήρχαν τώρα και άλλες —ειδικότερες ή μη. Γενικά η αλβανική πλευρά θεωρούσε ότι οι αρχές της Ηπείρου καταπίεζαν τους Μωαμεθανούς της Τσαμουριάς με απώτερο σκοπό να τους εξαναγκάσουν να φύγουν από την Ελλάδα. Παράλληλα, εκφράζονταν διαμαρτυρίες, επειδή οι τελευταίοι δεν απολάμβαναν «στην πραγματικότητα», το



δικαίωμα του εκλέγεσθαι και εκλέγειν, εφόσον, στα χωριά τους τα κοινοτικά συμβούλια διορίζονταν από το γενικό διοικητή Ηπείρου, καθώς και γιατί —σύμφωνα με τους αλβανικούς ισχυρισμούς— χρησιμοποιούνταν στη διάρκεια της στρατιωτικής τους θητείας αποκλειστικά σε έργα οδοποιίας<sup>92</sup>.

Το υπουργείο Εξωτερικών ζήτησε, σχετικά με τις κατηγορίες αυτές, την άποψη της Γενικής Διοίκησης Ηπείρου<sup>93</sup>. Στην απάντηση της τελευταίας, απορρίπτονταν πρώτα, πρώτα, ο ισχυρισμοί της αλβανικής πλευράς ότι οι Τσαμηδες καταπιέζονταν. Το όλο ζήτημα αποδιδόταν μάλιστα στη δράση της αλβανικής και ιταλικής προπαγάνδας, στην έλλειψη συστηματικής αντιδράσης από την ελληνική πλευρά καθώς και στη δυνατότητα που είχαν οι περισσότεροι —σύμφωνα με τους υπολογισμούς των αρχών— από τους Μουσουλμάνους της Τσαμουριάς να παρουσιάζονται τότε ως Τούρκοι υπήκοοι (χάρη στην επιλογή που είχαν κάνει δυνάμει της συνθήκης των Αθηνών) και τότε ως Έλληνες αλβανικής καταγωγής<sup>94</sup> —ανάλογα με το συμφέρον τους ή έξωθεν υποδείξεις. Έπρεπε λοιπόν, για να πάψει ο θόρυβος, να διευκρινιστεί καταρχήν το «νομικό καθεστώς» εκείνων που επιλέξει μετά την απελευθέρωση της Ηπείρου την οθωμανική υπηκοότητα.

Εξάλλου, δινόταν η διαβεβαίωση ότι το θέμα ειδικότερα της απόδοσης σε Μουσουλμάνους περιουσιακών τους στοιχείων που είχαν καταλάβει πρόσφυγες, επειδή ακριβώς είχε αρχικά επικρατήσει η αντίληψη ότι οι ιδιοκτήτες θα έφευγαν στην Τουρκία, ήδη αντιμετωπιζόταν ευνοϊκά και σύντομα θα διευθετούνταν. Παράλληλα, τονιζόταν πως είχε πια αρχίσει η διαδικασία ανάδειξης αιρετών κοινοτικών συμβουλίων στην Τσαμουριά —κάτι που δε γινόταν μέχρι τους πρώτους μήνες του 1926, γιατί πιστευόταν ότι οι εκεί Μουσουλμάνοι θα περιλαμβάνονταν τελικά στην ανταλλαγή των πληθυσμών, και που στη συνέχεια είχε καθυστερήσει για «τεχνικούς λόγους». Οι κατηγορίες σχετικά με τη μεταχείριση των «αλβανικής καταγωγής» Μουσουλμάνων που υπηρετούσαν τη θητεία τους απορρίπτονταν ως εντελώς αβάσιμες: στο στρατό δε γινόταν καμιά διάκριση<sup>95</sup>. Αναφορικά, τέλος, με το θέμα της ίδρυσης σχολείων ειδικά για τους Τσαμηδες υπογραμμιζόταν ότι οι αρχές δεν μπορούσαν να αναλάβουν τέτοιο έργο, επειδή ο αριθμός



των μαθητών που θα φοιτούσαν σε αυτά θα ήταν πολύ μικρός<sup>96</sup>. Ήταν δηλαδή σαφές από την απάντηση της Γενικής Διοίκησης Ηπείρου ότι τις ελληνικές και τις αλβανικές θέσεις στο ζήτημα των Μουσουλμάνων της Τσαμουριάς χώριζε πια χάσμα, που ήταν πολύ δύσκολο να γεφυρωθεί.

Σε αδιέξοδο κατέληξαν εξάλλου και οι συζητήσεις σχετικά με το ζήτημα των κτημάτων. Στην επιστολή του απεύθυνε ο Stavri στο Μιχαλακόπουλο διατυπωνόταν το αίτημα των Τιράνων να γίνει και για τους Αλβανούς υπηκόους διευθέτηση ανάλογη με εκείνη ειδικά που είχε «συμφωνηθεί» σε όφελος των Βρετανών και Ιταλών<sup>97</sup>. Στο ίδιο έγγραφο εξάλλου αναφερόταν ότι η συνολική έκταση των αλβανικών κτημάτων ήταν πεντακόσιες χιλιάδες στρέμματα (και όχι ένα εκατομμύριο όπως υπολόγιζε η ελληνική πλευρά<sup>98</sup>). Όμως, οι Villa και Tutulani κατάλαβαν, στη διάρκεια των συζητήσεών τους με τα αρμόδια στελέχη του υπουργείου Εξωτερικών, ότι η ελληνική κυβέρνηση δεν ήταν, με κανένα τρόπο, διατεθειμένη να «αφομοιώσει» τους Αλβανούς υπηκόους με τους Βρετανούς και Ιταλούς<sup>99</sup>. Προς το τέλος μάλιστα των συνομιλιών διατύπωσαν και το παράπονο ότι οι πρώτοι δεν μπορούσαν να εξασφαλίσουν ούτε καν την αποζημίωση που προβλεπόταν από την αγροτική νομοθεσία για Έλληνες, εφόσον οι «καθιερωμένες διαδικασίες» και ο «τρόπος καταβολής» την έκαναν «υποθετική»<sup>100</sup>.

Στις 27 Φεβρουαρίου, οι Villa και Tutulani επέστρεψαν στα Τίρανα<sup>101</sup> — άπρακτοι<sup>102</sup>. Ήταν πια φανερό ότι οι προοπτικές βελτίωσης των ελληνοαλβανικών σχέσεων ήταν πολύ περιορισμένες. Εξάλλου, ενώ αυτοί βρίσκονταν ακόμη στην Αθήνα, ο πρόεδρος του Αλβανικού Ερυθρού Σταυρού ζήτησε τη μεσολάβηση του Κοκοτάκη, για να επιτραπεί η ατελής εισαγωγή στην Ελλάδα 200 κουινταλίων<sup>103</sup> αραβοσίτου... προοριζομένων δια τους Αλβανούς της Τσαμουριάς, οίτινες... εστερούντο των προς το ζην και απέθνησκον εκ πείνης<sup>104</sup>. Ήταν ευνόητο ότι η ικανοποίηση του αιτήματος αυτού θα μπορούσε να δημιουργήσει στη διεθνή κοινή γνώμη ιδιαίτερα αρνητικές εντυπώσεις για το ελληνικό Κράτος. Τελικά, η αντίδραση της Αθήνας αλλά και οι προσωπικές προσπάθειες, στα Τίρανα, του Κοκοτάκη είχαν ως αποτέλεσμα τη ματαίωση της πρόθεσης αυτής<sup>105</sup>, η πραγματοποίηση της οποίας θα



εξυπηρετούσε σκοπούς όχι ανθρωπιστικούς αλλά καθαρά προπαγανδιστικούς<sup>106</sup>.

Στις 7 Μαρτίου, ο Έλληνας επιτετραμμένος επέδωσε υπόμνημα στον Αλβανό υπουργό Εξωτερικών<sup>107</sup>, το οποίο αποτελούσε απάντηση σε επιστολή που είχε απευθύνει ο δεύτερος στον πρώτο, στις 2 Ιανουαρίου<sup>108</sup>. Σε αυτήν εκφραζόταν «διαμαρτυρία» για το γεγονός ότι, το Δεκέμβριο του 1927, ορισμένες οικογένειες Τσάμηδων από το χωριό Καρβουνάρι είχαν εγκαταλείψει, εξαιτίας των «καταπιέσεων» στις οποίες υποβάλλονταν από τις ελληνικές αρχές, όλα τα αγαθά τους για να αναζητήσουν καταφύγιο στην Αλβανία. Στο ελληνικό υπόμνημα όμως διευκρινιζόταν ότι τα μέλη των οικογενειών αυτών (συνολικά είκοσι, περίπου, άτομα) είχαν φύγει από την Ελλάδα χωρίς καμιά πίεση και έχοντας πρώτα πουλήσει κανονικά την περιουσία τους. Αρχικά σκόπευαν να πάνε στην Τουρκία και προετοιμάζονταν από καιρό για αυτό· όταν όμως οι προξενικές αρχές της χώρας αυτής αρνήθηκαν να θεωρήσουν τα διαβατήριά τους, αποφάσισαν, δίνοντας πίστη στις υποσχέσεις της προπαγάνδας των Τιράνων<sup>109</sup>, να εγκατασταθούν στην Αλβανία.

Με αφορμή πάντως την εκμετάλλευση του γεγονότος αυτού, διατυπωνόταν στο υπόμνημα κατηγορία για συνεχή προσπάθεια της Αλβανίας να αναμιχθεί στα εσωτερικά της Ελλάδας — προσπάθεια που αρχικά είχε στόχο την εξαίρεση των Μουσουλμάνων της Τσαμουριάς από την ανταλλαγή των πληθυσμών. Αν και η ελληνική κυβέρνηση δεν είχε καθόλου πειστεί ότι οι Μωαμεθανοί αυτοί ήταν στο σύνολό τους (όπως ισχυρίζονταν τα Τίρανα) Αλβανοί, κάτι που αποδεικνυόταν από το γεγονός πως οι περισσότεροι εξακολουθούσαν να έχουν «στραμμένα τα βλέμματά τους» προς την Τουρκία και να επιθυμούν να εγκατασταθούν εκεί, δέχτηκε ωστόσο να σταματήσει η έρευνα για τον καθορισμό των ανταλλαξιμών ανάμεσά τους (που, ασφαλώς, θα ήταν οι περισσότεροι), ικανοποιώντας έτσι την επιθυμία της αλβανικής πλευράς. Αυτό όμως είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία προβλημάτων για την Ελλάδα: πράγματι, τα Τίρανα, περνώντας στη δεύτερη φάση εφαρμογής μιας «σταθερής πολιτικής» τους, προσπαθούσαν, ανοιχτά πια, να μετατρέψουν την «ασήμαντη αυτή



μουσουλμανική μειονότητα» σε εστία «αλβανικού αλυτρωτισμού» μέσα σε ελληνικό έδαφος<sup>110</sup>, να αναλάβουν την προστασία της και να προκαλέσουν ζητήματα —με σκοπό τόσο την άσκηση πίεσης στην Ελλάδα όσο και την κάλυψη των «σωβινιστικών τάσεων» που ήδη εκδηλώνονταν στην Αλβανία<sup>111</sup>. Θύμα των τάσεων αυτών ήταν η εθνική ελληνική μειονότητα: όταν δημιουργήθηκε το αλβανικό Κράτος, τα σχολεία της ήταν εκατόν εξήντα, από τα οποία λειτουργούσαν το 1927 μόνο εβδομήντα<sup>112</sup>.

Στο υπόμνημα που επιδόθηκε, στις 21 Μαρτίου, ως απάντηση στον Κοκοτάκη από το αλβανικό υπουργείο Εξωτερικών απορριπτόταν καταρχήν και μάλιστα με τον πιο κατηγορηματικό τρόπο η κατηγορία που είχε προσαφθεί στην αλβανική κυβέρνηση ότι επιδίωκε να δημιουργήσει «αλυτρωτική κίνηση» στο εσωτερικό της Ελλάδας: η πολιτική της Αλβανίας απέναντι στην τελευταία εμπνεόταν από πνεύμα φιλίας και καλής πίστης. Παράλληλα όμως εκφραζόταν «έκπληξη» γιατί στο ελληνικό έγγραφο οι Τσάμηδες δεν αναφέρονταν ως «εθνική μειονότητα», αν και —σύμφωνα με τους ισχυρισμούς που διατυπώνονταν στο αλβανικό υπόμνημα— είχαν αναγνωριστεί ως τέτοια μειονότητα τόσο με τη δήλωση του Κακλαμάνου στη συνδιάσκεψη της Λωζάνης όσο και με την επιστολή που είχε στείλει ο Βενιζέλος στο γενικό γραμματέα της Κοινωνίας των Εθνών τον Αύγουστο του 1923 —αλλά και εκείνη που είχε απευθύνει ο ίδιος ο Κοκοτάκης στον Αλβανό πρωθυπουργό, το Σεπτέμβριο του ίδιου χρόνου<sup>113</sup>. Στη συνέχεια, αναγνωριζόταν ότι υπήρχε μεταναστευτικό ρεύμα ανάμεσα στους Μουσουλμάνους της Τσαμουριάς, το οποίο δεν έπρεπε πάντως να αποδοθεί —κατά το υπουργείο Εξωτερικών της Αλβανίας— στην επιθυμία των τελευταίων να ζήσουν στην Τουρκία<sup>114</sup> (εξήγηση που προβαλλόταν από την ελληνική πλευρά) αλλά στον κατατρεγμό των αρχών<sup>115</sup>. Αναφορικά, τέλος, με τα ελληνικά σχολεία τονιζόταν —ίσως με κάποια δόση κυνισμού— ότι το τέλος τους είχε σημάνει όταν η Αλβανία έγινε ανεξάρτητο Κράτος: τα σχολεία αυτά, «ιδρύματα ξένης προπαγάνδας», ήταν φυσικό να κλείνουν και να αντικαθίστανται από άλλα «εθνικά», στα οποία δημιουργούνταν η «εθνική κουλτούρα»<sup>116</sup>.

Τον ίδιο μήνα, τέλος, εξετάστηκαν από τριμελείς επιτροπές του



Συμβουλίου της Κοινωνίας των Εθνών<sup>117</sup> τέσσερις αναφορές Μουσουλμάνων της Τσαμουριάς<sup>118</sup>. Συγκεκριμένα, η αναφορά κάποιου Housso Ilias Loukavitchiotis «σχετικά με την κατάσταση ορισμένων οικογενειών Τσάμηδων της Πάργας»<sup>119</sup>, μια που προερχόταν από «Μουσουλμάνους αλβανικής καταγωγής που ζούσαν στην περιοχή των Φιλιατών»<sup>120</sup>, μια από «αντιπροσώπους των Τσάμηδων» σχετικά με τη «γενική κατάσταση της μειονότητας των Μουσουλμάνων αλβανικής καταγωγής στην Ελλάδα»<sup>121</sup> καθώς και μια που υπέγραφε ο πρώην βουλευτής Ali Dino<sup>122</sup> «για λογαριασμό των Μωαμεθανών κατοίκων των χωριών Γαρδίκι και Δραγουμή», με θέμα την κατάληψη σπιτιών και κτημάτων των Μουσουλμάνων αυτών από πρόσφυγες<sup>123</sup>.

Στην αναφορά του H.I.Loukavitchiotis διεκτραγωδούνταν η κατάσταση είκοσι τεσσάρων οικογενειών Τσάμηδων, που ζούσαν στην Πάργα και τις οποίες οι ελληνικές αρχές ήθελαν να διώξουν στην Τουρκία με το πρόσχημα πως τα μέλη τους είχαν επιλέξει, βάσει της συνθήκης των Αθηνών, την οθωμανική υπηκοότητα. Όπως τονιζόταν στην αναφορά, δε λαμβανόταν υπόψη το γεγονός ότι οι Μουσουλμάνοι αυτοί, όταν το 1920 τους προτάθηκε από την ελληνική κυβέρνηση να εγκαταλείψουν τη χώρα ή να ξαναπάρουν την ελληνική υπηκοότητα, είχαν όλοι προτιμήσει τη δεύτερη λύση· παράλληλα, εκφραζόταν η ελπίδα πως χάρη στην επέμβαση του διεθνούς οργανισμού οι «ευτυχισμένες αυτές οικογένειες» δε θα μεταβάλλονταν σε «αξιοθρήνητο караβάνι προσφύγων»<sup>124</sup>. Στις «παρατηρήσεις» όμως που υποβλήθηκαν από την Αθήνα, υπογραμμιζόταν ότι αυτοί οι Μωαμεθανοί εξακολουθούσαν, πολύ μετά το 1920, να προβάλλουν, όποτε τους συνέφερε (όπως π.χ. για να αποφύγουν να υπηρετήσουν στρατιωτική θητεία), το γεγονός πως είχαν επιλέξει την οθωμανική υπηκοότητα· έπρεπε λοιπόν, σύμφωνα με το άρθρο 4 της συνθήκης των Αθηνών<sup>125</sup> να φύγουν, και να εγκατασταθούν στην Τουρκία —κάτι που θα έπρεπε να έχει γίνει πριν από πολύ καιρό<sup>126</sup>.

Η αναφορά των «Μουσουλμάνων αλβανικής καταγωγής που ζούσαν στην περιοχή των Φιλιατών» είχε υποβληθεί, γιατί, σύμφωνα με τους ισχυρισμούς τους, Έλληνες αγρότες είχαν «ιδιοποιηθεί», μετά την προσάρτηση της περιοχής στην Ελλάδα,



χωριά<sup>127</sup> που τους ανήκαν, με αποτέλεσμα οι ίδιοι, οι Μωαμεθανοί δηλαδή ιδιοκτήτες, να «κινδυνεύουν να πεθάνουν από την πείνα», εφόσον δεν τους παραδινόταν το μέρος της σοδειάς που έπρεπε<sup>128</sup>. Στις «παρατηρήσεις», βέβαια της ελληνικής κυβέρνησης τεκμηριωνόταν μια διαφορετική αποψη: τα χωριά δεν ήταν των Τσάμηδων που υπέγραφαν την αναφορά· οι κάτοικοί τους απλώς πλήρωναν, στη διάρκεια της Τουρκοκρατίας, ένα ποσό σε αυτούς ή τους προγόνους τους, που ήταν οι αγάδες της περιοχής, για να εξασφαλίσουν την προστασία τους από την καταπίεση αλβανικών συμμοριών —ειδικότερα σε περιόδους αναταραχής. Και πριν ακόμη από την κατάλυση της οθωμανικής κυριαρχίας οι αγάδες είχαν προσπαθήσει, στηρίζοντας τις διεκδικήσεις τους στα χρήματα που τους έδιναν οι Έλληνες κάτοικοι, να εμφανίσουν τα χωριά σαν τσιφλίκια τους, χωρίς όμως να το καταφέρουν. Τα χωριά λοιπόν δεν ήταν ιδιοκτησία τους· η ελληνική κυβέρνηση πάντως θα προσπαθούσε να διευθετήσει τη διαφορά μεταξύ των κατοίκων και των Μουσουλμάνων που είχαν στείλει την αναφορά, αν και το θέμα δεν ήταν τέτοιο, ώστε να ασχοληθεί η ίδια — και πολύ περισσότερο ο διεθνής οργανισμός— με αυτό<sup>129</sup>.

Στην αναφορά που είχαν υποβάλει «αντιπρόσωποι των Τσάμηδων» διατυπωνόταν ποσο η γενικότερη κατηγορία ότι οι ελληνικές αρχές έπαιρναν σε βάρος των Μωαμεθανών αλβανικής καταγωγής μέτρα «εξαιρετικής σκληρότητας», για να τους αναγκάσουν να «μεταναστεύσουν στην Τουρκία, όσο και οι συνηθισμένες ειδικότερες διαμαρτυρίες για τη χρησιμοποίηση ακινήτων που τους ανήκαν από πρόσφυγες, την ανυπαρξία σχολείων ειδικά για αυτούς κλπ.<sup>130</sup> Όπως ήταν φυσικό, η ελληνική κυβέρνηση εύκολα αντέκρουσε, στο σχετικό έγγραφο που έστειλε στη γραμματεία του διεθνούς οργανισμού, μία προς μία τις κατηγορίες αυτές και απέδειξε ότι ήταν αβάσιμες<sup>131</sup>. Αναφορικά μάλιστα με τον ισχυρισμό ότι οι Τσάμηδες ωθούνταν να φύγουν στην Μικρά Ασία, τονίστηκε ότι δεν ήταν δυνατό η ελληνική κυβέρνηση να θέλει να τους διώξει, εφόσον με δική της πρωτοβουλία είχε τερματιστεί, στην Τσαμουριά, η «διαδικασία της ανταλλαγής των πληθυσμών»· απλώς της ήταν «αδιάφορο» το αν οι Μουσουλμάνοι αυτοί θα παρέμεναν τελικά στην Ήπειρο ή θα



προτιμούσαν να εγκατασταθούν στην Τουρκία, με την οποία εξακολουθούσαν να έχουν «ισχυρούς δεσμούς»<sup>132</sup>.

Στην τέταρτη αναφορά, τέλος, τονιζόταν η «δεινή κατάσταση» στην οποία είχαν περιέλθει οι Μουσουλμάνοι κάτοικοι των χωριών Γαρδίκι και Δραγουμή, λόγω της κατάληψης σπιτιών και κτημάτων τους από πρόσφυγες<sup>133</sup>. Ήταν το γνωστό ζήτημα με το οποίο είχε ασχοληθεί προσωπικά ο Μιχαλακόπουλος τον Ιανουάριο του 1927<sup>134</sup>. Σύμφωνα με τις εξηγήσεις που δόθηκαν από την ελληνική κυβέρνηση πάντως, οι Μωαμεθανοί των δύο αυτών χωριών, πιστεύοντας ότι θα περιλαμβάνονταν στην ανταλλαγή των πληθυσμών ή μάλλον, όπως τονιζόταν στο σχετικό έγγραφο, «σπρωγμένοι από την τουρκική συνείδησή τους», είχαν καταφέρει να πουλήσουν τα ακίνητα αγαθά τους που είχαν κάποια αξία και, εγκαταλείποντας τα υπόλοιπα, είχαν ετοιμαστεί να φύγουν. Όταν τελικά έγινε σαφές ότι οι Μουσουλμάνοι της Τσαμουριάς θα παρέμεναν στην Ελλάδα, ζήτησαν την «ακύρωση» των πωλήσεων που είχαν κάνει και την επιστροφή όσων είχαν εγκαταλείψει· αυτά όμως δεν ήταν πια δυνατό να γίνουν. Οι αρχές όμως υποχρέωσαν τους πρόσφυγες που είχαν πάρει κτήματα των Μουσουλμάνων — τα οποία οι τελευταίοι δεν είχαν ποτέ καλλιεργήσει — να δίνουν σε αυτούς το ένα τρίτο της παραγωγής<sup>135</sup>.

Τριμελείς επιτροπές του Συμβουλίου της Κοινωνίας των Εθνών εξέτασαν τις τέσσερις αναφορές το πρώτο δεκαήμερο του Μαρτίου του 1928. Σχετικά με την αναφορά των «Μουσουλμάνων αλβανικής καταγωγής που ζούσαν στην περιοχή των Φιλιατών» και εκείνη που υπέγραφε ο Ali Dino για λογαριασμό των Μωαμεθανών κατοίκων των χωριών Γαρδίκι και Δραγουμή θεωρήθηκαν καταρχήν ικανοποιητικές οι εξηγήσεις της ελληνικής κυβέρνησης, αν και ζητήθηκαν από αυτήν ορισμένες συμπληρωματικές πληροφορίες<sup>136</sup>. Για το θέμα εξάλλου των μουσουλμανικών οικογενειών της Πάργας, ανατέθηκε στο τμήμα διοικητικών επιτροπών και μειονοτήτων της γραμματείας του διεθνούς οργανισμού να απευθύνει ερώτημα στο νομικό της τμήμα σχετικά με την υπηκοότητα των μελών τους<sup>137</sup>. Η αναφορά, τέλος, των «αντιπροσώπων των Τσάμηδων» δεν τελεσφόρησε: η επιτροπή αποφάσισε να μην κάνει καμία ενέργεια<sup>138</sup>. Με άλλα λόγια,



δικαιωνόταν ουσιαστικά η Ελλάδα<sup>139</sup>: ήταν πια φανερό ότι οι εναντίον της αιτιάσεις αναφορικά με τους Μουσουλμάνους της Τσαμουριάς θεωρούνταν, λίγο-πολύ, αβάσιμες. Αυτήν όμως την αλήθεια δεν μπόρεσε ή δε θέλησε να την καταλάβει η αλβανική κυβέρνηση<sup>140</sup> και αυτό υπήρξε σημαντικός παράγοντας της ήττας της, λίγους μήνες αργότερα, στο Συμβούλιο της Κοινωνίας των Εθνών.



Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας



## ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. *Le Messenger d' Athènes*, Αθήνα, 10 Δεκεμβρίου 1926, σ.4. *League of Nations, Document C. 200.1928. VII, Letter from the Albanian Minister of Foreign Affairs to the Secretary-General* (Τίρανα, 1 Μαρτίου 1928). ΑΥΕ, 1928, Α/4/1, Ιωάννης Κοκοτάκης, επιτετραμμένος της Ελλάδας στα Τίρανα, προς υπουργείο Εξωτερικών, τηλεγράφημα αρ. 1301, Τίρανα, 4 Οκτωβρίου 1928.
2. Στις 27 Νοεμβρίου 1926 υπογράφηκε στα Τίρανα το ιταλοαλβανικό «σύμφωνο φιλίας και ασφάλειας». στις 22 Νοεμβρίου 1927 εξάλλου εμελλε να υπογραφεί, στην αλβανική πρωτεύουσα πάλι, η μεταξύ Ιταλίας και Αλβανίας «συνθήκη αμυντικής συμμαχίας». Βλ. κυρίως Pietro Pastorelli, *Italia e Albania, 1924-1927. Origini diplomatiche del trattato di Tirana del 22 novembre 1927* (Φλωρεντία, 1967), σ. 143 επ.· επίσης Amedeo Giannini, *L' Albania dall' indipendenza all' unione con l' Italia (1913-1939)*, (Μιλάνο, 1940), σσ.171-177.
3. ΑΥΕ, 1928, Α/21/1 «Συμπληρωματικόν ειδικόν σημείωμα περί Τσαμηδων» (χ.υ., 19 Οκτωβρίου 1927). Τα ίδια ίαχσαν, φυσικά και για την Αλβανία (ό.π.).  
Πρέπει πάντως να σημειωθεί ότι ενδείξεις για ιταλική ανάμιξη στο ζήτημα των Μουσουλμάνων της Τσαμουριάς υπήρχαν ήδη από το 1923 (ΑΥΕ, 1923, Α/5[2], Ι. Κοκοτάκης, επιτετραμμένος της Ελλάδας στο Δυρράχιο προς υπουργείο Εξωτερικών, αρ. 694, Δυρράχιο, 20 Σεπτεμβρίου 1923).
4. ΑΥΕ, 1926-1927-1928, Β/68/6, ο γενικός διοικητής Ηπείρου προς υπουργείο Εξωτερικών, αρ. 41 (εμπ.), Γιάννενα, 9 Δεκεμβρίου 1926.
5. ΑΥΕ, 1926-1927-1928, Β/68/6, ο γενικός διοικητής Ηπείρου προς υπουργείο Εξωτερικών, αρ.26 (εμπ.), Γιάννενα, 7 Φεβρουαρίου 1927.
6. ΑΥΕ, 1926-1927-1928, Β/68/6, Τσαμαδός προς υπουργείο Εξωτερικών, αρ. 40, Άγκυρα, 14 Ιανουαρίου 1927.
7. ΑΥΕ, 1926-1927-1928, Β/68/6, ο γενικός διοικητής Ηπείρου προς το υπουργείο Εξωτερικών και το υπουργείο Γεωργίας, αρ.26 (εμπ.), Γιάννενα, 10 Φεβρουαρίου 1927.
8. ΑΥΕ, 1926-1927-1928, Β/68/6, η υποδιοίκηση Χωροφυλακής Μαργαριτίου προς τη διοίκηση Χωροφυλακής Πρέβεζας, αρ. 3/2, Μαργαρίτι, 20 Φεβρουαρίου 1927 (συνημμένο σε έγγραφο [αρ. 21/2, Πρέβεζα, 24 Φεβρουαρίου 1927] της διοίκησης Χωροφυλακής Πρέβεζας προς το υπουργείο Εξωτερικών).



9. ΑΥΕ, 1926-1927-1928, Β/68/6, υπουργείο Εσωτερικών, διεύθυνση Χωροφυλακής και Δημόσιας Ασφάλειας, προς υπουργείο Εξωτερικών, αρ. 45/4, Αθήνα, 1 Μαρτίου 1927.
10. ΑΥΕ, 1926-1927-1928, Β/68/6, υπουργείο Εξωτερικών προς υπουργείο Εσωτερικών, διεύθυνση Χωροφυλακής και Δημόσιας Ασφάλειας, αρ. 3020, Αθήνα, 21 Μαρτίου 1927 (σχέδιο).
11. ASMAE, Albania, razzo 741, fascicolo 499, Sola προς υπουργείο Εξωτερικών, τηλεγράφημα αρ. 1121/305 Δυρράχιο, 15 Απριλίου 1927.
12. 'Ο.π.
13. ΑΥΕ, Οκτώβριος 1927-1928, Α/4/Ι, Ιωάννης Πολίτης (διεύθυνε το πρώτο τμήμα Πολιτικών Υποθέσεων του υπουργείου Εξωτερικών) προς Ανδρέα Μιχαλακόπουλο, υπουργό Εξωτερικών, «Σημείωμα» για τα αλβανικά κτήματα, Αθήνα, 14 Απριλίου 1928.
14. 'Ο.π.
15. Ειδικά για το Μιχαλακόπουλο, πρέπει να σημειωθεί ότι στις 9 Δεκεμβρίου 1926 (λίγες ημέρες δηλαδή αφότου ανέλαβε το χαρτοφυλάκιο των Εξωτερικών) δήλωσε στον πρεσβευτή της Ιταλίας στην Αθήνα Mario Arlotta ότι η ελληνική κυβέρνηση είχε οριστικά αναγνωρίσει τα σύνορα της Αλβανίας (και, επομένως, δεν έτρεφε διεκδικήσεις στη Βόρεια Ηπειρο). Βλ. Ministero degli Affari Esteri, Commissione per la pubblicazione dei documenti diplomatici, I documenti diplomatici italiani, settima serie: 1922-1935, volume IV (15 maggio 1925-6 febbraio 1927), (Ρώμη, Istituto Poligrafico dello Stato, 1962), N.530, Il ministro ad Atene, Arlotta, al capo del governo e ministro degli Esteri, Mussolini, T.Gab.S. 1882/364, Atene, 9 dicembre 1926, σ.411.
- Στις 3 Απριλίου 1927 εξάλλου, μιλώντας στα εγκαίνια της λέσχης των «Συντηρητικών Δημοκρατικών» τόνισε τα εξής: *Μετά του αλβανικού λαού μας συνδέουν κοινά παραδόσεις και συγγένεια στενή. Ψηφιζομένων όσον ούπω των υπό την κρίσιν της Βουλής εκκρεμών συμβάσεων, αι σχέσεις ημών ρυθμίζονται κατά τρόπον επωφελή δι' αμφοτέρους. Ειλικρινώς ποθούμεν την πλήρη ανεξαρτησίαν και ακεραιότητα της Αλβανίας... Απόδειξις των ειλικρινών ημών προθέσεων υπήρξε η οδυνηρά θυσία εθνικών δικαίων και εθνικών πόθων, οίτινες από του 1920 και εντεύθεν συνεχώς εγκαταλείφθησαν...* (Ελευθέρον Βήμα, Αθήνα, 4 Απριλίου 1927, σ.4.) Για τις απόψεις του τότε υπουργού εξωτερικών αναφορικά με τις ελληνοαλβανικές σχέσεις βλ. και Α.Μιχαλακόπουλου, Μικταί σελίδες, Γ', Σελίδες του βίου του-Νομικαί διατριβαί-Οικονομικαί μελέται-Άρθρα ποικίλα-Εκθέσεις-Υπομνήματα-Λόγοι-Δηλώσεις-Ανακοινώσεις Κρίσεις περί Α.Μ. (Αθήνα, 1967), σσ.273, 833.
16. Όπως ανέφερε ο πρεσβευτής της Αλβανίας στην επιστολή του, οι λεπτομέρειες που αφορούσαν τη διευθέτηση του ζητήματος των κτημάτων επρόκειτο να κανονιστούν μετά την αναχώρησή της υπό το Mehdi Frashëri αλβανικής αντιπροσωπείας —σε συνεννόηση των αρμόδιων παραγόντων της ελληνικής πλευράς με τον ίδιο.
17. ΑΥΕ, 1928, Α/4/Ι, St.Stavri προς Α.Μιχαλακόπουλο, αρ.898, Αθήνα, 18 Ιουλίου 1927.



18. ΑΥΕ, 1928, Α/4/Ι, Α.Μιχαλακόπουλος προς St.Stavri, αρ.22794, Αθήνα, 20 Ιουλίου 1927.
19. ΑΥΕ, 1928, Α/4/Ι, Κοκοτάκης προς υπουργείο Εξωτερικών, τηλεγράφημα αρ.1288, Τίρανα, 12 Σεπτεμβρίου 1927.
20. ΑΥΕ, 1928, Α/4/Ι, υπουργείο Εξωτερικών προς την ελληνική πρεσβεία στα Τίρανα, αρ.11751, Αθήνα, 13 Σεπτεμβρίου 1927 (σχέδιο).
21. ΑΥΕ, 1928, Α/4/Ι, «Σημείωμα» για τις ελληνοαλβανικές συμβάσεις (Ι.Πολίτης [Αθήνα], 9 Αυγούστου 1928).
22. ΑΥΕ, 1928, Α/4/Ι, Κοκοτάκης προς υπουργείο Εξωτερικών, τηλεγράφημα αρ.1439, Τίρανα, 12 Οκτωβρίου 1927.
23. ΑΥΕ, 1928, Α/4/Ι, «Σημείωμα επί των ελληνοαλβανικών συμβάσεων» (χ.υ. [Αθήνα], 20 Οκτωβρίου 1928).
24. ΑΥΕ, 1928, Α/4/Ι. «Σημείωμα» για τις ελληνοαλβανικές συμβάσεις (Ι.Πολίτης [Αθήνα], 9 Αυγούστου 1928).
25. FO 371/12844/C 594, William Seeds, Βρετανός πρεσβευτής στο Δυρράχιο, προς Sir Austen Chamberlain, υπουργό Εξωτερικών της Μεγάλης Βρετανίας, αρ.12, Δυρράχιο, 13 Ιανουαρίου 1928· FO 421/314 (Confidential Print), αρ.62 (C 3447/148/90), Sir Percy Loraine, Βρετανός πρεσβευτής στην Αθήνα, προς Sir A.Chamberlain, αρ.171, Αθήνα, 27 Απριλίου 1928· FO 371/12844/C 3630, Stanley Rupert Jordan, Βρετανός επιτετραμμένος στο Δυρράχιο, προς Sir A.Chamberlain, αρ.60, Δυρράχιο, 5 Μαΐου 1928. Για τις συμφωνίες αυτές βλ. παραπάνω, σ.85, σημείωση 151.
26. Όταν δηλαδή η αλβανική κυβέρνηση είχε ζητήσει την εγγραφή του ζητήματος στην ημερήσια διάταξη της 50ής συνόδου της Κοινωνίας των Εθνών.
27. FO 421/314 (Confidential Print), αρ.62 (C 3447/148/90), Sir P.Loraine προς Sir A.Chamberlain, αρ.171, Αθήνα, 27 Απριλίου 1928.
28. Ό.π.
29. Ό.π. Επίσης FO 371/12844/C 3630, S.R.Jordan προς Sir A.Chamberlain, αρ.60, Δυρράχιο, 5 Μαΐου 1928.
30. ΑΥΕ, 1928, Α/4/Ι, «Σημείωμα επί των ελληνοαλβανικών συμβάσεων» (χ.υ. [Αθήνα], 20 Οκτωβρίου 1928).
31. Μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας Βλ. το κείμενο στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος, τεύχος πρώτο, 14 Νοεμβρίου 1913, αρ.229, σσ.809-816.
32. Σύμφωνα με το άρθρο 4 της συνθήκης, όσοι από τους κατοίκους των περιοχών, που προσαρτούνταν στην Ελλάδα επέλεγαν την οθωμανική υπηκοότητα έπρεπε να εγκαταλείψουν την ελληνική επικράτεια μέσα σε ένα ορισμένο χρονικό διάστημα (ό.π., σ. 810). Όπως όμως επισήμαινε ο Sir P. Loraine, πολλοί Τσάμηδες απέβαλαν την ελληνική υπηκοότητα, έφυγαν στην Τουρκία, αλλά εξαιτίας των κακών συνθηκών διαβίωσης εκεί, ξαναγύρισαν στην Ελλάδα (FO 421/314 [Confidential Print], αρ. 62 [C 3347/148/90], Sir P. Loraine προς Sir A. Chamberlain, αρ. 171, Αθήνα 27 Απριλίου 1928).



33. ΑΥΕ, 1928, Α/21/Ι, η γενική διοίκηση Ηπείρου προς το υπουργείο Εξωτερικών, αρ.25 (εμπ.), Γιάννενα, 6 Μαρτίου 1928· FO 421/314 (Confidential Print) αρ.62 (C 3447/148/90), Sir P.Loraine προς Sir A.Chamberlain, αρ.171, Αθήνα, 27 Απριλίου 1928.

34. FO 421/314 (Confidential Print), αρ.62 (C 3447/148/90), Sir P.Loraine προς Sir A.Chamberlain, αρ.171, Αθήνα, 27 Απριλίου 1928.

35. 'Ο.π.

36. FO 371/12844/C 594, Seeds προς Sir A. Chamberlain, αρ.12, Δυρράχιο, 13 Ιανουαρίου 1928.

37. 'Ο.π. Η αλβανική κυβέρνηση επικαλούνταν τη συνθήκη περί προστασίας των μειονοτήτων. (Βλ.Υπουργείου επί των Εξωτερικών, Συνθήκη μεταξύ των προεχουσών συμμάχων και συνησπισμένων Δυνάμεων και της Ελλάδος περί προστασίας των εθνικών κλπ. μειονοτήτων υπογραφέισα εν Σέβραις τη 28 Ιουλίου/10 Αυγούστου 1920, Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο, 1920· Υπουργείου επί των Εξωτερικών, Πράξεις υπογραφέισαι εν Λωζάννη τη 30 Ιανουαρίου και τη 24 Ιουλίου 1923 [Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο, 1923], XVI. Πρωτόκολλον σχετικόν προς την εν Σέβραις συναφθείσαν συνθήκην την 10 Αυγούστου 1920 μεταξύ των προεχουσών συμμάχων και συνησπισμένων Δυνάμεων και της Ελλάδος περί προστασίας των εν Ελλάδι μειονοτήτων και προς την υπό την αυτήν χρονολογίαν συναφθείσαν συνθήκην μεταξύ των αυτών Δυνάμεων εν σχέσει προς την Θράκην συναφθέν τη 24 Ιουλίου 1923, σ.90). Η επίκληση όμως από τα Τίρανα της συνθήκης αυτής δε θεωρούνταν γενικά, βάσιμη (FO 421/314 [Confidential Print] αρ.62 [C 3447/148/90], Sir P.Loraine προς Sir A.Chamberlain, αρ.171, Αθήνα, 27 Απριλίου 1928). Είναι εξάλλου χαρακτηριστικό ότι ο από τον Απρίλιο του 1928 επιτετραμμένος της Μεγάλης Βρετανίας στο Δυράχιο Stanley Rupert Jordan πίστευε ότι τα Τίρανα προσπαθούσαν να δημιουργήσουν ζήτημα σχολείων για τους Τσαμηδες ουσιαστικά για να πιέσουν την ελληνική κυβέρνηση, ώστε να επιτευχθεί διευθέτηση σύμφωνα με τις αλβανικές απόψεις στο ζήτημα των κτημάτων (FO 371/12844/C 3630, Jordan προς Sir A.Chamberlain, αρ.60, Δυρράχιο, 5 Μαΐου 1928).

38. ASMAE, Grecia, razzo 1237, fascicolo 5113, «Aide-mémoire remis par le chargé d' Affaires de Grèce à S.E. le ministre d' Affaires Etrangères [d' Albanie] le 7 mars 1928 (συνημμένο σε telepresso [αρ.2886/405, Αθήνα 21 Μαΐου 1928] του Mario Arlotta, πρεσβευτή της Ιταλίας στην Αθήνα, προς το υπουργείο Εξωτερικών).

39. 'Ο.π.

40. 'Ο.π. Πρέπει πάντως να σημειωθεί ότι οι ελληνικές αρχές της Τσαμουριάς δεν ήθελαν τη δημιουργία σχολείων ειδικά για τους εκεί Μουσουλμάνους, γιατί πίστευαν ότι, στην περίπτωση που άνοιγαν τέτοια σχολεία, αυτά γρήγορα θα εξελίσσονταν σε κέντρα αλβανικής προπαγάνδας (ΑΥΕ, 1928, Α/21/Ι, η υποδιοίκηση Παραμυθιάς-Μαργαριτίου προς το υπουργείο Εξωτερικών, αρ.10, Παραμυθιά, 25 Μαΐου 1928).

41. League of Nations, Document C. 200.1928. VII, Confidential memorandum addressed by the Albanian legation at Athens to the Greek Government (Αθήνα, 3 Φεβρουαρίου 1928).



42. ΑΥΕ, 1923, Α/5(3), ο γενικός διοικητής Ηπείρου προς το υπουργείο Εξωτερικών, χ.α., Γιάννενα, 2 Μαρτίου 1923.

43. Την περιοχή Τσαμουριάς αποτελούσαν τότε οι «περιφέρειες» των υποδιοικήσεων Παραμυθιάς, Φιλιατών και Μαργαριτίου (ό.π.)

44. Ό.π.

45. Ό.π.

46. Ό.π.

47. Στην περίπτωση, ειδικότερα, που οι πρόσφυγες κατοικούσαν σε σπίτια τα οποία ανήκαν σε Μουσουλμάνους. Βλ.Κ.Πολίτη, «Η αδικημένη, εγκατελελειμμένη Ήπειρος. Τα κινούμενα πτώματα της Τσαμουριάς. Συνοικισμοί προσφύγων» Ελεύθερος Τύπος, Αθήνα, 12 Νοεμβρίου 1925, σσ.1, 2. Πρβλ. Πολιτεία, Αθήνα, 12 Φεβρουαρίου 1925, σ.1.

48. ΑΥΕ, 1928, Α/21/Ι, Κοκοτάκης προς υπουργείο Εξωτερικών, αρ.1852, Τίρανα, 24 Δεκεμβρίου 1927. League of Nations, Document C. 200.1928. VII, Confidential memorandum addressed by the Albanian legation at Athens to the Greek Government (Αθήνα, 3 Φεβρουαρίου 1928). Τα δύο χωριά υπάγονταν στην επαρχία Παραμυθιάς του νομού Ιωαννίνων.

49. League of Nations, Document C. 663.1927.1, Observations du Gouvernement Hellénique.

50. ΑΥΕ, 1926-1927-1928, Β/68/6, Μιχαλακόπουλος προς υπουργείο Γεωργίας, διεύθυνση Εποικισμού, αρ.454, Αθήνα, 24 Ιανουαρίου 1927 (σχέδιο).

51. Εστω και χωρίς επίσημα συμβόλαια.

52. ΑΥΕ, 1926-1927-1928, Β/68/6, το υπουργείο Γεωργίας προς το υπουργείο Εξωτερικών, αρ.17074, Αθήνα, 18 Απριλίου 1927.

53. Ό.π.

54. Το πιο σημαντικό από αυτά ήταν εκείνο που είχε δημιουργηθεί γύρω από οικοδομές οι οποίες είχαν ανεγερθεί στους Αγίους Σαράντα, σε δημόσιες εκτάσεις, στη διάρκεια κυρίως της ελληνικής κατοχής της πόλης (1913-1914 και 1914-1916). Οι περισσότερες από τις οικοδομές αυτές είχαν κτιστεί και χρησιμοποιούνταν ως καταστήματα από Έλληνες ή Αλβανούς — αλλά Έλληνες το γένος υπηκόους— την κυριότητα όμως των οικοπέδων είχε το αλβανικό Κράτος. Με διάφορους τρόπους η αλβανική κυβέρνηση επιδίωκε την έξωση των «καταστηματαρχών» με απώτερο σκοπό να τους αναγκάσει να φύγουν, για να μεταβάλει έτσι τον ελληνικό χαρακτήρα των Αγίων Σαράντα, αλλά και για να ασκήσει παράλληλα (ειδικά από τα τέλη του 1926) πίεση στην Αθήνα αναφορικά με το ζήτημα των κτημάτων. (ΑΥΕ, 1924-1927, Α/4/Ι, Λουδοβίκος Σκάρπας [διεύθυνε τότε το ελληνικό υποπροξενείο στους Αγίους Σαράντα] προς υπουργείο Εξωτερικών, αρ.196, Άγιοι Σαράντα, 10 Σεπτεμβρίου 1926. ΑΥΕ, 1934, Α/4/Ι, «Σημείωμα περί του ζητήματος των οικοδομών των Αγίων Σαράντα» από την πρώτη πολιτική διεύθυνση του υπουργείου εξωτερικών, Αθήνα 8 Φεβρουαρίου 1932. πρβλ. Αλέξη Αδ.Κύρου, Οι βαλκανικοί γείτονές μας, Αθήνα 1962, σ.79.) Ορισμένες ελπίδες για διευθέτηση του ζητήματος δημιουργήθηκαν το 1930 χωρίς όμως και να πραγματοποιηθούν. (ΑΥΕ, 1934, Α/4/Ι,



Λέων Μελάς, πρεσβευτής στα Τίρανα, προς υπουργείο Εξωτερικών, αρ.318, Τίρανα, 27 Φεβρουαρίου 1930· υπουργείο Εξωτερικών προς Κίμωνα Διαμαντόπουλο, πρεσβευτή στα Τίρανα, αρ.9794, Αθήνα, 5 Οκτωβρίου 1934· Διαμαντόπουλος προς υπουργείο Εξωτερικών, αρ.2050, Τίρανα, 30 Οκτωβρίου 1934.)

Ο «κατάλογος» των υπόλοιπων αιτιάσεων της ελληνικής πλευράς κατά της αλβανικής την περίοδο εκείνη βρίσκεται σε «σημείωμα» του Κοκοτάκη, συνημμένο σε έγγραφό του (αρ.1482, Τίρανα, 31 Οκτωβρίου 1927) προς το υπουργείο Εξωτερικών (ΑΥΕ, 1927,Α/5/Χ).

55. ΑΥΕ, 1928, Α/21/Ι, Κοκοτάκης προς Μιχαλακόπουλο, υπουργό Εξωτερικών, αρ.393, Τίρανα, 18 Μαρτίου 1928. Πράγματι, το 1927 κλιμακώθηκε, σύμφωνα με την έκφραση του επιτετραμμένου της Ελλάδας, η εκστρατεία του αλβανικού Κράτους εναντίον της ελληνικής γλώσσας (ΑΥΕ,1927, Α/5/Χ, «Σημείωμα» του Κοκοτάκη, συνημμένο σε έγγραφό του [αρ.1482, Τίρανα, 31 Οκτωβρίου 1927] προς το υπουργείο Εξωτερικών). Τα πράγματα οξύνθηκαν ιδιαίτερα το δεύτερο εξάμηνο εκείνου του χρόνου: στις 6 Οκτωβρίου, εκδόθηκε από το υπουργείο Παιδείας της Αλβανίας διαταγή, με την οποία υποχρεώνονταν οι δάσκαλοι των σχολείων των γραιοφώνων κοινοτήτων να διδάσκουν του λοιπού τα «μαθήματα όλων των τάξεων» στην αλβανική γλώσσα. (Β.Γκορτζή, «Η Ελλάς οφείλει να προστατεύσει τους Βορειοηπειρώτας από τον αλβανικόν σωβινισμό», Ηπειρος, Γιάννενα 7 Νοεμβρίου 1927, α.1.) Ο έλεγχος της εκτέλεσης της διαταγής αυτής ανατέθηκε στα κατά τόπους αστυνομικά όργανα, στα οποία δόθηκε το δικαίωμα να μπαίνουν «αιφνιδιαστικά» στις τάξεις, για να διαπιστώσουν, γενικότερα, την πρόοδο των μαθητών στα αλβανικά (Β.Γκορτζή, ό.π.). Ήταν φυσικό ότι, κάτω από αυτές τις συνθήκες, οι δάσκαλοι που ήξεραν μόνο ελληνικά ή που δεν ήθελαν να «προδώσουν την αποστολή τους» βρίσκονταν αναγκασμένοι να φύγουν στην Ελλάδα —με αποτέλεσμα τη διακοπή της λειτουργίας των περισσότερων σχολείων (Β.Γκορτζή, ό.π.)

Βέβαια το μέτρο αυτό αποτελούσε παραβίαση των «διεθνών υποχρεώσεων» που είχε αναλάβει η Αλβανία σχετικά με την προστασία των μειονοτήτων (Société des Nations, Recueil des traités et des engagements internationaux enregistrés par le secrétariat de la Société des Nations, volume IX, 1922, numéros 1,2,3, et 4, «Albanie. Déclaration concernant la protection des minorités en Albanie», Genève, le 2 octobre 1921, άρθρο 6, σ. 176). Πρβλ. Γεωργίου Χαρ.Παπαδόπουλου, Η εθνική ελληνική μειονότητα εις την Αλβανίαν και το σχολικόν αυτής ζήτημα. Ιστορικόν Αρχείου, 1921-1979 (Γιάννενα, 1981), σσ.23-24.

56. ΑΥΕ, 1928, Α/4/Ι, »Σημείωμα επί των ελληνοαλβανικών συμβάσεων« (χ.υ. Αθήνα, 20 Οκτωβρίου 1928).

57. ASMAE, Albania, razzo 741, fascicolo 499, υπουργείο Εξωτερικών προς M.Arlotta, πρεσβευτή της Ιταλίας στην Αθήνα, τηλεγράφημα αρ.743/188, Ρώμη, 25 Απριλίου 1927.

58. Ό.π. Οι σχέσεις Ιταλίας και Γιουγκοσλαβίας είχαν τότε επιδεινωθεί —εξαιτίας κυρίως της αύξησης της επιρροής της πρώτης στην Αλβανία. Ήδη το Μάρτιο του



1927, γινόταν, σε διπλωματικούς κύκλους, λόγος ακόμη και για περίπτωση πολέμου μεταξύ των δύο χωρών. (NAMP, Microcopy No. 361, Roll 4, DS 760h.65/346, Robert Skinner, πρεσβευτής των ΗΠΑ στην Αθήνα, προς Frank B. Kellogg, Αμερικανό υπουργό Εξωτερικών, αρ.115, Αθήνα, 21 Μαρτίου 1927· πρβλ. Documents on British Foreign Policy, 1919-1939. Edited by the W.N. Medlicott, Douglas Dakin and M.E. Lambert, Series Ia, Volume IV [Λονδίνο, Her Majesty's Stationery Office, 1971], No.1, Sir A. Chamberlain [Geneva] to Sir W. Tyrell, No. 7 L.N.A. [C 7489/4815/90], Geneva, September 6, 1927, σ.1.) Γενικά για τις ιταλογιουγκοσλαβικές σχέσεις εκείνη την περίοδο βλ. «L' Italie et sa politique albanaise» (επιστολή του Edouard Pfeifer, Τεργέστη, Απρίλιος 1926), L' Europe Nouvelle, Παρίσι, 9<sup>e</sup> année No. 427 (24 avril 1926), σσ. 560-561· George Glasgow, «Hot air over Albania», The Contemporary Review, Λονδίνο, No.737 (May, 1927), σσ. 654-658· R.C.F. Melville, «Italy, France and South-Eastern Europe», The Fortnightly Review, Λονδίνο, May, 1928, σσ.648-649· Robert Dunlop, «The new Balkan States», The Contemporary Review, No.751 (July 1928), σσ.54-55. Επίσης Gaetano Salvemini, Mussolini diplomate (Παρίσι, 1932) σσ.168-173· Παναγιώτη Ν. Πιπινέλη, Ιστορία της εξωτερικής πολιτικής της Ελλάδος, 1923-1941 (Αθήνα 1948), σ. 126· Ennio di Nolfo, Mussolini e la politica estera italiana (Padova, 1960), σ.186· P. Pastorelli ό.π., σσ. 449-450, 498-499. Πρβλ. τέλος Γρ. Δασυή, «Μία ενδιαφέρουσα ανέκδοτος επιστολή του Ελευθερίου Βενιζέλου», Ιστορία και ζωή, Αθήνα, αρ.8 (Δεκέμβριος 1956), σ.522· Κωνσταντίνου Δ. Σβολόπουλου, Το Βαλκανικόν σύμφωνον και η ελληνική εξωτερική πολιτική. Ανέκδοτον κείμενον του Ελευθερίου Βενιζέλου (Αθήνα, χ.έ.), σ.116.

59. FO 371/12844, Sir Ronald William Graham, Βρετανός πρεσβευτή στη Ρώμη, προς Foreign Office, τηλεγράφημα αρ.227, Ρώμη, 26 Δεκεμβρίου 1927. Για τη συνάντηση αυτήν του Μιχαλακόπουλου με το Μουσσολίνι βλ. Κωνσταντίνου Δ. Σβολόπουλου, Η ελληνική εξωτερική πολιτική μετά την συνθήκην της Λωζάννης. Η κρίσιμος καμπή, Ιούλιος-Δεκέμβριος 1928 (Θεσσαλονίκη, 1977), σ.35.

60. ASMAE, Grecia, razzo 1237, fascicolo 5113, Sola προς υπουργείο Εξωτερικών, τηλεγράφημα αρ.2902/765, Δυρράχιο, 21 Δεκεμβρίου 1927, Όπως τονιζόταν στο τηλεγράφημα αυτό, ο Ιταλός πρεσβευτής είχε κάνει και τους προηγούμενους μήνες διαβήματα με ανάλογο περιεχόμενο στον Αχμέτ Ζώγου, που όμως δεν είχαν τελεσφορήσει.

61. Ό.π.

62. Ό.π.

63. ASMAE, Grecia, razzo 1237, fascicolo 5113, Sola προς υπουργείο Εξωτερικών, τηλεγράφημα αρ.4/2, Δυρράχιο, 1 Ιανουαρίου 1928.

64. Ό.π.

65. Ο Κοκοτάκης, όπως θα φανεί παρακάτω δεν ενέργησε, όσον αφορά τη συνομιλία του αυτή με τον Αχμέτ Ζώγου, σύμφωνα με οδηγίες από το υπουργείο Εξωτερικών.

66. ΑΥΕ, 1928-1929, Α/4, επιστολή Π.Δ. Μπεκέ προς Ι. Πολίτη, 1 Ιουνίου 1928.

67. ΑΥΕ, Οκτώβριος 1927-1928, Α/4/1, Κοκοτάκης προς Μιχαλακόπουλο, αρ. 24, Τίρανα 7 Ιανουαρίου 1928.



68. Ό.π. ASMAE, Grecia, razzo 1237, fascicolo 5113, Sola προς υπουργείο Εξωτερικών, τηλεγράφημα αρ.4/2, Δυρράχιο, 1 Ιανουαρίου 1928. Πράγματι, αναστάλθηκαν τα μέτρα του είχαν παρθεί το 1927, η εφαρμογή των οποίων επέφερε το «κλείσιμο» ελληνικών σχολείων (ΑΥΕ, 1928, Α/21/Ι, *Περί Αλβανών Τσαμουριάς [μειονότητες]*, Κοκοτάκης προς υπουργείο Εξωτερικών, αρ. 808, Τίρανα, 15 Ιουλίου 1928), αυτό όμως δε σήμαινε και ριζική αλλαγή της πολιτικής της αλβανικής κυβέρνησης (ΑΥΕ, Οκτώβριος 1927-1928, Α/4/Ι, υπουργείο Εξωτερικών προς την ελληνική πρεσβεία στα Τίρανα, αρ.207, Αθήνα, 11 Ιανουαρίου 1928).
69. ASMAE, Grecia, razzo 1237, fascicolo 5113, Sola προς υπουργείο Εξωτερικών, τηλεγράφημα αρ. 4/2, Δυρράχιο, 1 Ιανουαρίου 1928.
70. Ό.π. Πρβλ. T.Selenica, *Shqipria më 1927. L' Albanie en 1927*, σ. XXIX.
71. ASMAE, Grecia, razzo 1237, fascicolo 5113, Sola προς υπουργείο Εξωτερικών, τηλεγράφημα αρ.4/2, Δυρράχιο, 1 Ιανουαρίου 1928.
72. Ό.π.
73. ΑΥΕ, 1928, Α/21/Ι, Κοκοτάκης προς Μιχαλακόπουλο, αρ.353, Τίρανα, 8 Μαρτίου 1928.
74. Πρβλ. J.Swire, *Albania. The rise of a kingdom* (Λονδίνο, 1929), σ.516.
75. ASMAE, Grecia, razzo 1237, fascicolo 5113, Sola προς υπουργείο Εξωτερικών, τηλεγράφημα αρ.4/2, Δυρράχιο, 1 Ιανουαρίου 1928.
76. ASMAE, Grecia, razzo 1237, fascicolo 5113, Sola προς υπουργείο Εξωτερικών, τηλεγράφημα αρ.15/11, Δυρράχιο, 7 Ιανουαρίου 1928.
77. Ό.π. FO 371/1284/C 594, Seeds προς Sir A Chamberlain, αρ.12, Δυρράχιο 13 Ιανουαρίου 1928· ΑΥΕ, 1928-1929, Α/4, Π.Δ.Μπεκές, προς Ι.Πολίτη, 1 Ιουνίου 1928. Πρέπει να σημειωθεί ότι γενικά για τον Κοκοτάκη δεν επικρατούσε καλή γνώμη στους διπλωματικούς κύκλους της αλβανικής πρωτεύουσας (FO 371/12844/C 147, Seeds προς Sir A.Chamberlain, αρ.1, Δυρράχιο, 1 Ιανουαρίου 1928).
78. ASMAE, Grecia, razzo 1237, fascicolo 5113, Sola προς υπουργείο Εξωτερικών, τηλεγράφημα αρ.15/11, Δυρράχιο, 7 Ιανουαρίου 1928.
79. Ό.π.
80. ASMAE, Grecia, razzo 1237, fascicolo 5113, Sola προς υπουργείο Εξωτερικών, τηλεγράφημα αρ.380/25, Δυρράχιο 15 Ιανουαρίου 1928.
81. Ό.π.
82. Φαίνεται ότι οι αλβανικές αρχές, παρά τα όσα είχε «αναγγείλει» ο Ζώγου στον Κοκοτάκη στις 28 Δεκεμβρίου 1927, δημιουργούσαν ακόμη προσκόμματα στην επαναλειτουργία των ελληνικών σχολείων (ό.π.)
83. Ό.π.
84. ASMAE, Grecia, razzo 1237, fascicolo 5113, Arlotta προς υπουργείο Εξωτερικών, τηλεγράφημα αρ.753/48, Αθήνα, 3 Φεβρουαρίου 1928.
85. Ό.π.
86. FO 371/12844/C 594, Seeds προς Sir.A.Chamberlain, αρ.12, Δυρράχιο, 13 Ιανουαρίου 1928.



87. ΑΥΕ, Οκτώβριος 1927-1928, Α/4/Ι, Κοκοτάκης προς υπουργείο Εξωτερικών, αρ.97, Τίρανα, 20 Ιανουαρίου 1928.
88. Τελικά, φαίνεται ότι ο Stavri δεν πήρε καθόλου μέρος στις συνομιλίες (ΑΥΕ, Οκτώβριος 1927-1928, Α/4/Ι, Ι.Πολίτης προς Α.Μιχαλακόπουλο, «Σημείωμα» για τα αλβανικά κτήματα, [Αθήνα], 14 Απριλίου 1928). Πρέπει πάντως να σημειωθεί ότι ο Αλβανός πρεσβευτής δεν είχε πια την «πλήρη εμπιστοσύνη» της κυβέρνησής του, η οποία θεωρούσε το χαρακτήρα του αδύνατο και «υπερβολικά τίμιο» (ΑΣΜΑΕ, Grecia, razzo 1237, fascicolo 5113, Sola προς υπουργείο Εξωτερικών, τηλεγράφημα αρ.380/25, Δυρράχιο, 15 Ιανουαρίου 1928). Τελικά, «εκτοξεύθηκε» εναντίον του, από τους Αλβανούς κτηματίες των οποίων τα συμφέροντα στην Ελλάδα είχαν θιγεί, η κατηγορία ότι δεν κατέβαλε τις προσπάθειες που έπρεπε για να πετύχει τη σύμφωνη με τις αλβανικές απόψεις διευθέτηση των εκκρεμών ζητημάτων μεταξύ των δύο χωρών, έπεσε στη δυσμένεια του Αχμέτ Ζώγου και, τον Ιούνιο του 1928, απομακρύνθηκε από τη διπλωματική υπηρεσία. (ΑΥΕ, ΚτΕ, 1928, Α/25/ΙΙ, Κοκοτάκης προς υπουργείο Εξωτερικών, αρ.785, Τίρανα, 10 Ιουνίου 1928.)
89. ΑΥΕ, Οκτώβριος 1927-1928, Ι.Πολίτης προς Α.Μιχαλακόπουλο, «Σημείωμα» για τις ελληνοαλβανικές συμβάσεις [Αθήνα], 14 Απριλίου 1928.
90. League of Nations, Document C. 200.1928.VII, Confidential memorandum addressed by the Albanian legation at Athens to the Greek government (Αθήνα, 3 Φεβρουαρίου 1928).
91. ΑΥΕ, Οκτώβριος 1927-1928, Α/4/Ι, Stavri προς Α.Μιχαλακόπουλο, αρ.41, Αθήνα, 3 Φεβρουαρίου 1928. League of Nations, Document C. 200.1928. VII, Letter from the Albanian legation in Athens to the Greek minister of Foreign Affairs (Αθήνα, 3 Φεβρουαρίου 1928).
92. League of Nations, Document C. 200.1928. VII, Confidential memorandum addressed by the Albanian legation at Athens to the Greek Government (Αθήνα, 3 Φεβρουαρίου 1928). Έγγραφο σχετικό με τις συνομιλίες για το θέμα αυτό δε βρέθηκε στους φακέλους του ιστορικού Αρχείου του (ελληνικού) υπουργείου Εξωτερικών που ερευνήθηκαν.
93. ΑΥΕ, 1928, Α/21/Ι, Υπουργείο Εξωτερικών προς Γενική Διοίκηση Ηπείρου, αρ.4871, Αθήνα, 15 Φεβρουαρίου 1928.
94. Την οποία άλλοτε προέβαλλαν και άλλοτε όχι.
95. Στο έγγραφο της Γενικής Διοίκησης Ηπείρου αναφερόταν ότι για το θέμα αυτό ζητήθηκαν πληροφορίες από το στρατηγείο της VIII μεραρχίας και το ΙΙΙ γραφείο του Γενικού Επιτελείου Στρατού. Φαίνεται πάντως ότι οι αλβανικές διαμαρτυρίες είχαν κάποια βάση αλήθειας (βλ. Βασιλείου Κραψίτη, «Οι Θεσπρωτοί Τουρκοτσάμηδες και το έργο τους», εφημερίδα Ηπειρωτικών Μέλλον, Αθήνα, 23 Οκτωβρίου 1985, σ.1).
96. ΑΥΕ, 1928, Α/21/Ι, η Γενική Διοίκηση Ηπείρου προς το υπουργείο Εξωτερικών, αρ.25 (εμπ.), Γιάννενα, 6 Μαρτίου 1928. Βέβαια, η απάντηση έφτασε, όταν οι Villa και Tutulani είχαν πια φύγει από την Αθήνα: οι ελληνικές όμως θέσεις όσον αφορά τις κυριότερες τουλάχιστον από τις αλβανικές «κατηγορίες» ήταν γνωστές.



97. Η ελληνοβρετανική και ελληνοϊταλική συμφωνία, που είχαν συνομολογηθεί τους πρώτους μήνες του 1927, για την εξαγορά, από την ελληνική κυβέρνηση, κτημάτων απαλλοτριωθέντων ή απαλλοτριωτέων που ανήκαν, αντίστοιχα, σε Βρετανούς και Ιταλούς υπηκόους, δε διέφεραν βασικά ούτε μεταξύ τους ούτε και με την ελληνοβελγική συμφωνία της 20ής Ιανουαρίου 1928 (βλ. παραπάνω, σ. 86, σημείωση 151) αλλά δεν είχαν σχέση με το διακανονισμό που είχε συμφωνηθεί αναφορικά με κτήματα Τούρκων, δικαιούχων της ΙΧ δηλώσεως της Λωζάννης (βλ. Κωνσταντίνου Σιφναίου, Πανδέκται νέων νόμων και διαταγμάτων [εκδιδόμενοι κατά δεκαπενθήμερον] μετά των αιτιολογικών εκθέσεων των νόμων, των εκθέσεων των κοινοβουλευτικών επιτροπειών, εγκυκλίων και υπουργικών αποφάσεων, τόμος Δ' —έτος 1929 [Αθήνα, 1929], Νόμος 4245 της 26 Ιουλίου— 1 Αυγούστου 1929, «Περί κυρώσεως του από 23 Μαρτίου 1929 Ν.Δ. 'περί κυρώσεως των μεταξύ Ελλάδος και Αγγλίας, Ελλάδος και Βελγίου και Ελλάδος και Ιταλίας συμφωνιών περί εξαγοράς κτημάτων υπηκόων αυτών'», εισηγητική έκθεση προς τη Βουλή [Υπουργός Οικονομικών Γ. Μαρής, υπουργός Εξωτερικών Α.Κ. Καραπάνος, υπουργός Γεωργίας Ι.Ν.Κανναβός, Αθήνα, 9 Φεβρουαρίου 1929], σ. 1452.)

Στην ελληνοβρετανική και την ελληνοϊταλική συμφωνία προβλεπόταν ότι το «τίμημα» για τα κτήματα θα οριζόταν με «ελεύθερες διαπραγματεύσεις» μεταξύ της ελληνικής κυβέρνησης και των ενδιαφερομένων. Αν προέκυπτε διαφωνία, η πρώτη θα μπορούσε είτε να μην προχωρήσει στην εξαγορά, οπότε αναλάμβανε την υποχρέωση να «αποκαταστήσει» τον ιδιοκτήτη στην «πλήρη και πραγματική κυριότητα» του κτήματος, είτε να ζητήσει τον καθορισμό του «τιμήματος» από δύο πραγματογνώμονες, που θα υποδεικνυόνταν από την ίδια και τον ιδιοκτήτη. Στην τελευταία αυτή περίπτωση, η εκτίμηση των κτημάτων θα γινόταν σύμφωνα με την μέση αγοραία τιμή πωλήσεως κατά στρέμμα παρομοίων μεγάλης εκτάσεως κτημάτων (τσιφλικιών) κατά την περίοδο 1908-1912, που όμως θα πολλαπλασιαζόταν με συντελεστή όχι μικρότερο από τον αριθμό 8» ούτε «μεγαλύτερο από τον αριθμό 10». (Πρέπει να σημειωθεί ότι, όπως τονιζόταν στην επιστολή του Stavri η αλβανική κυβέρνηση δεχόταν ακόμη και μείωση του συντελεστή αυτού.) Η πληρωμή τέλος του «τιμήματος» θα γινόταν σε τρεις ίσες δόσεις, από τις οποίες η πρώτη θα καταβαλλόταν μέσα σε έξι μήνες από τον καθορισμό του και η τελευταία μέσα σε διάστημα τριών χρόνων από την 1η Απριλίου 1927. (Ελληνική Δημοκρατία, Εφημερίς της Κυβερνήσεως, τεύχος πρώτο, 23 Μαρτίου 1929, αρ.125, σσ.1174-1183.)

98. Πρακτικά των συνεδριάσεων της Β' Συνόδου της Α' Βουλευτικής Περιόδου, τόμος Β' (Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο, 1927 [sic]), συνεδρίαση ΟΕ', 16 Μαΐου 1928, σ. 922. Πρέπει πάντως να τονιστεί ότι η αλβανική πλευρά υπολόγιζε την αξία των πεντακοσίων αυτών χιλιάδων στρεμμάτων σε ποσό πολύ μεγαλύτερο από εκείνο στο οποίο ανερχόταν, κατά την ελληνική, η αξία του ενός εκατομμυρίου. (NAMP, Microfilm Publication M 1211, Roll 2, DS 875.00/241, Charles Hart, πρεσβευτής των ΗΠΑ στα Τίρανα, προς Kellogg, αρ.433, Τίρανα, 12 Απριλίου 1928· ειδικά για τους ελληνικούς υπολογισμούς της αξίας των αλβανικών κτημάτων, βλ. Πρακτικά των συνεδριάσεων της Β' Συνόδου της Α' Βουλευτικής Περιόδου, τόμος Β', ό.π., σ.922.)



99. ΑΥΕ, Οκτώβριος 1927-1928, Α/4/Ι, Ι.Πολίτης προς Μιχαλακόπουλο, «Σημείωμα» για τα αλβανικά κτήματα [Αθήνα], 14 Απριλίου 1928.
100. Ό.π. Πράγματι, φαίνεται ότι εξαιτίας της διαδικασίας που εφαρμοζόταν οι Αλβανοί υπήκοοι δεν είχαν πάρει μέχρι τότε τίποτα απολύτως για τα απαλλοτριωμένα κτήματά τους. (League of Nations, Document C. 200.1928.VII, Letter from the Albanian minister of Foreign Affairs to the Secretary-General [Τίρανα, 1 Μαρτίου 1928]· ΑΥΕ, 1928, Α/4/Ι, «Σημείωμα» για τις ελληνοαλβανικές συμβάσεις [Ι.Πολίτης, Αθήνα, 9 Αυγούστου 1928]· πρβλ. την Απόφασιν του Αρχηγού της Επαναστάσεως [14 Φεβρουαρίου 1923] «Περί καταλήψεως ακινήτων προς γεωργικήν αποκατάστασιν ακτημόνων καλλιεργητών κλπ. και προ της καταβολής αποζημιώσεως» [Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος, τεύχος πρώτο, 5 Μαρτίου 1923, αρ.57 σ.429.] Τους Αλβανούς εξάλλου ενόχλουσε πάντοτε η καταβολή της αποζημίωσης σε ομολογίες (ΑΥΕ, 1928, Α/4/Ι, «Σημείωμα επί των ελληνοαλβανικών συμβάσεων, χ.υ. [Αθήνα], 20 Οκτωβρίου 1928· πρβλ. παραπάνω, σ. 20, σημείωση 16).
101. ΑΥΕ, Οκτώβριος 1927-1928, Α/4/Ι, Κοκοτάκης προς υπουργείο Εξωτερικών, αρ.290, Τίρανα, 29 Φεβρουαρίου 1928.
102. Όπως είπε ο Χh.Villa στο Βρεταννό πρεσβευτή στο Δυρράχιο W.Seeds η αποστολή του στην Αθήνα ήταν «καθαρή αποτυχία». (FO 371/12844/C 2193, προς Sir A.Chamberlain, αρ.32, Δυρράχιο, 6 Μαρτίου 1928· πρβλ. The Near East and India, Λονδίνο, 29 Μαΐου 1928, σ.391.)
103. Είκοσι χιλιάδες χιλιόγραμμα.
104. ΑΥΕ, 1928, Α/21/Ι, Κοκοτάκης προς υπουργείο Εξωτερικών, αρ.215, Τίρανα, 12 Φεβρουαρίου 1928.
105. Ό.π.
106. Ό.π.
107. ΑΥΕ, 1928, Α/21/Ι, Κοκοτάκης προς υπουργείο Εξωτερικών, αρ.353, Τίρανα, 8 Μαρτίου 1928.
108. ASMAE, Grecia, razzo 1237, fascicolo 5113, μαρκήσιος Antonio Meli Lupi di Soragna, επιτετραμμένος της Ιταλίας στο Δυρράχιο, προς υπουργείο Εξωτερικών, telespresso αρ.654/233, Δυρράχιο, 24 Μαρτίου 1928· στο έγγραφο αυτό περιέχεται περίληψη της επιστολής, η οποία δε βρέθηκε στους φακέλους του Ιστορικού Αρχείου του (ελληνικού) υπουργείου Εξωτερικών που ερευνήθηκαν.
109. Σύμφωνα με την εξήγηση που δινόταν στο υπόμνημα το οποίο επιδόθηκε από τον Κοκοτάκη, οι Τσάμηδες αυτοί, όντας βέβαιοι πως θα μπορούσαν να εγκατασταθούν στην Τουρκία, είχαν «ρευστοποιήσει» τα υπάρχοντά τους, πριν ακόμη ζητήσουν θεώρηση των διαβατηρίων τους. Όταν λοιπόν οι τουρκικές προξενικές αρχές αρνήθηκαν να τα θεωρήσουν, βρέθηκαν σε αδιέξοδο. Τότε «όργανα της αλβανικής προπαγάνδας» τους υποσχέθηκαν ότι, αν μετανάστευαν στην Αλβανία, θα τους δίνονταν χρήματα και χωράφια. Σύμφωνα, τουλάχιστον με πληροφορίες του Ιταλού επιτετραμμένου στο Δυρράχιο, οι υποσχέσεις αυτές δεν τηρήθηκαν (ASMAE, Grecia, razzo 1237, fascicolo 5113, Soragna προς υπουργείο Εξωτερικών, telespresso αρ.654/233, Δυρράχιο, 24 Μαρτίου 1928).



110. Διαπίστωση που οπωσδήποτε ανταποκρινόταν στην πραγματικότητα. (Βλ. Francesco Jacomoni di San Savino, *La politica dell' Italia in Albania* (Bologna, 1965), σ.21.)

111. Πρέπει πάντως να ληφθεί υπόψη ότι, όπως τόνιζε ο Ι.Πολίτης (που διεύθυνε τότε το πρώτο τμήμα Πολιτικών Υποθέσεων του υπουργείου Εξωτερικών) σε ειδικό σημείωμά του, ειδικά την περίοδο εκείνη, η αλβανική κυβέρνηση επιδίωκε, με τις καταπιέσεις σε βάρος του ελληνικού στοιχείου, κυρίως να εκβιάσει την λύση που ήθελε στο ζήτημα των κτημάτων (ΑΥΕ, 1928, Α/4/Ι, «Σημείωμα» για τις ελληνοαλβανικές συμβάσεις [Ι.Πολίτης, Αθήνα, 9 Αυγούστου 1928]).

112. ASMAE, Grecia, razzo 1237, fascicolo 5113, «Aide - mémoire remis par le Chargé d' affaires de Grèce à S.E. le Ministre des Affaires Etrangères d' Albanie le 7 mars 1928», συνημμένο σε telexpresso (αρ.2886/405, Αθήνα, 21 Μαΐου 1928) του Arlotta προς το υπουργείο Εξωτερικών.

113. Βλ. παραπάνω, σσ. 23-24.

114. Πρέπει πάντως να σημειωθεί ότι το μεταναστευτικό αυτό ρεύμα οφειλόταν και στην πεποίθηση που επικρατούσε ανάμεσα στους Τσάμηδες ότι στην Τουρκία υπήρχαν πολλές πιθανότητες «καλής αποκατάστασης» σε εύφορα εδάφη που είχαν εγκαταλειφθεί από το διωγμένο χριστιανικό στοιχείο (ΑΥΕ, 1928, Α/21/Ι, υποδιοίκηση Παραμυθιάς-Μαργαριτίου προς υπουργείο Εξωτερικών, αρ.10, Παραμυθιά, 25 Μαΐου 1928).

115. Η αλβανική κυβέρνηση δεν ήθελε φυσικά, την έξοδο των Τσάμηδων από την Ελλάδα για λόγους γενικότερης πολιτικής. Αν εξάλλου αυτοί προτιμούσαν τελικά να εγκατασταθούν στην Αλβανία, θα αντιμετώπιζε σοβαρά προβλήματα, εφόσον όπως είχε πει, το Σεπτέμβριο του 1924, ο ίδιος ο τότε πρωθυπουργός Fan Noli στο Συμβούλιο της Κοινωνίας των Εθνών, η χώρα ήταν «φτωχή» και δεν μπορούσε να τους «απορροφήσει» (League of Nations, Official Journal, 5th year, No. 10 [October 1924], Minutes of the thirtieth session of the Council, sixteenth meeting [September 29th, 1924], σ.1354.) Από την άλλη όμως πλευρά, τα Τίρανα ευνοούσαν τη μετανάστευση στην Αλβανία μικρού αριθμού Τσάμηδων, ακριβώς για να μπορούν να δημιουργούν ζητήματα στην Αθήνα —κάτι που φάνηκε καθαρά στην περίπτωση των οικογενειών από το χωριό Καρβουνάρι.

116. ASMAE, Grecia, razzo 1237, fascicolo 5113, «Aide-mémoire remis à la date du 21 Mars 1928 par le ministère des Affaires Etrangères d' Albanie à monsieur le chargé d' affaires de Grèce à Tirana», συνημμένο σε telexpresso αρ. 2886/405, Αθήνα, 21 Μαΐου 1928) του Arlotta προς το υπουργείο Εξωτερικών.

117. ΑΥΕ, 1928, Α/21/Ι, Pablo Azcárate y Florez (είχε τότε αναλάβει τη διεύθυνση του τμήματος διοικητικών επιτροπών και μειονοτήτων της γραμματείας της κοινωνίας των Εθνών) προς Βασίλειο Δενδραμή, πρεσβευτή της Ελλάδας στη Βέρνη, χ.α., Γενεύη, 16 Φεβρουαρίου 1928.

118. Για το σύστημα εξέτασης αναφορών μελών μειονοτήτων από τριμελείς επιτροπές του Συμβουλίου της Κοινωνίας των Εθνών, βλ. André Mandelstam, «La



- protection des minorités», Académie de droit international, Recueil des cours, 1923, I (Leyden [Ολλανδία], 1962 [deuxième impression]), σσ.468-470.
119. League of Nations, Document C. 575.1927.I.
120. League of Nations, Document C. 661.1927.I.
121. League of Nations, Document C. 662.1927.I.
122. Αλή Ντίνος, βουλευτής Πρέβεζας από το Δεκέμβριο του 1915 ως τον Ιούνιο του 1917 (σύμφωνα με στοιχεία που μου δόθηκαν από «Τμήμα Μητρώου Βουλευτών και Προστασίας της Τιμής του Πολιτικού Κόσμου» της Βουλής). Για την οικογένεια των Ντιναίων βλ. Ηλία Βασιλά, «Αμπεντίν Ντίνο μπέης και η φάρα του (1838-1908). Ένας Ελληνοαλβανός πρωτοποριακός ζωγράφος», Εταιρεία Ηπειρωτικών μελετών, Ηπειρωτικό Ημερολόγιο (Γιάννενα, 1979), σσ.207-215.
123. League of Nations, Document C. 663.1927.I.
124. League of Nations, Document C. 575.1927.I., Pétition (Αθήνα, 20 Ιουλίου 1927).
125. Σύμφωνα με το άρθρο αυτό (Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος, τεύχος πρώτο, 14 Νοεμβρίου 1913, αρ.229, σ.819) όσοι επέλεγαν την οθωμανική υπηκοότητα έπρεπε να εγκαταλείψουν την Ελλάδα μέσα σε ορισμένο χρονικό διάστημα. Οι οικογένειες αυτές είχαν παραμείνει τελικά «χάρη στην επιείκεια της ελληνικής κυβέρνησης».
126. League of Nations, Document C. 575.1927.I, Observations du gouvernement hellénique.
127. Με τον όρο «χωριά» νοείται και η γύρω από αυτά περιοχή.
128. League of Nations, Document C. 661.1927.I, Pétition (Αργυρόκαστρο, 3 Σεπτεμβρίου 1927).
129. Ό.π., Observations du gouvernement hellénique.
130. League of Nations, Document C. 662. 1927.I, Pétition (Παραμυθιά, 28 Αυγούστου 1927).
131. Χρησιμοποιώντας τα γνωστά επιχειρήματα (πρβλ. παραπάνω, σσ.95-97,104-105).
132. League of Nations, Document C. 662.1927.I, Observations du gouvernement hellénique.
133. League of Nations, Document C. 663.1927.I, Pétition (Πρέβεζα, 5 Αυγούστου 1927).
134. Βλ. παραπάνω, σσ. 97-98.
135. League of Nations, Document C. 663.1927.I, Observations du gouvernement hellénique.
136. ΑΥΕ, 1928, Α/21/Ι, Δενδραμής προς υπουργείο Εξωτερικών, αρ.886, Γενεύη, 26 Μαρτίου 1928.
137. Ό.π.
138. Ό.π.
139. ΑΥΕ, 1928, Α/21/Ι, Μιχαλακόπουλος προς υπουργείο Εξωτερικών, τηλεγράφημα αρ.694, Γενεύη, 9 Μαρτίου 1928: «Η δοθείσα λύσις εις αναρμόστως προκύψαν



ζήτημα» (κύριο άρθρο), Ελεύθερον Βήμα, Αθήνα, 29 Μαρτίου 1928, σ.1. Πρέπει πάντως να σημειωθεί ότι οι αναφορές του Η.Ι.Λουκανιτσίτς, των Μουσουλμάνων της περιοχής των Φιλιατών και εκείνη που υπέγραψε ο Ali Dino εξετάστηκαν και πάλι από τις τριμελείς επιτροπές τον Ιούνιο του 1928. Αναφορικά με την πρώτη, ζητήθηκε τελικά από την ελληνική κυβέρνηση να εξετάσει την περίπτωση του κάθε μέλους των οικογενειών που αναφερόνταν σε αυτήν ξεχωριστά, εφόσον το νομικό τμήμα της γραμματείας είχε αποφανθεί πως οι Μουσουλμάνοι αυτοί θα έπρεπε καταρχήν να θεωρηθούν Έλληνες υπήκοοι (ΑΥΕ, 1928, Α/21/Ι, Βόρειος Ήπειρος, Δενδραμής προς υπουργείο Εξωτερικών, αρ.2009, Βέρνη, 11 Ιουλίου 1928· ASMAE, Albania, razzo 756, fascicolo 589, μαρκήσιος Giacomo Paulucci de' Calboli Barone, βοηθός γενικός γραμματέας της Κοινωνίας των Εθνών, προς το ιταλικό υπουργείο Εξωτερικών, αρ.403 bis, Γενεύη, 14 Ιουλίου 1928). Σχετικά με τις άλλες δύο ζητήθηκαν και πάλι συμπληρωματικές πληροφορίες από την ελληνική κυβέρνηση πληροφορίες που μέχρι τότε αυτή δεν είχε δώσει (ΑΥΕ 1928, Α/21/Ι Βόρειος Ήπειρος, Δενδραμής προς το υπουργείο Εξωτερικών, αρ. 2009, Βέρνη, 11 Ιουλίου 1928· ASMAE, Albania, razzo 756, fascicolo 589, Paulucci de' Calboli Barone προς το ιταλικό υπουργείο Εξωτερικών αρ.403, bis, Γενεύη, 14 Ιουλίου 1928). Τελικά, οι διευκρινίσεις αυτές παρασχέθηκαν, θεωρήθηκαν ικανοποιητικές και οι τριμελείς επιτροπές αποφάσισαν ότι το Συμβούλιο δεν ήταν ανάγκη να ασχοληθεί με τα δύο αυτά ζητήματα. (League of Nations Official Journal, 12th year, No. 8 [August 1931], (258.1931.1.[extract], σ. 1606· League of Nations, Official Journal, 14th, year, No. 1 [January 1933], C. 320.1933.I. [extract], σσ. 147-149.)

140. Η ελληνική κυβέρνηση πίστευε ότι η υποβολή δύο τουλάχιστον από τις τέσσερις αναφορές είχε υποκινηθεί από τα Τίρανα (League of Nations, Document C. 661.1927.I, Observations du gouvernement Hellénique. League of Nations, Document C. 663.1927.I, Observations du gouvernement hellénique.)



Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας



## ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Η ΚΑΤΑΛΗΞΗ:

ΔΙΚΑΙΩΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΘΕΣΕΩΝ ΑΠΟ ΤΟ  
ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΤΩΝ ΕΘΝΩΝ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας



Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας



Ήδη την 1η Μαρτίου 1928, ο προσωρινός υπουργός Εξωτερικών της Αλβανίας<sup>1</sup> απεύθυνε επιστολή στο γενικό γραμματέα της Κοινωνίας των Εθνών Sir Eric Drummond, στην οποία εξέθετε τις βασικές αιτίες δυσαρέσκειας της χώρας του στο πλαίσιο των σχέσεών της με την Ελλάδα. Αυτές ήταν δύο και συγκεκριμένα το ζήτημα των κτημάτων<sup>2</sup> και η «κρίσιμη κατάσταση» στην οποία είχε περιέλθει η «αλβανική μειονότητα» στην Τσαμουριά. Όπως τονιζόταν στην επιστολή, η αλβανική κυβέρνηση είχε ακόμη την ελπίδα ότι η ελληνική θα προχωρούσε σύντομα με «φιλικό πνεύμα» στη διευθέτηση των δύο ζητημάτων: στην περίπτωση όμως που δε γινόταν αυτό, θα ήταν υποχρεωμένη, με «μεγάλη της λύπη», να ζητήσει την εγγραφή τους στην ημερήσια διάταξη της «συνόδου του Ιουνίου 1928» του Συμβουλίου του διεθνούς οργανισμού<sup>3</sup>.

Στις 20 Μαρτίου ο Iljas Vrioni, Αλβανός υπουργός Εξωτερικών, συναντήθηκε στη Γενεύη με το Sir E. Drummond και του παρέδωσε την ιταλοαλβανική συνθήκη «αμυντικής συμμαχίας» που είχε υπογραφεί στα Τίρανα στις 22 Νοεμβρίου 1927, για να πρωτοκολληθεί και να δημοσιευθεί από τη γραμματεία της Κοινωνίας των Εθνών με την ευκαιρία της συνάντησης αυτής ζήτησε προφορικά την εγγραφή των δύο ζητημάτων στην ημερήσια διάταξη της 50ής συνόδου του Συμβουλίου. Όσον αφορά το ζήτημα των κτημάτων, ο γενικός γραμματέας του διεθνούς οργανισμού άκουσε προσεκτικά το συνομιλητή του, αλλά απέφυγε να πάρει θέση. Σχετικά με εκείνο της «αλβανικής μειονότητας» όμως του συνέστησε διαπραγματεύσεις με την ελληνική κυβέρνηση και του υπογράμμισε πως μόνο αν αυτές είχαν αρνητική κατάληξη



θα έπρεπε το θέμα να εξεταστεί από το Συμβούλιο. Του εξήγησε άλλωστε πως, αν η αλβανική κυβέρνηση επέμενε να φέρει σε αυτό τα δύο ζητήματα, έπρεπε να εκφράσει την επιθυμία της αυτή «επίσημα», δηλαδή με έγγραφο<sup>4</sup>.

Πάντως, η πρόθεση αυτή των Αλβανών προκάλεσε ανησυχίες στη Ρώμη, που οπωσδήποτε δεν ήθελε ένταση στις ελληνοαλβανικές σχέσεις<sup>5</sup>: στις 23 Μαρτίου, ο επιτετραμμένος της Ιταλίας στο Δυράχιο, μαρκήσιος Antonio Meli Lupi di Soragna<sup>6</sup> τόνισε στον Ιωάννη Κοκοτάκη ότι η ελληνική κυβέρνηση έπρεπε να δείξει «περισσότερη καλή θέληση» κατά την παραμονή των Xhafer Villa και Milto Tutulani στην Αθήνα, ότι η αλβανική πλευρά είχε «καλά επιχειρήματα» για να υποστηρίξει τις θέσεις της τόσο στο ζήτημα των κτημάτων όσο και σε εκείνο των Τσάμηδων, ενώ, αντίθετα, η Αθήνα δεν μπορούσε πια να διατυπώσει «πολλές κατηγορίες» σε βάρος των Τιράνων αναφορικά με την κατάσταση της ελληνικής μειονότητας<sup>7</sup>, λέγοντάς του παράλληλα ότι έπρεπε να εγκαταλειφθεί η στάση εξαιτίας της οποίας τα πράγματα είχαν πάρει αυτήν την άσχημη εξέλιξη<sup>8</sup>. Με άλλα λόγια, ο Soragna προσπαθούσε να πείσει τον Έλληνα επιτετραμμένο ότι ήταν ανάγκη να ξαναρχίσουν διαπραγματεύσεις ανάμεσα στην ελληνική και την αλβανική κυβέρνηση σχετικά με το ζήτημα των κτημάτων και τους Μουσουλμάνους της Τσαμουριάς κάτι, βέβαια, που η πρώτη, μετά, ιδιαίτερα, την αποτυχία της αποστολής των Villa και Tutulani, δεν ήταν πρόθυμη να δεχτεί. Ο λόγος εξάλλου για τον οποίο ο επιτετραμμένος της Ιταλίας ανέλαβε αυτήν την προσπάθεια δεν ήταν δύσκολο να εντοπιστεί: είχε πάρει κατηγορηματικές διαβεβαιώσεις από το αλβανικό υπουργείο Εξωτερικών ότι, αν η ελληνική πλευρά δεχόταν την επανάληψη των «συνομιλιών», η αλβανική κυβέρνηση δε θα έκανε τελικά «αίτηση» εξέτασης των ζητημάτων αυτών από το Συμβούλιο της Κοινωνίας των Εθνών<sup>9</sup>.

Οι ιταλικές προτροπές πάντως δε θα λαμβάνονταν υπόψη από την ελληνική πλευρά. Όπως χαρακτηριστικά υπογράμμισε, μετά από μελέτη του θέματος των αλβανικών αιτιάσεων, ο πρεσβευτής της Ελλάδας στη Βέρνη Βασίλειος Δενδραμής, σε έγγραφό του προς το υπουργείο Εξωτερικών, αποτελούσε κυριαρχικόν δικαίωμα του Ελληνικού Κράτους να εφαρμόση νόμον αναγκαστικής



απαλλοτριώσεως και επομένως η αλβανική κυβέρνηση δεν είχε ουδέν δικαίωμα...να ζητήσει όπως το Συμβούλιο [του διεθνούς οργανισμού] επέμβη εις τας εσωτερικάς υποθέσεις της Ελλάδος ίνα θεσπίση δια τους Αλβανούς υπηκόους μεταχείρισιν διαφορετικήν εκείνης ης και οι Έλληνες ιδιοκτήτες έτυχον. Σχετικά άλλωστε με το ζήτημα των Μουσουλμάνων της Τσαμουριάς, ο πρεσβευτής πίστευε ότι οπωσδήποτε δεν έπρεπε να περιληφθεί στην ημερήσια διάταξη του Συμβουλίου, εφόσον αναφορές Τσάμηδων, με διαμαρτυρίες κατά της ελληνικής κυβέρνησης, είχαν ήδη εξεταστεί, το Μάρτιο, από τριμελείς επιτροπές του. Επιπλέον, γνώμη του ήταν ότι, στην περίπτωση που τελικά τα ζητήματα έρχονταν στο Συμβούλιο, θα έπρεπε να εξεταστεί στην Αθήνα η δυνατότητα διατήρησης φιλικών σχέσεων μεταξύ της Ελλάδας και μιας χώρας που επιδίωκε να αναμιχθεί στις εσωτερικές της υποθέσεις<sup>10</sup>.

Οι απόψεις του Δενδραμή ήταν, θα μπορούσε να πει κανείς, εκείνες της ελληνικής πλευράς. Στις 26 Μαρτίου, ο Μουσολίνι<sup>11</sup> έδωσε εντολή στο μαρκήσιο Giacomo Paulucci de' Calboli Barone, Ιταλό βοηθό γενικό γραμματέα της Κοινωνίας των Εθνών, να «μιλήσει» στον Έλληνα υπουργό Εξωτερικών Ανδρέα Μιχαλακόπουλο, που βρισκόταν τότε στην έδρα του διεθνούς οργανισμού, και να προσπαθήσει να τον πείσει ότι ήταν ανάγκη η ελληνική πλευρά να δείξει «μεγαλύτερη μετριοπάθεια» όσον αφορά την αντιμετώπιση των ζητημάτων με την Αλβανία, ώστε «αυτά να μην έρχονταν στο Συμβούλιο»<sup>12</sup>. Η αντίδραση του Μιχαλακόπουλου όμως υπήρξε σαφέστατα αρνητική: η πρόθεση της αλβανικής κυβέρνησης να προσφύγει στην Κοινωνία των Εθνών άφηνε την Αθήνα αδιάφορη<sup>13</sup>. Όπως μπορούσε να περιμένει κανείς, οι Αλβανοί αποφάσισαν, τελικά, να προχωρήσουν: στις 10 Απριλίου, ο I.Vrioni ζήτησε «επίσημα», με τηλεγράφημά του προς το Sir Eric Drummond, την εγγραφή των δύο ζητημάτων, των κτημάτων και της «αλβανικής μειονότητας στην Ελλάδα», στην ημερήσια διάταξη της 50ής συνόδου του Συμβουλίου —βάσει της δεύτερης παραγράφου του άρθρου 11 του συμφώνου του διεθνούς οργανισμού<sup>14</sup>.

Οπωσδήποτε, η 'σκληρή' στάση της ελληνικής πλευράς δεν απέρρεε από αδιαλλαξία αλλά από την πεποίθηση ότι οι αλβανικές



αιτιάσεις δεν μπορούσαν να αποτελέσουν αντικείμενο προσφυγής. Η ουσιαστική εξάλλου δικαίωση των θέσεών της το Μάρτιο (στην περίπτωση των αναφορών που είχαν υποβάλει Τσάμηδες), αποτελούσε, κατά κάποιο τρόπο, ένα προηγούμενο. Ακόμη, ήταν γνωστό ότι, σε διεθνή κλίμακα, είχαν πια επικρατήσει απόψεις που, λίγο-πολύ, ταυτίζονταν με τις δικές της. Αυτό έγινε φανερό λίγο μετά την αποστολή του τηλεγραφήματος του Vriioni στο Sir E.Drummond. Πράγματι, στις 21 Απριλίου, ο Δενδραμής συζήτησε με το γενικό γραμματέα σχετικά με την προσφυγή της Αλβανίας. Ο δεύτερος, αν και αναγνώρισε το δικαίωμα της αλβανικής κυβέρνησης να επικαλεστεί το άρθρο 11 του συμφώνου, κάτι που αμφισβητούσε ο Έλληνας πρεσβευτής<sup>15</sup>, διατύπωσε ωστόσο επιφυλάξεις για το εάν η «αίτησή» της να εξεταστούν τα δύο ζητήματα από το Συμβούλιο αποτελούσε ενέργεια «σκόπιμη» και «φρόνιμη». Ειδικότερα για το ζήτημα των κτημάτων άλλωστε η γνώμη του Sir E.Drummond ήταν ότι από την ελληνική πλευρά έπρεπε να τονιστεί<sup>16</sup> ότι οι απαλλοτριώσεις είχαν γίνει «σε πνεύμα απόλυτης ισότητας» καθώς και ότι είχαν οριστεί οι ίδιες αποζημιώσεις για όλους —τόσο για τους Έλληνες υπηκόους όσο και τους ξένους. Αν τώρα η ελληνική κυβέρνηση είχε αποφασίσει να αναγνωρίσει, για διάφορους λόγους πρόσθετη αποζημίωση σε υπηκόους ορισμένων Δυνάμεων, και ειδικότερα τους Βρετανούς και Ιταλούς, η διευθέτηση σε όφελος των οποίων προβαλλόταν ιδιαίτερα από τα Τίρανα<sup>17</sup>, αυτό δε σήμαινε ότι ήταν υποχρεωμένη να κάνει κάτι ανάλογο και για τους Αλβανούς. Επιπλέον, η σύμβασις περί εγκαταστάσεως και προξενικής υπηρεσίας δεν μπορούσε —σύμφωνα με την γνώμη του γενικού γραμματέα πάντοτε— να αποτελέσει «νομική βάση» των αλβανικών απαιτήσεων: τυπικά τουλάχιστον «ήταν ανύπαρκτη», εφόσον η ελληνική Βουλή δεν είχε «συγκατατεθεί» στην εφαρμογή της. Τελειώνοντας, εξάλλου ο, Sir E.Drummond διαβεβαίωσε το Δενδραμή ότι κατάλαβαινε πολύ καλά τις ελληνικές απόψεις και συμφωνούσε με αυτές<sup>18</sup>. Στις 30 Μαΐου, ο Δημήτριος Κακλαμάνος, που είχε τότε τη διεύθυνση της ελληνικής πρεσβείας στο Λονδίνο, τηλεγραφούσε στο υπουργείο Εξωτερικών ότι, μετά από συνομιλίες που είχε στο Foreign Office, είχε σχηματίσει την εντύπωση πως η αλβανική προσφυγή



θεωρούνταν εκεί «αστήρικτη»<sup>19</sup>. Στις 2 Ιουνίου, τέλος, ο Δενδραμής πάλι πληροφορούσε το υπουργείο Εξωτερικών πως οι ελληνικές θέσεις επιδοκιμάζονταν γενικά από «κύκλους» της Κοινωνίας των Εθνών<sup>20</sup>.

Έχοντας λοιπόν η ελληνική κυβέρνηση την πεποίθηση πως οι πιθανότητες δικαίωσης των αλβανικών απόψεων από το Συμβούλιο ήταν πολύ περιορισμένες, επιθυμούσε, θα μπορούσε να πει κανείς, και αυτή, με τη σειρά της, να έλθουν σε αυτό τα επίμαχα ζητήματα<sup>21</sup>. Πράγματι, επικρατούσε στην Αθήνα η αντίληψη ότι μόνο το οριστικό κλείσιμό τους και ειδικά εκείνου των κτημάτων, κυρίας αιτίας, τότε, έντασης στις ελληνοαλβανικές σχέσεις, θα επέφερε αλλαγή τέτοια της μεταξύ των δύο χωρών ατμόσφαιρας, ώστε να είναι πια δυνατή η δημοσίευση στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως των νόμων των κυρωτικών των συμβάσεων περί εκδόσεως εγκληματιών, εμπορίου και ναυτιλίας και περί ιθαγενείας<sup>22</sup>, την εφαρμογή των οποίων οπωσδήποτε ήθελε η ελληνική πλευρά. Οφείλει να παρατηρήσει κανείς πως η μετέπειτα εξέλιξη των πραγμάτων απέδειξε την ορθότητα της αντίληψης αυτής.

Οπωσδήποτε, τόσο η απόφαση της αλβανικής κυβέρνησης να προσφύγει στο Συμβούλιο της Κοινωνίας των Εθνών όσο και η απόρριψη από την ελληνική κάθε ιδέας συμβιβασμού<sup>23</sup> στένευαν σε βαθμό απελπιστικό τα περιθώρια ελιγμών της ιταλικής διπλωματίας —σταθερή επιδίωξη της οποίας ήταν, στην ουσία, να αναλάβει ρόλο μεσολαβητή μεταξύ Αθήνας και Τιράνων<sup>24</sup>· ούτε η Αλβανία<sup>25</sup> ούτε η Ελλάδα ήταν πια διατεθειμένες να δεχτούν προσφορά «καλών υπηρεσιών» από τη Ρώμη. Το μόνο που κατάφερε, από την πλευρά του, ο Ugo Sola<sup>26</sup> ήταν να πείσει τον I. Vriioni να μην αναλάβει ο ίδιος την υπεράσπιση των αλβανικών θέσεων στη Γενεύη<sup>27</sup> —όπως ο δεύτερος σκόπευε αρχικά<sup>28</sup>: ο Ιταλός πρεσβευτής φοβόταν ότι ο Αλβανός υπουργός των Εξωτερικών «δε θα έδειχνε πολλή σωφροσύνη» και θα όξυνε τα πράγματα<sup>29</sup>. Έτσι αντιπρόσωποι της Αλβανίας ορίστηκαν οι Mehdi Frashëri και Xhafer Villa<sup>30</sup>. Αυτοί έφυγαν από τα Τίρανα για τη Γενεύη στις 23 Μαΐου<sup>31</sup>. Λίγο μετά την άφιξή τους στην ελβετική πόλη δήλωσαν στον Paulucci de' Calboli Barone πως «ούτε περίμεναν ούτε ήθελαν ιταλική υποστήριξη» καθώς και ότι σκόπευαν να ενεργήσουν ως αντιπρόσωποι «Κράτους ελεύθερου



και κυρίαρχου»<sup>32</sup>. Όπως ανέφερε στη Ρώμη ο βοηθός γενικός γραμματέας του διεθνούς οργανισμού, υιοθετώντας αυτήν την στάση εξασθένηζαν τη θέση τους σε βαθμό καθοριστικό<sup>33</sup>.

Όσον αφορά εξάλλου την Ελλάδα, πρέπει να τονιστεί ότι στόχος της ιταλικής διπλωματίας φαίνεται ότι δεν ήταν μόνο η διατήρηση της ατμόσφαιρας «εγκαρδιότητας και συνεργασίας»<sup>34</sup> που —όπως είχε πει ο ίδιος Μουσολίνι<sup>35</sup>— επικρατούσε πια στις σχέσεις Ιταλίας και Ελλάδας: υπάρχουν σοβαρές ενδείξεις ότι, στα δύο ζητήματα, οι ιταλικές απόψεις ταυτίζονταν, στην ουσία, με τις αλβανικές καθώς και ότι, στο θέμα των Μουσουλμάνων της Τσαμουριάς ειδικότερα, τα συμφέροντα της Ρώμης και των Τιράνων συνέπλεαν. Πράγματι ο Sola, σε έγγραφο που απεύθυνε στα τέλη Μαΐου στο υπουργείο Εξωτερικών, χαρακτήριζε τις ελληνικές θέσεις στο ζήτημα των κτημάτων παράδοξες, ενώ για τους Τσάμηδες εξέφραζε με αρκετή δόση κανιζμού την ακόλουθη άποψη: «Όσον αφορά τα ιταλικά συμφέροντα... η διατήρηση της αλβανικής μειονότητας στην περιοχή της Τσαμουριάς έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, γιατί χρησιμεύει για την αντιστάθμιση των ελληνικών επιδιώξεων και αξιώσεων στην Άνω Ήπειρο καθώς και για τη δικαιολόγηση της σύμφωνης διαχάραξης των νότιων συνόρων της Αλβανίας που έχουν ποτιστεί με το αίμα του στρατηγού Tellini»<sup>36</sup>. Κρίνοντας λοιπόν τα πράγματα εκ των υστέρων, φτάνει κανείς στο συμπέρασμα πως η στάση της ελληνικής κυβέρνησης, που απέκρουσε την ιταλική προσπάθεια για μεσολάβηση μεταξύ αυτής και της αλβανικής<sup>37</sup> ήταν ορθή<sup>38</sup>.

Οι εργασίες της 50ής συνόδου του Συμβουλίου της Κοινωνίας των Εθνών άρχισαν, στη Γενεύη, στις 4 Ιουνίου 1928<sup>39</sup>. Στη 2η συνεδρίαση που έγινε την επομένη, 5η Ιουνίου, ο αντιπρόσωπος της Αλβανίας Mehdi Frashëri και εκείνος της Ελλάδας Νικόλαος Πολίτης<sup>40</sup> ανέπτυξαν τις θέσεις των κυβερνήσεών τους πάνω στα δύο ζητήματα.

Πρώτος πήρε το λόγο ο M.Frashëri, ο οποίος αναφέρθηκε πρώτα στο ζήτημα των κτημάτων, τονίζοντας ότι το θέμα αυτό είχε, γενικότερα, σχέση με το «δικαίωμα ιδιοκτησίας των ξένων υπηκόων σε μια πολιτισμένη χώρα, που ήταν μέλος της Κοινωνίας των Εθνών». Αφού έκανε στη συνέχεια μια σύντομη ιστορική αναδρομή,



εκθέτοντας τις συνθήκες κάτω από τις οποίες πολλοί Αλβανοί κατόρθωσαν, στη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας, να σχηματίσουν, στα Βαλκάνια, μεγάλες ακίνητες περιουσίες είτε ότι η εφαρμογή του «αγροτικού νόμου»<sup>41</sup> στην Ελλάδα είχε επιφέρει τη «δήμευση»<sup>42</sup> των κτημάτων που είχαν εκεί Αλβανοί υπήκοοι. Πεποίθηση πάντως της κυβέρνησής του ήταν —όπως τόνισε— ότι, στο ζήτημα των αποζημιώσεων για τα κτήματα αυτά, θα μπορούσε να βρεθεί ικανοποιητική λύση, αν η ελληνική, που έκανε απαλλοτριώσεις χωρίς όμως να καταβάλει πρωτύτερα αποζημίωση στους ιδιοκτήτες<sup>43</sup> και όριζε, τελικά, την τελευταία σε «απαράδεκτα χαμηλές τιμές», αποφάσιζε να προχωρήσει στην επικύρωση της *περί εγκαταστάσεως και προξενικής υπηρεσίας σύμβασης* επεκτείνοντας έτσι και σε όφελος των Αλβανών τις «εξαιρέσεις» που είχε δεχτεί να κάνει όσον αφορά τους Τούρκους, Βρετανούς και Ιταλούς.

Η διαδικασία κύρωσης της σύμβασης αυτής είχε σταματήσει ακριβώς για να μη βρεθεί το ελληνικό δημόσιο στην ανάγκη να καταβάλει, στους Αλβανούς υπηκόους, τα κτήματα των οποίων είχαν απαλλοτριωθεί, «λογικές αποζημιώσεις». Η αλβανική κυβέρνηση πάντως, στην επιθυμία της να βρεθεί μια λύση «λίγο πολύ δίκαιη σε αυτήν τη διαφορά», εξαιτίας της οποίας μπορούσαν να διαταραχτούν οι σχέσεις των δύο χωρών, έκανε, «με πνεύμα συμφιλίωσης και θυσίας», την ακόλουθη πρόταση: το διακανονισμό του όλου ζητήματος να τον αναλάμβανε μικτή επιτροπή. Ο πρόεδρος, που θα ανήκε σε «ουδέτερο έθνος», θα οριζόταν από το Συμβούλιο της Κοινωνίας των Εθνών· τα μέλη, δύο Αλβανοί και δύο Έλληνες, θα υποδεικνύονταν, αντίστοιχα, από τα Τίρανα και την Αθήνα. Ως «βάση των δραστηριοτήτων» της επιτροπής θα λαμβάνονταν η «ρύθμιση» που είχε συμφωνηθεί για τους Βρετανούς και Ιταλούς υπηκόους— έστω και με όρους λιγότερο ευνοϊκούς. Η αλβανική κυβέρνηση —υπογράμμισε ο Frashëri— είχε την ελπίδα ότι η πρότασή της αυτή θα εξεταζόταν ευνοϊκά τόσο από την ελληνική όσο και από το Συμβούλιο της Κοινωνίας των Εθνών.

Στη συνέχεια, ο αντιπρόσωπος της Αλβανίας ανέπτυξε τις σχετικές με την «αλβανική μειονότητα» αιτιάσεις κατά της Ελλάδας. Σύμφωνα με όσα είπε, οι Μουσουλμάνοι της Τσαμουριάς



δεν μπορούσαν ούτε να ψηφίσουν, αλλά ούτε και να βάλουν υποψηφιότητα στις δημοτικές εκλογές, οι εκλογικές περιφέρειες ήταν έτσι διαμορφωμένες, ώστε να μην μπορούν να στείλουν «αντιπρόσωπό τους στο κοινοβούλιο», το μεγαλύτερο μέρος της ακίνητης περιουσίας τους είχε δοθεί σε πρόσφυγες, στη διάρκεια της θητείας τους στο στρατό χρησιμοποιούνταν αποκλειστικά σε έργα οδοποιίας, ενώ, εξάλλου, δεν υπήρχαν «αλβανικά σχολεία» ειδικά για αυτούς. Στην πραγματικότητα δηλαδή —τόνισε ο αντιπρόσωπος της Αλβανίας— οι αρχές είχαν αποδουθεί σε μια φανερή εκστρατεία με σκοπό να εξαναγκάσουν τους Τσάμηδες να φύγουν από την Ελλάδα. Οπωσδήποτε, στην περίπτωση που η κατάσταση αυτών των τελευταίων δε βελτιωνόταν —κατέληξε— θα δημιουργούνταν κατάσταση, από την οποία θα μπορούσαν να προκύψουν «σοβαρές περιπλοκές»<sup>44</sup>.

Αμέσως μετά πήρε το λόγο ο Ν. Πολίτης ο οποίος καταρχήν διατύπωσε την άποψη ότι δύο ζητήματα δεν έπρεπε να έλθουν στο Συμβούλιο του διεθνούς οργανισμού, εφόσον η δεύτερη παράγραφος του άρθρου 11 του συμφώνου, στην οποία βασιζόταν η αλβανική προσφυγή δεν μπορούσε να «εφαρμοστεί» στις «περιπτώσεις» αυτές. Πράγματι, οι αιτιάσεις που είχαν διατυπωθεί κατά της ελληνικής κυβέρνησης ήταν ασήμαντες: ακόμη και η πιο «γόνιμη φαντασία» θα δυσκολευόταν να βρει σε αυτές κάτι που θα μπορούσε να δημιουργήσει κίνδυνο για την εξέλιξη των σχέσεων των δύο χωρών. Η Ελλάδα άλλωστε δεν είχε πάψει να δίνει στην Αλβανία, από τότε που η δεύτερη απέκτησε την ανεξαρτησία της, δείγματα της καλής της θέλησης. Επομένως, για την ελληνική πλευρά, ήταν ακατανόητη η αλβανική προσφυγή και είχε πια κάθε δικαίωμα να πιστέψει ότι αυτή αποτελούσε περισσότερο τρόπο για να ασκηθεί πίεση παρά διαδικασία επίλυσης προβλημάτων.

Στη συνέχεια, ο αντιπρόσωπος της Ελλάδας αναφέρθηκε ειδικά στο ζήτημα των κτημάτων. Εξήγησε ότι ο λόγος για τον οποίο οι απαλλοτριώσεις είχαν πάρει τόσο μεγάλη έκταση στη χώρα του ήταν η ανάγκη αποκατάστασης «εκατοντάδων χιλιάδων προσφύγων». Τα μέτρα όμως που είχαν παρθεί για το σκοπό αυτόν ήταν γενικά: στην εφαρμογή τους δεν είχε ληφθεί υπόψη ούτε η κοινωνική τάξη αλλά ούτε και η υπηκοότητα των



γαιοκτημόνων. Και οι αποζημιώσεις άλλωστε, ήταν για όλους οι ίδιες. Σύμφωνα με ποια λογική λοιπόν διατυπωνόταν από τα Τίρανα αξίωση διαφορετικής μεταχείρισης των ιδιοκτητών που ήταν Αλβανοί υπήκοοι; Ήταν, βέβαια, αλήθεια πως η ελληνική κυβέρνηση είχε συμφωνήσει, παίρνοντας ορισμένα ανταλλάγματα<sup>45</sup>, να δώσει μια πρόσθετη αποζημίωση σε υπηκόους Δυνάμεων με τις οποίες είχε ιδιαίτερους δεσμούς<sup>46</sup>. Εκείνοι όμως που περιλαμβάνονταν σε αυτήν την κατηγορία ήταν πολύ λίγοι και, επομένως, η οικονομική επιβάρυνση του ελληνικού δημοσίου μικρή<sup>47</sup>. Οπωσδήποτε, από το γεγονός αυτό δεν μπορούσε να δημιουργηθεί «δικαίωμα» για τους Αλβανούς υπηκόους. Η κυβέρνησή του λοιπόν —υπογράμμισε ο αντιπρόσωπος της Ελλάδας— αρνιόταν κατηγορηματικά να «μεταχειριστεί», στο θέμα αυτό, τους τελευταίους περισσότερο ευνοϊκά από ό,τι τους Έλληνες, αν και θα ήταν διατεθειμένη να εξετάσει, μέσα στα πλαίσια των σχέσεων «καλής γειτονίας» μεταξύ των δύο χωρών, την προοπτική ορισμένων «παραχωρήσεων» σε όφελός τους. Πάντως, η «άρνηση ικανοποίησης των απαιτήσεων ενός Κράτους, που αξίωνε προνομική μεταχείριση, των υπηκόων του σε άλλη χώρα» δεν μπορούσε, σε καμιά περίπτωση, να θεωρηθεί πράξη που θα μπορούσε να διαταράξει την ειρήνη και να δικαιολογήσει προσφυγή στο Συμβούλιο του διεθνούς οργανισμού.

Αυτό το τελευταίο εξάλλου —συνέχισε ο Ν. Πολίτης— δεν έπρεπε, φυσικά, να εξετασεί ούτε τις αιτιάσεις που είχαν διατυπωθεί από την αλβανική κυβέρνηση αναφορικά με τους Μουσουλμάνους της Τσαμουριάς. Ήδη με την επιστολή που είχε απευθύνει την 1η Μαρτίου 1928 ο προσωρινός υπουργός Εξωτερικών της Αλβανίας στο γενικό γραμματέα της Κοινωνίας των Εθνών<sup>48</sup>, όπου διατυπωνόταν διαμαρτυρία για την «κρίσιμη κατάσταση» στην οποία αυτοί είχαν περιέλθει, η αλβανική κυβέρνηση αναλάμβανε την «υπεράσπισή» τους. Η ενέργεια όμως αυτή ήταν απαράδεκτη: τα Τίρανα δεν είχαν κανένα δικαίωμα ανάμιξης στις εσωτερικές υποθέσεις της Ελλάδας. Ακόμη, η αλβανική «αίτηση» για εξέταση του «ζητήματος» από το συμβούλιο φανέρωνε μια «πολύ επικίνδυνη αντίληψη της αρχής της προστασίας των μειονοτήτων». Πράγματι, η Αλβανία επιδίωκε να εμφανιστεί ως «προστάτιδα Δύναμη» των Μωαμεθανών της Τσαμουριάς· η αλβανική κυβέρνηση όμως



ξεχνούσε πως αυτοί ήταν Έλληνες πολίτες και, επομένως, παρέβλεπε τα κυριαρχικά δικαιώματα του ελληνικού Κράτους. Αν τέτοιου είδους ενέργειες γίνονταν κανότας —κάτι που θα ήταν αντίθετο στο πνεύμα και το γράμμα των συνθηκών<sup>49</sup>— το αποτέλεσμα θα ήταν η δημιουργία, μέσα στα Κράτη στα οποία ανήκαν οι διάφορες μειονότητες, «ξένων σωμάτων, αδιάκοπα γεμισμένων με εκρηκτικές ύλες». Δυστυχώς στην περίπτωση της Ελλάδας —τόνισε ο Πολίτης— ο κίνδυνος αυτός δεν ήταν ούτε υποθετικός ούτε φανταστικός: η δραστηριότητα που είχε αναπτυχθεί από τα Τίρανα γύρω από την «αλβανική μειονότητα» στην Τσαμουριά έτεινε να δημιουργήσει εκεί μια κατάσταση απείθειας, πολύ κοντά στην αναρχία, την οποία κανένα πολιτισμένο Κράτος δε θα ήταν διατεθειμένο να ανεχθεί. Πολλά μέλη της «μειονότητας» αυτής τότε εμφανίζονταν ως Έλληνες υπήκοοι αλβανικής καταγωγής, τότε ως Έλληνες υπήκοοι απλώς και τότε προέβαλλαν την επιλογή της οθωμανικής υπηκοότητας που είχαν κάνει δυνάμει της συνθήκης των Αθηνών του 1913 —απευθύνοντας, ταυτόχρονα, διαμαρτυρίες κατά της ελληνικής κυβέρνησης προς την αλβανική, την Κοινωνία των Εθνών αλλά και τη Μικτή Επιτροπή ανταλλαγής των ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών. Ήταν βέβαιο ότι τα Κράτη, που στους κόλπους τους είχαν μειονότητες, των οποίων τα μέλη ανέρχονταν σε εκατομμύρια, δεν αντιμετώπιζαν τα «συνεχή και εξοργιστικά» προβλήματα που δημιουργούσαν στην Ελλάδα οι 15-16.000 Μουσουλμάνοι της Τσαμουριάς<sup>50</sup> —συνέχισε ο αντιπρόσωπος της Ελλάδας— για να καταλήξει εκφράζοντας την πεποίθησή του ότι η δικαίωση της αλβανικής πλευράς στο θέμα αυτό θα δημιουργούσε ένα ιδιαίτερα επικίνδυνο προηγούμενο<sup>51</sup>.

Τα όσα είπε ο Ν.Πολίτης προκάλεσαν αίσθηση - κάτι που αναγνώρισε και ο ίδιος ο Μ. Frashëri<sup>52</sup>. Στην ίδια συνεδρίαση (τη 2η), ο αντιπρόσωπος της Πολωνίας στο Συμβούλιο Auguste Zaleski ανέλαβε τη σύνταξη της εισηγητικής έκθεσης προς αυτό αναφορικά με τις αιτιάσεις που περιέχονταν στην αλβανική προσφυγή<sup>53</sup>. Την επομένη, 6η Ιουνίου, δήλωσε ότι, επειδή τα θέματα πάνω στα οποία είχαν αναπτύξει απόψεις οι Frashëri και Πολίτης παρουσίαζαν μεγάλο ενδιαφέρον, χρειαζόταν βοήθεια για να συντάξει την



έκθεσή του, προτείνοντας, παράλληλα, για την εργασία αυτή τους αντιπροσώπους της Βρετανικής Αυτοκρατορίας και της Ιαπωνίας— αντίστοιχα, Sir Austen Chamberlain και Mineitcirô Adatci<sup>54</sup>. Το Συμβούλιο δέχτηκε την πρότασή του αυτή<sup>55</sup>.

Η έκθεση διαβάστηκε από το Zaleski στην 8η συνεδρίαση (9 Ιουνίου): κύριος εμπνευστής του περιεχομένου της ήταν ο Sir A. Chamberlain<sup>56</sup>. Αναφορικά με το ζήτημα των κτημάτων τονιζόταν σε αυτήν ότι «απευθείας διαπραγματεύσεις μεταξύ των δύο Μερών», που θα διεξάγονταν σε «πνεύμα συνδιαλλαγής», ήταν ο καλλίτερος τρόπος για να βρεθεί λύση· δεν υπήρχε, πάντως, ανάγκη να ασχοληθεί το Συμβούλιο με το θέμα<sup>57</sup>.

Σχετικά με το ζήτημα της «αλβανικής μειονότητας στην Ελλάδα» άλλωστε οι A. Zaleski, Sir A. Chamberlain και M. A. Adatci ομόφωνα εξέφρασαν την άποψη ότι στους στόχους του συστήματος προστασίας των μειονοτήτων, όπως είχε διαμορφωθεί από τις συνθήκες<sup>58</sup>, συγκαταλέγονταν και η πρόληψη της εξέλιξης των σχετικών με αυτές ζητημάτων σε αιτίες διένεξης ανάμεσα σε Κράτη καθώς και η αποφυγή ανάμιξης στις εσωτερικές υποθέσεις χώρας στην οποία υπήρχαν μειονότητες «άλλων Δυνάμεων»<sup>59</sup>. Σε τελευταία δηλαδή ανάλυση, τα μειονοτικά ζητήματα αποτελούσαν «υπόθεση» μεταξύ του Συμβουλίου της Κοινωνίας των Εθνών και του Κράτους στο οποίο θα ανήκε η μειονότητα και δεν εντάσσονταν στα πλαίσια των σχέσεων αυτού του τελευταίου με τη χώρα με το λαό της οποίας η μειονότητα θα «συνδεόταν φυλετικά». Η επίκληση, άλλωστε, για το ζήτημα των Μουσουλμάνων της Τσαμουρίας, της δεύτερης παραγράφου του άρθρου 11 του συμφώνου, από την αλβανική κυβέρνηση, δεν ήταν δικαιολογημένη: προσφυγή μπορούσε να στηριχτεί σε αυτή μόνο σε σοβαρές περιπτώσεις, από τις οποίες θα ήταν δυνατό να δημιουργηθεί η εντύπωση ότι πραγματικά υπήρχε κίνδυνος για την ειρήνη. Αντίθετα, η επίκλησή της για «συνηθισμένα» προβλήματα μπορούσε να δημιουργήσει ακριβώς τις επικίνδυνες εκείνες καταστάσεις, η αποφυγή των οποίων επιδιωκόταν με το σύστημα προστασίας των μειονοτήτων που είχε διαμορφωθεί από τις συνθήκες τις σχετικές με αυτές. Επομένως —κατέληγαν οι A. Zaleski, Sir A. Chamberlain και M. Adatci— το Συμβούλιο δεν έπρεπε να



ασχοληθεί ούτε με το ζήτημα που είχε παρουσιάσει η αλβανική κυβέρνηση σχετικά με την κατάσταση της «αλβανικής μειονότητας στην Ελλάδα»<sup>60</sup>.

Με την έκθεση αυτή δικαιώνονταν οι ελληνικές θέσεις. Παίρνοντας το λόγο αμέσως μετά το τέλος της ανάγνωσης, ο Frashëri εξέφρασε, ειδικά για το ζήτημα των κτημάτων, την ελπίδα ότι η Ελλάδα, «μεγαλύτερη αδελφή της Αλβανίας», θα φαινόταν «γενναιόδωρη»: στην περίπτωση αυτή, θα δεχόταν, είπε, από την αλβανική πλευρά τις «εκδηλώσεις μιας ειλικρινούς φιλίας»<sup>61</sup>. Ο Πολίτης όμως στάθηκε κατηγορηματικός: υπογράμμισε, απαντώντας στον αντιπρόσωπο της Αλβανίας, το γεγονός ότι, στην έκθεση, αναγνωριζόταν, στην πραγματικότητα, η ορθότητα των επιχειρημάτων που είχε αναπτύξει. Αν και εξέφρασε, παράλληλα, την πρόθεση να ζητήσει από την ελληνική κυβέρνηση να αντιδράσει θετικά στην έκκληση που της γινόταν να επιδείξει, στο ζήτημα των αποζημιώσεων για τα απαλλοτριωμένα κτήματα Αλβανών, «πνεύμα συνδιαλλαγής»<sup>62</sup>, τόνισε πως δεν υπήρχε περίπτωση εγκατάλειψης της «νομικής θέσης» σύμφωνα με την οποία ένα Κράτος δεν είχε υποχρέωση να επιφυλάξει σε ξένους υπηκόους ευνοϊκότερη μεταχείριση από ό,τι στους δικούς τους. Αναφορικά με το ζήτημα των Μουσουλμάνων της Τσαμουριάς εξάλλου είπε πως η Ελλάδα δε θα δεχόταν ποτέ «καμιά επέμβαση», ανοιχτή ή συγκαλυμμένη, της Αλβανίας στις εσωτερικές της υποθέσεις<sup>63</sup>. Τέλος, μίλησε και ο Sir A. Chamberlain, ο οποίος υπογράμμισε ότι επίκληση της δεύτερης παραγράφου του άρθρου 11 του συμφώνου έπρεπε να γίνεται σε «πολύ σοβαρές» περιπτώσεις μόνο<sup>64</sup>.

Στην ίδια συνεδρίαση το Συμβούλιο αποδέχτηκε, με απόφασή του, την εισηγητική έκθεση<sup>65</sup>: η Αλβανία είχε «ηττηθεί»<sup>66</sup>.

Η 'νίκη' στο Συμβούλιο της Κοινωνίας των Εθνών προκάλεσε «αίσθημα ευφορίας» στην ελληνική κοινή γνώμη<sup>67</sup>. Σε άρθρο που δημοσιεύθηκε στο Ελεύθερον Βήμα τονιζόταν χαρακτηριστικά ότι οι Έλληνες ήταν ευγνώμονες στην αλβανική κυβέρνηση, γιατί με την προσφυγή της στο Συμβούλιο του διεθνούς οργανισμού έδωσε την ευκαιρία μιας «εξαιρετικής ικανοποίησης» όχι μόνο στην Ελλάδα αλλά και σε όλες τις χώρες, στα εδάφη των οποίων ζούσαν



μικρές ή μεγάλες μειονότητες.<sup>68</sup> Από τις στήλες της Εστίας εξάλλου προβαλλόταν ιδιαίτερα το γεγονός ότι, με την εισηγητική έκθεση που είχε συντάξει ο Α. Zaleski μαζί με τους Sir A. Chamberlain και M. Adatci, η δικαίωση των ελληνικών θέσεων ήταν πλήρης<sup>69</sup>. Σε άλλες εφημερίδες, τέλος, τονιζόταν η «απήχηση» που είχαν τα επιχειρήματα που είχε αναπτύξει ο Ν. Πολίτης ειδικά όσον αφορά το ζήτημα των Μουσουλμάνων της Τσαμουριάς<sup>70</sup>.

Αντίθετα, στην Αλβανία η απόφαση του Συμβουλίου προκάλεσε, όπως ήταν φυσικό, «γενική απογοήτευση»<sup>71</sup>. Από τις στήλες του τύπου άλλωστε η αποτυχία προβλήθηκε ως αποφασιστικής σημασίας γεγονός για μια εξέλιξη προς το χειρότερο των ελληνοαλβανικών σχέσεων<sup>72</sup> και, παράλληλα, διατυπώθηκαν έμμεσες απειλές κατά της εθνικής ελληνικής μειονότητας<sup>73</sup>. Ευθύνες επιρρίφθηκαν στο Frashëri για τον τρόπο με τον οποίο ανέπτυξε τις θέσεις των Τιράνων<sup>74</sup> ενώ, από την άλλη πλευρά, η «δεινότητα» του αντιπροσώπου της Ελλάδας θεωρήθηκε μια από τις βασικές αιτίες της 'ήττας'<sup>75</sup>.

Κάτι που πρέπει ιδιαίτερα να τονιστεί στο σημείο αυτό είναι πως ότι είπε ο Πολίτης μπροστά στο Συμβούλιο, στις 5 Ιουνίου, ιδιαίτερα για το θέμα των μειονοτήτων, υπήρξε αντικείμενο του ενδιαφέροντος της διεθνούς κοινής γνώμης: έγκυρες ευρωπαϊκές εφημερίδες αφιέρωσαν εκτενή σχόλια στις θέσεις τις οποίες παρουσίασε. Ενδεικτικά είναι όσα γράφηκαν στο φύλλο της 6ης Ιουνίου της ιταλικής *Il Messaggero*: «Στο ζήτημα των μειονοτήτων —τόνιζε ο ειδικός απεσταλμένος της εφημερίδας αυτής στη Γενεύη Lido Caiani— ο Πολίτης στάθηκε πολύ ακριβής: αρνήθηκε στην αλβανική κυβέρνηση το δικαίωμα να ασχολείται με την κατάσταση των Αλβανών που είναι πια Έλληνες πολίτες. Ο αντιπρόσωπος της ελληνικής κυβέρνησης, ο οποίος θεωρείται ένας από τους διαπρεπέστερους και περισσότερο σεβαστούς ερμηνευτές της σκέψης και του πνεύματος της Κοινωνίας των Εθνών, ανέπτυξε το θέμα αυτό προβάλλοντας γενικότερους... συλλογισμούς και απόψεις, που ξεφεύγουν από το πλαίσιο των συγκεκριμένων ζητημάτων των αλβανικών μειονοτήτων στην Ελλάδα ...και που θα έπρεπε να μελετήσουν εκείνοι οι οποίοι όχι... στην Αλβανία αλλά σε ένα σημείο πιο κεντρικό και πιο βόρειο της Ευρώπης<sup>76</sup> τρέφουν



ψευδαισθήσεις και ελπίζουν ότι θα βρουν στον οργανισμό της Γενεύης ισχυρό... στήριγμα της ψευτοαλτρωτικής αναταραχής»<sup>77</sup>. Η αναφορά του L. Caiani στο ζήτημα του γερμανόφωνου πληθυσμού του ιταλικού Τυρόλου, εξαιτίας του οποίου είχαν τότε ανακύψει προβλήματα στις σχέσεις της Ιταλίας με την Αυστρία<sup>78</sup>, ήταν σαφής.

Οι απόψεις που αναπτύχθηκαν από τον αντιπρόσωπο της Ελλάδας δικαιώνονταν και από τον Marcel Ray, ειδικό απεσταλμένο της γαλλικής *Le Petit Journal* στη Γενεύη. Πράγματι, ο Ray υποστήριξε ότι, στην περίπτωση που οι αλβανικές αιτήσεις «παίρνονταν στα σοβαρά» από το Συμβούλιο του διεθνούς οργανισμού, αποτέλεσμα θα ήταν η δημιουργία σοβαρών προβλημάτων στις χώρες που είχαν μεινότητες αλλά, ίσως, και η εμφάνιση αυτονομιστικών κινημάτων σε εκείνες που δεν είχαν<sup>79</sup>. Ανάλογος τόνος εξάλλου επικρατούσε και σε όσα γράφτηκαν σχετικά στις επίσης γαλλικές *Le Journal des Débats Politiques et Littéraires* και *Le Temps*. Στην πρώτη, γενικά οι ελληνικές θέσεις χαρακτηρίζονταν άξια ιδιαίτερης προσοχής και υπογραμμιζόταν η ορθότητα της απόφασης του Συμβουλίου<sup>80</sup>. Στη δεύτερη, τονιζόταν, με κάπως σκληρή μάλιστα γλώσσα, ότι όσον αφορά το θέμα των μειονοτήτων, το Συμβούλιο της Κοινωνίας, των Εθνών, αν ήθελε να είναι πραγματικά άξιο του τίτλου του «φύλακα της ειρήνης», θα έπρεπε να διαγράψει οριστικά από την ημερήσια διάταξη των συνόδων του τα «εξοργιστικά και άγωνα ζητήματα» και να συμμορφώνεται πάντοτε με την αρχή, σύμφωνα με την οποία «η κυριαρχία των Κρατών δεν πρέπει να θίγεται»<sup>81</sup>. Στους *Times* του Λονδίνου, τέλος, γινόταν ιδιαίτερος λόγος για την επιδεξιότητα που διέκρινε τον αντιπρόσωπο της Ελλάδας στην ανάπτυξη των επιχειρημάτων του καθώς και για την υποστήριξη με την οποία είχε περιβάλει τις θέσεις του ο Sir. A. Chamberlain<sup>82</sup>.

Πρέπει βέβαια, να σημειωθεί ότι υπήρξαν και αρνητικές κρίσεις για τις απόψεις που είχε αναπτύξει ο Πολίτης. Στην ελβετική εφημερίδα *Journal de Genève* δημοσιεύτηκε άρθρο, στο οποίο, αν και αναγνωριζόταν ότι είχε μιλήσει, «όπως συνήθως», πολύ καλά, ωστόσο δινόταν για αυτόν η εικόνα του αντιπροσώπου μιας κυβέρνησης που θεωρούσε, στην πραγματικότητα, τις μειονότητες



«μεγάλη ενόχληση»<sup>83</sup>. Παράλληλα, στην εβδομαδιαία εφημερίδα του Λονδίνου *The Near East and India* δικαιώνονταν, όσον αφορά τους Τσάμηδες, οι θέσεις των Τιράνων και προτεινόταν η αποστολή «αντιπροσώπου της Κοινωνίας των Εθνών» στη δυτική Ήπειρο, γιατί οι «ταλαιπωρίες» των εκεί Μωαμεθανών μπορούσαν να έχουν επικίνδυνες συνέπειες<sup>84</sup>.

Οι κρίσεις όμως αυτές δεν ήταν δυνατό να αλλάξουν τη γενική εντύπωση: ο λόγος του Ν. Πολίτη ήταν πραγματικά λαμπρός και τα επιχειρήματά του γερά θεμελιωμένα. Η χάρη, σε μεγάλο βαθμό προσωπικά σε αυτόν δικαίωση των ελληνικών θέσεων από το Συμβούλιο της Κοινωνίας των Εθνών υπήρξε, οπωσδήποτε, σημαντικό γεγονός στην ιστορία των σχέσεων Ελλάδας και Αλβανίας: η προσπάθεια των Τιράνων να χρησιμοποιήσουν την Κοινωνία των Εθνών για να ανακινήσουν, σε διεθνή κλίμακα, ζήτημα Μουσουλμάνων της Τσαμουριάς και να πετύχουν τις αποζημιώσεις που ήθελαν για τους Αλβανούς υπηκόους, κτήματα των οποίων στην Ελλάδα είχαν απαλλοτριωθεί, υπήρξε τελικά άκαρπη.



## ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Το αντίγραφο της επιστολής που βρίσκεται στο έγγραφο C. 200.1928.VII της Κοινωνίας των Εθνών δεν έχει υπογραφή. Πρόκειται όμως, κατά πάσα πιθανότητα, για τον Hil Mosi. (ΑΥΕ, 1928, Α/21/Ι, Ι.Κοκοτάκης προς υπουργείο Εξωτερικών, αρ.353, Τίρανα 8 Μαρτίου 1928· ASMAE, Grecia, razzo 1237, fascicolo 5113, μαρκήσιος Antonio Meli Lupi di Soragna, Ιταλός επιτετραμμένος στο Δυρράχιο, προς υπουργείο Εξωτερικών, telespresso αρ.654/233, Δυρράχιο 24 Μαρτίου 1928.) Υπουργός Εξωτερικών πάντως, από το Φεβρουάριο του 1927 ήταν ο Ilias Vrioni. Βλ. *Botimet e komisionit të krenitimeve të 25 vjetorit të vet-qeverrimit 1912-1937, Shqipëria me 1937. Veprimi shtetnor gjat njëzet e pesë vjeteve të parë të vetqeverrimit, vëllimi I*, (Τίρανα, 1937), σ. 28 (*Qeverit e formuara pas independencës [28 Nëntor 1912] e gjat më sot [1937]*).
2. Πρέπει να σημειωθεί ότι στην επιστολή δε διατυπωνόταν διαμαρτυρία μόνο γιατί δεν είχε αναγνωρισθεί στους Αλβανούς υπηκόους κτήματα των οποίων είχαν απαλλοτριωθεί στην Ελλάδα «δίκαιη αποζημίωση», αλλά και γιατί μέχρι τότε δεν τους είχε καταβληθεί τίποτε απολύτως. Πράγματι, όπως είχαν επισημάνει οι Villa και Tutulani, όταν βρισκόνταν στην Αθήνα (βλ. παραπάνω, σ.105), η διαδικασία καταβολής της οποιασδήποτε αποζημίωσης ήταν πολύπλοκη.
3. League of Nations, Document C. 200.1928. VII, Letter from the Albanian minister of Foreign Affairs to the Secretary-General.
4. FO 371/12844/C 2453, Sir E.Drummond προς Alexander Cadogan, διευθυντή του τμήματος της Κοινωνίας των Εθνών του Foreign Office, χ.α., 20 Μαρτίου 1928· ASMAE, Albania, razzo 756, fascicolo 589, μαρκήσιος Giacomo Paulucci de' Calboli Barone, βοηθός γενικός γραμματέας της Κοινωνίας των Εθνών, προς (το ιταλικό) υπουργείο Εξωτερικών, αρ.187 bis, Γενεύη, 22 Μαρτίου 1928.
5. Πρβλ. Giampiero Carrocci, *La politica estera dell' Italia fascista* (Μπάρι, 1969), σσ.137-139. Η Ρώμη ανησυχούσε γενικότερα για τις επιπτώσεις που θα μπορούσε να έχει η μεταξύ Ελλάδας και Αλβανίας ένταση στις ιταλοελληνικές σχέσεις. (ASMAE, Grecia, razzo 1237, fascicolo 5113, Paulucci de' Calboli Barone προς το [ιταλικό] υπουργείο Εξωτερικών, τηλεγράφημα αρ.2221/172, Γενεύη, 18 Απριλίου 1928.)
6. Αναπλήρωνε τον Ugo Sola που είχε αρρωστήσει (ΑΥΕ, 1928, Α/21/Ι, Κοκοτάκης προς υπουργείο Εξωτερικών, αρ.437, Τίρανα, 23 Μαρτίου 1928).



7. Υπαιγιγμός, προφανώς, στην παρέμβαση του Ugo Sola, το Δεκέμβριο του 1927, που είχε ως αποτέλεσμα την επαναλειτουργία των σχολείων της εθνικής ελληνικής μειονότητας που είχαν κλείσει.
8. ASMAE, Grecia, racco 1237, fascicolo 5113, Soragna προς υπουργείο Εξωτερικών, τηλεγράφημα αρ.1719/99, Δυρράχιο, 23 Μαρτίου 1928.
9. 'Ο.π.
10. ΑΥΕ, 1928, Α/21/Ι, Δενδραμής προς υπουργείο Εξωτερικών, αρ.1187, Βέρνη, 15 Απριλίου 1928.
11. Τότε ήταν και υπουργός Εξωτερικών.
12. ASMAE, Grecia, racco 1237, fascicolo 5113, Μουσολίνι προς Paulucci de' Calboli Barone, τηλεγράφημα αρ.1478, Ρώμη, 26 Μαρτίου 1928.
13. ASMAE, Grecia, racco 1237, fascicolo 5113, Paulucci de' Calboli Barone προς Μουσολίνι, τηλεγράφημα αρ.1903/159, Γενεύη, 2 Απριλίου 1928.
14. League of Nations, Document C. 200 1928. VII, Telegram from the Albanian Minister of Foreign Affairs to the Secretary-General (Τίρανα, 10 Απριλίου 1928). Βλ. το κείμενο της δεύτερης παραγράφου του άρθρου 11 του συμφώνου παραπάνω, σ. 41, σημείωση 21.
15. ΑΥΕ, 1928, Α/21/Ι, Δενδραμής προς υπουργείο Εξωτερικών, αρ.1187, Βέρνη, 15 Απριλίου 1928.
16. Στην περίπτωση που θα δινόταν και γραπτή απάντηση στις αλβανικές αιτιάσεις. Στα τέλη Μαΐου όμως ο Δενδραμής έστειλε επιστολή στο Sir E.Drummond, με την οποία του ανακοίνωσε ότι η κυβέρνησή του δε θεωρούσε αναγκαίο να ανασκευάσει με έγγραφο τις τελευταίες και ότι «αντιπρόσωπός της» θα έδινε στο Συμβούλιο όλα τα απαραίτητα στοιχεία για να αποδειχτεί ότι η αλβανική προσφυγή έπρεπε να απορριφθεί. (League of Nations, Document C. 257.1928,VII, Letter from M.Dendramis to the Secretary General [Γενεύη, 31 Μαΐου 1928].)
17. Ο I.Vrioni, κατά τη συζήτηση που είχε στις 20 Μαρτίου με το γενικό γραμματέα της Κοινωνίας των Εθνών, του είχε εξηγήσει ότι τα Τίρανα επιδίωκαν, στο ζήτημα των κτημάτων, την επέκταση και σε όφελος των Αλβανών υπηκόων των «εξαιρέσεων από τον ελληνικό αγροτικό νόμο» που είχαν συμφωνηθεί να γίνουν για τους Βρετανούς και Ιταλούς —έστω και με λιγότερο ευνοϊκούς όρους. (ASMAE, Albania, racco 756, fascicolo 589, Paulucci de' Calboli Barone προς υπουργείο Εξωτερικών, αρ.187 bis, Γενεύη, 22 Μαρτίου 1928). Πρβλ. παραπάνω, σ. 105.
18. ΑΥΕ, 1928, Α/21/Ι, Δενδραμής προς υπουργείο Εξωτερικών, αρ.1234, Βέρνη, 22 Απριλίου 1928.
19. ΑΥΕ, 1928, Α/21/Ι, Κακλαμάνος προς υπουργείο Εξωτερικών, τηλεγράφημα αρ.1614, Λονδίνο 30 Μαΐου 1928.
20. ΑΥΕ, 1928, Α/21/Ι, Δενδραμής προς υπουργείο Εξωτερικών, τηλεγράφημα αρ.1624, Γενεύη, 2 Ιουνίου 1928.
21. Αυτός φαίνεται πως ήταν και ένας από τους λόγους για τους οποίους απορρίπτονταν και οι ιταλικές προτροπές για μετριοπάθεια.



22. ΑΥΕ, 1928, Α/4/Ι, «Σημείωμα» για τις ελληνοαλβανικές συμβάσεις (Ι.Πολίτης [διεύθυνε το πρώτο τμήμα πολιτικών υποθέσεων του υπουργείου Εξωτερικών], Αθήνα, 9 Αυγούστου 1928).

23. Οι ιταλικές προσπάθειες για συμβιβασμό των δύο μερών συνεχίστηκαν και μετά την κατάθεση της αλβανικής προσφυγής. (ΑΣΜΑΕ, Albania, razzo 756, fascicolo 589, υπουργείο Εξωτερικών προς τις ιταλικές πρεσβείες στο Δυρράχιο και την Αθήνα, τηλεγράφημα αρ.2069, Ρώμη, 30 Απριλίου 1928· ΑΥΕ, 1928, Α/21/Ι, Μιχαλακόπουλος προς Δενδραμή, αρ.5268, Αθήνα, 14 Μαΐου 1928.)

24. ΑΣΜΑΕ, Albania, razzo 756, fascicolo 589, υπουργείο Εξωτερικών προς την ιταλική πρεσβεία στην Αθήνα, τηλεγράφημα αρ. 2609, Ρώμη, 21 Μαΐου 1928.

25. Η αλβανική πλευρά έγινε και αυτή, με τη σειρά της, αδιάλλακτη μετά την επίσημη «αίτηση» εγγραφής, στις 10 Απριλίου, των δύο ζητημάτων στην ημερήσια διάταξη της 50ής συνόδου του Συμβουλίου (ΑΣΜΑΕ, Albania, razzo 756, fascicolo 589, Sola προς υπουργείο Εξωτερικών, τηλεγράφημα 3023/169, Τίρανα, 17 Μαΐου, 1928).

26. Ο οποίος είχε γυρίσει στη θέση του μετά την ανάρρωσή του.

27. ΑΣΜΑΕ, Grecia, razzo 1237, fascicolo 5113, Sola προς υπουργείο Εξωτερικών, τηλεγράφημα αρ.3199/185, Τίρανα, 23 Μαΐου 1928.

28. ΑΣΜΑΕ, Albania, razzo 756, fascicolo 589, Sola προς υπουργείο Εξωτερικών, τηλεγράφημα αρ.3023/169, Τίρανα, 17 Μαΐου 1928.

29. Με αποτέλεσμα να βλάψει τελικά τα συμφέροντα της χώρας του (ό.π.).

30. ΑΣΜΑΕ, Grecia, razzo 1237, fascicolo 5113, Sola προς υπουργείο Εξωτερικών, τηλεγράφημα αρ. 3199/185, Τίρανα, 23 Μαΐου 1928. Ο Frashëri ήταν —μέχρι τις πρώτες ημέρες του Φεβρουαρίου του 1928 τουλάχιστον— πολιτικός σύμβουλος στο υπουργείο Εξωτερικών (ΑΥΕ, Οκτώβριος 1927-1928, Α/4/Ι, Κοκοτάκης προς υπουργείο Εξωτερικών, αρ.871, Τίρανα, 3 Φεβρουαρίου 1928)· ο Villa ήταν πάντοτε γενικός γραμματέας του ίδιου υπουργείου (ΑΣΜΑΕ, Grecia, razzo 1237, fascicolo 5113, Sola προς υπουργείο Εξωτερικών, τηλεγράφημα αρ.3199/185, Τίρανα, 23 Μαΐου 1928). Και οι δύο ήταν κύριοι «υποκινητές της ιδέας της αλβανικής προσφυγής στο Συμβούλιο της Κοινωνίας των Εθνών» (ΑΥΕ, Οκτώβριος 1927-1928, Α/4/Ι, Κοκοτάκης προς υπουργείο Εξωτερικών, αρ.809, Τίρανα, 19 Ιουνίου 1928), αφού είχαν κτήματα στην Ελλάδα που είχαν απαλλοτριωθεί (ΑΥΕ, Οκτώβριος 1927-1928, Α/4/Ι, Κοκοτάκης προς υπουργείο Εξωτερικών, αρ.171, Τίρανα, 3 Φεβρουαρίου 1928).

Πρέπει πάντως να σημειωθεί ότι, τελικά, και ο I.Vrioni ήταν, τυπικά, αντιπρόσωπος της Αλβανίας κατά την 50ή σύνοδο του Συμβουλίου· έμεινε όμως πολύ λίγο στη Γενεύη και δεν έπαιξε κανένα ρόλο στην υπεράσπιση των αλβανικών θέσεων. (ΑΥΕ, Οκτώβριος 1927-1928, Α/4/Ι, Κοκοτάκης προς υπουργείο Εξωτερικών, αρ.898, Τίρανα, 10 Ιουλίου 1928.)

31. ΑΣΜΑΕ, Grecia, razzo 1237, fascicolo 5113, Sola προς υπουργείο Εξωτερικών τηλεγράφημα αρ.3119/185, Τίρανα, 23 Μαΐου 1928.



32. Χωρίς δηλαδή ιταλική καθοδήγηση. (ASMAE, Grecia, razzo 1237, fascicolo 5113, Paulucci de' Calboli Barone προς [το ιταλικό] υπουργείο Εξωτερικών, τηλεγράφημα αρ.3444/218, Γενεύη, 2 Ιουνίου 1928.)

33. 'Ο.π.

34. Πρβλ. παραπάνω, σημείωση 5.

35. Μιλώντας στη Γερουσία, στις 5 Ιουνίου 1928, για την εξωτερική της πολιτική της κυβέρνησής του είχε πει: «Εγκαρδιότητα και συνεργασία χαρακτηρίζουν, εδώ και καιρό, τις σχέσεις μας με την Ελλάδα». (Atti parlamentari della Camera dei Senatori. Discussioni. Legislatura XXVII. Ia Sessione 1924-1928, volume nono, tornate dall' 11 maggio al 7 giugno 1928 —VI[Ρώμη, Tipografia del Senato, 1928] σ.10714.)

36. ASMAE, Grecia, razzo 1237, fascicolo 5113, Sola προς υπουργείο Εξωτερικών, τηλεγράφημα αρ.3324/430, Δυρράχιο, 26 Μαΐου 1928. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν και αυτά που τόνιζε, στο τηλεγράφημα αυτό, ο Ιταλός πρεσβευτής σχετικά με την ελληνική μειονότητα: «...Το ελληνόφωνο (sic) στοιχείο της Αλβανίας, παρακολουθεί με φθόνο, που συχνά μεταβάλλεται σε μνησικακία, τη διείσδυσή μας στη χώρα αυτή. Οι ιταλικές επιτυχίες αποτελούν μόνιμη αιτία πικρίας για το στοιχείο αυτό, το οποίο θα παραμείνει εχθρικό σε εμάς, όποιες και αν είναι στο μέλλον οι σχέσεις ανάμεσα στην Αθήνα και τη Ρώμη».

37. Ιταλική πρόταση για κάποιας μορφής συμβιβασμό έγινε στην ελληνική πλευρά ακόμη και τις παραμονές της έναρξης των εργασιών της 50ής συνόδου του Συμβουλίου της Κοινωνίας των Εθνών. (ΑΥΕ, 1928, Α/21/Ι, Δενδραμής προς υπουργείο Εξωτερικών, τηλεγράφημα, αρ.1628, Γενεύη, 3 Ιουνίου 1928· πρβλ. εφημερίδα Νέα Αλήθεια, Θεσσαλονίκη, 5 Ιουνίου 1928 [σ. 4].)

38. Την καχυποψία με την οποία η ελληνική πλευρά αντιμετώπιζε αυτήν την ιταλική προσπάθεια εξέθεσε και ο ίδιος ο Μιχαλακόπουλος σε έγγραφό του προς το Δενδραμή (ΑΥΕ, 1928, Α/21/Ι, Μιχαλακόπουλος προς Δενδραμή, αρ.5268, Αθήνα, 14 Μαΐου, 1928).

39. Το 1928 μη μόνιμα μέλη του Συμβουλίου ήταν η Κούβα, ο Καναδάς, η Χιλή, η Κίνα, η Κολομβία, η Φιλανδία, η Ολλανδία, η Πολωνία και η Ρουμανία. (Μόνιμα μέλη ήταν η Βρετανική Αυτοκρατορία, η Γαλλία, η Γερμανία, η Ιταλία και η Ιαπωνία.)

40. Είχε τότε τη διεύθυνση της ελληνικής πρεσβείας στο Παρίσι (Υπουργείον επί των Εξωτερικών, Επετηρίς του επί των Εξωτερικών υπουργείου, του εν Ελλάδι διπλωματικού σώματος και των ξένων προξενικών αρχών, 1929 [Αθήνα, Ιούλιος 1929], σ. 159). Εκτός από το Ν.Πολίτη, αντιπρόσωπος της Ελλάδας ήταν και ο Β.Δενδραμής (ΑΥΕ, ΚΤΕ, Α/25/ΙΙ, Μιχαλακόπουλος προς Δενδραμή, αρ.5656, Αθήνα, 19 Μαΐου, 1928).

41. Βλ. παραπάνω, σ. 20, σημείωση 16.

42. Υπαιγιγμός του Frashëri στην «Απόφαση» της 14ης Φεβρουαρίου 1923 του Αρχηγού της Επανάστασεως «Περί καταλήψεως ακινήτων προς γεωργικήν αποκατάστασιν ακτημόνων καλλιεργητών κλπ. και προ της καταβολής αποζημιώ-



σεως». (Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος, τεύχος πρώτο, 5 Μαρτίου 1923, αρ.57, σ.429). (Πρβλ. άρθρο 83 του διατάγματος «Αγροτικός Νόμος» της 15ης Οκτωβρίου 1926 [Ελληνική Δημοκρατία, Εφημερίς της Κυβερνήσεως, τεύχος πρώτο, 22 Οκτωβρίου 1926, αρ.370, σ.2887].)

43. Μέχρι τότε οι Αλβανοί υπήκοοι δεν είχαν πάρει καμιά αποζημίωση για τα απαλλοτριωμένα κτήματά τους. (ΑΥΕ, 1928, Α/4/Ι, «Σημείωμα» για τις ελληνοαλβανικές συμβάσεις [Ι.Πολίτης, Αθήνα, 9 Αυγούστου 1928]: ASMAE, Albania, razzo 786, fascicolo 763, μαρκήσιος Antonio Meli Lupi di Soragna, πρεσβευτής της Ιταλίας στα Τίρανα, προς υπουργείο Εξωτερικών, telespresso αρ.2617/1149, Τίρανα, 30 Οκτωβρίου 1931.)

44. League of Nations, Official Journal, IXth year, no. 7 (July 1928), Minutes of the fiftieth session of the Council, second meeting (June 5th, 1928), σσ.868-873.

45. Όπως π.χ. «ευκολίες» που είχε κάνει η βρετανική κυβέρνηση για την ελληνική στη χρηματαγορά του Λονδίνου (ΑΥΕ, Οκτώβριος 1927-1928, Α/4/Ι, Νικόλαος Πολίτης προς Α.Μιχαλακόπουλο, αρ.2190, Παρίσι, 12 Ιουνίου 1928).

46. Εδώ ο Πολίτης αναφέρεται ειδικά στη Μεγάλη Βρετανία και την Ιταλία· η διευθέτηση που είχε γίνει για κτήματα Τούρκων υπηκόων είχε εντελώς διαφορετικό χαρακτήρα.

47. Πρέπει να σημειωθεί ότι, όσον αφορά την ελληνική πλευρά οι συμφωνίες που είχαν συναφθεί για την εξαγορά από την ελληνική κυβέρνηση κτημάτων απαλλοτριωθέντων ή απαλλοτριωτέων που ανήκαν σε Βρετανούς και Ιταλούς υπηκόους (βλ. παραπάνω, σ. 85, σημείωση 151) τότε δεν είχαν ακόμη κυρωθεί. Όμως, είχε ήδη γίνει ο υπολογισμός της οικονομικής επιβάρυνσης που συνεπαγόταν για το ελληνικό δημόσιο η εφαρμογή όχι μόνο της ελληνοβρετανικής και ελληνοϊταλικής συμφωνίας αλλά και της ελληνοβελγικής (βλ. παραπάνω, σ. 86, σημείωση 151). Η επιβάρυνση αυτή ανερχόταν στο ποσό των 15.000.000 δραχμών. (Βλ. Κωνσταντίνου Σιφναίου, Πανδέκται νέων νόμων και διαταγμάτων [εκδιδόμενοι κατά δεκαπενθήμερον] μετά των αιτιολογικών εκθέσεων των νόμων, των εκθέσεων των κοινοβουλευτικών επιτροπειών, εγκυκλίων και υπουργικών αποφάσεων, τόμος Δ' -έτος 1929 [Αθήνα 1929], Νόμος 4245 της 26 Ιουλίου/1Αυγούστου 1929 «Περί κυρώσεως του από 23 Μαρτίου 1929 Ν.Δ. 'Περί κυρώσεως των μεταξύ Ελλάδος και Αγγλίας, Ελλάδος και Βελγίου και Ελλάδος και Ιταλίας συμφωνιών περί εξαγοράς κτημάτων υπηκόων αυτών'», εισηγητική έκθεση προς τη βουλή [υπουργός οικονομικών Γ.Μαρής, υπουργός εξωτερικών Α.Κ.Καραπάνος, υπουργός Γεωργίας Ι.Ν.Κανναβός, Αθήνα, 9 Φεβρουαρίου 1929] σ. 1452.) Το ποσό αυτό ήταν κατά πολύ μικρότερο εκείνου που θα έπρεπε να δοθεί σε ανάλογη περίπτωση στους Αλβανούς υπηκόους. Βλ. Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Β' Συνόδου της Α' Βουλευτικής Περιόδου, τόμος Β' (Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο, 1927 [sic]), συνεδρίαση ΟΕ, 16 Μαΐου 1928, σ. 922.

48. League of Nations, Document C. 200.1928. VII, Letter from the Albanian Minister of Foreign Affairs to the Secretary-General (Τίρανα, 1η Μαρτίου 1928).



49. Των σχετικών με τις μειονότητες. Για αυτές βλ. Arnold J. Toynbee, *Survey of international Affairs, 1920-1923* (Λονδίνο 1925), σσ.213-217.

50. Πρβλ. παραπάνω, σ. 19, σημείωση 3.

51. League of Nations, *Official Journal*, IXth year, No 7 (July 1928), Minutes of the fiftieth session of the Council, second meeting (June, 5th, 1928), σσ.873-887.

52. 'Ο.π., σ. 877.

53. 'Ο.π.

54. 'Ο.π., third meeting (June 6th, 1928), σ. 883.

55. 'Ο.π.

56. Ειδικότερα του τμήματος που αφορούσε τους Μουσουλμάνους της Τσαμουριάς (FO 371/12925/C 4449, *Record of the meeting of Committee of Council*, June 7th, 1928).

57. Πράγματι, εκφραζόταν απλώς ευχή: το Συμβούλιο δε θα αναλάμβανε την εποπτεία της εξέλιξης του ζητήματος ούτε θα επιβαλλόταν κάποια υποχρέωση στην Ελλάδα. Το τμήμα αυτό της έκθεσης συντάχθηκε έτσι, ώστε να ευνοούνται οι ελληνικές θέσεις μετά από προσωπική παρέμβαση του Ν.Πολίτη στους Α. Zaleski, Sir A. Chamberlain και Μ. Adatci (ΑΥΕ, Οκτώβριος 1927-1928, Α/4/1, Ν.Πολίτης προς Α.Μιχαλακόπουλο, αρ.2190, Παρίσι, 12 Ιουνίου 1928).

58. Βλ. André Mandalstam, «La protection des minorités», *Académie de Droit International, Recueil des cours*, 1925, I (Leyden, [Ολλανδία], 1962, deuxième impression), 400 επ. Toynbee, ό.π., σσ. 213-225. Κώστα Χατζηκωνσταντίνου, Η έννοια της μειονότητας. Δυσκολίες και προβλήματα προσδιορισμού, ανάπτυπο από την επιστημονική επιτηρίδα του Αρμενόπουλου, αρ. 3 (1982), (Θεσσαλονίκη, 1983), σσ. 34-39.

59. Πέρα από την προστασία των μειονοτήτων αυτήν καθεαυτή.

60. League of Nations, *Official Journal*, IXth year, No. 7 (July 1928), Minutes of the fiftieth session of the Council, eighth meeting (June 9th, 1928), σ.942. League of Nations, Document C. 314.1928.VII. Πρβλ. League of Nations, *Official Journal*, Special Supplement No. 64, *Records of the ninth ordinary session of the Assembly* (Γενεύη, 1928), σσ.338-339. The Monthly Summary of the League of Nations, vol.VIII, No. 6 (July 15th, 1928), Fiftieth session of the Council, σσ. 188-191. *Annuaire de la Société des Nations*, 1928, préparé sous la direction de Georges Otlik (Γενεύη, χ.έ.) σσ. 290-291. Denys P. Myers, *Nine years of the League of Nations* (ninth yearbook) (Βοστώνη, 1929), σσ.169-171.

61. League of Nations, *Official Journal*, IXth year, No. 7 (July 1928), Minutes of the fiftieth session of the Council, eighth meeting (June 9th, 1928), σσ.942—943.

62. Συγκεκριμένα, να καταβάλει στους Αλβανούς υπηκόους αποζημιώσεις για τα απαλλοτριωμένα κτήματά τους «γρήγορα και σε μετρητά» (πρβλ. παρακάτω, σ. 166, σημείωση 22). Όπως όμως τόνισε ο Πολίτης, στις 8 Ιουνίου, στους Α. Zaleski, Sir A. Chamberlain και Μ. Adatci οι αποζημιώσεις αυτές δε θα ήταν μεγαλύτερες από εκείνες που δίνονταν σε Έλληνες υπηκόους (ΑΥΕ, Οκτώβριος 1927-1928, Α/4/1, Πολίτης προς Μιχαλακόπουλο, αρ.2190, Παρίσι, 12 Ιουνίου 1928).



63. League of Nations, Official Journal, IXth year, No. 7 (July 1928), Minutes of the fiftieth session of the Council, eighth meeting (June 9, 1928), σσ.943-944.
64. 'Ο.π. σ.944
65. 'Ο.π.
66. ΑΥΕ, 1928, Α/4/Ι, «Σημείωμα» για τις ελληνοαλβανικές συμβάσεις (Ι.Πολίτης [Αθήνα], 9 Αυγούστου 1928).
67. NAMP, Microcopy No. 476, Roll 6, DS 768.75/10, Robert Skinner, πρεσβευτής των ΗΠΑ στην Αθήνα, προς Frank Kellogg, Αμερικανό υπουργό Εξωτερικών, αρ.604, Αθήνα, 13 Ιουνίου 1928· ASMAE, Grecia, razzo 1237, fascicolo 5113, Mario Arlotta, πρεσβευτής της Ιταλίας στην Αθήνα, προς υπουργείο Εξωτερικών, τηλεγράφημα αρ.3713/309, Αθήνα, 13 Ιουνίου 1928.
68. «Το ελληνοαλβανικόν και η απόφασις» (κύριο άρθρο), Ελεύθερον Βήμα, Αθήνα, 11 Ιουνίου 1928, σ.1.
69. Εστία, Αθήνα, 10 Ιουνίου 1928, σ.6.
70. Le Messenger d' Athènes, Αθήνα, 7 Ιουνίου 1928, σ.4· 10 Ιουνίου 1928, σ.4. Βλ. επίσης Έθνος, Αθήνα, 10 Ιουνίου 1928, σ. 6.
71. ΑΥΕ, 1928, Α/21/Ι, Κοκοτάκης προς Μιχαλακόπουλο, αρ.808, Τίρανα, 15 Ιουνίου 1928.
72. ΑΥΕ, Οκτώβριος 1927-1928, Α/4/Ι, ελληνική μετάφραση άρθρου με τίτλο «Ελληνοαλβανικά ζητήματα», που δημοσιεύθηκε στο φύλλο της 16ης Ιουνίου της εφημερίδας του Αργυροκάστρου Demokratia· η μετάφραση είναι συνημμένη σε έγγραφο (αρ.809, Τίρανα, 19 Ιουνίου 1928) του Κοκοτάκη προς το Μιχαλακόπουλο.
73. ΑΥΕ, Οκτώβριος 1927-1928, Α/4/Ι, ελληνική μετάφραση άρθρου με τίτλο «Η Ελλάς και ημείς», που δημοσιεύθηκε στο φύλλο της 30ής Ιουνίου 1928 της εφημερίδας των Τιράνων Kombi· η μετάφραση είναι συνημμένη σε έγγραφο (αρ.898, Τίρανα, 10 Ιουλίου 1928) του Κοκοτάκη προς τον Αλέξανδρο Καραπάνο, υπουργό Εξωτερικών. Επίσης ελληνική μετάφραση άρθρου (δεν αναφέρεται τίτλος) που δημοσιεύτηκε στο φύλλο της 5ης Αυγούστου 1928 της εφημερίδας του Δυρραχίου Shekulli i Ri· η μετάφραση είναι συνημμένη σε έγγραφο (αρ. 1041, Τίρανα, 8 Αυγούστου 1928) του Κοκοτάκη προς το υπουργείο Εξωτερικών.
74. ΑΥΕ, Οκτώβριος 1927-1928, Α/4/Ι, ελληνική μετάφραση άρθρου με τίτλο «Η Αλβανία ενώπιον της Κοινωνίας των Εθνών» που δημοσιεύθηκε στο φύλλο της 20ής Ιουνίου της εφημερίδας των Τιράνων Telegraf· η μετάφραση είναι συνημμένη σε έγγραφο (αρ.898, Τίρανα, 10 Ιουλίου 1928) του Κοκοτάκη προς τον Καραπάνο.
75. ΑΥΕ, 1928, Α/21/Ι, Περί Αλβανών Τσαμουριάς (μειονότητες), ελληνική μετάφραση άρθρου με τίτλο «Το ζήτημα των εν Ελλάδι αλβανικών μειονοτήτων ενώπιον του Συμβουλίου της Κοινωνίας των Εθνών», που δημοσιεύθηκε στο φύλλο της 15ης Ιουνίου 1928 της εφημερίδας Kombi· η μετάφραση είναι συνημμένη σε έγγραφο (αρ.808, Τίρανα, 15 Ιουνίου 1928) του Κοκοτάκη προς το Μιχαλακόπουλο.
76. Προφανώς στην Αυστρία.
77. Lido Caiani, «Un' opinione che non piacerà ad Innsbruck», Il Messagero, Ρώμη,



6 Ιουνίου 1928, σ.7. Είναι χαρακτηριστικός ο τίτλος με τον οποίο δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα της Θεσσαλονίκης Μακεδονία (φύλλο 7ης Ιουνίου 1928, σ.4) περίληψη των σχολίων του Cailani: «Οι Ιταλοί εκηρύχθησαν υπέρ της Ελλάδος δια το ζήτημα των μειονοτήτων της Τσαμουριάς». Πάντως, οι άλλες μεγάλες ιταλικές εφημερίδες απέφυγαν τα σχόλια. (Βλ. La Tribuna, Ρώμη 7 Ιουνίου 1928, σ. 6 και 12 Ιουνίου 1928, σ. 8· Il Giornale d' Italia, Ρώμη, 7 Ιουνίου 1928, σ. 5 και 12 Ιουνίου 1928, σ. 8· Corriere della Sera, Μιλάνο, 10 Ιουνίου 1928, σ. 6.)

78. Βλ. Σκρίπ, Αθήνα, 3 Φεβρουαρίου 1926, σ. 1· Ελεύθερον Βήμα, 10 Μαρτίου 1928, σ. 1.

79. Marcel Ray, «Les petits nations qui se servent de la S.D.N. comme d' un instrument», Le Petit Journal, Παρίσι, 6 Ιουνίου 1928, σσ. 1,2.

80. Le Journal des Débats Politiques et Littéraires, Παρίσι, 11 Ιουνίου 1928, σ. 1.

81. Le Temps, Παρίσι, 11 Ιουνίου 1928, σ. 1. Αντίθετα, η Figaro και η Matin δεν ασχολήθηκαν ιδιαίτερα ούτε με το λόγο του Πολίτη ούτε με την απόφαση του Συμβουλίου. (Le Figaro, Παρίσι, 10 Ιουνίου 1928, σ. 3· Le Matin Παρίσι, 10 Ιουνίου 1928, σ. 3.)

82. The Times, Λονδίνο, 6 Ιουνίου 1928, σ.13. Αξίζει να σημειωθεί ότι στο φύλλο της 7ης Ιουνίου της εφημερίδας αυτής (σ.12) δημοσιεύθηκε επιστολή του προεδρείου της γνωστής φιλοτούρκου, βουλγαροφίλου και ουγγροφίλου ενώσεως «Near and Middle East Association» (ΑΥΕ, 1928, Α/21/1, Κακλαμάνος προς Μιχαλακόπουλο, αρ.1690, Λονδίνο, 8 Ιουνίου 1928), στην οποία υποστηρίζονταν οι αλβανικές θέσεις σχετικά με τους Μουσουλμάνους της Τσαμουριάς και γινόταν σύσταση στο Συμβούλιο της Κοινωνίας των Εθνών να δώσει γρήγορα μια «δίκαιη λύση» στο ζήτημα της μεταχείρισης των «αλβανικών μειονοτήτων στην Ελλάδα», που πια αφορούσε άμεσα την «τιμή και το κύρος» του διεθνούς οργανισμού. Απαντώντας ο Κακλαμάνος, έστειλε και αυτός επιστολή στους Times, στην οποία ανέπτυξε τις ελληνικές θέσεις στο θέμα —όπως είχαν διατυπωθεί από το Ν.Πολίτη (The Times, 9 Ιουνίου 1928, σ. 10). Στη συζήτηση παρενέβη τότε και ο πρεσβευτής της Αλβανίας στο Λονδίνο Eqrem Vloja που έδωσε, με επιστολή του και αυτός προς την ίδια εφημερίδα, την εικόνα της «κρίσιμης κατάστασης» στην οποία βρίσκονταν οι Τσάμηδες, που, σύμφωνα με τους ισχυρισμούς του, δεν απολάμβαναν τα ίδια δικαιώματα με τους άλλους Έλληνες πολίτες (The Times 14 Ιουνίου 1928, σ.12).

Εξάλλου, στη συνεδρίαση της 12ης Ιουνίου της Βουλής των Κοινοτήτων, ο Joseph Montague Kenworthy (εργατικός) ρώτησε τον Edward Turnour κόμη Winterton, υφυπουργό Ινδιών, «μιας χώρας όπου ζούσαν τόσο πολλοί Μουσουλμάνοι», αν οι «Ινδοί αντιπρόσωποι στην Κοινωνία των Εθνών» είχαν πάρει οδηγίες να εξετάσουν «με συμπάθεια» τα «παράπονα» των Μωαμεθανών της «ελληνικής Ηπείρου». Στην απάντησή του ο κόμης Winterton περιορίστηκε να πει ότι, στην περίπτωση που το ζήτημα ερχόταν στη Συνέλευση του διεθνούς οργανισμού, θα εξεταζόταν «εξαντλητικά» από την ινδική αντιπροσωπεία. (Parliamentary debates: Official Report. Fifth Series-Volume 218. Fourth session of the thirty-fourth Parliament of the



United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland. 19 George V. House of Commons. Sixth volume of session, 1928. Comprising period from Tuesday, 5th June, to Friday, 22nd June, 1928 [Λονδίνο, His Majestys Stationery Office, 1928], 12 June 1928, στήλη 814.)

Πρέπει, τέλος, να σημειωθεί ότι η ικανότητα με την οποία ο Ν. Πολίτης υπεράσπισε τις θέσεις της ελληνικής κυβέρνησης μπροστά στο Συμβούλιο της Κοινωνίας των Εθνών επισημάνθηκε και στις στήλες του αμερικανικού τύπου. (Βλ. *The New York Times*, Νέα Υόρκη, 6 Ιουνίου 1928, σσ. 1.6· *New York Herald Tribune* Νέα Υόρκη, 6 Ιουνίου 1928, σ. 2).

83. William Martin, «Le régime des minorités», *Journal de Genève*, Γενεύη, 7 Ιουνίου 1928, σ. 1.

84. «Greece and Albania» (κύριο άρθρο), *The Near East and India*, Λονδίνο, 21 Ιουνίου 1928, σ. 772.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόντρας



## ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η εξέλιξη των επίμαχων ζητημάτων κάτω  
από νέες συνθήκες

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας



Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας



Η απόρριψη, τον Ιούνιο του 1928, της αλβανικής προσφυγής στο Συμβούλιο της Κοινωνίας των Εθνών επέφερε την αλλαγή της τακτικής των Τιράνων: στο εξής, η αλβανική πλευρά θα προσπαθούσε να τακτοποιήσει τις εκκρεμότητές της με την ελληνική όχι ασκώντας σε αυτήν πίεση<sup>1</sup>, αλλά, κυρίως, δίνοντας δείγματα καλής θέλησης.

Το 1928 άλλωστε, υπήρξαν εξελίξεις αποφασιστικής σημασίας στην πολιτική ζωή των δύο χωρών. Πράγματι, οι εκλογές της 19ης Αυγούστου στην Ελλάδα «επιβεβαίωσαν την κατίσχυση του Ελευθερίου Βενιζέλου στο εσωτερικό πεδίο»<sup>2</sup>, παράλληλα σχεδόν η Αλβανία ανακηρύχθηκε, την 1η Σεπτεμβρίου, βασίλειο, με μονάρχη το μέχρι τότε Πρόεδρο της Δημοκρατίας Αχμέτ Ζώγου, ο οποίος έγινε ο «βασιλιάς των Αλβανών» Ζωγ Α<sup>3</sup>.

Την ίδια εποχή, ένα άλλο γεγονός ήλθε να τονίσει με δραματικό, θα μπορούσε να πει κανείς τρόπο, την ανάγκη για την Ελλάδα σύσφιξης των σχέσεων με την Αλβανία και εφαρμογής, ειδικότερα, των συμβάσεων του 1926 που είχαν «γίνει δεχτές» από τη Βουλή. Στις 4 Αυγούστου 1928, στη διάρκεια δηλαδή της προεκλογικής περιόδου, οι υποψήφιοι βουλευτές του Προοδευτικού κόμματος<sup>4</sup> Αλέξανδρος Μυλωνάς και Αλέξανδρος Μελάς απάγονταν, έξω από τα Γιάννενα, από τη ληστρική συμμορία των Τάκη και Κώστα Κουμπή<sup>5</sup>. Το γεγονός προκάλεσε μεγάλη συγκίνηση: αν και αποδείχτηκε πως τα κίνητρα της ενέργειας αυτής δεν ήταν πολιτικά<sup>6</sup>, το ζήτημα, ωστόσο, της ληστείας στην Ήπειρο έπαιρνε οδυνηρή επικαιρότητα<sup>7</sup> και γινόταν, ακόμη μια φορά, εμφανής η αδυναμία του Κράτους να πάρει αποτελεσματικά μέτρα για την εξάλειψή της<sup>8</sup>. Πράγματι, χρειάστηκε τελικά να



καταβληθούν στους απαγωγείς 5.200.000 δραχμές ως λύτρα για την απελευθέρωση των δύο πολιτευτών<sup>9</sup>. μετά την παράδοση του ποσού αυτού, οι *Κουμπαίοι* διέφυγαν στην Αλβανία, όπου και αναζήτησαν καταφύγιο<sup>10</sup>.

Ο Βενιζέλος, πρωθυπουργός τότε<sup>11</sup> μόλις πληροφορήθηκε τη σύλληψη των Μελά και Μυλωνά, τόνισε σε δηλώσεις του ότι —στην περίπτωση που θα κέρδιζε τις εκλογές— η εξόντωση της ληστείας θα ήταν κύριος στόχος του κυβερνητικού έργου<sup>12</sup> και ζήτησε από τον υπουργό Εξωτερικών Αλέξανδρο Καραπάνο [όπως] προς διευκόλυνσιν της καταδιώξεως των... [ληστών] εν Ηπείρω τεθη εν εφαρμογή η [ελληνοαλβανική] σύμβασις [περί] εκδόσεως [εγκληματιών]<sup>13</sup>. Η κατάσταση όμως πίεζε και επιβαλλόταν πια η δημοσίευση στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως όχι μόνο αυτής της σύμβασης αλλά και των άλλων δύο, που είχαν συνομολογηθεί το 1926 και οι νόμοι οι κυρωτικοί των οποίων είχαν ψηφιστεί από την ελληνική Βουλή. Πράγματι, όπως τόνισε σε σχετικό υπηρεσιακό σημείωμα του ο Ιωάννης Πολίτης, που διεύθυνε τότε το πρώτο πολιτικό τμήμα του υπουργείου Εξωτερικών, οι συμβάσεις περί εκδόσεως εγκληματιών, εμπορίου και ναυτιλίας, περί ιθαγενείας και περί εγκαταστάσεως και προξενικής υπηρεσίας αποτελούσαν σύνολο. Βέβαια, για την απόρριψη από την κοινοβουλευτική επιτροπή της τελευταίας από αυτές μπορούσε εκ των υστέρων να βρεθεί δικαιολογία στην απόφαση της 9ης Ιουνίου 1928 του Συμβουλίου της Κοινωνίας των Εθνών· οπωσδήποτε όμως δεν ήταν επιτρεπτό και ούτε συνέφερε στην ελληνική κυβέρνηση να ζητήσει την εφαρμογή της μιας μόνο από τις υπόλοιπες τρεις και όχι όλων μαζί<sup>14</sup>. Η μόνη ανησυχητική προοπτική ήταν μήπως η αλβανική πλευρά επιδίωκε εκμετάλλευση της κατάστασης και έθετε ως όρο για την ανταλλαγή των επικυρώσεων μια ευνοϊκή για αυτή διευθέτηση του ζητήματος των κτημάτων.

Το Σεπτέμβριο του 1928, κατά την ένατη τακτική σύνοδο της Συνέλευσης της Κοινωνίας των Εθνών, οι Καραπάνος<sup>15</sup> και Mehdi Frashëri, αντιπρόσωποι, αντίστοιχα, της Ελλάδας και της Αλβανίας<sup>16</sup>, συναντήθηκαν στη Γενεύη και συζήτησαν το θέμα της εφαρμογής των τριών συμβάσεων. Στη διάρκεια όμως της συνομιλίας αυτής, ο δεύτερος δήλωσε στον Έλληνα υπουργό



Εξωτερικών πως ο διακανονισμός του ζητήματος των αποζημιώσεων για τις απαλλοτριώσεις που είχαν γίνει σε βάρος Αλβανών υπηκόων αποτελούσε προϋπόθεση για την ανταλλαγή των επικυρώσεων<sup>17</sup>. Ο Καραπάνος θορυβήθηκε και ανέθεσε στον Ι.Κοκοτάκη<sup>18</sup> να εξετάσει αν ο Frashëri, του οποίου τα συμφέροντα στην Ελλάδα είχαν θιγεί εξαιτίας της αγροτικής νομοθεσίας<sup>19</sup>, εξέφρασε, με τη δήλωσή του, τη στάση της αλβανικής κυβέρνησης ή, απλώς, προσωπική άποψη<sup>20</sup>. Πράγματι, ο Κοκοτάκης μίλησε με τον υπουργό Εξωτερικών Iljas Vrioni ο οποίος, με τη σειρά του, επικοινωνήσε, για το θέμα αυτό, με τον ίδιο το βασιλιά<sup>21</sup>. Η κατάσταση τελικά ξεκαθάρισε: η αλβανική κυβέρνηση —είπε ο Vrioni στον Έλληνα επιτετραμμένο— ήταν έτοιμη να προχωρήσει στην εφαρμογή των τριών συμβάσεων πριν από κάθε συζήτηση για το ζήτημα των κτημάτων, πιστεύοντας ότι η ελληνική θα έδινε «δίκαιη λύση» όχι μόνο σε αυτό αλλά και σε άλλα προβλήματα που είχαν αναφύει μεταξύ των δύο χωρών<sup>22</sup>. Έτσι, οι νόμοι με τους οποίους κυρώνονταν οι τρεις συμβάσεις δημοσιεύθηκαν στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας στις 13 Οκτωβρίου 1928<sup>23</sup>. Ένα μήνα σχεδόν αργότερα, στις 10 Νοεμβρίου, έγινε στην Αθήνα, η ανταλλαγή των επικυρώσεων<sup>24</sup>.

Η απόφαση των Αλβανών ιθυνόντων να δεχτούν, τελικά, την εφαρμογή της σύμβασης περί εκδόσεως εγκληματιών, χωρίς να ζητήσουν την παροχή, προηγουμένως, ανταλλαγμάτων μπορεί να εξηγηθεί, ως ένα ορισμένο βαθμό, από την εμπιστοσύνη που δημιούργησε σε αυτούς το γεγονός της επανόδου του Βενιζέλου στην εξουσία. Τον Ιούλιο ήδη του 1928, και συγκεκριμένα λίγο μετά την παραίτηση της τριμερούς κυβερνήσεως Ζαΐμη<sup>25</sup> και την ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον αρχηγό των Φιλελευθέρων, ο I.Vrioni έκανε την ακόλουθη δήλωση, που δημοσιεύθηκε στον τύπο της αλβανικής πρωτεύουσας: *Ανέκαθεν ήμην της γνώμης ότι είναι πολύ δύσκολον να έλθη τις εις συνεννοήσεις με κυβέρνησιν συνασπισμού, ως ήτο η προκάτοχος Κυβέρνησις εν Ελλάδι, της οποίας τα μέλη έχουν ιδίαν γνώμην περί οιοδήποτε ζητήματος. Άλλως τε έγκειται εις την φύσιν του πράγματος αι τοιαύται κυβερνήσεις να παρουσιάζουν τοιαύτας δυσκολίας... Αυτό [το] έχω αντιληφθή προσωπικώς, όταν προήδρευον Κυβερνήσεως συνα-*



σπισμού<sup>26</sup>. Συνεπώς δια της ανόδου του κ. Βενιζέλου εις την αρχήν θέλει... υπάρξει ισχυρά Κυβέρνησις, οπότε θα είνε ευκολώτερον και ταχύτερον να λυθώσι τα υπό κρίσιν ζητήματά μας. Εν άλλαις λέξεσιν είναι αισιόδοξος όσον αφορά την εξομάλυνσιν των... ελληνοαλβανικών... διαφορών δια της παρουσίας του κ. Βενιζέλου επί της πολιτικής σκηνης<sup>27</sup>.

Τον Οκτώβριο του 1928 εξάλλου, ο βασιλιάς Ζωγ παραχώρησε συνέντευξη στον E.Ashmead Bartlett, «ειδικό απεσταλμένο» της αγγλικής εφημερίδας The Daily Telegraph, στη διάρκεια της οποίας, μιλώντας για τη νίκη των Φιλελευθέρων στις εκλογές της 19ης Αυγούστου 1928 αλλά και τη σύλληψη των Μελά και Μυλωνά από ληστές τόνισε συγκεκριμένα τα εξής: «Καλοσωρίζω την άνοδο του κ. Βενιζέλου στην εξουσία. Δεν τον έχω συναντήσει ποτέ, αλλά επιθυμώ πολύ να το κάνω, γιατί ξέρω πόσο μεγάλος πολιτικός άνδρας είναι. Το μεγάλο ποσό που χρειάστηκε να καταβληθεί [ως λύτρα στη συμμορία των Κουμπαίων] δεν είναι τίποτα μπροστά στο γόητρο που έχασε η [ελληνική] κυβέρνηση [εξαιτίας] της απαγωγής... Θα κλείσουμε τα σύνορά μας [στους ληστές από την Ελλάδα]. Οι Έλληνες είναι παλιοί φίλοι και σύμμαχοί μας. Χιλιάδες Αλβανοί έχασαν τη ζωή τους στον αγώνα για την Ελληνική ανεξαρτησία<sup>28</sup>. Υπάρχει μεγάλη συμπάθεια ανάμεσα στις δύο φυλές»<sup>29</sup>.

Στα τέλη του ίδιου μήνα —και ενώ ακόμη δεν είχε γίνει η ανταλλαγή καν των επικυρώσεως της περί εκδόσεως εγκληματιών συμβάσεως<sup>30</sup>— πραγματοποιήθηκε η σύλληψη, από την αλβανική χωροφυλακή, των Κουμπαίων<sup>31</sup> οι οποίοι, στις αρχές Νοεμβρίου, παραδόθηκαν στις ελληνικές αρχές<sup>32</sup>. Αυτό ερμηνεύθηκε από την αλβανική κοινή γνώμη ως χειρονομία καλής θέλησης προς την Ελλάδα<sup>33</sup>. χαρακτηριστικό είναι άρθρο που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα των Τιράνων Gazeta e Re —στο οποίο όμως επισημαίνονταν και τα προβλήματα που εξακολουθούσαν να δυσχεραίνουν τη σύσφιγξη των σχέσεων των δύο χωρών:

Μετ' ευχαριστήσεως παρατηρούμεν ότι εσχάτως αι ελληνοαλβανικαί σχέσεις εξελίσσονται καλώς. Τη αληθεία, μόλις ήλθεν εις τα πράγματα ο κ.Βενιζέλος εξεδηλώθη αμέσως μία τάσις βελτιώσεως εις τας σχέσεις των δύο κυβερνήσεων. Όμως τα κυριώτερα



ζητήματα, άτινα ενδιαφέρουσι την Αλβανίαν, δεν διευθετήθησαν εισέτι πρεπόντως, ιδία δε το ζήτημα των εν Ελλάδι αλβανικών περιουσιών<sup>34</sup> παραμένει πάντοτε εκκρεμές.

Δια να κατανοηθή το πνεύμα της αλβανικής κυβερνήσεως δεν θεωρούμεν άσκοπον να σημειώσωμεν ότι αύτη προς δημιουργίαν φιλικής ατμοσφάιρας, έσπευσε να θέση εις εφαρμογήν τας συμβάσεις, [δηλαδή] την εμπορικήν, την περί ιθαγενείας και την περί εκδόσεως<sup>35</sup>. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το τοιούτο είναι προς όφελος και των δύο κρατών, αλλ' εις στιγμήν καθ' ην η ληστεία εν Ελλάδι έχει λάβει ανησυχητικάς διαστάσεις, η χειρονομία της αλβανικής κυβερνήσεως, σπευσάσης να εφαρμόση την περί εκδόσεως σύμβασιν, δέον να θεωρηθή ως τρανή ένδειξις της αλληλεγγύης, ήτις οφείλει να χαρακτηρίζη πάντοτε τας σχέσεις Ελλάδος και Αλβανίας.

Η... κυβέρνησις έδωκεν... αυστηράς διαταγάς, όπως μη επιτρέπηται του λοιπού εις τους εξ Ελλάδος ληστές να καταφεύγωσιν εις το αλβανικόν έδαφος... Εξ άλλου συνελήφθησαν, κατά τρόπον αξιοθαύμαστον υπό της... χωροφυλακής και οι [Έλληνες] βασιλείς των ορέων. Και η αλβανική κυβέρνησις δια να παράσχη νέον δείγμα φιλίας και διεθνούς αλληλεγγύης παρέβλεψε τους τύπους της γραφειοκρατίας<sup>36</sup> και διέταξε την παράδοσιν των Κουμπαίων.

Εν ολίγοις, η αλβανική κυβέρνησις έκαμε παν το δυνατόν δια να δώση εις τους εν Ελλάδι ιθύνοντας να εννοήσουν ότι η προς την Ελλάδα φιλική πολιτική απορρέει εκ της κατευθύνσεως, ην κατ' εξοχήν ακολουθεί εν τη εξωτερική αυτής πολιτική.

Αφ' ετέρου αισθανόμεθα μεγάλην ικανοποίησιν βλέποντες ότι ο κ. Βενιζέλος επιδιώκει να ακολουθήση εις το πεδίο της εξωτερικής πολιτικής, την κατεύθυνσιν, την οποίαν ο Αρχηγός του Κράτους ημών έδωκεν εις την εξωτερικήν πολιτικήν της Αλβανίας. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η ιταλοαλβανική συμμαχία και το τελευταίον ελληνοϊταλικόν σύμφωνον<sup>37</sup> αποσοβούν την κρίσιν, ήτις ηπείλει την τύχην της Θεσσαλονίκης<sup>38</sup>.

Δεδομένου ότι ημείς είμεθα υπέρ μιας εγκαρδίου αλβανοελληνικής φιλίας, θα ομιλήσωμεν άνευ περιστροφών περί των



ζητημάτων, άτινα βλέπομεν ότι εμποδίζουν την πραγματοποίησιν του σκοπού τούτου.

1) Η ελληνική κυβέρνησις πρέπει ν' αναγνωρίση ότι είνε πλέον καιρός να δώση ευνοϊκόν πέρας εις το ζήτημα των κτημάτων. Μία τοιαύτη λύσις θέλει συντελέσει πολύ εις την παγίωσιν μιας εγκαρδίου και ειλικρινούς φιλίας μεταξύ Τυράννων και Αθηνών.

2) Τη αληθεία, το ζήτημα των βορειοηπειρωτικών συλλόγων πρέπει να εκλείψη τελείως<sup>39</sup>. Η αλβανική κοινή γνώμη δεν δύναται να μείνη αδιάφορος έναντι της αμέσου ή εμμέσου δράσεως ενίων τυχοδιωκτών, οίτινες τολμώσι να θορυβώσιν εις πινας πόλεις της Ελλάδος προς δυσφήμισιν της Αλβανίας...

Επιθυμούντες λοιπόν εγκαρδίως, είπομεν, να βλέπωμεν επικρατούσαν μίαν ειλικρινή φιλίαν μεταξύ ημών και των Ελλήνων, τονίζομεν τα δύο ταύτα σημεία. Άλλως τε δεν είνε ποσώς δύσκολον δι' ένα άνθρωπον με θετικότητα και κύρος ακαταμάχητον, ως ο Έλλην πρωθυπουργός, να εξεύρη το απαιτούμενον φάρμακον<sup>40</sup>.

Από την πλευρά του, ο Βενιζέλος εκδήλωσε με σαφήνεια, στη διάρκεια ήδη της προεκλογικής εκστρατείας, τη θέλησή του να ακολουθήσει πολιτική στόχος της οποίας θα ήταν η σύσφιγξη των ελληνοαλβανικών σχέσεων. Πράγματι, μιλώντας στα Γιάννενα, στις 4 Αυγούστου, απέκλεισε κατηγορηματικά κάθε ιδέα επέκτασης των ελληνικών συνόρων σε βάρος της Αλβανίας<sup>41</sup>. παράλληλα χρησιμοποίησε 'σκληρή γλώσσα' σε συζήτηση που είχε, στην ίδια πόλη με αντιπροσωπεία Βορειοηπειρωτών και τους συνέστησε τη διάλυση των συλλόγων τους<sup>42</sup>. Στην Αθήνα, τέλος, έδωσε διαβεβαίωσεις στον εκεί επιτετραμμένο της Αλβανίας ότι, αμέσως μετά τις εκλογές, θα προχωρούσε στο διακανονισμό των «εκκρεμοτήτων» που υπήρχαν ανάμεσα στις δύο χώρες<sup>43</sup>.

Τα πράγματα όμως δε θα εξελίσσονταν έτσι: τους πρώτους μήνες του 1929, το πρόβλημα της Ορθόδοξης Εκκλησίας στην Αλβανία ήταν και πάλι σημείο τριβής μεταξύ της Αθήνας και των Τυράννων<sup>44</sup>. ο ίδιος ο Βενιζέλος δήλωνε χαρακτηριστικά τα εξής σε συνέντευξη που παραχώρησε, τον Αύγουστο, σε συνεργάτη της αλβανικής εφημερίδας *Gazeta e Korçës*: Αναφορικώς προς τας αλβανοελληνικάς σχέσεις έχω να είπω ότι από της ημέρας της



ανόδου μου εις την αρχήν ενδιεφέρθην πολύ να τας καλλιτερεύσω... εις τοιούτο σημείον, ώστε να προπαρασκευάσω το έδαφος δι' εν σύμφωνον αλβανοελληνικής φιλίας. Δυστυχώς όμως εν... σύννεφον εφάνη εις τον ορίζοντα, όπερ κατέστρεψε την πολιτικήν ταύτην, την εγκάρδιον, τούτο δε είναι το αλβανικόν έκκλησιαστικόν ζήτημα. Έχω ως αρχήν να μη αναμιγνύωμαι ποτέ εις τα εσωτερικά πράγματα οιουδήποτε Κράτους, αλλά [φρονώ ότι]... η αλβανική κυβέρνησις έπρεπε να λύση το ζήτημα τούτο<sup>45</sup> δια κάλλιτέρου τρόπου<sup>46</sup>.

Συνέπεια της επιδείνωσης αυτής του κλίματος στις σχέσεις των δύο χωρών ήταν ότι, σε όλο το διάστημα που ο Βενιζέλος ήταν στην εξουσία<sup>47</sup>, το ζήτημα των κτημάτων παρέμεινε, ουσιαστικά, σε εκκρεμότητα<sup>48</sup> —αν και σημειώνονταν, βαθμιαία, σημαντικές υποχωρήσεις των Τιράνων<sup>49</sup>: η ελληνική κυβέρνηση εξαρτούσε τη διευθέτησή του κυρίως από την επίλυση του προβλήματος, ακριβώς, της Ορθόδοξης Εκκλησίας στην Αλβανία<sup>50</sup>. Παράλληλα από τα τέλη, ιδίως, του 1930 η αλβανική πλευρά άρχισε να διατυπώνει και πάλι αιτιάσεις σχετικά με τη μεταχείριση των Τσάμηδων από τις αρχές της Ηπείρου<sup>51</sup>, αλλά και να εκφράζει διαμαρτυρίες για τον τρόπο με τον οποίο η ελληνική εφαρμόζε τη σύμβαση περί εκδόσεως εγκληματιών<sup>52</sup>.

Η βραχύβια κυβέρνηση Τσαλδάρη που σχηματίστηκε το Νοέμβριο του 1932<sup>53</sup> αρχικά έδειξε και αυτή προθυμία να διευθετήσει το ζήτημα των κτημάτων<sup>54</sup>· όμως —τόσο επιθυμητός από τους Αλβανούς— διακανονισμός δεν επιτεύχθηκε τότε<sup>55</sup>. Μετά τις εκλογές της 5ης Μαρτίου 1933<sup>56</sup> στην Ελλάδα ξανάγιναν προσπάθειες σε αυτήν την κατεύθυνση<sup>57</sup>, αλλά προς τα τέλη του 1934 το ζήτημα είχε και πάλι περιπλακεί<sup>58</sup>. Στη συνέχεια έγινε, βέβαια, κάποια διευθέτηση<sup>59</sup>· τα Τίρανα όμως ισχυρίζονταν ότι οι αποζημιώσεις που τελικά καταβλήθηκαν<sup>60</sup> στους Αλβανούς υπηκόους ήταν —σε σύγκριση με την πραγματική αξία των κτημάτων— «πάρα πολύ μικρές»<sup>61</sup>.

Στις 3 Μαΐου 1941, δηλαδή λίγο μετά την είσοδο των γερμανικών στρατευμάτων στην Αθήνα, «ειδική επιτροπή» που είχε συγκροτηθεί με εντολή της αλβανικής κυβέρνησης, υπέβαλε στο



«βασιλικό υπουργείο Εξωτερικών», στη Ρώμη, υπόμνημα στο οποίο περιέχονταν οι διεκδικήσεις της Αλβανίας σε βάρος της Γιουγκοσλαβίας και της Ελλάδας<sup>62</sup>. Τα κεφάλαια που αφορούν τη δεύτερη παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον: στις διεκδικήσεις που προέβαλλε τότε η Αλβανία περιλαμβάνονταν, εκτός από την Τσαμουριά, τα Γιάννενα και η Πρέβεζα «μαζί με τις περιφέρειές τους»<sup>63</sup> —το μεγαλύτερο δηλαδή μέρος της Ηπείρου, της οποίας ο ελληνικός πληθυσμός υπολογιζόταν, σε μια φανερή διαστρέβλωση της πραγματικότητας, σε 100.000 «ψυχές» μόνο<sup>64</sup>. Τα Τίρανα ζητούσαν τότε την «ένωση» των εδαφών αυτών καθώς και ορισμένων άλλων ελληνικών περιοχών, στη δυτική Μακεδονία κυρίως<sup>65</sup>, με το «Αλβανικό Κράτος»<sup>66</sup>.

Βέβαια, η κατοχή της Ελλάδας από τις δυνάμεις του Άξονα δεν επέφερε την πραγματοποίηση τέτοιων ελπίδων· αντίθετα, η αποχώρηση των Γερμανών από την Ήπειρο, το 1944, συνοδεύτηκε από τη μαζική 'έξοδο' των Μουσουλμάνων της Τσαμουριάς. Πράγματι είναι γνωστό ότι η τελευταία υπήρξε μια από τις περιοχές προς τις οποίες στρεφόταν ο αλυτρωτισμός που προσπάθησαν να αναπτερώσουν οι Ιταλοί στην Αλβανία μετά την κατάληψή της, τον Απρίλιο του 1939<sup>67</sup> καθώς και ότι στην απόπειρα δημιουργίας σχετικού με αυτή ζητήματος βασίστηκε, σε μεγάλο βαθμό, ο πόλεμος νεύρων που εξαπολύθηκε από αυτούς εναντίον της Ελλάδας πριν από την 28η Οκτωβρίου 1940<sup>68</sup>. Οι ίδιοι οι Τσάμηδες εξάλλου δε δίστασαν, αμέσως μετά την έκρηξη του ελληνοϊταλικού πολέμου, να εκδηλώσουν έμπρακτα αισθήματα συμπάθειας προς τους εισβολείς<sup>69</sup> και αργότερα, στη διάρκεια της Κατοχής, να συνεργαστούν με τους Ιταλούς και τους Γερμανούς<sup>70</sup>, αποσκοπώντας, όπως φαίνεται, στην αλλοίωση της σύνθεσης του πληθυσμού της Τσαμουριάς<sup>71</sup> και στην προετοιμασία έτσι της προσάρτησής της στην Αλβανία<sup>72</sup>.

Τελικά, ούτε τα συγκεκριμένα αυτά σχέδια πραγματοποιήθηκαν: ο αριθμός των Τσάμηδων ήταν πολύ μικρός και, επομένως, αποτελούσε σαθρή βάση τέτοιου είδους επιδιώξεων<sup>73</sup>, στις οποίες, άλλωστε, οι ήττες του Άξονα έδωσαν τη χαριστική βολή. Τα όσα όμως αυτοί διέπραξαν κατά την περίοδο 1941-1944, σε βάρος του υπόλοιπου πληθυσμού<sup>74</sup> ναρκοθέτησαν κάθε δυνατότητα συμβίω-



σης —μετά το τέλος της Κατοχής. Έτσι, στις μάχες που, από τα τέλη Ιουνίου, έγιναν στην Θεσπρωτία μεταξύ των ανταρτικών δυνάμεων του «Εθνικού Δημοκρατικού Ελληνικού Συνδέσμου» (ΕΔΕΣ) και των Γερμανών<sup>75</sup> πολέμησαν στο πλευρό των τελευταίων<sup>76</sup>, και λίγο προτού ολοκληρωθεί η απελευθέρωση της περιοχής, συγκεκριμένα μετά τη μάχη της Μενίνας (17-18 Αυγούστου), διέσχισαν μαζικά τα σύνορα και πέρασαν στην Αλβανία<sup>77</sup>.

Αν θελήσει κανείς να κάνει τον απολογισμό της εξέλιξης των δύο ζητημάτων που κατεξοχήν δυσχέραναν τις σχέσεις Ελλάδος και Αλβανίας στην περίοδο 1923-1928, δηλαδή εκείνου των Μουσουλμάνων της Τσαμουριάς και του άλλου των κτημάτων, δεν καταλήγει σε συμπεράσματα θετικά όσον αφορά τον όλο χειρισμό τους από την αλβανική πλευρά. Βέβαια, τα Τίρανα κατόρθωσαν, σε μια πρώτη φάση, να επιβάλουν τις δικές τους απόψεις. Η απόφαση, ειδικά, που πήρε, το Σεπτέμβριο του 1924 το Συμβούλιο της Κοινωνίας των Εθνών, σύμφωνα με την οποία το σχετικό με τους αλβανικής καταγωγής Μουσουλμάνους ζήτημα έπρεπε να ενταχθεί στα πλαίσια της εφαρμογής της συνθήκης για την προστασία των μειονοτήτων, που είχε συναφθεί το 1920 μεταξύ των συμμάχων... Δυνάμεων και της Ελλάδας καθώς και η δήλωση που έκανε, το Μάρτιο του 1926, ο Λουκάς Κανακάρης-Ρούφος στο διευθυντή του τμήματος διοικητικών επιτροπών και μειονοτήτων της γραμματείας του διεθνούς οργανισμού, με την οποία γνωστοποίησε την απόφαση της κυβέρνησης του Πάγκαλου να θεωρήσει όλους τους Τσάμηδες μη ανταλλάξιμους, δεν είναι παρά οι κύριοι σταθμοί μιας σύμφωνα με τις αλβανικές απόψεις εξέλιξη του ζητήματος των Μουσουλμάνων της Τσαμουριάς. Παράλληλα, εκείνο των κτημάτων, που τέθηκε, για πρώτη φορά, το Δεκέμβριο του 1923, εφόσον η αλβανική κυβέρνηση «επέστησε» τότε και σε αυτό την «προσοχή» του Συμβουλίου της Κοινωνίας των Εθνών, φάνηκε ότι έφτανε σε μια ικανοποιητική για τα Τίρανα λύση τον Οκτώβριο του 1926, όταν υπογράφηκε, στην Αθήνα, η περί εγκαταστάσεως και προξενικής υπηρεσίας σύμβαση. Όμως, οι αντιδράσεις της αλβανικής πλευράς στην τροπή που στη συνέχεια πήραν τα πράγματα τελικά τη ζημίωσαν.



Πράγματι, όταν έγινε σαφές ότι είχε σταματήσει στην ελληνική Βουλή η διαδικασία κύρωσης της τελευταίας αυτής σύμβασης, τα Τίρανα άρχισαν να πιέζουν σε σημεία όπου η Ελλάδα παρουσίαζε ευαισθησία και να υποκινούν τους Τσάμηδες, προκαλώντας έτσι «σύγχυση και κρίση» στις σχέσεις των δύο χωρών<sup>78</sup>. Με τη σειρά της όμως και η Αθήνα σκλήρυνε τη στάση της: στο υπουργείο Εξωτερικών επικράτησε η άποψη ότι τίποτα δεν ήταν δυνατό να γίνει για τη βελτίωση των σχέσεων αυτών, προτού πειστεί η αλβανική κυβέρνηση πως η ανακίνηση ζητημάτων δε θα της προσπόριζε κανένα κέρδος και ότι, γενικότερα, είχε στο ζήτημα των κτημάτων άδικο, εφόσον απαιτούσε προνομιακή μεταχείριση των Αλβανών υπηκόων<sup>79</sup>.

Η κατάσταση αυτή βέβαια δεν επέφερε την πραγματοποίηση των επιδιώξεων των Τιράνων: οι Αλβανοί κτηματίες δεν πήραν τελικά τις αποζημιώσεις που αξίωνε η κυβέρνησή τους<sup>80</sup> — παρά την προσφυγή της τελευταίας στο Συμβούλιο της Κοινωνίας των Εθνών— ενώ οι συνέπειες της υποκίνησης των Μουσουλμάνων της Τσαμουριάς έμελλαν να αποδειχτούν μακροπρόθεσμες και καθοριστικές. Πράγματι, στα πλαίσια της από το 1927 προσπάθειας ανακίνησης σχετικού ζητήματος γρήγορα αναφάνηκαν τάσεις για δημιουργία αλυτρωτικής κίνησης σε βάρος της Ελλάδας<sup>81</sup> —κάτι που, αναμφισβήτητα, προετοίμασε το έδαφος για τη συνεργασία των Μπαρθεθάνων αυτών, στη διάρκεια της Κατοχής, με τους Ιταλούς και τους Γερμανούς. Αν λοιπόν πρέπει να αναζητηθούν ευθύνες για την 'έξοδό' τους το 1944, αυτές, οπωσδήποτε, δε θα βαραίνουν την ελληνική πλευρά.



## ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Πρέπει πάντως να σημειωθεί ότι αναφορές τόσο της αλβανικής κυβέρνησης όσο και Τσάμηδων σχετικά με την «κατάσταση» της «αλβανικής μειονότητας στην Ελλάδα» υποβλήθηκαν στο γενικό γραμματέα της Κοινωνίας των Εθνών και μετά το 1928 (League of Nations, Documents C. 528.1934.I, C.81.1935.I, C. 152.1935.I και C 349.1935.I) Όμως, η τριμελής επιτροπή του Συμβουλίου που τις εξέτασε δεν έκρινε ότι ήταν αναγκαίο να ασχοληθεί το τελευταίο με τις διαμαρτυρίες που περιεχόνταν σε αυτές (League of Nations, Official Journal, 17th year, No.12 [December 1936], C. 292.1936 [Extract], σσ. 1415-1417).

2. Κωνσταντίνου Δ. Σβολόπουλου, Η ελληνική εξωτερική πολιτική μετά την συνθήκη της Λωζάννης. Η κρίσιμος καμπή, Ιούλιος—Δεκέμβριος 1928 (Θεσσαλονίκη, 1977), σ.41. Για τις εκλογές αυτές βλ. κυρίως Γρηγορίου Δαφνή, Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων 1923-1940, Α΄, Ο Βενιζελισμός κυβερνά (Αθήνα, 1955), σσ.389-398.

3. Βλ. κυρίως Christo A. Dako, Zogu the First, King of Albanians. A sketch of his life and times (Τίρανα, 1937), σσ. 149-158· J.Swire, King Zog's Albania (Λονδίνο, 1937), σ. 200· Ronald Matthews, Sons of the Eagle. Wanderings in Albania (Λονδίνο, 1937), σσ. 181-196· Abdul B.Sula, Albania's Struggle for Independence. Posthumous work published by the family (Νέα Υόρκη, 1967), σ. 91· Sous la direction de Stefanaq Pollo et Arben Puto avec la collaboration de Kristo Frasher i Skender Anamali, Histoire de l' Albanie des origines à nos jours (Roanne [Γαλλία], 1974), σσ.233-243. Αξίζει να σημειωθεί ότι η ορθή μορφή του ονόματος του νέου βασιλιά ήταν Ζωγ και όχι Ζώγου. (Βλ.Papers relating to the foreign relations of the United States, 1928, volume I [Ουάσιγκτον, Government printing Office, 1942], DS 875.01/280: telegram, the minister in Albania [Hart] to the Secretary of State, Tirana, September, 6,1928, σ.847· Μιχαήλ Κ.Μελά, Αναμνήσεις ενός πρέσβευς [Αθήνα, χ.έ.], σ. 47· Nigel Heseltine, Scarred Background. A journey through Albania, [Λονδίνο 1938], σ. 186.)

4. Του κόμματος δηλαδή που είχε ιδρύσει τότε ο Γεώργιος Καφαντάρης.

5. Ελεύθερον Βήμα, Αθήνα, 5 Αυγούστου 1928, σ. 8· Ήπειρος, Γιάννενα, 5 Αυγούστου 1928, σ. 2.

6. Βλ. Γ.Δαφνή, ό.π., Α΄, σ. 393.



7. Πρβλ. Γ. Χατζή. «Νέα σελίσ Ηπειρωτικού αίσχους» 'Ηπειρος, 6 Αυγούστου 1928, σ. 1.
8. 'Ο.π.
9. Ελεύθερον Βήμα, 12 Αυγούστου 1928, σ. 8. Πρώτος αφέθηκε ελεύθερος από τους ληστές ο Αλ. Μυλωνάς δια να φροντίση δια την ασφαλή καταβολή των... λύτρων (Ελεύθερον Βήμα, 8 Αυγούστου 1928, σ. 6).
10. Ελεύθερον Βήμα, 21 Οκτωβρίου 1928, σ. 8.
11. Από τις 4 Ιουλίου 1928 (βλ. Αλκιβιάδη Προβατά, Πολιτική Ιστορία της Ελλάδος από 1821 μέχρι 1980. Νομοθετικά και εκτελεστικά σώματα [Αθήνα, 1980], σ. 479 επ.). Λίγο αργότερα διαλύθηκε η Βουλή και προκηρύχθηκαν εκλογές για τις 19 Αυγούστου (Γ. Δαφνή, ό.π., Α', σσ.385-389).
12. Ελεύθερον Βήμα, 5 Αυγούστου 1928, σ. 8.
13. ΑΥΕ, 1928, Α/4/Ι, Αχιλλεύς Καλεύρας, γενικός διοικητής Ηπείρου, προς υπουργείο Εξωτερικών, τηλεγράφημα αρ.137, Γιάννενα, 6 Αυγούστου 1928. Με το τηλεγράφημα αυτό διαβιβάστηκε άλλο που έστελνε στο υπουργείο ο Καραπάνος (ο οποίος βρισκόταν τότε στην 'Ηπειρο [Ελεύθερον Βήμα, 14 Αυγούστου 1928, σ.7]).
14. ΑΥΕ, 1928, Α/4/Ι, «Σημείωμα» για τις ελληνοαλβανικές συμβάσεις (Ι.Πολίτης [Αθήνα], 9 Αυγούστου 1928).
15. Παρέμεινε υπουργός Εξωτερικών και μετά τις εκλογές της 19ης Αυγούστου 1928.
16. League of Nations, Official Journal, Special supplement No. 64, Records of the ninth ordinary session of the Assembly (Γενεύη, 1928), σσ. 10,14.
17. ΑΥΕ, 1928, Α/4/Ι, Καραπάνος προς ελληνική πρεσβεία στα Τίρανα, τηλεγράφημα αρ.2440, Γενεύη, 5 Σεπτεμβρίου 1928 (αντίγραφο).
18. Που εξακολουθούσε να είναι επιτετραμμένος της Ελλάδας στα Τίρανα.
19. Είχε κτήματα στην Ελλάδα που είχαν απαλλοτριωθεί (ΑΥΕ, Οκτώβριος 1927-1928, Α/4/Ι, Κοκοτάκης προς υπουργείο Εξωτερικών, αρ.171, Τίρανα, 3 Φεβρουαρίου 1928).
20. ΑΥΕ, 1928, Α/4/Ι, Καραπάνος προς την ελληνική πρεσβεία στα Τίρανα, τηλεγράφημα αρ.2440, Γενεύη, 7 Σεπτεμβρίου 1928 (αντίγραφο).
21. ΑΥΕ, 1928, Α/4/Ι, Κοκοτάκης προς Καραπάνο, τηλεγράφημα αρ.1183, Τίρανα 13 Σεπτεμβρίου 1928 (αντίγραφο).
22. 'Ο.π. Ο Ντιονί πάντως εξέφρασε την παράκληση να καταβληθεί η αποζημίωση, που τελικά η ελληνική κυβέρνηση θα έδινε στους Αλβανούς υπηκόους για τα απαλλοτριωμένα κτήματά τους, σε μετρητά και όχι σε ομολογίες. (ΑΥΕ, 1928, Α/4/Ι, «Σημείωμα» επί των ελληνοαλβανικών συμβάσεων [χ.υ., Αθήνα, 20 Οκτωβρίου 1928].)
23. Νόμος 3653 της 2ας Οκτωβρίου 1928 «Περί κυρώσεως της μεταξύ Ελλάδος και Αλβανίας υπογραφείσης εν Αθήναις τη 13η Οκτωβρίου 1926 συμβάσεως εμπορίου και ναυτιλίας» (Ελληνική Δημοκρατία, Εφημερίς της Κυβερνήσεως, τεύχος



πρώτο, 13 Οκτωβρίου 1928, αρ.212, σσ.1837-1860)· νόμος 3654 της 2ας Οκτωβρίου 1928, «Περί κυρώσεως της μεταξύ Ελλάδος και Αλβανίας υπογραφείσης εν Τυράννοις τη 25η Αυγούστου 1928 συμβάσεως περί εκδόσεως εγκληματιών» (ό.π., σσ. 1860-1868)· νόμος 3655 της 2ας Οκτωβρίου 1928 «Περί κυρώσεως της συναφθείσης συμβάσεως μεταξύ Ελλάδος και Αλβανίας περί ιθαγενείας» (ό.π., σσ.1868-1872).

24. ΑΥΕ, 1928 Α/4/1, η διεύθυνση συμβατικών και εμπορικών υποθέσεων του υπουργείου Εξωτερικών προς το πρώτο πολιτικό τμήμα του ίδιου υπουργείου, αρ. 36071, Αθήνα, 19 Νοεμβρίου 1928· Société des Nations, Recueil des traités et des engagements internationaux enregistrés par le secrétariat de la Société des Nations, volume LXXXIII, 1928-1929, Nos 1,2,3 et 4, σσ. 306, 327 και 362.

Η Αθήνα ορίστηκε τόπος ανταλλαγής των επικυρώσεων των συμβάσεων περί εκδόσεως εγκληματιών και περί ιθαγενείας με δύο «πρόσθετα πρωτόκολλα» που υπέγραψαν στην ελληνική πρωτεύουσα, στις 10 Νοεμβρίου 1928, οι Α.Καραπάνος και ο εκεί επιτετραμένος της Αλβανίας Lec Kurti. («Πρόσθετον πρωτόκολλου εις την μεταξύ Ελλάδος και Αλβανίας συνθήκην εκδόσεως την υπογραφείσαν εν Τυράννοις τη 25η Ιουνίου 1926» [Ελληνική Δημοκρατία, Εφημερίς της Κυβερνήσεως, τεύχος πρώτο, 24 Ιανουαρίου 1929, αρ.25, σσ.253-254] και «Πρόσθετον πρωτόκολλον εις την σύμβασιν ιθαγενείας μεταξύ Ελλάδος και Αλβανίας, την υπογραφείσαν εν Αθήναις τη 13 Οκτωβρίου 1926» [ό.π. σσ.254-255]· το καθένα αποτέλεσε «αναπόσπαστο μέρος» της αντίστοιχης σύμβασης.) Στα πρωτόκολλα αυτά εξάλλου ορίζονταν και οι ημερομηνίες έναρξης ισχύος των δύο συμβάσεων — συγκεκριμένα, 10 Δεκεμβρίου 1928 της περί εκδόσεως εγκληματιών και 20 Νοεμβρίου 1928 εκείνης περί ιθαγενείας· η σύμβασις εμπορίου και ναυτιλίας άρχισε να ισχύει στις 25 Νοεμβρίου 1928 (Ελληνική Δημοκρατία, Εφημερίς της Κυβερνήσεως, τεύχος πρώτο, 28 Ιανουαρίου 1930, αρ.29, σ.200 [ανακοίνωση υπουργού Εξωτερικών]).

Εξάλλου, σύμφωνα με το άρθρο 2 του νόμου 3808 της 16ης Ιανουαρίου 1929 «Περί κυρώσεως προσθέτου πρωτοκόλλου εις την μεταξύ Ελλάδος και Αλβανίας σύμβασιν εκδόσεως της 25ης Ιουνίου 1926» (Ελληνική Δημοκρατία, Εφημερίς της Κυβερνήσεως, τεύχος πρώτο, 24 Ιανουαρίου 1929, αρ.25, σ. 254) θα «εφαρμόζονταν» στη σύμβαση αυτή οι διατάξεις των άρθρων 2-10 του νόμου βλ Β 345Θ της 7ης Φεβρουαρίου 1904 «Περί κυρώσεως της μεταξύ Ελλάδος και Βελγίου συνομολογηθείσης τη 26 Ιουνίου (9 Ιουλίου) Συνθήκης περί αμοιβαίας εκδόσεως εγκληματιών και της τηρητέας προς έκδοσιν διαδικασίας». (Βλ. το κείμενο των άρθρων 2-10 του νόμου αυτού στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος, τεύχος πρώτο, 9 Φεβρουαρίου 1904, αρ.28, σσ.63-64).

Πρέπει, τέλος, να σημειωθεί ότι στις 18 Μαΐου 1929 υπογράφηκε στα Τίρανα από τους «αντιπροσώπους» της Ελλάδας και της Αλβανίας, αντίστοιχα Αχιλλέα Καλεύρα και Mehdi Frashëri, «Τελωνειακός κανονισμός σχετικός προς το διαμετακομιστικόν εμπόριον μεταξύ Αγίων Σαράντα και Κακαβιάς προς την Ελλάδα ως και προς το διαμετακομιστικόν εμπόριον εξ Αγίων Σαράντα ή Αργυροκάστρου



προς την Κορυτσάν δια του τριγώνου Κακαβιάς-Καλυβακίου-Γεφύρας Περάτη» (Ελληνική Δημοκρατία, Εφημερίς της Κυβερνήσεως, τεύχος πρώτο, 18 Φεβρουαρίου 1931, αρ.39, σσ. 305-306). Ο κανονισμός αυτός είχε υπογραφεί σε εκτέλεση διάταξης του άρθρου 9 της *συμβάσεως εμπορίου και ναυτιλίας του 1926* (βλ. παραπάνω, σ. 64). Εξάλλου, στις 27 Ιουλίου 1933 συνομολογήθηκε, με ανταλλαγή επιστολών μεταξύ του πρεσβευτή της Ελλάδας στα Τίρανα Κίμωνα Διαμαντόπουλου και του τότε υπουργού Εξωτερικών της Αλβανίας Xhafer Villa, συμφωνία με την οποία γίνονταν ορισμένες συμπληρώσεις σε πρόσθετο πρωτόκολλο (*Διατάξεις αφορώσαι την διέλευσιν των συνόρων* [βλ. παραπάνω, σ.65]) της ίδιας σύμβασης. (Ελληνική Δημοκρατία, Εφημερίς της Κυβερνήσεως, τεύχος πρώτο, 13 Ιανουαρίου 1934, αρ.12, σσ. 69-70· πρβλ. Βασιλείου της Ελλάδας, Υπουργείον Εξωτερικών, Γενικόν ευρετήριον συνθηκών, συμβάσεων, και συμφωνιών διμερών και πολυμερών, 1832-1956, επιμέλεια Λ. Κουζοπούλου, [Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο, 1956] σσ. 10-11.

25. Γ. Δαφνή, ό.π., Α', σσ. 379-386.

26. Για τις κυβερνήσεις αυτές βλ. T.Selenica, *Shqipria më 1927. L' Albanie en 1927* (Τίρανα, 1928), σσ.XVI, XVII.

27. ΑΥΕ, 1928, Α/4/Ι, *Ελληνοαλβανικαί σχέσεις*, ελληνική μετάφραση των δηλώσεων, συνημμένη σε έγγραφο (αρ.988, Τίρανα, 29 Ιουλίου 1928) του Κοκοτάκη προς το υπουργείο Εξωτερικών.

28. Πρβλ. Ενβέρ Χότζα, *Δύο φίλοι λαοί* (Τίρανα, 1985), σσ.281-282.

29. *The Daily Telegraph*, Λονδίνο, 12 Οκτωβρίου 1928, σ. 12.

30. Έγινε, όπως και των άλλων δύο συμβάσεων, στις 10 Νοεμβρίου 1928. Η αλβανική κυβέρνηση είχε, από τον Οκτώβριο, γνωστοποιήσει στην ελληνική ότι, από την πλευρά της, θα άρχιζε να την εφαρμόζει πριν από την ανταλλαγή των επικυρώσεων (*Ελεύθερον Βήμα*, 21 Οκτωβρίου 1928, σ. 8).

31. *Ελεύθερον Βήμα*, 31 Οκτωβρίου 1928, σ. 8· 8 Νοεμβρίου 1928, σ.7.

32. *Ελεύθερον Βήμα*, 12 Νοεμβρίου 1928, σ. 8· 13 Νοεμβρίου 1928, σ. 6. Η δίκη τους έγινε στο κακούργοδικείο της Κέρκυρας το Μάιο του 1929. (*Ελεύθερον Βήμα*, 20 Μαΐου 1929, σ. 6· 21 Μαΐου 1929, σ. 6· 22 Μαΐου 1929, σ. 3· 23 Μαΐου 1929, σ. 5· 24 Μαΐου 1929, σσ. 3,5· 25 Μαΐου 1929, σ. 7· 26 Μαΐου 1929, σ. 7· 27 Μαΐου 1929, σ.7· 28 Μαΐου 1929, σ.7· 29 Μαΐου 1929, σ. 7· 30 Μαΐου 1929, σ.8· 31 Μαΐου 1929, σ. 8.) Η απόφαση, με την οποία τους επιβλήθηκε ποινή ισόβιων δεσμών (*Ελεύθερον Βήμα*, 1 Ιουνίου 1929, σ. 8) θεωρήθηκε επεικής και ο Βενιζέλος, πιστεύοντας ότι η καταδίκη των Κουμπαίων θα αποτελούσε σημαντικό βήμα για την εξόντωση της ληστείας, πέτυχε να προσδιορισθή η δίκη των... εις Αθήνας για άλλο, λιγότερο σημαντικό έγκλημα (Γ. Δαφνή, ό.π, Α', σ.393). Οι Αθηναίοι ένορκοι τους επέβαλαν, πράγματι, την ποινή του θανάτου και οι ληστές εκτελέστηκαν ( Γ.Δαφνή, ό.π.,Α', σ. 393).

33. ΑΥΕ, 1928, Α/4/Ι, Κοκοτάκης προς υπουργείο Εξωτερικών, αρ.1582, Τίρανα, 14 Νοεμβρίου 1928.

34. Δηλαδή το ζήτημα των κτημάτων



35. Πράγματι, φαίνεται ότι η αλβανική κυβέρνηση έθεσε, από την πλευρά της, τις τρεις συμβάσεις σε εφαρμογή πριν ακόμη από την ανταλλαγή των επικυρώσεων (πρβλ. Ελεύθερον Βήμα, 21 Οκτωβρίου 1928, σ. 8).
36. Υπαινιγμός προφανώς, στην ταχύτητα με την οποία έγινε η παράδοση των Κουρπαίων στις ελληνικές αρχές.
37. Πρόκειται για την ελληνοϊταλική συνθήκη «φιλίας, συνδιαλλαγής και δικαστικού διακανονισμού» που υπογράφηκε από τους Ε.Βενιζέλο και Μπ.Μουσολίνι στη Ρώμη, στις 23 Σεπτεμβρίου 1928 (βλ. Κ.Σβολόπουλου, ό.π., σ. 53 επ.)
38. Πρβλ. Κ. Σβολόπουλου, Το Βαλκανικόν Σύμφωνον και η ελληνική εξωτερική πολιτική 1923-1934. Ανέκδοτον κείμενον του Ελευθερίου Βενιζέλου (Αθήνα, 1974), σσ.39-40.
39. Μετά την ανατροπή του Πάγκαλου οι σύλλογοι αυτοί είχαν επανασυσταθεί. (ΑΥΕ, 1928, Α/4, ο «Σύλλογος των εν Αθήναις και Πειραιεί Βορειοηπειρωτών» προς το υπουργείο Εξωτερικών, αρ.πρωτ. 631, Αθήνα, 9 Οκτωβρίου 1928).
40. ΑΥΕ, 1928, Α/4/1, ελληνική μετάφραση άρθρου με τίτλο «Αι ελληνοαλβανικαί σχέσεις» που δημοσιεύθηκε στο φύλλο της 13ης Νοεμβρίου 1928 της εφημερίδας των Τιράνων *Gazetza e Re*, συνημμένη σε έγγραφο (αρ. 1582, Τίρανα, 14 Νοεμβρίου 1928) του Κοκοτάκη προς το υπουργείο Εξωτερικών.
41. Ελεύθερον Βήμα, 5 Αυγούστου 1928, σ. 8.
42. ASMAE, Albania, razzo 756, fascicolo 589, Maria Απορία, πρεσβευτής της Ιταλίας στην Αθήνα, προς υπουργείο Εξωτερικών, τηλεγράφημα αρ.4735/402, Αθήνα, 6 Αυγούστου 1928. Μετά τις εκλογές της 19ης Αυγούστου, οι οικείοι νομάρχαι κάλεσαν τους προέδρους και αντιπροέδρους των βορειοηπειρωτικών συλλόγων και τους τόνισαν ότι «εθνική ανάγκη επιβάλλει τη διακοπή της λειτουργίας των τελευταίων. (ΑΥΕ, 1928, Α/4, υπουργείο Εσωτερικών προς υπουργείο Εξωτερικών, αρ.πρωτ. 39748, Αθήνα, 13 Σεπτεμβρίου 1928· πρβλ. Université de Paris. Faculté de Droit. Essai sur l'histoire de l'Albanie moderne, thèse pour le doctorat présentée et soutenue par Roland Bernard [Παρίσι, 1935], σ. 204.)
43. NAMP, Miscoscopy No. 443, Roll 6, DS 868.00/599, Charles Hart, πρεσβευτής των ΗΠΑ στα Τίρανα, προς Frank Kellogg, Αμερικανό υπουργό Εξωτερικών, αρ.494, Τίρανα, 6 Αυγούστου 1928. Εξάλλου μετά τις εκλογές, έδωσε οδηγίες στον πρεσβευτή της Ελλάδας στα Τίρανα Λέοντα Μελά να καταβάλει «κάθε προσπάθεια» προς τη βελτίωση των σχέσεων Ελλάδας και Αλβανίας. (FO 371/12844/C 9722, Robert Hodgson, Βρετανός πρεσβευτής στην Αλβανία, προς Sir Austen Chamberlain υπουργό Εξωτερικών, αρ.148, Δυρράχιο, 19 Δεκεμβρίου 1928). Πρβλ. και ότι είπε ο (Βενιζέλος) στο Μουσολίνι στη διάρκεια συνομιλίας τους στη Ρώμη, στις 23 Σεπτεμβρίου 1928. (Ministero degli Affari Esteri. Commissione per la pubblicazione dei documenti diplomatici, I documenti diplomatici Italiani, settima serie: 1922-1935, volume VI [1 gennaio 23 settembre 1928] [Ρώμη, Istituto Poligrafico dello Stato, 1967], «Appunto del capo del governo e ministro degli Esteri, Mussolini, sul colloquio con il presidente del consiglio Greco, Venizelos, Roma, 23 Settembre 1928», σ. 591.) Δε θα ήταν αβάντισμο να υποστηρίξει κανείς ότι ένας από τους λόγους για τους



οποίους ο Βενιζέλος επιθυμούσε καταρχήν την ύπαρξη καλών σχέσεων μεταξύ Ελλάδας και Αλβανίας ήταν η πεποίθησή του πως σε αντίθετη περίπτωση η πρώτη θα εύρισκε αντιμετώπη την Ιταλία (πρβλ. Γ. Δαφνή, «Τα εάν της Ιστορίας. Μία ενδιαφέρουσα ανέκδοτος επιστολή του Ελευθερίου Βενιζέλου», Ιστορία και Ζωή, Αθήνα, αρ. 8-Δεκέμβριος 1956, σ. 522).

44. Πρβλ. παραπάνω, σ. 76, σημείωση 37. Το Φεβρουάριο του 1929, με την υποστήριξη της αλβανικής κυβέρνησης, συγκροτήθηκε πραξικοπηματικά στα Τίρανα «Σύνοδος της Αλβανικής Εκκλησίας» γεγονός που προκάλεσε την αντίδραση του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Λίγους μήνες αργότερα εξάλλου, τον Ιούνιο, συγκλήθηκε στην Κορυτσά «Κληρικολαϊκό συνέδριο των ορθοδόξων Αλβανών», από το οποίο ψηφίστηκε και «Καταστατικόν της Ορθοδόξου Αυτοκεφάλου Εκκλησίας της Αλβανίας». (Βλ. Αποστόλου Αθ. Γλαβίνα, Το Αυτοκέφαλον της εν Αλβανία Ορθοδόξου Εκκλησίας επί τη βάσει ανεκδότων εγγράφων [Γιάννενα, 1978], σσ. 286-300, 317-319· του ίδιου, Έγγραφα περί της πραξικοπηματικής συγκροτήσεως της συνόδου της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Αλβανίας [1929], [Γιάννενα, 1981], σ. 13 επ· Μητροπολίτου Κίτρους Βαρνάβα, Δ. Τζωρτζάτου, Η Αυτοκεφαλός Ορθόδοξος Εκκλησία της Αλβανίας και οι βασικοί θεσμοί διοικήσεως αυτής [Αθήνα, 1975] σσ. 21-32· πρβλ. Πύρρου Γιαννόπουλου, Αλβανία [Αθήνα, 1931] σσ. 61-63· P. Pipinelis, Europe and the Albanian Question [Νέα Υόρκη, 1944], σ. 79.)

45. Το όλο, δηλαδή, πρόβλημα που είχε ανακύψει από την πραξικοπηματική ανακήρυξη του «αυτοκεφάλου» της Αλβανικής Εκκλησίας το 1922.

46. ΑΥΕ, 1928-1929, Α/4, ελληνική μετάφραση της συνέντευξης, που δημοσιεύθηκε στο φύλλο της 29ης Αυγούστου 1929 της εφημερίδας της Κορυτσάς *Gazeta e Korçës* συνημμένη σε έγγραφο (αρ. 570, Κορυτσά, 20 Σεπτεμβρίου 1929) του γενικού προξένου της Ελλάδας στην Κορυτσά προς το υπουργείο Εξωτερικών.

47. Συγκεκριμένα (με εξαίρεση τις τελευταίες ημέρες του Μαΐου και τις πρώτες του Ιουνίου 1932, κατά τις οποίες είχε σχηματιστεί κυβέρνηση από τον Αλέξανδρο Παπαναστασίου) μέχρι τις αρχές Νοεμβρίου 1932. (Α. Προβατά, ό.π., σσ. 496, 500.) Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Βενιζέλος έγινε και πάλι πρωθυπουργός για τελευταία φορά στις 16 Ιανουαρίου 1933· η κυβερνησή του παραιτήθηκε στις αρχές Μαρτίου του ίδιου χρόνου (ό.π., σσ. 504, 506).

48. ASMAE, Albania, razzo 786, fascicolo 763, Giuseppe Bastianini, πρεσβευτής της Ιταλίας στην Αθήνα, προς υπουργείο Εξωτερικών, *telespresso* αρ. 8144/1099, Αθήνα, 16 Δεκεμβρίου 1931· NA, RG 59, DS 775.00/11, Herman Bernstein, πρεσβευτής των ΗΠΑ στα Τίρανα, προς Henry Lewis Stimson, Αμερικανό υπουργό Εξωτερικών, αρ. 556, Τίρανα, 28 Ιουλίου 1932 και DS 665.7351/13, ο ίδιος προς τον ίδιο, αρ. 633, Τίρανα, 3 Ιανουαρίου 1933.

49. ASMAE, Albania, razzo 786, fascicolo 763, μαρκήσιος Antonio Meli Lupi di Soragna, πρεσβευτής της Ιταλίας στα Τίρανα, προς υπουργείο Εξωτερικών, *telespresso* αρ. 2617/1149, Τίρανα, 30 Οκτωβρίου 1931.



Πράγματι, το δεύτερο εξάμηνο του 1931, η αλβανική κυβέρνηση είχε πια παραιτηθεί από κάθε ιδέα καταβολής στους Αλβανούς υπηκόους αποζημίωσης ανάλογης με εκείνη που είχε αναγνωριστεί σε Βρετανούς και Ιταλούς και είχε συγκεντρώσει τις προσπάθειές της στην επίτευξη συμφωνίας για τους όρους και τη διαδικασία με την οποία θα δίνονταν στους πρώτους οι αποζημιώσεις (που θα ήταν, ουσιαστικά, οι ίδιες με εκείνες που καταβάλλονταν στους Έλληνες) και, γενικότερα, στην επίλυση διαφόρων επί μέρους προβλημάτων (ό.π.· επίσης ASMAE, Albania, razzo 786, fascicolo 763, Bastianini προς υπουργείο Εξωτερικών, telespresso αρ.8144/1099, Αθήνα, 16 Δεκεμβρίου 1931).

50. ASMAE, Albania, razzo 786, fascicolo 783, Soragna προς υπουργείο Εξωτερικών, telespresso αρ.2617/1149, Τίρανα, 30 Οκτωβρίου 1931. Κατά καιρούς πάντως δημιουργήθηκαν ορισμένες ελπίδες επίλυσής τους. (NAMP, Microcopy No. 476, Roll 6, DS 768.75/17, Julius Holmes, προσωρινά επιτετραμένος των ΗΠΑ στα Τίρανα, προς Stimson, αρ.684, Τίρανα, 10 Οκτωβρίου 1929· NA, RG 59, DS 768.75/25, Bernstein προς Stimson, αρ.112, Τίρανα, 23 Οκτωβρίου 1930 και DS 768.75/34, ο ίδιος προς τον ίδιο, αρ.451, Τίρανα 31 Ιανουαρίου 1932.)

51. NA, RG 59, DS 760h.75/133, Bernstein προς Stimson, Τίρανα, 31 Ιανουαρίου 1932.

52. Συγκεκριμένα, οι Αλβανοί ισχυρίζονταν πως, αν Ορθόδοξος Αλβανός διέπραττε «έγκλημα» και κατέφευγε στην Ελλάδα, οι Ελληνικές αρχές δεν προχωρούσαν στην έκδοσή του, γιατί τον θεωρούσαν ομοεθνή. (NA, RG 59, DS 768.75/34, Bernstein προς Stimson, αρ.451, Τίρανα, 31 Ιανουαρίου 1932.)

53. Η κυβέρνηση αυτή παραιτήθηκε στα μέσα Ιανουαρίου 1933 (Α. Προβατά, ό.π., σ. 503).

54. NA, RG 59, DS 775.00/12, Bernstein προς Stimson, αρ.616, Τίρανα, 2 Δεκεμβρίου 1932.

55. NA, RG 59, DS 665.7531/13, Bernstein προς Stimson, αρ.663, Τίρανα, 3 Ιανουαρίου 1933.

56. Μετά τις οποίες σχημάτισε κυβέρνηση ο Π. Τσαλδάρης. (Για τις εκλογές και τα γεγονότα που συνέβηκαν αμέσως μετά από αυτές και πριν από την ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον αρχηγό του Λαϊκού κόμματος βλ. Γ. Δαφνή, ό.π., Β', Η άνοδος του Αντιβενιζελισμού, σσ. 180-206.)

57. ΑΥΕ, 1934, Α/4/Ι, υπουργείο Εξωτερικών προς την ελληνική πρεσβεία στα Τίρανα αρ.9794, Αθήνα, 5 Οκτωβρίου 1934.

58. Ό.π. επίσης ΑΥΕ, 1934, Α/4/Ι, Κίμων Διαμαντόπουλος, πρεσβευτής της Ελλάδας στα Τίρανα, προς υπουργείο Εξωτερικών, αρ.2050, Τίρανα, 30 Οκτωβρίου 1934.

59. *Le rivendicazioni albanesi* (Τίρανα, Edizioni «Distaptur», 1941), σ. 88.

60. Πρέπει να σημειωθεί ότι μέχρι τις πρώτες ημέρες του 1933 δεν είχε ακόμη καταβληθεί στους Αλβανούς υπηκόους, κτήματα των οποίων στην Ελλάδα είχαν απαλλοτριωθεί, καμιά απολύτως αποζημίωση. (ASMAE, Albania, razzo 786, fascicolo 763, Soragna προς υπουργείο Εξωτερικών, telespresso αρ. 2617/1149, Αθήνα, 30



- Οκτωβρίου 1931 και Bastianini προς υπουργείο Εξωτερικών, telespresso αρ. 8144/1099, Αθήνα, 16 Δεκεμβρίου 1931· NA, RG 59, DS 665.7531/13, Bernstein προς Stimson, αρ.633, Τίρανα, 3 Ιανουαρίου 1933.)
61. *Le rivendicazioni albanesi*, ό.π., σ. 88.
62. Πρόκειται για το κείμενο που αναφέρεται παραπάνω, στις σημειώσεις 59 και 61· ο συγγραφέας το μελέτησε στην Ουάσιγκτον, στη Βιβλιοθήκη του Κογκρέσου των ΗΠΑ.
63. *Le rivendicazioni albanesi*, ό.π., σ. 59.
64. Σε σύνολο σύμφωνα με τους αλβανικούς υπολογισμούς 313.000 ατόμων (ό.π., σ. 68).
65. Ό.π., σ. 59.
66. Ό.π., σ. 6.
67. Για τις προσπάθειες αυτές, βλ. κυρίως Μίλτου Μ.Σπυρομήλιου, *Ελλάς και Αλβανία. Ιστορική μελέτη* (Νέα Υόρκη, χ.έ.), σ. 217.
68. Εμμανουέλε Γκράτσι, *Η αρχή του τέλους. Η επιχείρηση κατά της Ελλάδος, μετάφραση: Χρύσω Γκίκα* (Αθήνα, 1980) σσ. 173-201· Mario Cervi, *Storia della guerra di Grecia* (Μιλάνο, 1969<sup>2</sup>), σσ. 35-40.
69. Ιωάν. Αρχιμανδρίτη, *Τσάμηδες. Οδύνη και δάκρυα της Θεσπρωτίας* (χ.τ., χ.έ.), σσ. 49-58.
70. Θ.Γ.Παπαμανώλη, *Η συμβολή της Ελλάδος εις τον συμμαχικόν αγώνα. Κατακαυμένη Ήπειρος. Το τραγικόν δράμα των κατοίκων της Θεσπρωτίας και η συνεργασία των Αλβανών μετά του Άξονος, 1940-1944* (Αθήνα, 1945), σ. 37 επ· Ι.Αρχιμανδρίτη, ό.π., σ. 58 επ· Βασίλη Κραψίτη, *Η ιστορία της Παραμυθιάς* (Αθήνα, 1985), σ.177, σημείωση 4.
71. Χαρίτωνος Κ.Λάμπρου, *Οι Τσάμηδες και η Τσαμουριά* (Αθήνα, 1949), σ.22· Ι.Αρχιμανδρίτη, ό.π., σ.61.
72. Χ.Κ.Λάμπρου, ό.π., σ.22· Ι.Αρχιμανδρίτη, ό.π., σ. 61. Πρέπει να σημειωθεί ότι εξαιτίας, κυρίως, της σύνθεσης του πληθυσμού της Τσαμουριάς είχε αποτραπεί η αμέσως μετά την έναρξη της Κατοχής «ένωσή» της με την Αλβανία (Ι.Αρχιμανδρίτη ό.π., σ. 67)· το 1940 ο αριθμός των Τσάμηδων ήταν 16.661 (Ι.Αρχιμανδρίτη, ό.π., σ. 38). Για άλλες πιθανές αιτίες της μη προσάρτησης βλ. Ι.Αρχιμανδρίτη, ό.π., σ. 67.
73. Ι.Αρχιμανδρίτη, ό.π., σ. 67.
74. Βλ. κυρίως Ι.Αρχιμανδρίτη, ό.π., σ. 72 επ· Β.Κραψίτη, *Οι Σουλιώτες από του έπους του Μεσολογγίου μέχρι και της εποχής μας (1823-1983)*, (Αθήνα 1983), σσ. 203-226· του ίδιου, «Οι Θεσπρωτοί Τουρκοτσάμηδες και το έργο τους», εφημερίδα *Ηπειρωτικών Μέλλον*, Αθήνα, 23 Οκτωβρίου 1985, σσ. 1,2· Σωτήρη Γ.Τσαμπηρά, *Ας μη βρέξει ποτέ... Το οδοιπορικό του Ιερού Λόχου των Εθνικών Ομάδων Ελλήνων Ανταρτών* (Αθήνα, 1985), σσ. 132-135.
75. Βλ. Μιχαήλ Ι.Μυριδάκη, *Αγώνες της φυλής. Η Εθνική Αντίστασις ΕΔΕΣ-ΕΟΕΑ, 1941-1944, τόμος Β'* (Αθήνα, 1977 [επανάδοση]), σ. 179 επ.



76. 'Ο.π. τόμος Β', σ. 179 επ.: Ι.Αρχιμανδρίτη, ό.π., σ. 111 επ.

77. FO 371/48094/R 20573, ο επιτετραμμένος της Ελλάδας στο Λονδίνο προς το Foreign Office, αρ. 7643/ST/8/α/45, Λονδίνο, 4 Δεκεμβρίου 1945: Σπύρου Γ.Μουσελίμη, Ιστορικοί περίπατοι ανά τη Θεσπρωτία (Θεσσαλονίκη, 1976), σ.88. Πρβλ. Χ.Κ.Λάμπρου, ό.π., σ.29· Μ.Μυριδάκη, ό.π., τόμος Β', σ. 193· εφημερίδα Θεσπρωτικά Νέα, Αθήνα, 1 Μαρτίου 1947, σ.1. Μεμονωμένα τμήματά τους πάντως εξακολούθησαν να πολεμούν στο πλευρό των Γερμανών μέχρι το τρίτο δεκαήμερο του Σεπτεμβρίου (Ι.Αρχιμανδρίτη, ό.π., σσ. 156-159).

Σύμφωνα με την άποψη της ελληνικής πλευράς, οι επικεφαλής των ανταρτών, με οδηγίες του ίδιου του Ζέρβα, είχαν προτρέψει τους Τσάμηδες να παραμείνουν στις εστίες τους, διαβεβαιώνοντας τους ότι η ζωή, η τιμή και η περιουσία τους θα γίνονταν σεβαστές· αυτοί όμως, έχοντας συναίσθηση των εγκλημάτων τους, προτίμησαν να φύγουν. (Βλ. εφημερίδα Εμπρός, Αθήνα, 18 Φεβρουαρίου 1947, σ.3· Θεσπρωτικά Νέα, 15 Ιουνίου 1947, σ.3· Αχ.Α.Κύρου, Η νέα επίθεση κατά της Ελλάδος. Το ελληνικόν πρόβλημα ενώπιον του ΟΗΕ [Ιανουάριος 1946-Δεκέμβριος 1948], [Αθήνα, 1949], σσ. 100, 104· Ι.Αρχιμανδρίτη, ό.π. σ. 122 επ.) Βέβαια η αλβανική άποψη είναι διαφορετική: από τα Τίρανα υποστηρίζεται πως οι αντάρτες του ΕΔΕΣ «δεκάτισαν», «λήστεψαν» και «έδιωξαν» από την Ελλάδα τους Τσάμηδες (βλ. κυρίως Ε.Χότζα, ό.π., σσ.22, 39-40, 55).

Μετά την έξοδο τους οι περισσότεροι Τσάμηδες εγκαταστάθηκαν σε χωριά κατά μήκος των συνόρων· στη συνέχεια προωθήθηκαν στην πεδιάδα της Μουζακιάς. (Universiteti shtetëror i Tiranës. Instituti i Historisë dhe Gjuhësisë. Sektori i Etnografisë, Etnografia shqiptare, I [Τίρανα, 1962], σ. 57· πρβλ. Θεσπρωτικά Νέα, 15 Ιουλίου 1947, σ.1.) Φαίνεται ότι προς το τέλος του εμφύλιου πολέμου ένας αριθμός από αυτούς κατατάχτηκε στο «Δημοκρατικό Στρατό της Ελλάδας». (Βλ. όσα ανακοίνωσε σχετικά, τον Ιούλιο του 1949, ο Έλληνας σύνδεσμος στην «Εθνική Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών για τα Βαλκάνια» [UNSCOB] Αλέξανδρος Δαλιέτος, εφημερίδα Ακρόπολις, 14 Ιουλίου 1949, σ.1.)

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι το 1951 κατοικούσαν ακόμη στην Ήπειρο 127 Μουσουλμάνοι αλβανικής γλώσσας. (Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Αποτελέσματα της απογραφής του πληθυσμού της 7ης Απριλίου 1951, τόμος II [Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο, 1958], σσ.236,238.)

78. ΑΥΕ, 1928, Α/4/1, «Σημείωμα» για τις ελληνοαλβανικές συμβάσεις (Ι.Πολίτης [Αθήνα], 9 Αυγούστου 1928.)

79. ΑΥΕ, Α/4/1, «Σημείωμα» για τις Ελληνοαλβανικές συμβάσεις (Ι. Πολίτης [Αθήνα], 9 Αυγούστου 1928).

80. Βλ. παραπάνω, σημείωση 49.

81. Francesco Jacomoni di San Savino, La politica dell'Italia in Albania (Bologna, 1965) σ. 21 ASMAE, Grecia, pacco 1237, fascicolo 5113, «Aide-memoire remis par le chargé d'affaires de Grèce à S.E. le ministre des Affaires Etrangères [d' Albanie] le 7 mars 1928» συνημμένο σε telexpresso (αρ.2886/405, Αθήνα, 21 Μαΐου 1928) του Mario Arlotta, πρεσβευτή της Ιταλίας στην Αθήνα, προς το υπουργείο Εξωτερικών.



133

δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας



## ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΣΥΜΒΑΣΙΣ ΠΕΡΙ  
ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΣ ΚΑΙ  
ΠΡΟΞΕΝΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ  
μεταξύ  
ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΑΛΒΑΝΙΚΗΣ  
ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

CONVENTION  
CONCERNANT  
L' ETABLISSEMENT ET  
LE SERVICE CONSULAIRE

Entre  
LA REPUBLIQUE HELLENIQUE  
ET LA REPUBLIQUE ALBANAISE

Η Ελληνική Δημοκρατία και η Αλβανική Δημοκρατία, επιθυμούσαι να ρυθμίσωσι την εγκατάστασιν των υπηκόων των δύο κρατών και τους όρους υφ' ους θα γίνωνται δεκτοί επί των οικείων αυτών εδαφών Προξενικοί υπάλληλοι, ως και να καθορίσωσι τα αμοιβαία δικαιώματα και τας αμοιβαίας προνομίας και ασυδοσίας των γενικών Προξένων, Προξένων και υποπροξένων και την εξουσίαν αυτών, απεφάσισαν να συνάψωσι σύμβασιν περί εγκαταστάσεως και προξενικής υπηρεσίας και διώρισαν προς τούτο ως πληρεξουσίους αυτών.

Ο Πρόεδρος της Ελληνικής  
Δημοκρατίας  
Την Α.Ε. τον Κύριον Περικλήν  
Αργυρόπουλον, Υπουργόν των Ε.

La République Hellénique et la République Albanaise, désirant régler l' établissement des ressortissants des deux Etats et l' admission dans leurs territoires respectifs de fonctionnaires consulaires et déterminer les droits, privilèges et immunités réciproques des consuls généraux, consuls et vice-consuls ainsi que définir leurs pouvoirs, ont résolu de conclure une Convention concernant l' établissement et le service consulaire et ont à cet effet nommé pour leurs plénipotentiaires:

Le Président de la République  
Hellénique:

Son Excellence Monsieur Périclès Argyropoulos, Ministre des Affaires Etrangères.



Ο Πρόεδρος της Αλβανικής  
Δημοκρατίας:

Την Α.Ε. τον Κύριον Mehdi Frasheri,  
πρώην Υπουργόν

Την Α.Ε. τον Κύριον Djafer Υρι,  
πρώην Υπουργόν.

Την Α.Ε. τον κύριον Milto Toutoula-  
ni, πρώην Υπουργόν.

Την Α.Ε. τον Κύριον Nicolas Thaci,  
πρώην Υπουργόν.

Οίτινες, αφού επεδείξαντο αλ-  
λήλοις τα πληρεξούσια αυτών έγ-  
γραφα ευρεθέντα εν πλήρει τάξει,  
συνωμολόγησαν τα εξής:

Άρθρον 1.

Μεταξύ Ελληνικής και Αλβανι-  
κής Δημοκρατίας θα υπάρξει αμοι-  
βαίως ελευθερία εγκαταστάσεως και  
εμπορίας.

Οι υπήκοοι ενός των συμβαλ-  
λομένων Μερών θα γίνωνται αμοι-  
βαίως δεκτοί και θα υπάγονται επί  
του εδάφους του ετέρου Μέρους εις  
το αυτό καθεστώς, καθ' όσον αφορά  
εις τα πρόσωπα και την περιουσίαν  
αυτών, εις ο υπάγονται ή θα  
υπάγονται τυχόν εις το μέλλον οι  
ιθαγενείς.

Κατά συνέπειαν οι υπήκοοι  
εκατέρου των συμβαλλομένων Με-  
ρών, ως και αι οικογένειαι αυτών,  
συμμορφούμενοι προς τους νόμους  
της χώρας, θα δύνανται ελευθέρως  
να εισέρχωνται, να ταξιδεύωσι, να  
διαμένωσι και να εγκαθίστανται επί  
του εδάφους του ετέρου Μέρους,

Le Président de la République  
Albanaise:

Son Excellence Monsieur Mehdi  
Frasheri, ancien Ministre d' Etat.

Son Excellence Monsieur Djafer  
Υρι, ancien Ministre d' Etat.

Son Excellence Monsieur Milto  
Toutoulani, ancien Ministre d' Etat,  
et

Son Excellence Monsieur Nico-  
las Thaci, ancien Ministre d' Etat,  
lesquels, après s' être communiqué  
leurs pleins-pouvoirs, trouvés en  
bonne et due forme, sont convenus  
des dispositions suivantes:

Article 1.

Il y aura entre la République  
Hellénique et la République Albanai-  
se liberté réciproque d' établissement  
et de commerce.

Les ressortissants d' une des  
Parties Contractantes seront récip-  
roquement recus et traités sur le  
territoire de l' autre relativement à  
leurs personnes et à leurs propriétés  
sur le même pied et de la même  
manière que le sont, ou le pourront  
être à l' avenir, les nationaux.

En conséquence, les ressortis-  
sants de chacune des deux Parties  
Contractantes ainsi que leurs famil-  
les, pourvu qu' ils se conforment aux  
lois du pays, pourront librement  
entrer, voyager, séjourner et s'  
établir dans le territoire de l' autre  
Partie, sans que, en ce qui concerne



χωρίς να υπάγονται καθ' όσον αφορά εις την άδειαν διαμονής και την άδειαν ενασκήσεως επαγγέλματος εις τέλη, βάρη ή όρους διάφορα εκείνων εις α υπάγονται οι ιθαγενείς. Θα δύνανται να εμπορεύονται τόσω χονδρικός όσω και λιανικός και να ενασκώσιν οιονδήποτε επάγγελμα ή βιομηχανίαν, υπό τον όρον όπως συμμορφώνται απαρεικλίτως προς τους νόμους και κανονισμούς της χώρας.

Η ελευθερία ενασκήσεως εμπορίου, βιομηχανίας ή επαγγέλματος εξασφαλίζεται γενικώς εις τους υπηκόους ενός των συμβαλλομένων Μερών επί του εδάφους του ετέρου, συμφωνουμένου ότι, από της απόψεως ταύτης, ουδεμία δύναται να γίνη υφ' ενός των δύο Κρατών διάκρισις μεταξύ των υπηκόων του άλλου και των ιθαγενών αιτίαν έχουσα την εθνικότητα αυτών εφ' όσον η ιδιότης της ιθαγενείας δεν αποτελεί απολύτως κατά τους νόμους της Χώρας προσ απαιτούμενον της ενασκήσεως του επαγγέλματος.

Εάν εν των συμβαλλομένων Κρατών υιοθετή μέτρα περιοριστικά της ενασκήσεως τέχνης ή επαγγέλματος, το έτερον Κράτος επιφυλάσσει εαυτώ το δικαίωμα να εφαρμόση το αυτό μέτρον.

Καθ' όσον αφορά εις τα διαβατήρια, οι υπήκοοι εκατέρου των συμβαλλομένων Μερών θα απολαύωσιν επί των εδαφών του ετέρου των αυτών προνομίων, ασυδοσιών,

le séjour et l' autorisation d' exercer leur professsion, ils soient soumis à aucune taxe, charge ou condition, autres que celles auxquelles sont soumis les nationaux. Il pourront commercer tant en gros, qu' en détail et exercer toute profession ou industrie, sauf à se conformer exactement aux lois et aux règlements du Pays.

D' une façon générale, la liberté d' exercer un commerce, une industrie ou une profession quelconque est assurée aux ressortissants de l' une des Parties Contractantes dans le territoire de l' autre, entendu que, sous ce rapport, aucune différence ne peut être faite par l' un des deux Etats, entre les ressortissants de l' autre et les nationaux pour raison de leur nationalité, en tant que la qualité de ressortissant de l' Etat ne serait pas, d' après les lois du Pays, une condition absolue pour l' exercice de la profession.

Si l' un des Etats Contractants adopte des mesures restrictives pour l' exercice d' un métier ou d' une profession, l' autre Etat Contractant se réserve le droit d' appliquer la même mesure.

En ce qui concerne les passeports, le ressortissants de chacune des parties Contractantes jouiront dans les territoires de l' autre des mêmes privilèges, immunités, faveurs



ευνοιών ή όρων, ων απολαύουσιν ή θ' απολαύσωσιν εις το μέλλον οι υπήκοοι του μάλλον ευνοουμένου έθνους.

Τέλος, δεν θα πληρώνωσιν παντάπασιν, λόγω της εμπορίας ή της βιομηχανίας αυτών, εις τας πόλεις και τα μέρη των δύο Κρατών, είτε εγκαθίστανται εν αυτοίς, είτε διαμένουσι προσωρινώς, δικαιώματα, τέλη ή φόρους οιανδήποτε επωνυμίαν και αν φέρωσι ταύτα, διάφορα ή υψηλότερα των εισπραττομένων ή εισπραχθησομένων παρά των ιθαγενών ή των υπηκόων του μάλλον ευνοουμένου έθνους και αι προνομίαι και ασυδοσίαι ή έτεροι οιαιδήποτε εύνοιαι, ων απολαύουσιν ή θ' απολαύωσιν εν τω μέλλοντι ως προς το εμπόριον και την βιομηχανίαν οι πολίται ενός των δύο Κρατών, θα επεκτείνωσται επί των πολιτών του ετέρου.

#### Άρθρον 2.

Οι υπήκοοι εκάτερου των συμβαλλομένων Μερών θα έχωσιν αμοιβαίως επί των εδαφών του ετέρου το αυτό δικαίωμα ως και οι ιθαγενείς ή οι υπήκοοι του μάλλον ευνοουμένου έθνους ν' αποκτώσιν κινητά ή ακίνητα. Θα δύνανται ν' απαλλοτριώσιν ή να μεταβιβάζωσιν αυτά δια πωλήσεως, ανταλλαγής, δωρεάς, γάμου, κληροδοσίας ή άλλων οιανδήποτε πράξεων, ως και οι ιθαγενείς ή οι υπήκοοι του μάλλον ευνοουμένου έθνους.

Ουχ ήττον, επιφυλάσσονται καθ'

ou conditions dont jouiront à l' avenir les ressortissants de la nation la plus favorisée.

Enfin, ils ne paieront en raison de leur commerce ou de leur industrie, dans les lieux des deux Etats, soit qu' ils s' y établissent, soit qu' ils y résident temporairement, des droits, taxes ou impôts sous quelque dénomination que se soit, autres ou plus élevés que ceux qui sont ou seront perçus des nationaux ou des ressortissants de la nation la plus favorisée; et les privilèges, immunités ou autres faveurs quelconques, dont jouissent ou jouiront à l' avenir en matière de commerce et d' industrie les citoyens de l' un des deux Etats, seront étendus a ceux de l' autre.

#### Article 2.

Les ressortissants de chacune des Parties Contractantes auront reciproquement dans les territoires de l' autre le même droit que les nationaux et les ressortissants de la nation la plus favorisée, d' acquérir des biens mobiliers et immobiliers. Ils pourront les aliéner ou les transmettre par la vente, échange, donation, mariage, legs ou autres actes quelconques ainsi que les nationaux ou les ressortissants de la nation la plus favorisée.

Sont, toutefois, réservées en ce



όσον αφορά εις την κτήσιν ακινήτων αι εξαιρέσεις και οι περιορισμοί οι θεσπισθέντες ή θεσπισθησόμενοι δια της νομοθεσίας των συμβαλλομένων Κρατών ως προς τους αλλοδαπούς εν γένει.

Αι ανωτέρω εξαιρέσεις και οι περιορισμοί δεν θα δύνανται να εφαρμοσθώσιν επί των αστικών ή αγροτικών ακινήτων, των κεκτημένων ήδη υπό ιδιοκτητών υπηκόων μιας των συμβαλλομένων χωρών.

Οι υπήκοοι εκατέρας των συμβαλλομένων χωρών δύνανται να κληρονομώσιν εκ διαθήκης ή εξ αδιαθέτου τα προμνησθέντα κινητά ή ακίνητα.

Ωσαύτως δεν δύνανται ν' αποκλεισθώσι της κληρονομίας ακινήτων περιελθούσης αυτοίς επί του εδάφους του ετέρου Κράτους λόγω της εθνικότητος αυτών ή οιασδήποτε άλλης αιτίας.

Επαγομένης κληρονομίας αγροτικής περιουσίας Αλβανού υπηκόου εις Έλληνα τοιούτον, ούτος θα υπεισέρχηται εις την κατοχήν της περιουσίας ταύτης και θ' ασκή άπαντα τα της ιδιοκτησίας δικαιώματα, αλλά θα υποχρεούται να πώληση αυτήν εις Αλβανούς υπηκόους εντός προθεσμίας επτά ετών από του θανάτου του κληρονομούμενου. Εάν η περί ης ο λόγος πώλησις δεν δύναται να ενεργηθή εις καλήν τιμήν, το κτήμα θα αγοράζεται υπό της Αλβανικής Κυβερνήσεως αντί δικαίου τιμήματος οριζομένου υπό τριών εμπειρο-

qui concerne l' acquisition de biens immeubles les exceptions et les restrictions qui sont ou seront statuees par la legislation des Etats Contractants à l' égard des étrangers en général.

Les susdites exceptions et restrictions ne pourront pas frapper les immeubles urbains ou ruraux déjà acquis dont les propriétaires sont ressortissants de l' un des pays contractants.

Les ressortissants respectifs des pays contractants pourront être appelés à la succession testamentaire ou ab intestat desdits biens.

De même ils ne pourront être exclus de la succession des biens immeubles qui leur est dévolue sur le territoire de l' autre Etat en raison de leur nationalité ou pour toute autre cause.

Si un sujet hellène est appelé à la succession des biens ruraux d' un sujet albanais, celui-ci rentrera en possession de ces biens et exercera tous les droits de propriété mais il sera tenu de les vendre à des sujets albanais dans un délai de sept ans à partir du décès du de cujus. Si la susdite vente ne peut se réaliser à un prix convenable, la propriété en question sera achetée par le Gouvernement Albanais à un juste prix qui sera fixé par trois experts commer-



γνωμόνων εμπόρων, εκλεγομένων εν τω τόπω εν ω κείται το αγρόκτημα, και θα πληρώνηται τοις μετρητοίς. Εκ των εμπειρογνωμόνων τούτων εις μεν θα διορίζηται υπό της Αλβανικής Κυβερνήσεως και εις υπό του ενδιαφερομένου. Οι δύο ούτοι εμπειρογνώμονες θα έχωσι το δικαίωμα να διορίζωσι τον τρίτον.

Εξυπακούεται ότι, εν περιπτώσει καθ' ην η Αλβανική Κυβέρνησις θα εθεώρει αναγκαίον ν' αναγνωρίση δικαίωμα κληρονομίας αγροτικής περιουσίας εις υπηκόους τρίτης Δυνάμεως, της ευνοίας ταύτης θ' απολαύσωσι και οι Έλληνες υπήκοοι.

Εν ταις προμνησθείσαις περιπτώσεσι δεν θα υπόκεινται ούτοι εις τέλη, φόρους ή άλλα βάρη, οιονδήποτε όνομα και αν φέρωσι και υπεριορισδήποτε αρχής και αν εισπράττωνται ταύτα, διάφορα ή επαχθέστερα εκείνων εις α υποβάλλωνται οι ιθαγενείς ή οι υπήκοοι του μάλλον ευνοουμένου έθνους.

Ωσαύτως θα δύνανται να εξαγάσωσι ελευθέρως τα προσωπικά αυτών ή έτερα αγαθά, χωρίς να υπόκεινται εις περιορισμούς ή βάρη διάφορα ή επαχθέστερα εκείνων, εις α υποβάλλωνται οι ιθαγενείς ή οι υπήκοοι του μάλλον ευνοουμένου έθνους.

### Άρθρον 3.

Εν περιπτώσει αναγκαστικής απαλλοτριώσεως ή επιτάξεως εν ενί των δύο Κρατών, οι υπήκοοι εκατέ-

ςants pris dans le lieu de la situation de la propriété rurale et payable au comptant. Les deux de ces experts seront respectivement désignés par le Gouvernement Albanais et l'intéressé. Ils auront la faculté de désigner le troisième.

Il est bien entendu que dans le cas où le Gouvernement Albanais croirait devoir reconnaître aux ressortissants d'une tierce puissance le droit de succession aux biens ruraux, cette faveur profiterait de plein droit aux ressortissants hellènes.

Ils ne seront pas soumis dans les cas précités à des taxes, impôts ou charges quelle que soit leur dénomination, ou les autorités au profit desquelles ils sont perçus, autres ou plus élevés que ceux auxquelles sont soumis les nationaux ou les ressortissants de la nation la plus favorisée.

De même ils pourront librement exporter leurs biens personnels ou autres sans être soumis aux limitations ou charges autres ou plus élevées que celles auxquelles sont soumis les nationaux ou les ressortissants de la nation la plus favorisée.

### Article 3.

En cas d'expropriation ou de réquisition dans l'un des deux États, les ressortissants respectifs ne seront



ρου αυτών δεν θα υποβάλλωνται, από της απόψεως ταύτης, επί του εδάφους του ετέρου, εις καθεστώς ήσσον ευνοϊκόν εκείνου εις ο υποβάλλονται οι ιθαγενείς ή οι υπήκοοι οιασδήποτε τρίτης Δυνάμεως.

#### Άρθρον 4.

Οι υπήκοοι εκάτερου των συμβαλλομένων Μερών θ' απαλλάσσονται επί του εδάφους του ετέρου πάσης στρατιωτικής υπηρεσίας εν τε ταις κατά ξηράν και ταις κατά θάλασσαν δυνάμεσιν, τη αεροπλοΐα τω τακτικώ στρατώ και τη εθνοφρουρά. Θ' απαλλάσσονται, ωσαύτως, πάσης υποχρεωτικής υπηρεσίας, δικαστικής, διοικητικής ή δημοτικής, πάσης στρατιωτικής επιτάξεως ή παροχής και άλλων βαρών επιβαλλομένων λόγω πολεμικών αναγκών ή συνεπεία άλλων εξαιρετικών περιστατικών.

Ουχ ήττον, εξαιρούνται τα παρομαρτούντα κατοχή ή μισθώσει ακινήτων βάρη, ως και αι στρατιωτικάί παροχαί και επιτάξεις εις ας δύνανται να υποβληθώσιν οι ιθαγενείς ως κύριοι ή μισθωταί ακινήτων.

#### Άρθρον 5.

Εκάτερον των συμβαλλομένων Μερών θα έχη το δικαίωμα να συνιστά προξενικάς αρχάς εις τους λιμένας, πόλεις και άλλα μέρη του εδάφους του ετέρου Μέρους, επιφυλασσομένης της προηγουμένης εγ-

pas traités dans l' autre sous ce rapport, d' une manière moins favorable que les nationaux ou les ressortissants d' une tierce Puissance quelconque.

#### Article 4.

Les ressortissants de chacune des deux Parties Contractantes seront exempts, sur le territoire de l' autre, de tout service militaire, soit sur terre, soit sur mer, soit dans l' aéronautique, dans l' armée régulière ou dans la milice nationale. Ils seront également dispensés de toute fonction obligatoire, judiciaire, administrative ou municipale, de toute réquisition ou prestation militaire et autres charges qui seraient imposées par des besoins de guerre ou par suite d' autres circonstances exceptionnelles.

Seront toutefois exceptées les charges qui sont connexes à la possession ou à la location d' un bien-fonds, aussi bien que les prestations et les réquisitions militaires auxquelles les nationaux peuvent être appelés à se soumettre comme propriétaires, fermiers ou locataires d' immeubles.

#### Article 5.

Chacune des deux Parties Contractantes aura la faculté d' établir des offices consulaires dans les ports, villes et autres localités du territoire de l' autre Partie, sauf l' agrément



κρίσεως του Κράτους ένθα συνιστώνται αι προξενικαί αύται αρχαί και να διορίζη εις τας θέσεις ταύτας γενικούς προξένους, προξένους και υποπροξένους.

Οι διοριζόμενοι ούτοι πράκτορες δέον να προέρχωνται εκ του κλάδου των προξενικών υπαλλήλων.

Ουχ ήττον, εάν εν θέσει τινί υπηρετή νυν άμισθος προξενικός υπάλληλος, ούτος δύναται να εξακολουθήση ενασκών τα καθήκοντά του.

Τα συμβαλλόμενα Μέρη επιφυλάσσονται το δικαίωμα να ορίζωσι τα μέρη ένθα δεν θα συμφέρη αυτοίς να δεχθώσι προξενικούς υπαλλήλους· εξυπακούεται ότι, από της απόψεως ταύτης, δεν θα εφαρμοσθή το εν κατά του άλλου περιορισμόν τινι μη ισχύοντα ωσούτως και δια πάντα τα λοιπά Κράτη.

Οι προμνησθέντες υπάλληλοι θα προσαγωγήσι τα προξενικά αυτών διπλώματα, θα γίνωνται δε δεκτοί και θ' αναγνωρίζηται αμοιβαίως η δικαιοδοσία αυτών εν τη υπό του Κράτους εις ο ανήκουσιν οριζομένη περιφερεία, συμφώνως προς τους κανόνας και τας διατυπώσεις τας ισχυούσας εν τω Κράτει εν ω εδρεύουσιν.

Αι μεταγενέστεραι μεταβολαί των ορίων των περιφερειών τούτων θα γνωστοποιώνται εις το επί των Εξωτερικών Υπουργείου του Κράτους, εν ω οι ειρημένοι υπάλληλοι ενασκούσι τα καθήκοντα αυτών.

préalable de l' Etat où ces offices devraient s' établir, et d' y nommer des consuls généraux, consuls, et vies-consuls.

Ces agents ne pourront être nommés que parmi les fonctionnaires consulaires de carrière.

Si toutefois il existerait actuellement un fonctionnaire consulaire honoraire en poste, celui-ci pourra continuer à y exercer sa fonction.

Les Parties Contractantes se réservent le droit de déterminer les localités où il ne leur conviendra pas d' admettre des fonctionnaires consulaires; il est bien entendu que sous ce rapport elles ne s' opposeront respectivement aucune restriction qui ne serait commune à tous les autres États.

Les fonctionnaires visés ci-dessus présenteront leurs lettres de provision et seront réciproquement admis et reconnus pour le district fixé par l' Etat dont ils relèvent selon les règles et formalités établies dans l' Etat de leur résidence.

Les modifications ultérieures de l' étendue de ces districts seront notifiées au Ministère des Affaires, Etrangères de l' Etat où lesdites fonctionnaires exercent leurs fonctions.



Προς ελευθέραν ενάσκησιν των καθηκόντων αυτών οι προϊστάμενοι προξενικών αρχών δέον να εφοδιάζονται δι' εκτελεστηρίων εγγράφων, η δε αρμοδία αρχή του Κράτους εν ω εδρεύουσι θα λαμβάνη αμέσως τα αναγκαία μέτρα ίνα καθίσταται αυτοίς δυνατή η εκπλήρωσις της αποστολής των και δύνανται ν' απολαύωσι των συναφών αυτή απαλλαγών, εξαιρετικών δικαιωμάτων, ασυδοσιών, τιμών και προνομίων.

Εάν εν των συμβαλλομένων Μερών θεωρήση αναγκαίον ν' αποσύρη χορηγηθέν ήδη εκτελεστήριον έγγραφον, θα υποχρεούται να γνωστοποιήση εις το έτερον μέρος τους λόγους της ενεργείας αυτού ταύτης.

Οι προϊστάμενοι και οι εκ του Προξενικού κλάδου προερχόμενοι υπάλληλοι της Προξενικής αρχής θα εφοδιάζονται υπό της αρμοδίας Νομαρχίας δια ειδικού δελτίου ταυτότητος φέροντος την φωτογραφίαν και την υπογραφήν του δικαιούχου, πιστοποιούντος την επίσημον ιδιότητα αυτών και συνιστώντος αυτούς εις τας επιτοπίους αρχάς προς απόλαυσιν της προστασίας των.

Εν τη ενασκήσει των καθηκόντων αυτών και εν τη εκπληρώσει των επισήμων αυτών αποστολών, ως και δι' ό,τι αφορά εις την αξιοπρεπή ως ένεστι εγκατάστασιν των προξενικών γραφείων και των κατοικιών του προϊσταμένου και του προσωπικού, οι προξενικοί υπάλλη-

Pour exercer librement leurs fonctions, le chefs des offices consulaires devront obtenir l' exequatur et l' autorité compétente de l' Etat de leur résidence prendra immédiatement les mesures nécessaires pour qu' ils puissent s' acquitter des devoirs de leur charge et pour qu' ils soient admis à la jouissance des exemptions, prérogatives, immunités, honneurs et privilèges qui y sont attachés.

Si une des Parties Contractantes juge nécessaire de retirer l' exequatur déjà accordé, elle sera obligée de communiquer à l' autre Partie Contractante les motifs de son procédé.

Les chefs, ainsi que tous les fonctionnaires de carrière de l' office consulaire, seront munis par la Préfecture respective d' une carte spéciale d' identité portant la photographie et la signature du titulaire, établissant leur qualite officielle et les recommandant à la protection des autorités locales.

Dans l' exercice de leurs fonctions et dans l' accomplissement de leurs missions officielles ainsi que pour ce qui concerne l' établissement le plus convenable des offices et des logements du chef et du personnel, les fonctionnaires consulaires seront



λοι θα ευρίσκωσι παρά τη Πολιτεία ένθα εδρεύουσι την μάλλον ευρείαν συνδρομήν και υποστήριξιν.

Άρθρον 6.

Εν περιπτώσει κωλύματος, απουσίας ή θανάτου των Γενικών Προξένων, Προξένων ή Υποπροξένων, οι αναπληρωματικοί προξενικοί υπάλληλοι θα δικαιούνται, κατά την υπό του Κράτους εις ο υπάγονται ωρισμένην τάξιν, να ενασκώσι προσωρινώς τα καθήκοντα του προϊσταμένου της Προξενικής Αρχής.

Αι επιτόπιοι αρχαί, δεόντως ειδοποιούμεναι, θα υποχρεούνται να παρέχωσι αυτοίς συνδρομήν και προστασίαν και να εξασφαλίζωσι αυτοίς, διαρκούσης της προσωρινής διευθύνσεως, την απόλαυσιν των εξαιρέσεων, εξαιρετικών δικαιωμάτων, ασυδοσιών, τιμών και προνομίων, των αναγνωρισμένων υπό της παρούσης συμβάσεως υπέρ των προϊσταμένων ους αναπληρούσιν.

Άρθρον 7.

Οι προξενικοί υπάλληλοι θα δύνανται ν' αναρτώσιν επί των οικημάτων, εν οίς τυγχάνουσιν εγκατεστημένα τα Γραφεία αυτών, τον θυρεόν των εμβλημάτων του διορίσαντος αυτούς Κράτους μετά της οικείας επιγραφής.

Θα δύνανται να υψώσι την σημαίαν του διορίσαντος αυτούς Κράτους επί του Προξενικού κατα-

assurés de trouver, auprès de l'Etat de leur résidence, l'appui et le concours les plus larges.

Article 6.

En cas d'empêchement, d'absence ou de décès des consuls généraux, consuls, ou vice-consuls les fonctionnaires consulaires adjoints seront autorisés, dans l'ordre fixé par l'Etat dont ils relèvent, à exercer par interim les fonctions de chef de l'office consulaire.

Les autorités locales, dûment prevenues, seront tenues de leur prêter assistance et protection et de leur assurer, pendant la gestion intérimaire, la jouissance des exemptions, prérogatives, immunités, honneurs et privilèges reconnus par la présente Convention aux chefs qu'ils remplacent.

Article 7.

Les fonctionnaires consulaires pourront placer sur les bâtiments où sont installés leurs offices l'écusson aux armes de l'Etat qui les a nommés avec l'inscription y relative.

Ils pourront arborer le pavillon de l'Etat qui les a nommés sur le



στήματος κατά τας ημέρας δημοσίων εορτών, ως και άλλας συνήθεις περιστάσεις.

Οι προϊστάμενοι ούτοι θα δύνανται ωσαύτως να υψώσι την σημαίαν του διορίσαντος αυτούς Κράτους επί των πλοίων, εφ' ὧν θα επιβαίνωσιν προς ενάσκησιν των καθηκόντων αυτών.

Εξυπακούεται ὅτι τα εξωτερικά ταύτα σημεία δεν θα δύνανται ποτέ να θεωρηθῶσιν ως γενεσιουργά δικαιώματος ασύλου, θα χρησιμεύωσι δε κυρίως προς υπόδειξιν του Προξενικού καταστήματος εις τους υπηκόους.

#### Ἄρθρον 8.

Οἱ Ἀλβανοὶ προξενικοὶ υπάλληλοι ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Δημοκρατίᾳ καὶ οἱ Ἕλληνες υπάλληλοι ἐν τῇ Ἀλβανικῇ Δημοκρατίᾳ θὰ ἀπολαύωσιν ὅλων τῶν ἐξαιρέσεων, ἐξαιρετικῶν δικαίων, ἀσυδοσιῶν, τιμῶν καὶ προνομίων ὡς ἀπολαύωσιν ἢ θ' ἀπολαύωσιν ἐν τῷ μέλλοντι οἱ ὁμοίβαθοι προξενικοὶ υπάλληλοι τοῦ μάλλον εὐνοουμένου ἔθνους.

Συμφωνεῖται, οὐδέν ἦττον, ὅτι ὁ ἑτέτερον τῶν συμβαλλομένων Μερῶν θὰ δύναται νὰ ἐπικαλήται τὸ εὐεργέτημα τοῦ μάλλον εὐνοουμένου ἔθνους καὶ ν' ἀξιοί ὑπὲρ τῶν προξενικῶν αὐτοῦ υπαλλήλων ἐξαιρέσεις, ἐξαιρετικά δίκαια, ἀσυδοσίας, τιμὰς καὶ προνομίας μάλλον ευρείας τῶν ὑπ' αὐτοῦ τούτου παρεχομένων τοιούτων εἰς τοὺς προξενικοὺς υπαλλήλους τοῦ ἐτέρου συμβαλλομένου Μέρους.

siège consulaire, aux jours de solennités publiques ainsi que dans d'autres circonstances d'usage.

Ces chefs pourront également arborer le pavillon de l'Etat qui les a nommés sur les bateaux dans lesquels ils s'embarqueraient pour l'exercice de leurs fonctions.

Il est bien entendu que ces marques extérieures ne pourront jamais être interprétées comme constituant un droit d'asile; elles serviront avant tout à désigner aux ressortissants l'office consulaire.

#### Article 8.

Les fonctionnaires consulaires albanais dans la République Hellénique et les fonctionnaires hellènes dans la République d'Albanie jouiront de toutes les exemptions, prérogatives, immunités, honneurs et privilèges, dont jouissent ou jouiront à l'avenir les fonctionnaires consulaires du même grade de la nation la plus favorisée.

Il est convenu toutefois qu'aucune des Parties Contractantes ne pourra invoquer le bénéfice résultant de la clause de la nation la plus favorisée et exiger en faveur de ses fonctionnaires consulaires des exemptions, prérogatives, immunités, honneurs et privilèges plus étendus que ceux accordés par elle même aux fonctionnaires consulaires de l'autre Partie Contractante.



Οι εκ του προξενικού κλάδου προερχόμενοι προϊστάμενοι των προξενικών αρχών, άπαντες οι παρ' αυταίς υπηρετούντες και εκ του κλάδου προερχόμενοι υπάλληλοι, ως και το προσωπικόν το υπηρετούν αποκλειστικώς παρά τω προξενικώ καταστήματι ή παρά ταις οικογενείαις των προξενικών υπαλλήλων, απαλλάσσονται των προσωπικής φύσεως στρατιωτικών βαρών.

Οι προϊστάμενοι προξενικών αρχών και οι παρ' αυταίς υπηρετούντες και εκ του προξενικού κλάδου προερχόμενοι υπάλληλοι, οι έχοντες την ιδιότητα συντάκτου, απαλλάσσονται ωσαύτως, εφ' όσον δεν τυγχάνουσιν υπήκοοι του Κράτους εν ω εδρεύουσι, των υλικής φύσεως στρατιωτικών βαρών.

#### Άρθρον 9.

Οι προϊστάμενοι των προξενικών αρχών και οι λοιποί προξενικοί υπάλληλοι δεν θα υπόκεινται εις την διαδικασίαν του Κράτους, εν ω εδρεύουσιν, εφ' όσον πρόκειται περί της ενασκήσεως των καθηκόντων αυτών.

Εν περιπτώσει καθ' ην προξενικός τις υπάλληλος θα ενήσκει εμπορίαν ή βιομηχανίαν τινά, θα υποχρεούται να υποβάλληται, καθ' όσον αφορά εις την εμπορίαν ή την βιομηχανίαν αυτού, εις τους νόμους και τα έθιμα, εις α υπόκεινται εν τω αυτώ τόπω, ως προς την εμπορίαν ή την βιομηχανίαν αυτών, οι υπήκοοι του διορίζοντος αυτόν Κράτους.

Les chefs des offices consulaires de carrière, tous les fonctionnaires de carrière attachés à leurs offices, ainsi que le personnel en service exclusif de l' office ou auprès des familles des fonctionnaires consulaires sont exempts des charges personnelles militaires.

Les chefs des offices consulaires et les fonctionnaires de carrière y attachés, ayant la qualité de rédacteurs, sont aussi, en tant qu' ils ne soient pas des ressortissants de l' Etat de leur résidence, exempts des charges matérielles militaires.

#### Article 9.

Les chefs des offices consulaires et les autres fonctionnaires consulaires ne seront pas soumis à la juridiction de l' Etat où ils résident en tant qu' il s' agit de l' exercice de leurs fonctions.

Dans le cas où un fonctionnaire consulaire exercerait un commerce ou une industrie, il sera tenu de se soumettre, en ce qui concerne son commerce ou son industrie, aux lois et usages auxquels sont soumis dans le même lieu, en ce qui concerne leur commerce ou leur industrie, les nationaux de l' Etat dont il est ressortissant.



## Άρθρον 10.

Οι πρόξενοι, υποπρόξενοι και άπαντες οι εκ του προξενικού κλάδου προερχόμενοι προξενικοί υπάλληλοι, υπήκοοι του διορίζοντος αυτούς Κράτους, δεν δύνανται να συλλαμβάνωνται ή να προφυλακίζονται, πλην δι' αξιοποιήτους πράξεις τιμωρουμένας δυνάμει της εντοπίου νομοθεσίας, της ισχυούσης εν οιαδήποτε της χώρας εν η εδρεύουσι περιοχή, δια φυλακίσεως πλέον του ενός έτους ή δια βαρυτέρας ποινής.

Εν περιπτώσει ενεργείας ποινικής ανακρίσεως ή λήψεως οιαδήποτε άλλου μέτρου κατά του προϊσταμένου προξενικής τινος αρχής, εκ του προξενικού κλάδου προερχομένου, η Κυβέρνησις του Κράτους επί του εδάφους του οποίου θα ενεργείτο η ποινική ανάκρισις ή θα ελαμβάνετο το προμνησθέν μέτρον, θα πληροφορή περί αυτού, άνευ αναβολής, τον διπλωματικόν αντιπρόσωπον του Κράτους εις ο υπάγεται ο περί ου ο λόγος προξενικός υπάλληλος.

## Άρθρον 11.

Οι προξενικοί υπάλληλοι θα υποχρεούνται, προσκαλούμενοι υπό των δικαστικών αρχών, να καταθέτωσιν ως μάρτυρες ενώπιον των δικαστηρίων. Εάν πρόκειται περί προξενικού υπαλλήλου προερχομένου εκ του προξενικού κλάδου, η δικαστική αρχή θα ερωτά αυτόν εγγράφως εάν επιθυμή να εξετασθή εν τω προξενικώ καταστήματι, ή εάν

## Article 10.

Les consuls, vice-consuls et tous les fonctionnaires consulaires de carrière, ressortissants de l'Etat qui les a nommés, ne pourront être mis en état d'arrestation ou d'emprisonnement préventif, excepté pour les infractions qui, en vertu de la législation locale d'une région quelconque du pays de la résidence, sont punissables d'une peine de prison au dessus d'un an ou d'une peine plus grande.

Dans le cas où une instruction pénale serait ouverte ou toute autre mesure serait prise contre le chef d'un office consulaire, de carrière, le Gouvernement de l'Etat dans le territoire duquel l'instruction pénale aurait été ouverte ou ladite mesure aurait été prise, en informera sans délai le représentant diplomatique de l'Etat dont relève le fonctionnaire consulaire en cause.

## Article 11.

Les fonctionnaires consulaires seront obligés, sur l'invitation des autorités judiciaires, de répondre comme témoins en justice. S'il s'agit d'un fonctionnaire consulaire de carrière, l'autorité judiciaire lui demandera par écrit s'il désire être entendu au siège consulaire ou s'il



συναινή όπως εμφανισθή αυτοπροσώπως εις την έδραν της δικαστικής αρχής. Η απάντησις του υπαλλήλου δέον να δίδηται εγγράφως και άνευ αναβολής. Εάν η εξέτασις πρόκειται να λάβη χώραν εν τω προξενικώ καταστήματι, δέον να διατελή εν πάση περιπτώσει εν γνώσει εις τρόπον ώστε να καθίσταται δυνατή η εξέτασις εντός της τασσομένης τυχόν υπό της δικαστικής αρχής προθεσμίας.

Η εξέτασις θα γίνηται συμφώνως προς τους υπό των εντοπίων νόμων προβλεπομένους τύπους και η έκθεσις θα συντάσσεται ωσαύτως κατά τους περί των ο λόγος τύπους.

Ενώπιον των δικαστηρίων οι προξενικοί υπάλληλοι θα δύνανται ν' αρνώνται ωρισμένην καταθέσειν επί τη βάσει της αρχής της επαγγελματικής εχεμυθίας. Το αυτό δικαίωμα επιφυλάσσεται τοις υπαλλήλοις του προξενικού καταστήματος εφ' όσον θα ετόγγονον υπήκοοι του Κράτους εις ο υπάγεται το κατάστημα τούτο.

Εάν το δικαστήριον αμφισβητή το δικαίωμα του καταθέτειν εις μάρτυρα επί τη βάσει της αρχής της επαγγελματικής εχεμυθίας, θα πληροφορή σχετικώς την Κυβέρνησιν αυτού, ήτις θ' απευθύνηται προς τον διπλωματικόν αντιπρόσωπον του Κράτους εις ο υπάγεται ο προξενικός υπάλληλος προς διευθέτησιν της διαφοράς δια της διπλωματικής οδού. Η εφαρμογή παντός μέτρου εξαναγκασμού υπό του δικαστηρίου αποκλείεται.

consent à se présenter personnellement au siège de l' autorité judiciaire. La réponse du fonctionnaire devra être donnée par écrit et sans délai. Si l' interrogatoire doit avoir lieu au siège consulaire, il devra être fixé en tout cas de manière à rendre possible cette déposition dans le délai fixé éventuellement par l' autorité judiciaire.

L' interrogatoire aura lieu d' après les formes prévues par les lois locales, et le procès-verbal sera également dressé suivant ces formes.

Devant les tribunaux, les fonctionnaires consulaires pourront refuser une déposition sur la base du secret professionnel. Le même droit est réservé aux employés de l' office consulaire en tant qu' ils seraient ressortissants de l' Etat dont cet office relève.

Si le tribunal ne reconnaît pas le bien-fondé de répondre comme témoin sur la base du secret professionnel, il en informera son Gouvernement, qui s' adressera au représentant diplomatique de l' Etat dont relève le fonctionnaire consulaire pour régler le différend par voie diplomatique. L' application de toute mesure coercitive par le tribunal est exclue.



Αι διατάξεις του προηγουμένου εδαφίου θα εφαρμόζονται ωσαύτως κατά την ενώπιον των διοικητικών αρχών διαδικασίαν.

#### Άρθρον 12.

Τα προξενικά αρχεία είναι πάντοτε απαραβίαστα και αι εντόπιοι αρχαί επ' ουδεμίᾳ προφάσει θα δύνανται να εξετάζωσιν ἢ να κατὰσχωσι τα αποτελούντα αυτά βιβλία, έγγραφα και λοιπά αντικείμενα.

Τα βιβλία, έγγραφα και επίσημα αντικείμενα δέον να είναι πάντοτε κεχωρισμένα της ιδιωτικής αλληλογραφίας, των βιβλίων και των εγγράφων των σχετιζομένων προς το εμπόριον ἢ την βιομηχανίαν, ην θα ενασκώσι τυχόν οι μη εκ του προξενικού κλάδου προερχόμενοι προξενικοί υπάλληλοι.

Τα βιβλία, έγγραφα και επίσημα αντικείμενα δεν θα παραδίδονται επ' ουδενί ὄρω.

Ἡ επίσημος αλληλογραφία εἶναι απαραβίαστος και δεν υποβάλλεται εις λογοκρισίαν. Τοῦτ' αυτό θα ισχύῃ προκειμένου και περί των τηλεγραφημάτων, ραδιοτηλεγραφημάτων, φωνογραμμάτων και τηλεφωνικῶν ανακοινώσεων.

Οι εκ του κλάδου προερχόμενοι προϊστάμενοι των προξενικῶν αρχῶν ἔχουσι το δικαίωμα, εφ' ὅσον τυγχάνουσιν υπήκοοι του διορισθέντος αὐτοῦς Κράτους, να δέχωνται και αποστέλλωσι κρυπτογραφήματα εν ταις μετά των κυβερνητικῶν αὐτῶν αρχῶν σχέσεσί των, συμπερι-

Les stipulations de l' alinéa précédent seront également applicables pour la procédure devant les autorités administratives.

#### Article 12.

Les archives consulaires sont toujours inviolables et les autorités locales ne pourront sous aucun prétexte fouiller ou saisir les livres, les papiers et autres objets qui en font partie.

Les livres, documents et objets officiels devront toujours être séparés de la correspondance privée, des livres et des papiers relatifs au commerce ou à l' industrie, que pourraient exercer les fonctionnaires consulaires de carrière.

Les livres, les documents et les objets officiels ne pourront être délivrés sous aucune condition.

La correspondance officielle est inviolable et ne sera pas soumise à la censure; il en est de même pour les dépêches télégraphiques, radiotélégraphiques, les phonogrammes et les communications téléphoniques.

Les chefs des offices consulaires de carrière, en tant qu' ils sont ressortissants de l' Etat qui les a nommés, sont autorisés à recevoir et à envoyer des dépêches en chiffre dans leurs rapports avec leurs autorités gouvernementales, y compris leurs missions diplomatiques.



λαμβανομένων των διπλωματικών αντιπροσώπων.

Άρθρον 13.

Η από των φόρων και τελών απαλλαγή θα κανονισθή δι' ειδικών συμφωνιών.

Επιτρέπεται η άνευ αδείας και άνευ καταβολής τελωνειακών δασμών και παντός άλλου τέλους επιβαλλομένου υπό των οικείων Κρατών κατά την εισαγωγή κινήτων [sic]:

α') των επίπλων των προξενικών υπαλλήλων των μεταβαινόντων εις το Κράτος της μελλούσης αυτών έδρας, εφ' όσον τα έπιπλα ταύτα εισάγονται εντός εξ μηνών από της αφίξεως του υπαλλήλου.

β') των επίπλων και ειδών γραφείου πρώτης εγκαταστάσεως.

γ') των δια την υπηρεσίαν του προξενικού γραφείου διατιθεμένων αντικειμένων, ιδίως των θυρεών, σημαιών, επιγραφών, σφραγίδων και επισήμων εντύπων της τρεχούσης του γραφείου υπηρεσίας.

Άρθρον 14.

Οι προξενικοί υπάλληλοι έχουν το δικαίωμα να προστατεύωσι τους υπηκόους του διορίσαντος αυτούς Κράτους και να υποστηρίξωσιν εν τω μέτρω του διεθνούς δικαίου και των διεθνών εθίμων, ως και εντός των ορίων της αρμοδιότητός των, όλα τα δικαιώματα και τα συμφέροντα αυτών και να μεριμνώ-

Article 13.

L' exemption des impôts et des taxes sera réglée par des accords spéciaux.

On pourra importer sans permission et en exemption des droits de douane et de toutes autres taxes imposées par les Etats respectifs pour l' importation des biens meubles:

a) le mobilier des fonctionnaires consulaires qui se rendent dans le territoire de l' Etat de leur future résidence autant que ce mobilier soit importé dans les six mois à partir de l' arrivée du fonctionnaire.

b) les meubles et les objets du bureau pour le premier établissement.

c) les objets affectés au service de l' office consulaire, surtout les écussons, les drapeaux, les enseignes, les estampilles et les imprimés officiels pour le service courant de l' office.

Article 14.

Les fonctionnaires consulaires ont le droit de protéger les ressortissants de l' Etat que les a nommés et de défendre, dans la mesure du droit et des usages internationaux, aussi bien que dans les limites de leur compétence, tous leurs droits et leurs intérêts et de pourvoir au



σι περί της αναπτύξεως των οικονομικών μεταξύ των δύο Κρατών σχέσεων.

Αυτοίς απόκειται η προστασία των χηρών, των ανηλίκων και των ανικάνων προς περιφρούρησιν των συμφερόντων αυτών προσώπων, υπηκόων του διορίσαντος αυτούς Κράτους.

Αυτοίς επίσης ανήκει η προστασία των υπηκόων του διορίσαντος αυτούς Κράτους οσάκις θα διέρχονται δια του εδάφους της έδρας των ως μετανάσται ή παλιννοστούντες ως και η περιφρούρησις αυτών κατά την διέλευσίν των, ιδία εκεί ένθα υπάρχουν λιμένες.

Προς τον σκοπόν τούτον και προς αποφυγήν όσον το δυνατόν διπλωματικών διαβημάτων, θα δύνανται να απευθύνωνται προς άπασας τας Κυβερνητικάς Αρχάς της Προξενικής των περιφέρειας όπως υποβάλλωσιν αυταίς τα ενδεχόμενα παράπονα των υπηκόων του διορίσαντος αυτούς Κράτους και ζητώσι την λήψιν των αναγκαίων προς ικανοποίησιν των παραπονουμένων μέτρων, συμφώνως προς τας διατάξεις των μεταξύ των συμβαλλομένων Μερών υφισταμένων συνθηκών και συμβάσεων.

#### Άρθρον 15.

Οι Προξενικοί υπάλληλοι θα έχωσι το δικαίωμα να δέχωνται τας παροχάς, συντάξεις, επιδόματα ή αποζημιώσεις τας οριζομένας υπέρ των δικαιούχων συμφώνως προς

développement des relations économiques entre les deux Etats. Il leur incombe la protection des veuves, des mineurs et des personnes incapables de soigner leurs intérêts, ressortissants de l'Etat qui les a nommés.

Il leur revient également la protection des ressortissants de l'Etat qui les a nommés lorsqu'ils passeront sur le territoire de leur résidence comme émigrants ou rapatriants, aussi bien que la sauvegarde de ceux-ci au moment de leur passage, notamment dans les endroits ou il y a des ports.

Dans ce but et afin d'éviter, autant que possible, des recours par voie diplomatique, ils pourront s'adresser à toutes les autorités gouvernementales de leur district consulaire pour leur soumettre les plaintes éventuelles des ressortissants de l'Etat qui les a nommés et demander l'adoption des mesures nécessaires pour faire droit sur ces plaintes, conformément aux dispositions des traités et conventions existant entre les Parties Contractantes.

#### Article 15.

Les fonctionnaires consulaires auront le droit de recevoir le paiement des prestations, rentes ou indemnités allouées aux ayants droit



τους νόμους του Κράτους εις ο υπάγονται και ιδία κατ' εφαρμογήν των νόμων κοινωνικής προνοίας.

Άρθρον 16.

Οι Προξενικοί υπάλληλοι θα εκδίδωσι και θεωρώσι, συμφώνως προς τας διατάξεις του διορίσαντος αυτούς Κράτους, τα διαβατήρια και άλλα επίσημα έγγραφα.

Άρθρον 17.

Οι Προξενικοί υπάλληλοι εκάτερου των συμβαλλομένων Μερών, εφ' όσον αναγνωρίζονται αυτοίς ταύτα υπό των νόμων του διορίσαντος αυτούς Κράτους, θα έχωσι τα ακόλουθα δικαιώματα:

α') Να δέχωνται εν τω γραφείω των, εν τη κατοικία των συμβαλλομένων και επί των πλοίων των φερόντων την σημαίαν του διορίσαντος αυτούς Κράτους, όλας τας δηλώσεις ας θα είχαν τυχόν να κάμωσιν οι υπηκόοι του Κράτους, εις ο υπάγονται οι Προξενικοί υπάλληλοι.

β') Να συντάσσωσιν, επικυρώσωσιν ή δέχωνται, παρακατατιθεμένας παρ' αυτοίς τας δηλώσεις τελευταίας βουλήσεως των υπηκόων του διορίσαντος αυτού Κράτους και οιανδήποτε άλλην πράξιν ιδιωτικού δικαίου αφορώσαν τους περί ων ο λόγος υπηκόους.

γ') Να συντάσσωσιν, επικυρώσωσιν ή δέχωνται παρακατατιθεμένας παρ' αυτοίς τας γραπτάς συμβάσεις

selon les lois de l' Etat dont ils relèvent et notamment par l' application des lois de prévoyance sociale.

Article 16.

Les fonctionnaires consulaires délivreront et viseront, conformément aux prescriptions de l' Etat qui les a nommés, les passeports et autres documents officiels.

Article 17.

Les fonctionnaires consulaires de chacune des deux Parties Contractantes, en tant qu' ils y seront autorisés par les lois de l' Etat qui les a nommés, auront les droits suivants:

a) de recevoir dans leur chancellerie, au domicile des parties et à bord des navires, portant le pavillon de l' Etat qui les a nommés, toutes les déclarations que pourraient avoir à faire les ressortissants de l' Etat dont les fonctionnaires consulaires relèvent.

b) de dresser, légaliser ou recevoir en dépôt les dispositions testamentaires des ressortissants de l' Etat qui les a nommés et tout autre acte de droit privé qui concerne ces ressortissants.

c) de dresser, légaliser ou recevoir en dépôt les contrats et arrangements écrits et conclus entre



και συμφωνίας τας συνομολογουμένας μεταξύ των υπηκόων του Κράτους εις ο υπάγονται οι προμνησθέντες υπάλληλοι ή μεταξύ των ρηθέντων υπηκόων και των υπηκόων του Κράτους της έδρας των ή μεταξύ των τελευταίων τούτων μόνον, εφ' όσον άπασαι αι περί των ο λόγος πράξεις αφορώσιν εις ακίνητα κείμενα επί του εδάφους του διορίσαντος τους ειρημένους υπαλλήλους Κράτους ή εφ' όσον αι πράξεις αύται προορίζονται όπως παραγάγωσιν επί του εδάφους αυτού τα αποτελέσματα αυτών. Αι δηλώσεις και βεβαιώσεις αι περιεχόμεναι εν ταις προμνησθείσαις πράξεσι και το αντίγραφον αυτών, υπό τον όρον ότι αι πράξεις αύται θα έχωσι συνταχθή κατά τους τύπους τους απαιτούμενους υπό των νόμων του Κράτους του διορίσαντος τους προξενικούς υπαλλήλους και ότι θα έχωσιν υποβληθή εις τας διατυπώσεις αίτινες διέπουν το θέμα εν τω Κράτει, ένθα πρόκειται να εκτελεσθή η πράξις, θα έχωσιν, αφού κυρωθώσι δεόντως υπό του Προξενικού υπαλλήλου και περιβληθώσι δια της σφραγίδος της Προξενικής Αρχής, την αυτήν ισχύν και την αυτήν αξίαν ως εάν οι πράξεις αύται είχαν συνταχθή ενώπιον άλλων αρμοδίων δημοσίων υπαλλήλων ή συμβαιολογράφου του ετέρου συμβαλλομένου Μέρους. Εν περιπτώσει καθ ην θα εγεννάτο αμφιβολία ως προς την γνησιότητα και την ακρίβειαν του αντιγράφου εγγράφου κατατεθειμένου παρά γραφείω Προ-

les ressortissants de l' Etat dont lesdits fonctionnaires relèvent ou bien entre lesdits ressortissants et les ressortissants de l' Etat de leur résidence ou entre ces dernières personnes seulement, en tant que tous ces actes se rapportent aux immeubles se trouvant sur le territoire de l' Etat qui a nommé lesdits fonctionnaires ou que ces actes sont destinés à y produire des effets juridiques. Les déclarations et les attestations contenues dans les actes ci-dessus mentionnés et leur expédition, pourvu que ces actes aient été rédigés dans les formes requises par les lois de l' Etat qui y a nommé les fonctionnaires consulaires, et qu' ils aient été soumis aux formalités qui régissent la matière dans l' Etat où l' acte doit recevoir son exécution, auront, après avoir été dûment légalisés par le fonctionnaire consulaire et revêtus du sceau de l' office consulaire, la même force et la même valeur que si les actes avaient été passés par devant d' autres officiers publics compétents ou un notaire de l' autre Partie Contractante; dans le cas où un doute s' élèverait sur l' authenticité ou l' exactitude de l' expédition d' un document enregistré à la chancellerie d' un des offices



ξενικής Αρχής, δεν θα δύναται τις να αρνηθή εις τον τοιαύτην αίτησιν τυχόν υποβάλλοντα ενδιαφερόμενον την παραβολήν αυτού προς το πρωτότυπον και το ρηθέν πρόσωπον θα δύναται να παρίσταται κατά την εξακρίβωσιν.

δ') Να μεταφράζωσι και επικυρώσωσι οιασδήποτε φύσεως πράξεις και έγγραφα εκδεδομένα υπό των Αρχών ή των δημοσίων υπαλλήλων του διορισαντος τους προξενικούς υπαλλήλους Κράτους ή του Κράτους της έδρας αυτών. Αι μεταφράσεις των πράξεων και των εγγράφων των εκδιδομένων υπό Αρχής τινος των δύο Κρατών θα έχωσιν εν τω ετέρω Κράτει την αυτήν ισχύν και την αυτήν αξίαν, ως εάν είχαν γίνει υπό δημοσίων υπαλλήλων ή ορκωτών διερμηνέων του Κράτους τούτου.

#### Άρθρον 18.

Οι Πρόξενοι και Προξενικοί πράκτορες των δύο συμβαλλομένων Μερών θα δύνανται, εφ' όσον οι νόμοι και διατάξεις των οικείων αυτών Κρατών επιτρέπουσι τούτο, να καταρτίζωσι τας ληξιαρχικάς πράξεις γεννήσεως και θανάτου των υπηκόων του διορισαντος αυτούς Κράτους.

Εννοείται ότι η παρούσα διάταξις ουδόλως δύναται να αλλοιώση την υποχρέωσιν ην οι νόμοι του Κράτους επιβάλλουσιν εις τους ενδιαφερομένους να δηλώσωσι τας γεννήσεις και θανάτους εις τας εγχωρίους Αρχάς.

consulaires, on ne pourra en refuser la confrontation avec l' original à l' intéressé qui en ferait la demande, et ladite personne pourra assister à cette vérification.

d) de traduire et légaliser toute espèce d' actes et documents émanés des autorités ou fonctionnaires de l' Etat qui nommé les fonctionnaires consulaires ou de l' Etat de leur résidence; les traductions des actes et des documents émanés de l' autorité de l' un des deux Etats auront, dans l' autre Etat, la même force et la même valeur que si elles avaient été faites par des fonctionnaires publics ou des interprètes jurés de cet Etat.

#### Article 18.

Les consuls et les agents consulaires de chacune des deux Parties Contractantes pourront, en tant qu' ils seront autorisés par les lois et les règlements de leur pays, dresser les actes de naissance et de décès des ressortissants de l' Etat qui les a nommés.

Il est entendu que la présente stipulation ne peut nullement altérer l' obligation imposée par les lois du pays aux intéressés de faire des déclarations de naissance et de décès aux autorités locales.



## Άρθρον 19.

Τα συμβαλλόμενα Μέρη αναλαμβάνουσι την υποχρέωσιν όπως διατυπωμένης σχετικής αιτήσεως υπό της Κυβερνήσεως εκατέρου αυτών παραδίδωσιν αλλήλοις αμοιβαίως αντίγραφα δεόντως κεκυρωμένα των πράξεων αναγνωρίσεως γάμου και θανάτου, ως και των πράξεων αναγνωρίσεως και νομιμοποιήσεως των φυσικών τέκνων και των πράξεων υιοθεσίας των αφορωσών εις τους υπηκόους του ετέρου συμβαλλομένου Μέρους και όπως προβαίνωσιν εις τας σχετικές προς τους γάμους δημοσιεύσεις.

Η σύνταξις των ειρημένων αντιγράφων δεν θα υπόκειται εις επιπρόσθετα ή υψηλότερα έξοδα εκείνων εις α υποβάλλονται οι ιθαγενείς ή οι υπήκοοι του μάλλον ευνοουμένου έθνους. Η ανακοίνωσις των περί των λόγων αντιγράφων θα γίνηται δια της διπλωματικής οδού ή μέσω των Προξενείων ή των Προξενικών Πρακτορείων.

## Άρθρον 20.

Εν περιπτώσει θανάτου υπηκόου ενός των συμβαλλομένων Μερών επί τινος των εδαφών του ετέρου, αι επιτόπιοι αρχαί οφείλουσι να ειδοποιώσιν αμέσως τον γενικόν πρόξενον, πρόξενον, υποπρόξενον ή προξενικόν πράκτορα τον πλησιέστερον του τόπου του θανάτου εδρεύοντα. Ούτοι οφείλουσιν, ωσαύτως, να ειδοποιώσι τας επιτοπίους αρχάς, οσάκις πληροφορούνται πρώτοι περί του θανάτου.

## Article 19.

Les Parties Contractantes s'engagent en cas que demande en soit faite par les Gouvernements de l'une ou de l'autre, à se délivrer réciproquement des expéditions dûment légalisées des actes de naissance, de mariage et de décès, ainsi que des actes de reconnaissance et de légitimation des enfants naturels et des actes d'adoption concernant les ressortissants de l'autre Partie Contractante, et à procéder aux publications de mariage.

La rédaction desdites expéditions ne donnera pas lieu à la perception de frais supplémentaires ou supérieurs à ceux auxquels sont soumis les nationaux ou les ressortissants de la nation la plus favorisée. La communication desdites expéditions aura lieu par la voie diplomatique ou par l'intermédiaire des consulats ou des agences consulaires.

## Article 20.

En cas des décès d'un sujet de l'une des Parties Contractantes sur un des territoires de l'autre, les autorités locales devront en donner avis immédiatement au consul général, consul vice-consul ou agent consulaire le plus rapproché du lieu du décès. Ceux-ci, de leur côté, devront donner le même avis aux autorités locales, lorsqu'ils auront été informés les premiers.



Οι γενικοί πρόξενοι, πρόξενοι, υποπρόξενοι ή προξενικοί πράκτορες —οι τελευταίοι ούτοι μόνον εφ' όσον τυγχάνουσιν υπήκοοι του Κράτους του μεταστάντος— θα έχωσι το δικαίωμα να προβαίνωσιν αλληλοδιαδόχως εις τας ακόλουθους ενεργείας:

1) Να ενεργώσι την σφράγισιν, αυτεπαγγέλτως ή κατ' αίτησιν των ενδιαφερομένων, όλων των πραγμάτων, κινητών ή εγγράφων του μεταστάντος, κατόπιν σχετικής προειδοποιήσεως της αρμοδίας επιτοπίου αρχής, συμπαραισταμένης και σφραγιζούσης επίσης.

Ουχ ήττον οσάκις πληροφορείται πρώτη περί του θανάτου και εάν συμφώνως προς τους νόμους της χώρας, υποχρεούται να σφραγίση την κληρονομίαν, η εντόπιος αρχή θα προσκαλέσῃ την προξενικήν Αρχήν όπως προβή από κοινού εις την ενέργειαν ταύτην.

Εν περιπτώσει καθ' ην η άμεσος σφράγισις παρίσταται αναγκαία, πλην αι αποστάσεις ή έτεροι λόγοι κωλύουσι την από κοινού ενέργειαν αυτής, η εντόπιος αρχή θα έχη το δικαίωμα να επιθέσῃ προηγουμένως τας σφραγίδας άνευ της συμπράξεως της προξενικής Αρχής, υπό τον όρον να ειδοποιήσῃ την μη συμπράξασαν Αρχήν, ήτις θα είναι ελευθέρα να επιθέσῃ κατόπιν τας ίδιας αυτής σφραγίδας εγγύς των ήδη επιτεθειμένων.

Αι σφραγίδες της επιτοπίου αρχής ως επίσης και αι της προξενι-

Les consuls généraux, consuls, vice-consuls ou agents consulaires, ces derniers appartenant toutefois à la nation du défunt, auront le droit de procéder successivement aux opérations suivantes:

1. Apposer les scellés, soit d'office, soit à la demande des parties intéressées, sur tous les effets, meubles et papiers de défunt et prévenant de cette opération l'autorité locale compétente qui assistera et apposera également les scellés.

Toutefois, lorsqu'elle aura été informée la première du décès et suivant les lois du pays, elle est tenue à apposer les scellés sur la succession, l'autorité locale invitera l'autorité consulaire à procéder en commun à cet acte.

Dans le cas où l'apposition immédiate des scellés paraîtrait nécessaire, mais par suite de la distance des lieux ou par d'autres motifs elle ne pourrait avoir lieu en commun, l'autorité locale aura la faculté de mettre les scellés préalablement sans le concours de l'autorité consulaire, sauf à informer l'autorité qui ne sera pas intervenue, et qui sera libre de croiser ensuite son sceau avec celui déjà apposé.

Les scellés de l'autorité locale réciproquement ceux de l'autorité



ής αρχής δεν θα δύνανται ν' αρθώσιν άνευ της συμπράξεως της προξενικής αρχής.

2) Να συντάσσωσι την απογραφήν όλων των κινητών και των πραγμάτων του μεταστάντος, επί παρουσία της επιτοπίου αρχής, εφ' όσον αύτη, κατόπιν της προμνησθείσης προειδοποιήσεως, θα έκρινεν αναγκαίον να παραστή κατ' αυτήν.

Η επιτόπιος αρχή θα θέση την απογραφήν της επί των πρακτικών των παρουσία αυτής συνταχθέντων χωρίς να δύναται ν' απαιτήση ιουδήποτε τέλος λόγω της επισήμου επεμβάσεώς της.

3) Να εντέλλωνται την εν ημοσίω πλειστηριασμό εκποίησιν όλων των κινητών αντικειμένων της ληρονομίας των υποκειμένων εις θοράν ή των η διατήρησις τυγχάνει ύσκολος.

Η προξενική αρχή θα ειδοποιή περί τούτου την επιτόπιον τοιαύτην, ύτως ώστε η εκποίηση να γίνηται υπό των τεταγμένων προθεσμιών αι υπό της αρμοδίας αρχής, σύμφωνα προς τους νόμους της ώρας.

Εν περιπτώσει καθ' ην την περί τούτου λόγος εκποίησης θα επρόκειτο ενεργήση η επιτόπιος αρχή, θα υποχρεούται να προσκαλέση όπως αρίσταται κατ' αυτήν, την προξενικήν αρχήν της περιφερείας της.

4) Να καταθέτωσιν εις ασφαλές μέρος τα πράγματα και τους τίτλους εν εγένετο απογραφή και να φυλάσ-

consulaire ne pourront être levés sans le concours de l' autorité consulaire.

2) Former l' inventaire de tous les biens mobiliers et effets du défunt en présence de l' autorité locale, si celle-ci, par suite de l' avis susindiqué croyait devoir y assister.

L' autorité locale apposera sa signature sur les procès-verbaux dressés en sa présence, sans pouvoir, en raison de son intervention officielle, exiger une taxe quelconque.

3) Ordonner la vente aux enchères publiques de tous les objets mobiliers de la succession qui pourraient se détériorer et de ceux d' une conservation difficile.

L' autorité consulaire en prévendra l' autorité locale, afin que la vente soit faite dans les termes prescrits et par l' autorité compétente, d' après les lois du pays.

Dans le cas où ce serait l' autorité locale, qui aurait à effectuer cette vente, elle devra inviter l' autorité consulaire de son ressort à y assister.

4) Déposer en lieu sûr les effets et valeurs inventoriés, conserver le montant des créances que l' on



σωσι το ποσόν των εξοφληθεισών απαιτήσεων, ως και το προϊόν των εισπραττομένων εισοδημάτων. Αι καταθέσεις αύται δέον να γίνωνται εκ συμφώνου μετά της επιτοπίου αρχής καλουμένης όπως παρίσταται κατά τας προγενεστέρας πράξεις, εάν, κατόπιν της προμνησθείσης προσκλήσεως, υπήκοοι της Χώρας ή τρίτης τινός Δυνάμεως παρουσιάζονται ως ενδιαφερόμενοι εις την εξ αδιαθέτου ή την εκ διαθήκης κληρονομίαν και εφ' όσον θα επρόκειτο να εξασφαλισθή η καταβολή των κατά τους νόμους της χώρας εισπρακτέων τελών κληρονομίας ή μεταβιβάσεως.

5) Αι επιτόπιοι αρχαί θα ορίζωσι προθεσμίαν μη υπερβαίνουσαν τους 6 μήνας από της χρονολογίας της σφραγίσεως, διαρκούσης της οποίας οι υπήκοοί των ή οι υπήκοοι τρίτης τινός Δυνάμεως θα δύνανται, εφόσον διαμένουσιν εν τη Χώρα, εν η έλαβε χώραν ο θάνατος, να υποστηρίξωσι τας έναντι της κληρονομίας αξιώσεις αυτών. Η προξενική αρχή προ της λήξεως της προθεσμίας ταύτης και μετ' αυτήν έτι, εφ' όσον η διαφορά, επί της οποίας τα δικαστήρια της χώρας πρόκειται ν' αποφανθώσι, τυγχάνει εισέτι εκκρεμής, θα περιορίζηται εις την λήψιν μέτρων προφυλάξεως και διαχειρίσεως μη δυναμένων να παραβλάψωσι την αναγνώρισιν των δικαιωμάτων των προμνησθέντων προσώπων υπό του αρμοδίου δικαστηρίου.

réalisera, ainsi que le produit de rentes que l'on percevra. Ces dépôts devront avoir lieu d'accord avec l'autorité locale [appelée] à assister aux opérations antérieures, si, par suite de la convocation susmentionnée, des sujets du pays ou d'une puissance tierce se présentent comme intéressés dans la succession ab intestat ou testamentaire et en tant qu'il s'agirait de garantir les droits de succession ou de mutation à payer suivant les lois du pays.

5) Les autorités locales fixeront un terme qui ne pourra pas dépasser six mois à partir de la date de l'apposition des scellés pendant lequel leurs nationaux et les sujets d'une Puissance tierce, résidant dans le pays ou le décès a eu lieu, pourront faire valoir leurs prétentions à l'égard de la succession; l'autorité consulaire, tant que ce terme ne sera pas expiré, et même après l'expiration dudit terme, aussi longtemps que la contestation sur laquelle le les tribunaux du pays sont appelés à décider est encore pendante, se bornera à prendre des mesures de précaution et d'administration qui ne pourront porter préjudice à la validation des droits des personnes susmentionnées par devant le tribunal compétent.



Εν περιπτώσει καθ' ην η κληρονομία δεν αρκεί προς ολοκληρωτικήν εξόφλησιν απάντων των χρεών, αι προξενικαί αρχαί οφείλουσι, συμφώνως προς τους νόμους της χώρας, να παραδώσωσιν αυθωρί αναλόγως εις την δικαστικήν αρχήν ή τους συνδίκους της πτωχεύσεως άπαντα τα έγγραφα, τα αντικείμενα και τους τίτλους τους ανήκοντας εις την κληρονομίαν, ταις προμνησθείσας προξενικαίς αρχαίς αποκειμένης της αντιπροσωπεύσεως των απόντων, ανηλίκων ή ανικάνων κληρονόμων.

6) Να διαχειρίζονται ή εκκαθαρίζωσιν αυτοπροσώπως ή δια προσώπου υπευθύνως υπ' αυτών διοριζομένου την κινητήν κληρονομίαν, χωρίς η επιτόπιος αρχή να δύναται να αναμιγνύηται εις τας ενεργείας ταύτας, υπό την επιφύλαξιν όμως πάντων των υπό του αριθ. 5 του παρόντος άρθρου και δια τας εκεί απαριθμουμένας περιπτώσεις μνημονευομένων περιφορισμών, ως και της αρχής ότι οι προξενικοί υπάλληλοι δέον ν' απέχωσιν από του αποφασίζεσθαι επί οιασδήποτε απαιτήσεως προβαλλομένης υπό των ενδιαφερομένων μερών, και να επιφυλάσσωσι το δικαίωμα του αποφασίζεσθαι υπέρ του αρμοδίου δικαστηρίου, όπερ θα είναι το εγχώριον τοιούτον εις πάσαν περίπτωσιν, καθ' ην η απαίτησις δεν θα είχε ως τίτλον τον της κληρονομίας ή κληροδοσίας τοιούτον.

Μετά την έκδοσιν της επί των προμνησθεισών απαιτήσεων αποφά-

En cas d'insuffisance des valeurs de la succession pour satisfaire au paiement intégral de toutes les créances, les autorités consulaires devront, conformément aux lois au pays, remettre immédiatement à l'autorité judiciaire, aux sundics de la faillite, selon à qu'il appartiendra, tous les documents, effets et valeurs appartenant à la succession, les susdites autorités consulaires demeurant chargées de représenter les héritiers absents, mineurs ou incapables.

6) Administrer ou liquider, eux-mêmes ou par une personne qu'ils nommeront sous leur responsabilité, la partie mobilière de la succession, sans que l'autorité locale puisse intervenir dans ces opérations sauf toujours les restrictions mentionnées au No 5 de cet article pour les cas y énumérés, et en maintenant la maxime que les fonctionnaires consulaires devront s'abstenir de décider sur une réclamation quelconque qui serait élevée par les parties intéressées, et qu'ils devront réserver la décision au tribunal compétent qui sera celui du pays dans tous les cas ou la réclamation ne reposerait pas sur le titre d'hérité ou de legs.

Après que le jugement concernant les réclamations susmention-



σεων των εγχωρίων δικαστηρίων, υπέρ των επεφυλάχθη το του αποφασίζειν επί των διαφορών τούτων δικαίωμα, ή μετά τον καθορισμόν του απαιτουμένου προς εξόφλησιν αυτών ποσού ή την κατάθεσιν αναλόγου εγγυήσεως, ολόκληρος η κινητή κληρονομία, εφ' όσον δε θα τυγχάνη υπέγγυος, δέον να παραδίδηται, μετά την άρσιν των υπό της επιτοπίου αρχής επιτεθεισών σφραγίδων, δια την μεταγενεστέραν αυτής διάθεσιν εις την προξενικήν αρχήν.

#### Άρθρον 21.

Θνήσκοντος υπηκόου Αλβανού εν Ελλάδι ή υπηκόου Έλληнос εν Αλβανία εις μέρος ένθα δεν υπάρχει προξενική αρχή, [η αρμοδία επιτοπίος αρχή] θα προβαίνει συμφώνως προς την εγχώριον νομοθεσίαν εις την απογραφήν των πραγμάτων και εις την εκκαθάρισιν της εγκαταλειπομένης υπό του μεταστάντος περιουσίας και θα υποχρεούται ν' ανακοινοί, ως τάχιστα, το αποτέλεσμα των ενεργειών αυτών εις την οικείαν Πρεσβείαν ή εις το πλησιέστερον του μέρους, ένθα ευρίσκεται η εξ αδιαθέτου ή εκ διαθήκης κληρονομία, προξενείον ή υποπροξενείον.

Αλλ' άμα ως ο προξενικός υπάλληλος, ο πλησιέστερον εδρεύων του μέρους ένθα θα έχη ανοιχθή η ρηθείσα κληρονομία, παρουσιασθή αυτοπροσώπως ή δι' αντιπροσώπου η ανάμιξις της επιτοπίου

nées réservées à la décision des tribunaux du pays, aura été prononcé, ou après que la somme requise pour leur acquittement aura été déterminée ou qu' une caution proportionnée aura été déposée, l'entière succession mobilière, en tant qu' elle ne sera pas engagée à titre de caution, devra, après la levée des scellés apposés par l' autorité locale, être remise, pour en disposer ultérieurement, à l' autorité consulaire.

#### Article 21.

Lorsqu' un ressortissant albanais en Grèce ou un ressortissant grec en Albanie sera décédé dans un lieu où il ne se trouve pas d' autorité consulaire de sa nation, l' autorité locale compétente procédera, conformément à la législation du pays, à l' inventaire des effets et à la liquidation des biens que le défunt aura laissés et sera obligée de donner avis, dans le plus bref délai possible, du resultat de ces opérations à la Légation respective ou au consulat, ou vice-consulat le plus rapproché du lieu où sera ouverte la succession ab intestat ou testamentaire.

Mais, dès l' instant que le fonctionnaire consulaire le plus rapproché du lieu où serait ouverte ladite succession se présenterait personnellement ou par l' intermédii-



αρχής δέον να συμμορφωθή προς τας διατάξεις του άρθρου 12 της παρούσης συμβάσεως.

#### Άρθρον 22.

Οσάκις υπήκοος ενός των συμβαλλομένων Μερών θα ετύγχανεν έχων συμφέρον εν ανοιγομένη επί εδάφους του ετέρου Μέρους κληρονομία είτε συμπατριώτου αυτού, είτε ιθαγενούς, είτε υπηκόου τρίτης τινός Δυνάμεως αι επιτόπιοι αρχαί οφείλουσι να ειδοποιώσι περί του ανοίγματος της κληρονομίας την πλησιεστέραν προξενικήν αρχήν

#### Άρθρον 23.

Αι χρηματικάί αξίαι και τα πράγματα τα ανήκοντα εις ναυτικούς ή επιβάτας υπηκόους ενός των συμβαλλομένων Μερών θανόντας επί πλοίου του ετέρου Μέρους, θα αποστέλλωνται εν τω λιμένι αφίξεως εις τον Πρόξενον του οικείου Έθνους δια την περαιτέρω διαβίβασίν των προς την αρχήν της χώρας του μεταστάντος.

#### Άρθρον 24.

Εν παντί ό,τι αφορά εις την αστυνομίαν των λιμένων, την φόρτωσιν και την εκφόρτωσιν των εμπορικών πλοίων και την ασφάλειαν των εμπορευμάτων, πραγμάτων και αντικειμένων θα εφαρμόζωνται οι νόμοι, τα διατάγματα και οι κανονισμοί της χώρας, υπό τον ρητόν όρον ότι παν προνόμιον και

aire d' un délégué, l' intervention de l' autorité locale devra se conformer aux prescriptions de l' article 12 de la présente Convention.

#### Article 22.

Lorsqu' un ressortissant d' une des Parties Contractantes se trouvera intéressé dans la succession, ouverte sur un des territoires de l' autre Partie, soit d' un de ses nationaux soit d' un indigène soit d' un ressortissant d' une tierce puissance, les autorités locales devront informer de l' ouverture de la succession l' autorité consulaire la plus rapprochée.

#### Article 23.

Les valeurs et effets appartenant aux marins ou passagers ressortissants, de l' une des Parties Contractantes, morts à bord d' un navire de l' autre Partie, seront envoyés, dans le port d' arrivée, au Consul de la nation respectivo pour être remis à l' autorité du pays.

#### Article 24.

En toute ce qui concerne la police des ports, le chargement et le déchargement des navires de commerce et la sûreté des marchandises, biens et effets, on observera les lois, ordonnances et règlements du pays, sous la condition expresse que tout privilège et toute faveur qui seraient



πάσα εύνοια παρεχομένη τυχόν εν λιμένι τινί υφ' ενός των συμβαλλομένων Μερών εις τα εμπορικά πλοία τρίτης τινός Δυνάμεως θα παρέχεται ωσαύτως εν τω αυτώ λιμένι εις τα πλοία του ετέρου Μέρους.

Εις τους προξένους και τους προξενικούς πράκτορας ανατίθεται αποκλειστικώς η εντός των προβλεπομένων υπό της νομοθεσίας του διορίσαντος αυτού Κράτους ορίων τήρησις της εσωτερικής τάξεως επί των εμπορικών πλοίων του έθνους αυτών. Αυτοί θα διευθετώσι συμφώνως προς τους νόμους του διορίσαντος αυτού Κράτους τας μεταξύ των πλοιάρχων, των αξιωματικών και των ναυτών των πλοίων τούτων γινομένας τυχόν πάσης φύσεως αμφισβητήσεις και ειδικώς τας σχετικές προς του μισθούς και την εκπλήρωσιν των αμοιβαίως ανειλημμένων υποχρεώσεων.

Αι επιτόπιοι αρχαί δεν θα δύνανται να επεμβαίνωσιν ειμή οσάκις αι επί του πλοίου επερχόμεναι αταξίαι θα υπήρχε κίνδυνος να διαταράξωσι την δημοσίαν ησυχίαν εις την ξηράν ή εν τω λιμένι, ή όταν πρόσωπον μη αποτελούν μέρος του πληρώματος θα τυγχάνη αναμεμιγμένον εν αυταίς. Και εις αυτήν έτι την περίπτωσιν αι επιτόπιοι αρχαί θα ειδοποιώσιν, εφ' όσον είνε δυνατόν προηγουμένως, τον αρμόδιον πρόξενον ή προξενικόν πράκτορα.

Εν απάσαις τας άλλαις περιπτώσεσιν αι προμνησθείσαι αρχαί θα περιορίζωνται εις την παροχήν της

accordés dans un port déterminé par l' une des deux Parties Contractantes aux navires marchands d' une tierce puissance, seront également accordés dans ce port aux narives de l' autre partie.

Les consuls et les agents consulaires dans les limites prévues par la législation de l' Etat qui les a nommés se sont chargés exclusivement du maintien de l' ordre intérieur à bord des navires marchands; ils régleront eux-mêmes, conformément aux lois de l' Etat qui les a nommés, les contestations de toute nature qui surviendraient entre les capitaines, les officiers et les matelots de ces navires et spécialement celles relatives à la solde et à l' accomplissement des engagements réciproquement contractés.

Les autorités locales ne pourront intervenir que lorsque les désordres survenus à bord des navires seraient de nature à troubler la tranquillité publique à terre ou dans le port ou quand une personne ne faisant pas partie de l' équipage s' y trouvera mêlée. Même dans ce cas, les autorités locales en donneront avis, si faire se peut préalablement, au consul ou agent consulaire compétent.

Dans tous les autres cas, les autorités précitées se borneront a prêter leur appui aux consuls et aux



συνδρομής των, εφ' όσον θα ητείτο αυτή παρ' αυτών, εις τους προξένους ή τους προξενικούς πράκτορας προς διευκόλυνσιν αυτών εν τη εκπληρώσει των καθηκόντων των και ιδία προς σύλληψιν και αποστολήν επί του εμπορικού πλοίου παντός προσώπου εγγεγραμμένου εν τω ναυτολογίω ή, εφ' όσον δεν πρόκειται περί υπηκόου της χώρας, προς αποστολήν εις την φυλακήν, οσάκις δι' οιονδήποτε λόγον οι ειρημένοι πρόξενοι ή προξενικοί πράκτορες θα έκρινον τούτο σκόπιμον.

#### Άρθρον 25.

Οι πρόξενοι και οι προξενικοί πράκτορες θα δύνανται να διατάσσωσι την σύλληψιν ως και την αποστολήν είτε επί του πλοίου, είτε εις την πατρίδα αυτών, των αξιωματικών, ναυτών, και παντός ετέρου προσώπου αποτελούντος εφ' οιοδήποτε τίτλω μέρος των πληρωμάτων των εμπορικών πλοίων του έθνους αυτών, οίτινες θα είχαν δραπετεύσει επί του εδάφους του ενός των συμβαλλομένων Μερών.

Προς τούτο, δέον ν' απευθύνωνται εγγράφως προς τας αρμοδίας επιτοπίους αρχάς και προσάγοντες τα μητρώα του πλοίου ή το ναυτολόγιον, ή ελλείψει των εγγράφων τούτων αυθεντικόν απόσπασμα, ν' αποδεικνύωσιν ότι τα ζητούμενα πρόσωπα αποτελούν πραγματι μέρος του πληρώματος. Εκεί ένθα δεν υπάρχει ούτε πρόξενος,

agents consulaires, si elles en sont requises par eux, pour leur faciliter l'accomplissement de leur fonctions et notamment pour faire arrêter et renvoyer à bord du navire marchand toute personne inscrite sur le rôle d'équipage, ou -s' il ne s' agit pas d' un ressortissant du pays- de la conduire en prison chaque fois que pour un motif quelconque les dits consuls ou agents consulaires le jugeront convenable.

#### Article 25.

Les consuls et les agents consulaires pourront faire arrêter ainsi que renvoyer, soit à bord soit dans leur patrie, les officiers, matelots et toute autre personne, faisant partie à quel titre que ce soit, des équipages des navires de commerce de leur nation, qui auraient déserté sur le territoire de l' un des Etats contractants.

A cet effet, ils devront s' adresser par écrit aux autorités locales compétentes et justifier, en produisant les registres du bâtiment ou le rôle d' equipage, ou à défaut de ces documents, un extrait authentique que les personnes réclamées faisaient réellement partie de l' équipage. Dans les localités où il n' y aura ni consul ni agent consulaire, la



ούτε προξενικός πράκτωρ, την προς έκδοσιν αίτησιν θα δύναται ν' απευθύνη προς τας επιτοπίους αρχάς, συμμορφούμενος πάντως προς τας υπό του παρόντος εδαφίου οριζομένας διατυπώσεις, ο πλοίαρχος ή ο κυβερνών το πλοίον.

Επί τη υποβολή της προκειμένης αιτήσεως, ούτω αποδεικνυομένης, η επιτόπιος αρχή δεν θα δύναται ν' αρνηθή την παράδοσιν των δραπετών, εξαιρουμένων των περιπτώσεων καθ' ας θ' αποδεικνύεται ότι το ζητούμενον πρόσωπον είναι υπήκοος της χώρας ή ότι ο δραπέτης διέπραξεν εις την ξηράν κακούργημα ή πλημμέλημά τι· εν τη τελευταία ταύτη περιπτώσει η επιτόπιος αρχή θα δύναται ν' αναβάλη την παράδοσιν μέχρις ου εκδοθή και εκτελεσθή πλήρως η απόφασις του δικαστηρίου. Εκτός τούτου θα παρεχεται εις τους ρηθέντας προξενικούς υπαλλήλους πάσα βοήθεια και συνδρομή δια την ανακάλυψιν και σύλληψιν των δραπετών τούτων, οίτινες θα οδηγούνται εις τας εγχωρίους φυλακάς και θα κρατώνται εν αυταίς τη εγγράφω αιτήσει και δαπάναις του προξενείου ή του προξενικού πρακτορείου μέχρι της επιβιβάσεως αυτών επί εθνικού πλοίου ή μέχρις ου παρουσιασθή ευκαιρία παλιννοστήσεώς των. Εάν, όμως, δεν παρουσιάζεται τοιαύτη ευκαιρία εντός δύο μηνών από της ημέρας της σύλληψεως, κατόπιν τριημέρου προειδοποιήσεως προς τον πρόξενον ή τον προξενικόν

demande d' extradition pourra être adressée aux autorités locales, tout en observant les formalités prescrites par le présent alinéa, par le capitaine ou celui qui commande le navire.

Sur cette demande ainsi justifiée la remise des déserteurs ne pourra être refusée, excepté les cas où il serait prouvé que la personne réclamée est ressortissant du pays ou bien que le déserteur a commis quelque crime ou délit à terre; dans ce dernier cas l' autorité locale pourra surseoir à la remise jusqu' à ce que le tribunal ait rendu sa sentence et que elle-ci ait reçu pleine et entière exécution. On donnera en outre auxdits fonctionnaires consulaires tout secours et toute assistance pour la recherche et l' arrestation de ces déserteurs qui seront conduits dans les prisons du pays et y seront détenus à la demande écrite et aux frais du consulat ou de l' agence consulaire jusqu' au moment où ils seront réintégrés à bord d' un navire national ou jusqu' à ce qu' une occasion se présente de les rapatrier. Si, toutefois, cette occasion ne se présente pas dans le délai de deux mois à compter du jour de l' arrestation, moyennant un avis au consul ou à l' agent consulaire trois jours à l' avance, lesdits déserteurs



πράκτορα, οι περί ων ο λόγος δραπέται θ' αφήνεται ελεύθεροι, χωρίς να δύνανται να συλληφθώσιν αύθις δια την αυτήν αιτίαν.

Τα δύο συμβαλλόμενα Μέρη συμφωνούσιν όπως οι αξιωματικοί και ναύται ή έτερα μέλη του πληρώματος, κεκτημένα την υπηκοότητα της χώρας εις την οποία θα έχωσι δραπετεύσει, εξαιρώνται των διατάξεων του παρόντος άρθρου.

#### Άρθρον 26.

Οι πρόξενοι και οι προξενικοί πράκτορες εκατέρου των συμβαλλομένων Μερών θα έχωσι το δικαίωμα να παρέχωσι πάσαν βοήθειαν και συνδρομήν εις τα εν τοις λιμέσι της προξενικής αυτών περιφερείας ευρισκόμενα εμπορικά πλοία του έθνους αυτών.

Προς τούτο θα δύνανται να μεταβαίνωσιν αυτοπροσώπως ή ν' αποστέλλωσιν αντιπροσώπους επί των εμπορικών πλοίων του έθνους αυτών, αφού προηγουμένως τα πλοία ταύτα θα έχωσιν ελευθεροκοινωνήσει και καθ' όσον αφορά εις τα εμπορικά πλοία θα δύνανται ειδικώτερον να εξετάζωσι τα ναυτιλιακά έγγραφα, να δέχωνται, συμφώνως προς τας διατάξεις του άρθρου 17 της παρούσης συμβάσεως, τας δηλώσεις αυτών επί του ταξιδίου, του προορισμού αυτών και των κατά τον διάπλουν συμβεβηκότων, να συντάσσωσι τα δηλωτικά και να διευκολύνωσι τον απόπλουν των εμπορικών αυτών πλοίων

seront remis en liberté sans qu' ils puissent être arrêtés de nouveau pour la même cause.

Les deux Parties Contractantes conviennent que les officiers et matelots, ou autres individus de l' équipage, ressortissants du pays dans lequel ils auront déserté, sont soustraits aux stipulations du présent article.

#### Article 26.

Les consuls et les agents consulaires de chacune des deux Parties Contractantes auront le droit de prêter tout secours et toute assistance aux navires de commerce de leur nation, séjournant dans les ports de leur circonscription consulaire.

A cet effet ils pourront aller personnellement ou envoyer des délégués à bord des navires de commerce de leur nation, après que ces navires auront été admis en libre pratique; et en ce qui concerne les navires de commerce en particulier ils pourront interroger les capitaines et l' équipage et examiner les papiers du bord; recevoir conformément aux stipulations de l' article 17 de la présente convention- les déclarations sur leur voyage, leur destination et les incidents de la traversée; dresser les manifestes et faciliter l' expédition de leurs navires de commerce; enfin



ων· τέλος να συνοδεύωσιν αυτούς ενώπιον των δικαστηρίων και εις τα γραφεία της διοικήσεως της Χώρας, ίνα χρησιμεύωσιν αυτοίς ως διερμηνείς και ως πράκτορες εν ταις υποθέσεσιν ας θα έδει τυχόν να παρακολουθήσωσιν ή εν ταις περιπτώσεσι καθ' ας θα έδει να διατυπώσωσιν αίτησίν τινα.

Οι εγχώριοι δικαστικοί, διοικητικοί ή τελωνειακοί υπάλληλοι δεν θα δύνανται, εν τοις λιμέσιν ένθα εδρεύει πρόξενος ή προξενικός πράκτωρ του ενός των συμβαλλομένων Μερών, να ενεργώσιν επί των εμπορικών πλοίων μήτε ερεύνας, μήτε σύλληψιν ουδέ να ενασκώσιν ετέρας επισήμους αρμοδιότητας συνεπαγομένας μέτρα εξαναγκασμού χωρίς να ειδοποιώσι προηγουμένως ή εν κατεπειγούση περιπτώσει κατ' αυτήν έτι την στιγμήν της ερεύνης τον πρόξενον ή τον προξενικόν πράκτορα του έθνους εις ο υπάγεται το πλοίον, ούτως ώστε να δύναται ούτος να παρίσταται κατά την έρευναν. Θα υποχρεούνται επίσης να ειδοποιώσιν εν καιρώ τον πρόξενον ή τον προξενικόν πράκτορα ίνα δύναται να παρίσταται κατά τας δηλώσεις ας οι πλοίαρχοι και τα πληρώματα θα έχωσιν τυχόν να κάμωσιν ενώπιον των δικαστηρίων ή της διοικήσεως της χώρας.

Η προς τους προξένους ή προξενικούς πράκτορας, εν ταις προμνησθείσας περιπτώσεσιν, απευθυνομένη πρόσκλησις θα ορίζη επακριβώς ώραν και, εάν οι πρόξε-

les accompagner devant les tribunaux et dans les bureaux de l' administration du pays pour leur servir d' interprètes et d' agents dans les affaires qu' ils auront à suivre ou les demandes qu' ils auront à former.

Les fonctionnaires de l' ordre judiciaire et administratif et les officiers et agents de la douane du pays ne pourront dans les ports ou réside un consul ou agent consulaire de l' un de deux Etats contractants opérer à bord des navires de commerce ni recherches ni arrestation, ou autres fonction officielle nécessitant des moyens de contrainte sans prévenir auparavant ou, en cas d' urgence, au moment même de la perquisition, le consul ou l' agent de la nation à laquelle le bâtiment appartiendra, afin qu' il puisse assister à la visite. Ils devront également donner en temps opportun au consul ou à l' agent consulaire les avis nécessaires pour qu' il puisse assister aux déclarations que les capitaines et les équipages auront à faire devant les tribunaux ou l' administration du pays.

L' invitation qui sera adressée dans les cas précités aux consuls ou agents consulaires indiquera une heure précise et, si les consuls et



νοι και προξενικοί πράκτορες αμελήσωσι να μεταβώσιν αυτοπροσώπως ή ν' αποστείλωσιν αντιπρόσωπον αυτών, η οικεία ενέργεια θα γίνηται εν απουσία αυτών. Ουχ ήττον αι αρμόδιαι επιτόπιοι αρχαί θα υποχρεούνται να πληροφορώσιν, άνευ αργοπορίας, τον πρόξενον ή τον προξενικόν πράκτορα περί πάσης ερεύνης ή άλλης επισήμου ενεργείας εκ των εν τω προηγούμενω εδαφίω αναφερομένων, εις ην προβαίνουνσιν εν απουσία των και να γνωρίζωσιν αυτοίς ταυτοχρόνως τους δικαιολογούντας τοιαύτην ενέργειαν κατεπείγοντας λόγους· τουτ' αυτό θα πράττωσιν οσάκις ο πρόξενος ή ο προξενικός πράκτωρ δεν εδρεύει εν τω λιμένι.

#### Άρθρον 27.

Εις πάσαν περίπτωσιν καθ' ην δεν ήθελεν υπάρχει αντίθετος συμφωνία μεταξύ των εφοπλιστών, φορτωτών ή ασφαλιστών, αι αβαρίαι θα υφίστανται τυχόν κατά θάλασσαν τα εμπορικά πλοία των δύο χωρών, είτε ελευθέρως είτε αναγκαστικώς, συνεπεία κακοκαιρίας ή άλλου λόγου καταφεύγοντα εις τους οικείους λιμένας, θα κανονίζεται υπό των προξένων ή των προξενικών πρακτόρων του έθνους των, υπό τον όρον να μη ενδιαφέρονται εις τας αβαρίας υπήκοοι της χώρας εν η εδρεύουσιν οι ρηθέντες πρόξενοι ή προξενικοί πράκτορες ή υπήκοοι τρίτης τινος Δυνάμεως· εν τη περιπτώσει ταύτη και ελλείψει

agents consulaires négligent de s'y rendre en personne ou de se faire représenter par un délégué, il sera procédé en leur absence. Les autorités locales compétentes seront toutefois tenues d'informer sans délai le consul ou l'agent consulaire de toute visite ou autre fonction officielle, dont il est question dans l'alinéa précédent, opérées en leur absence et d'indiquer en même temps les justes raisons d'urgence; elles feront de même lorsque le consul ou l'agent consulaire ne résidera pas dans le port.

#### Article 27.

Toutes les fois qu' ils n' y aura pas de stipulations contraires entre les armateurs, chargeurs ou assureurs les avaries que les navires de commerce des deux pays auront souffert en mer, soit qu' ils entrent dans les ports respectifs volontairement ou par relâche forcée, seront réglées par les consuls ou les agents consulaires de leur nation, à condition que les ressortissants du pays dans lequel résident lesdits consuls ou agents consulaires ou ceux d' une tierce puissance ne soient intéressés dans les avaries; dans ce cas et à défaut de compromis à l' amiable



φιλικού συμβιβασμού μεταξύ όλων των ενδιαφερομένων μερών οι αβάρια δέον να κανονίζονται υπό της επιτοπίου αρχής.

#### Άρθρον 28.

Οσάκις πλοίον φέρον την σημαίαν ενός των συμβαλλομένων μερών ναυαγήση ή εξοκείλη επί των ακτών ή των εδαφών του ετέρου Μέρους, αι επιτόπιοι αρχαί δέον να γνωστοποιήσωσι το γεγονός τούτο εις τον γενικόν πρόξενον, πρόξενον, υποπρόξενον ή προξενικόν πράκτορα της περιφερείας και ελλείψει τοιούτου εις τον πλησιέστερον του τόπου του ατυχήματος εδρεύοντα γενικόν πρόξενον, υποπρόξενον ή προξενικόν πράκτορα.

Πάσα σχετική προς την διάσωσιν των ναυαγούντων ή εξοκειλάντων επί των ακτών ή των εδαφών της Αλβανικής Δημοκρατίας ελληνικών πλοίων εργασία και ενέργεια θα διευθύνηται υπό των γενικών προξένων, προξένων, υποπροξένων, και προξενικών πρακτόρων της Ελληνικής Δημοκρατίας και τανάπαλιν πάσα σχετική προς την διάσωσιν των ναυαγούντων ή εξοκειλάντων επί των ακτών ή των εδαφών της Ελληνικής Δημοκρατίας αλβανικών πλοίων εργασία θα διευθύνηται υπό των γενικών Προξένων, προξένων, υποπροξένων και προξενικών πρακτόρων της Αλβανίας.

Αι επιτόπιοι αρχαί δεν θ' αναμιγνύονται, εν αμφοτέροις τοις Κρά-

entre toutes les parties intéressées elles devront être réglées par autorité locale.

#### Article 28.

Lorsqu' un navire battant pavillon d' une des deux Parties contractantes fera naufrage ou échouera sur les côtes ou les territoires de l' autre Partie, les autorités locales devront porter le fait à la connaissance du consul général, consul, vice-consul ou agent consulaire de la circonscription et, à son défaut, à celle du consul général, consul, vice-consul ou agent consulaire le plus voisin du lieu de l' accident.

Toutes les opérations relatives au sauvetage des navires helléniques qui naufrageraient ou échoueraient sur les côtes ou les territoires de la République Albanaise, seront dirigées par les consuls généraux, consuls, vice-consuls et agents consulaires de la République Hellénique; réciproquement toutes les opérations relatives au sauvetage des navires albanais qui naufrageraient ou échoueraient sur les côtes ou les territoires de la République Hellénique seront dirigées par les consuls, vice-consuls et agents consulaires d' Albanie.

L' intervention des autorités locales n' aura lieu, dans les deu-



τεσιν, είμή ίνα συνδράμωσι τους προξενικούς αντιπροσώπους, τηρήσωσι την τάξιν, εξασφαλίσωσι τα συμφέροντα των μη ανηκόντων εις το πλήρωμα ναυαγοσωστών, εξασφαλίσωσι την εκτέλεσιν των εφαρμοστέων κατά την εισαγωγήν και εξαγωγήν των διασωζομένων εμπορευμάτων διατάξεων και προασπίσωσι τα γενικά συμφέροντα της ναυτιλίας.

Εν απουσία και μέχρι της αφίξεως του προξενικού αντιπροσώπου ή του επί τούτω διοριζομένου υπ' αυτού πληρεξουσίου αι επιτόπιοι αρχαί δέον να λαμβάνωσιν άπαντα τα αναγκαία μέτρα προς προστασίαν των ατόμων και συντήρησιν των εκ του ναυαγίου διασωζομένων αντικειμένων και να μετέχωσι, κατά το δυνατόν, των μάλλον απαιρητήτων και κατεπειγουσών σωστικών ενεργειών και εργασιών.

Εκ της εν ταις διαφοροίς ταύταις περιπτώσεσιν αναμείξεως των επιτοπίων αρχών δεν θα δικαιολογήται η είσπραξις δικαιωμάτων ουδενός είδους εκτός εκείνων τα οποία θα συνεπάγωνται κατ' ανάγκην αι ναυαγιαρεισιακαί ενέργειαι και εργασίαι και η συντήρησις των σωζομένων αντικειμένων ως και εκείνων εις ας θα υπόκεινται, εν παρομοία περιπτώσει, τα εθνικά πλοία.

Εν περιπτώσει αμφιβολίας περί της εθνικότητος των ναυαγούντων ή εξοκειλάντων πλοίων τα εν τω παρόντι άρθρω μνημονευόμενα μέ-

Etats, que pour assister les représentants consulaires, maintenir l'ordre, garantir les intérêts des sauveteurs étrangers à l'équipage, assurer l'exécution des dispositions à observer pour l'entrée et la sortie des marchandises sauvées et pour sauvegarder les intérêts généraux de la navigation.

En l'absence et jusqu'à l'arrivée du représentant consulaire ou de la personne qu'il déléguerait à cet effet, les autorités locales devront prendre toutes les mesures nécessaires pour la protection des individus et la conservation des objets qui auront été sauvés du naufrage et contribuer, autant que possible, aux opérations les plus indispensables et les plus urgentes de sauvetage.

L'intervention des autorités locales, dans ces différents cas ne donnera lieu à la perception de droits d'aucun genre, en dehors de ceux qui nécessiteront les opérations de sauvetage et la conservation des objets sauvés ainsi que ceux auxquels seraient soumis, en pareil cas, les navires nationaux.

En cas de doute sur la nationalité des navires naufragés ou échoués, les mesures mentionnées dans le



τρα θα λαμβάνωνται υπό της αρμοδίας αρχής.

Τα δύο συμβαλλόμενα Μέρη συμφωνούσι, προς τούτοις, όπως τα διασωζόμενα εμπορεύματα και πράγματα μη υποβάλλωνται εις ουδένα τελωνειακόν δασμόν, εκτός αν προρίζωνται δια την εσωτερικήν κατανάλωσιν.

#### Άρθρον 29.

Η παρούσα σύμβασις θα κυρωθή και αι κυρώσεις θ' ανταλλαγώσιν εν Αθήναις ως τάχιστα.

Θα τεθή εν ισχύι κατά την ημέραν της ανταλλαγής των κυρώσεων και θα ισχύση επί δέκα έτη από της αυτής χρονολογίας.

Εν περιπτώσει καθ' ην ουδέτερον των συμβαλλομένων μερών ήθελε γνωστοποιήσει, εξ μήνας προ της λήξεως της ρηθείσης χρονικής περιόδου, πρόθεσιν αυτού περί καταγγελίας της συμβάσεως, αύτη θα παραμείνη υποχρεωτική μέχρι της παρελεύσεως εξ μηνών από της ημέρας καθ' ην το έτερον των συμβαλλομένων Μερών ήθελε καταγγείλει ταύτην.

Εις πίστωσιν των ανωτέρω οι πληρεξούσιοι αντιπρόσωποι υπέγραψαν την παρούσαν σύμβασιν και επέθηκαν επ' αυτής τας οικείας αυτών σφραγίδας.

Εγένετο εις διπλούν εν Αθήναις τη 13 Οκτωβρίου του χιλιοστού

présent article seront prises par l' autorité compétente.

Les deux Parties Contractantes conviennent en outre que les marchandises et les effets sauvés ne seront soumis au payement d' aucun droit de douane, à moins qu' ils ne soient destinés à la consommation intérieure.

#### Article 29.

La présente Convention sera ratifiée et les ratifications seront échangées à Athènes le plus tôt que faire se pourra.

Elle entrera en vigueur à la date de l' échange des ratifications et aura la durée de dix ans à partir de la même date.

Dans le cas ou aucune des deux Parties Contractantes n' aurait notifié, six mois avant la fin de ladite période, son intention d' en faire cesser les effets, elle demeurera obligatoire jusqu' à l' expiration de six mois à partir du jour où l' une ou l' autre des Parties Contrantantes l' aura dénoncée.

En foi de quoi, les Plenipotentiaires ont signé la présente Convention et y ont apposé leurs cachets.

Fait à Athènes en double exemplaire le 13 Octobre mil neuf cent



ΕΝΝΕΑΚΟΣΙΟΣΤΟΥ ΕΙΚΟΣΤΟΥ ΕΚΤΟΥ ΕΤΟΥΣ.

(Τ.Σ.) Π.Α.Αργυρόπουλος

(Τ.Σ.) Mehdi Frasheri

(Τ.Σ.) Djafer Ypi

(Τ.Σ.) Milto Toutoulani

(Τ.Σ.) Nicolas Thaci

vingt six.

(L.S.) P.A. ARGYROPOULOS

(L.S.) MEHDI FRASHERI

(L.S.) DJAFER YPI

(L.S.) MILTO TOUTOULANI

(L.S.) NICOLAS THACI

### ΤΕΛΙΚΟΝ ΠΡΩΤΟΚΟΛΛΟΝ

Κατά την υπογραφήν της συμβάσεως περί εγκαταστάσεως και προξενικής υπηρεσίας, της σήμερον μεταξύ της Ελληνικής και Αλβανικής Δημοκρατίας συνομολογηθείσης, οι υπογεγραμμένοι πληρεξούσιοι αντιπρόσωποι εποιήσαντο τας ακόλουθους δηλώσεις, αίτινες θ' αποτελώσιν ολοκληρωτικόν μέρος της ρηφθείσης συμβάσεως.

Τα Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη συμφωνούσιν όπως μη επικαλεσθώσι την ρήτραν του μάλλον ευνοουμένου Έθνους προς διεκδίκησιν των πλεονεκτημάτων και προνομίων, ατινά η Τουρκία δικαιούται υ' αίσωση εν Ελλάδι δυνάμει του άρθρου 1, εδαφ. 1 και άρθρου 6, εδαφ. 2 της περί εγκαταστάσεως και δικαστικής αρμοδιότητος IV (τετάρτης) συμβάσεως της Λωζάννης του 1923.

Η ισχύς της ανωτέρω διατάξεως δεν αίρεται ειμή εάν εις τρίτην τινά Δύναμιν, εκτός της Τουρκίας, ανεγνωρίζοντο τα προμνησθέντα πλεονεκτήματα και προνόμια.

### PROTOCOLE FINAL

Au moment de procéder à la signature de la Convention Consulaire et d' Etablissement conclue à la date de ce jour entre la République Hellénique et la République Albanaise, les Plenipotentiaires soussignés ont fait les déclarations suivantes, qui auront à former partie intégrante de ladite Convention.

Les Hautes Parties Contractantes conviennent de ne se point prévaloir de la clause de la nation la plus favorisée pour réclamer les avantages et privilèges que la Turquie est fondée à revendiquer en Grèce en vertu des articles 1er, alinéa premier, et 6, alinea second, de la convention IV de Lausanne de 1923, relative à établissement et la compétences judiciaire. Il n' en serait autrement que si une tierce puissance, autre que la Turquie, se voyait reconnaître lesdits avantages et privilèges.



Τα Υψηλά συμβαλλόμενα Μέ-  
ρη συμφωνούσιν όπως ορίζωσιν εις  
6 χρυσά φράγκα το τέλος θεωρή-  
σεως των οικείων αυτών διαβατη-  
ρίων δια πλείονα του ενός ταξείδια  
εντός έτους. Το τέλος θεωρήσεως  
δι' εν μόνον ταξείδιον ορίζεται εις  
δύο χρυσά φράγκα.

Εγένετο εις διπλούν εν Αθήναις τη  
13 Οκτωβρίου 1926.

(Τ.Σ.) Π.Α. Αργυρόπουλος  
(Τ.Σ.) Mehdi Frasheri  
(Τ.Σ.) Djafer Ypi  
(Τ.Σ.) Milto Toutoulani  
(Τ.Σ.) Nicolas Thaci

Les Hautes Parties Contractan-  
tes sont d' accord pour fixer les  
droits de visa des passeports respec-  
tifs valables pour plusieurs voyages  
au cours d' une année à francs or 6.  
Le visa pour un seul voyage est fixé à  
deux francs or.

Fait en double à Athènes le 13  
Octobre 1926.

(L.S.) P.A. ARGYROPOULOS  
(L.S.) MEHDI FRASHERI.  
(L.S.) DJAFER YPI.  
(L.S.) MILTO TOUTOULANI.  
(L.S.) NICOLAS THACI.

Πηγή: ΑΥΕ, Οκτώβριος 1927-1928, Α/4/Ι.





ΠΗΓΕΣ

ΕΛΛΑΣ

ΓΕΛΛΑΔΑ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΕΡΙΣΤΡΟΦΗΣ

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΑΡΧΙΒΟ

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ

**ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ**

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσα



Τα Υπεράριθμα Με  
τα Οργανισμοί των Ολλανδών  
ή είναι επίσης η ίδια  
και για τους άλλους  
που θα είναι οι ίδιοι  
και για τους άλλους  
και για τους άλλους  
και για τους άλλους

Εκδόται εκ Αθήναις, 1926  
11 Οκτωβρίου 1926

- (12) Ν. Α. Κωνσταντίνου
- (13) Μ. Α. Κωνσταντίνου
- (14) Δ. Α. Κωνσταντίνου
- (15) Π. Α. Κωνσταντίνου
- (16) Σ. Α. Κωνσταντίνου

Les Hommes Vertes  
Les Hommes Vertes  
Les Hommes Vertes  
Les Hommes Vertes  
Les Hommes Vertes  
Les Hommes Vertes  
Les Hommes Vertes  
Les Hommes Vertes

Εκδόται εκ Αθήναις, 1926  
October 1926

- (17) Π. Α. Κωνσταντίνου
- (18) Χ. Α. Κωνσταντίνου
- (19) Τ. Α. Κωνσταντίνου
- (20) Κ. Α. Κωνσταντίνου
- (21) Γ. Α. Κωνσταντίνου

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσα

ΑΤΑΝΑΤΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ ΒΟΡΕΙΑ

1927-1928 A.M.





## ΠΗΓΕΣ

### Ι. ΑΡΧΕΙΑ.

#### 1. ΕΛΛΑΔΑ

#### ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ\*

#### ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ

#### Α΄. ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ

1923, Α/5(2)

1923, Α/5(3)

1924—1925, Γ/68/ΧΙ

1924—1927, Α/4/Ι

1925, Α/2/ε

1925, Γ/68/Χ

1926 Γ/62

1926, Γ/62/α

1926, Γ/68/Χ

1926, Γ/115

1926-1927-1928, Β/68/6

1927, Α/5/Χ

Οκτώβριος 1927-1928, Α/4/Ι

*Περί Αλβανίας.*

*Πολιτικά ενέργειαι και εκθέσεις  
Βορειοηπειρωτικά και Αλβανικά*

*Περί ανταλλαγής ελληνικών και  
τουρκικών πληθυσμών πλην των  
Αλβανών.*

*Οικοδομαί Αγίων Σαράντα.*

*Ξένα προπαγάνδαι εις την Ελλάδα  
και ιδίως η Ιταλική.*

*Αλβανική καταγωγή Μουσουλμάνων  
Τσαμουριάς.*

*Αλβανία.*

*Ελληνοαλβανικά σχέσεις.*

*Περί ανταλλαγής ελληνικών και  
τουρκικών πληθυσμών.*

*Ελληνοαλβανικά διαπραγματεύσεις.*

*Αλβανική καταγωγή. Γενικά παρά-  
πονα Αλβανών.*

*Αλβανικά.*

*Ελληνοαλβανικά σχέσεις. Προσφυ-  
γή Αλβανών εις ΚτΕ. Δημοσιεύματα  
αλβανικού τύπου. Συμβάσεις Ελλά-  
δος-Αλβανίας.*

\*Ο Γ.Χ. Παπαδόπουλος, πρώην ειδικός σύμβουλος στο υπουργείο Εξωτερικών, είχε την καλοσύνη να μου δώσει αντίγραφο υπηρεσιακού σημειώματος που είχε συντάξει για τους Τσάμηδες (Υπουργείο Εξωτερικών, Σημείωμα «Περί Τσάμηδων» [Αθήνα 3 Απριλίου 1964]). Το κείμενο του σημειώματος αυτού αποδείχτηκε ιδιαίτερα χρήσιμο για τη δουλειά μου.



1928, A/4	Φάκελος βορειοηπειρωτικών συλλόγων.
1928, A/4/I*	Ελληνοαλβανικά συμβάσεις.
1928, A/4/I*	Ελληνοαλβανικά σχέσεις.
1928, A/21/I*	Βόρειος Ήπειρος.
1928, A/21/I*	Τσάμηδες (μειονότητες) 1-7.500.
1928, A/21/I*	Περί Αλβανών Τσαμουριάς (μειονότητες).
1928-1929, A/4	Περί Αλβανίας.
1934, A/4/I	Ακίνητος ιδιοκτησία Ελλήνων υπηκόων εις Αγίους Σαράντα, 1929-1934.

## B'. ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΩΝ ΕΘΝΩΝ

ΚΤΕ, 1928, A/21/I	Περί προστασίας των αλβανικών μειονοτήτων εν Ελλάδι.
ΚΤΕ, 1928, A/25/II	Συμβούλιον της Κοινωνίας των Εθνών και πρακτικά.

## 2. ΗΝΩΜΕΝΕΣ ΠΟΛΙΤΕΙΕΣ ΤΗΣ ΑΜΕΡΙΚΗΣ

### NATIONAL ARCHIVES

### RECORD GROUP 59:

### THE GENERAL RECORDS OF THE DEPARTMENT OF STATE

National Archives Microfilm Publications, Microcopy No. 361 (Roll 4), Microcopy No. 443 (Roll 6), Microcopy No. 476 (Roll 6), Microfilm publication M 1211 (Roll 2).

Decimal File 665.7531 (1933), Decimal File 760h.75 (1930), Decimal File 768.75 (1930, 1932), Decimal File 775.00 (1932).

\*Στις σημειώσεις, για να αποφευχθεί η σύγχυση, αναγράφονται, κατ' εξαίρεση τίτλοι φακέλων του 1928, οι οποίοι έχουν αριθμό κατάταξης A/4/I και A/21/I. Πρέπει πάντως να σημειωθεί πως, όταν σε τέτοιους φακέλους δεν αναφέρεται τίτλος, πρόκειται για τους 1928, A/4/I, Ελληνοαλβανικά συμβάσεις και 1928, A/21/I, Τσάμηδες (μειονότητες) 1-7.500.



## 3.ΙΤΑΛΙΑ

## ARCHIVIO STORICO DEL MINISTERO DEGLI AFFARI ESTERI

Albania, pacco 730 (fascicolo 429), pacco 741 (fascicolo 499), pacco 756 (fascicolo 589), pacco 786 (fascicolo 763).

Grecia, pacco 1231 (fascicolo 5073), pacco 1237 (fascicolo 5113).

## 4.ΜΕΓΑΛΗ ΒΡΕΤΑΝΙΑ

PUBLIC RECORD OFFICE,  
FOREIGN OFFICE PAPERS

371/11204, 371/12844, 371/12925, 371/48094.

421/310 (Confidential Print), 421/314 (Confidential Print).

## II. ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΕΝΕΣ ΠΗΓΕΣ

## 1. ΠΡΑΚΤΙΚΑ, ΕΓΓΡΑΦΑ, ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΠΡΑΞΕΙΣ

## Α' ΑΛΒΑΝΙΑ

Convention concernant l'établissement et le service consulaire entre la République Albanaise et la République Hellénique, Τίρανα, 1926.

## Β' ΓΑΛΛΙΑ

Conférence de Lausanne sur les affaires du Proche-Orient (1922-1923), Recueil des actes de la Conférence, première série, tome I<sup>er</sup>, protocoles des séances plénières et procès-verbaux et rapports de la première commission (questions territoriales et militaires), Παρίσι, Imprimerie Nationale, 1923.

## Γ' ΕΛΛΑΔΑ

Πρακτικά των συνεδριάσεων της Α' Συνόδου της Α' Βουλευτικής Περιόδου, τόμος Α', Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο, 1927.



Πρακτικά των συνεδριάσεων της Β' Συνόδου της Α' Βουλευτικής Περιόδου, τόμος Β', Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο, 1927 (sic)

[Papadakis, B.P.] Documents officiels concernant l'Épire du Nord. Αθήνα, 1935.

Κείμενα διεθνών πράξεων:

Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος, τεύχος πρώτο, 9 Φεβρουαρίου 1904, αρ. 28· 14 Νοεμβρίου 1913, αρ. 229. Ελληνική Δημοκρατία, Εφημερίς της Κυβερνήσεως, τεύχος πρώτο, 14 Αυγούστου 1926, αρ. 278· 4 Απριλίου 1927, αρ. 55· 17 Μαΐου 1927, αρ. 87· 13 Οκτωβρίου 1928, αρ. 212· 24 Ιανουαρίου 1929, αρ. 25· 23 Μαρτίου 1929, αρ. 125· 18 Φεβρουαρίου 1931, αρ. 39· 13 Ιανουαρίου 1934, αρ. 12.

(Βοήθημα: Βασίλειον της Ελλάδος, Υπουργείον Εξωτερικών, Γενικόν ευρετήριο συνθηκών, συμβάσεων και συμφωνιών διμερών και πολυμερών, 1832-1956, επιμέλεια Δ. Κουζόπουλου, Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο, 1956.)

Επίσης,

Υπουργείον επί των Εξωτερικών, Συνθήκη μεταξύ των προεχουσών συμμάχων και συνησπισμένων Δυνάμεων και της Ελλάδος περί προστασίας των εθνικών κλπ. μειονοτήτων υπογραφείσα εν Σέβραις τη 28 Ιουλίου/10 Αυγούστου 1920, Αθήνα Εθνικό Τυπογραφείο, 1920.

Υπουργείον επί των Εξωτερικών, Πράξεις υπογραφείσαι εν Λωζάννη τη 30 Ιανουαρίου και τη 24 Ιουλίου 1923, Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο, 1923.

#### Δ'. ΗΝΩΜΕΝΕΣ ΠΟΛΙΤΕΙΕΣ ΤΗΣ ΑΜΕΡΙΚΗΣ

Papers relating to the foreign relations of the United States, 1928, volume I, Ουάσιγκτον, Government Printing Office, 1942.

#### Ε'. ΙΤΑΛΙΑ

Atti parlamentari della Camera dei Senatori, Discussioni. Legislatura XXVII. I<sup>a</sup> sessione, 1924-1928, volume nono, tornate dall' 11 maggio al 7 giugno 1928 —VI, Ρώμη, Tipografia del Senato, 1928.

Ministero degli Affari Esteri. Commissione per la pubblicazione dei documenti diplomatici, I documenti diplomatici italiani, settima



serie: 1922-1935, volume IV (15 maggio 1925-6 febbraio 1927), Ρώμη, Istituto Poligrafico dello Stato, 1962.

Ministero degli Affari Esteri. Commissione per la pubblicazione dei documenti diplomatici, I documenti diplomatici italiani, settima serie: 1922-1935, volume VI (1 gennaio-23 settembre 1928), Ρώμη, Istituto Poligrafico dello Stato, 1967.

### ΣΤ΄. ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΩΝ ΕΘΝΩΝ

Τα πρακτικά των συνεδριάσεων του Συμβουλίου του διεθνούς οργανισμού και αριθμός εγγράφων:

Official Journal, 5th year, No. 2 (February 1924), No. 5 (May 1924), No. 8 (August 1924) No.10 (October 1924), No.11 (Part I) (November 1924).

Official Journal, 6th year, No. 2 (February 1925).

Official Journal, 7th year, No.2 (February 1926), No.4 (April 1926), No.7 (July 1926), No.9 (September 1926).

Official Journal, IXth year, No. 7 (July 1928).

Official Journal, 12th year, No 8 (August 1931).

Official Journal, 14th year, No.1 (January 1933).

Official Journal, 17th year, No.12 (December 1936).

Documents:

C.752.1923.VII

C.4.1925.I

C.111.M.52.1925.I

C.213.M.72.1925.I

C.323.M.109.1925.I

C.434.M.160.1925.I

C.765.1925.I

C.456.M.180.1926.I

C.575.1927.I

C.661.1927.I

C.662.1927.I

C.663.1927.I

C.200.1928.VII

C.257.1928.VII

C.314.1928.VII

C.375.1928.I

C.528.1934.I

C.81.1935.I

C.152.1935.I

C.349.1935.I

Βοηθήματα: Annuaire de la Société des Nations, 1920-1927. Préparé sous la direction de Georges Ottlik, Γενεύη, χ.έ. Annuaire de la Société des Nations, 1928. Préparé sous la direction de Georges Ottlik, Γενεύη, χ.έ.



Κείμενα διεθνών πράξεων:

Société des Nations, Recueil des traités et des engagements internationaux enregistrés par le Secrétariat de la Société des Nations, volume IX, 1922, Numéros 1,2,3 et 4.

Société des Nations, Recueil des traités et des engagements internationaux enregistrés par le Secrétariat de la Société des Nations, volume LXXXIII, 1928-1929, Numéros 1,2,3 et 4.

## Ζ'. ΜΕΓΑΛΗ ΒΡΕΤΑΝΙΑ

Parliamentary debates: Official report. Fifth series -volume 218. Fourth session of the thirty-fourth Parliament of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland. 19 George V. House of Commons, sixth volume of session, 1928. Comprising period from Tuesday, 5th June, to Friday, 22nd June, 1928, Λονδίνο, His Majesty's Stationery office, 1928.

Documents on British foreign policy, 1919-1939, Edited by W.N. Medlicott, Douglas Dakin and M.E. Lambert, Series IA volume IV, Λονδίνο, Her Majesty's Stationery Office, 1971.

## 2. ΣΥΛΛΟΓΕΣ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Αρχεῖον Θεοδώρου Παγκάλου, επιμέλεια: Θησεύς Θ. Πάγκαλος, τόμοι Α'-Β', Αθήνα, 1973-1974.

Μιχαλακόπουλου, Ανδρέα, Λόγοι κοινοβουλευτικοί-Λόγοι-Μικταί σελίδες, Α'-Γ', Αθήνα, 1962-1967.

Τα κείμενα του Ελευθερίου Βενιζέλου, επιμέλεια και ιστορικά υπομνήματα Στεφ. Στεφάνου, τόμοι Α'-Γ', Αθήνα 1981-1983.

Χότζα Ενβέρ, Δύο φίλοι λαοί, Τίρανα 1985.

## 3. ΤΥΠΟΣ

### Α'. ΓΑΛΛΙΑ

Le Journal des Débats Politiques et Littéraires (Παρίσι),

Le Petit Journal (Παρίσι),

Le Temps Παρίσι).



Επίσης,  
Le Figaro (Παρίσι), Le Matin (Παρίσι).

Επιθεωρήσεις:  
L' Europe Nouvelle (Παρίσι).  
Revue des Balkans (Παρίσι).

#### Β΄. ΕΛΒΕΤΙΑ

Journal de Genève (Γενεύη).

#### Γ΄. ΕΛΛΑΔΑ

Ακρόπολις (Αθήνα),  
Ελεύθερον Βήμα (Αθήνα),  
Ελεύθερος Τύπος (Αθήνα),  
Η Ελληνική (Αθήνα),  
Εμπρός (Αθήνα),  
Εστία (Αθήνα),  
Εφημερίς των Βαλκανίων  
(Θεσσαλονίκη),  
Ήπειρος (Γιάννενα),

Θεσπρωτικά Νέα (Αθήνα),  
Η Καθημερινή (Αθήνα),  
Μακεδονία (Θεσσαλονίκη),  
Μακεδονικά Νέα (Θεσσαλονίκη),  
Νέα Αλήθεια (Θεσσαλονίκη),  
Η Πρωία (Αθήνα),  
Σκριπ (Αθήνα),  
Το Φως (Θεσσαλονίκη).

Επίσης,  
Έθνος, (Αθήνα), Πολιτεία (Αθήνα)

#### Δ. ΗΝΩΜΕΝΕΣ ΠΟΛΙΤΕΙΕΣ ΤΗΣ ΑΜΕΡΙΚΗΣ

New York Herald Tribune (Νέα Υόρκη),  
The New York Times (Νέα Υόρκη).

#### Ε΄. ΜΕΓΑΛΗ ΒΡΕΤΑΝΙΑ

The Daily Telegraph (Λονδίνο),  
The Near East and India (Λονδίνο),  
The Times (Λονδίνο)

Επιθεωρήσεις:  
The Contemporary Review (Λονδίνο),  
The Fortnightly Review (Λονδίνο).



## ΣΤ΄. ΙΤΑΛΙΑ

Il Messaggero (Ρώμη).

Επίσης,

Corriere della Sera (Μιλάνο), Il Giornale d' Italia (Ρώμη), La Tribuna (Ρώμη).

## 4. ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ

Γκράτσι, Εμμανουέλε, Η αρχή του τέλους (Η επιχείρηση κατά της Ελλάδος), μετάφραση: Χρύσω Γκίκα, Αθήνα, 1980.

Κοντούλη, Αλ., Έργα και ύθλοι, Αθήνα, 1927.

Μελά, Μιχαήλ Κ., Αναμνήσεις ενός πρέσβευς, Αθήνα, χ.ε.

Πάγκαλου, Θ., «Επί του ζητήματος της Αλβανίας», εφημερίδα Ακρόπολις, Αθήνα, 27 Ιουλίου 1949, σσ.1, 5· 28 Ιουλίου 1949, σσ.1, 5· 29 Ιουλίου 1949, σσ.3, 5· 30 Ιουλίου 1949, σσ.1, 3· 31 Ιουλίου 1949, σσ.1, 5· 2 Αυγούστου 1949, σσ.1, 5· 3 Αυγούστου 1949, σσ.1, 3· 4 Αυγούστου 1949, σσ.1, 5· 5 Αυγούστου 1949, σσ.1, 3· 6 Αυγούστου 1949, σσ.1, 3· 7 Αυγούστου 1949, σσ.1, 5.

## 5. ΠΕΡΙΓΡΑΦΕΣ, ΕΝΤΥΠΩΣΕΙΣ

Αθάνατου, Κώστα, «Το Ελεύθερον Βήμα εις τα αλβανικά βουνά», εφημερίδα Ελεύθερον Βήμα, Αθήνα, 16 Ιουλίου 1925, σ.1· 17 Ιουλίου 1925, σ.1· 18 Ιουλίου 1925, σ.1· 19 Ιουλίου 1925, σ.1· 20 Ιουλίου 1925, σ.1· 23 Ιουλίου 1925, σ.1· 26 Ιουλίου 1925, σσ.1, 2· 27 Ιουλίου 1925, σ.1.

Heseltine, Nigel, Scarred background. A journey through Albania, Λονδίνο, 1938.

Matthews, Ronald, Sons of the Eagle. Wanderings in Albania, Λονδίνο, 1937.

Newman, Bernard, Albanian back-door, Λονδίνο, 1936.

Swire, J., King Zog's Albania, Λονδίνο 1937.

## 6. ΥΠΟΜΝΗΜΑΤΑ

«Υπόμνημα Μουσουλμάνων Παραμυθιάς προς την Διεθνή Επιτροπήν Ελέγχου επί της εσωτερικής οργανώσεως της Αλβανίας», εφημερίδα Έπειρος, Γιάννενα, 14 Νοεμβρίου 1913, σ.1.

Υπόμνημα της επιτροπής των αντιπροσώπων των Αλβανών το γένος και Μουσουλμάνων το θρήσκευμα Ελλήνων πολιτών,



κατοίκων της Τσαμουριάς Ηπείρου, προς την Αυτού Εξοχότητα Στρατηγόν Θεόδωρον Πάγκαλον, Πρόεδρον του Υπουργικού Συμβουλίου, Αθήνα, τυπογραφείο Θάνου Τζαβέλλα, 1926.

Le Rivendicazioni Albanesi [Promemoria presentato al R. Ministero degli Affari Esteri a Roma, in data 3 maggio 1941], Τίρανα, Edizioni «Distaptur», 1941.

## 7. ΑΛΛΕΣ ΠΗΓΕΣ

Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας-Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Στατιστικά αποτελέσματα της απογραφής του πληθυσμού της Ελλάδος της 15-16 Μαΐου 1928, IV. Τόπος γεννήσεως Θρησκεία και γλώσσα-Υπηκοότης, Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο, 1935.

Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Αποτελέσματα της απογραφής του πληθυσμού της 7ης Απριλίου 1951, Τόμος II. Πίνακες δημογραφικών και κοινωνικών χαρακτηριστικών του πληθυσμού, Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο, 1958.

Υπουργείον επί των Εξωτερικών, Επιτηρής του επί των Εξωτερικών Υπουργείου, του εν Ελλάδι διπλωματικού σώματος και των ξένων προξενικών αρχών, 1929, Αθήνα Ιούλιος 1929.

Commission Mixte pour l'échange des populations Grecques et Turques, Rapport final, Κωνσταντινούπολη, 1934.

Σιφναίου, Κωνσταντίνου, Πανδέκται νέων νόμων και διαταγμάτων (εκδιδόμενοι κατά 15θήμερον) μετά των αιτιολογικών εκθέσεων των νόμων, των εκθέσεων των κοινοβουλευτικών επιτροπείων, εγκυκλίων και Υπουργικών αποφάσεων, τόμος Γ' —έτος 1928, Αθήνα, 1928' τόμος Δ' —έτος 1929, Αθήνα, 1929.



## ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

- Αδαμίδη, Ι., «Βορειοηπειρωτικά», εφημερίδα Νέα Αλήθεια, Θεσσαλονίκη 18 Μαΐου 1928, σ.1· 19 Μαΐου 1928, σ.1· 20 Μαΐου 1928, σ.1· 21 Μαΐου 1928, σ.1· 23 Μαΐου 1928, σ.1· 25 Μαΐου 1928, σ.1· 27 Μαΐου 1928, σ.1.
- Alexandris, Alexis, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish relations, 1918-1974*, Αθήνα 1983.
- [Αραβαντινού, Παναγιώτη] Περιγραφή της Ηπείρου εις μέρη τρία, μέρος Γ', εισαγωγή Κ.Θ. Δημαρά, επιμέλεια Ε.Ι. Νικολαΐδου, Γιάννενα, 1984.
- Χρονογραφία της Ηπείρου των τε ομόρων ελληνικών και ιλλυρικών χωρών διατρέχουσα κατά σειράν τα εν αυταίς συμβάντα από του σωτηρίου έτους μέχρι του 1854. Περιέχουσα και τοπογραφικόν πίνακα αναπτύσσοντα την πολιττειογραφικήν, ιστορικήν και γεωγραφικήν κατάστασιν των εν τω κειμένω ενδιαλαμβανομένων επαρχιών, πόλεων, κωμών, προς δε τούτοις και ακριβή στατιστικήν έκθεσιν πάσης της Ηπείρου, τόμος δεύτερος, Αθήνα 1856.
- Αρχιμανδρίτη, Ιωαν. Τσάμηδες, Οδύνη και δάκρυα της Θεσπρωτίας, χ.τ., χ.έ.
- Ashmead Bartlett, E., «Unchanging Albania», εφημερίδα *The Daily Telegraph*, Λονδίνο, 15 Οκτωβρίου 1928, σ.10 και 17 Οκτωβρίου 1928, σ.12.
- Barros, James, *Office without power. Secretary-General Sir Eric Drummond, 1919-1933*, Οξφόρδη, 1979.
- Βασιλιά, Ηλία, «Αμπεντίν Ντίνο μπέης και η φάρα του (1838-1908). Ένας Ελληνοαλβανός πρωτοποριακός ζωγράφος», Εταιρεία Ηπειρωτικών μελετών, Ηπειρωτικό Ημερολόγιο, Γιάννενα, 1979, σσ. 207-215.
- Bernard, Roland, *Essai sur l'histoire de l'Albanie moderne*, Παρίσι, 1935.



- Βέρρου, Ν., «Ενώ ημείς ελάμπομεν δια της απουσίας μας, Σέρβοι και Ιταλοί ειργάζοντο συντόνως εν Αλβανία», εφημερίδα Ελεύθερος Τύπος, Αθήνα, 18 Μαΐου 1926, σ.1· «Αι εμπορικά μας σχέσεις με την Αλβανίαν καταδικασμένοι, εάν πριν δεν ιδρύσωμεν αποθήκας διαμετακομίσεως εν Κερκύρα», Ελεύθερος Τύπος, 19 Μαΐου 1926, σ.1.
- Botimet e komisjonit të krenrtiveve të 25 vjetorit të vet-qeverrimit 1912-1937, Shqipëria me 1937. Veprimi Shtetnor giat njëzet e pesë vjeteve të parë të vetqeverrimit, vëllimi I, Tίρανα, 1937.
- Γιαννόπουλου, Πύρρου, Αλβανία, Αθήνα, 1931.
- Γλαβίνα, Αποστόλου Αθλ. Έγγραφα περί της πραξικοπηματικής συγκροτήσεως της συνόδου της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Αλβανίας (1929), Γιάννενα, 1981.
- Το αυτοκέφαλον της εν Αλβανία Ορθοδόξου Εκκλησίας επί τη βάσει ανεκδότων εγγράφων, Γιάννενα, 1978.
- Castellan, Georges, L' Albanie, Παρίσι, 1980.
- Carocci, Giampiero, La politica estera dell' Italia fascista (1925-1928), Bari, 1969.
- Cervi, Mario, Storia della guerra di Grecia, Μιλάνο, 1969<sup>2</sup>.
- Dako, Christo A., Zogu the First, King of Albanians. (A sketch of his life and times), Tίρανα, 1937.
- Δαφνή, Γρηγορίου, Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων 1923-1940, Α' - Β', Αθήνα, 1955.
- «Τα εάν της Ιστορίας. Μια ενδιαφέρουσα ανέκδοτος επιστολή του Ελευθερίου Βενιζέλου», Ιστορία και Ζωή, Αθήνα, αρ.8-Δεκέμβριος 1956, σσ.521-525.
- Dunlop, Robert, «The new Balkan States», The Contemporary Review, Λονδίνο, No.751 (July, 1928), σσ.48—59.
- Ζαφειρόπουλου, Θεμιστοκλή, Ο Γεώργιος Κονδύλης και η εποχή του, Αθήνα, 1984.
- Frashëri, Kristo, Histoire de l' Albanie. (Bref aperçu), Tίρανα, 1964.
- Giannini, Amedeo, L' Albania dall' indipendenza all' unione con l' Italia (1913-1939), Μιλάνο 1940<sup>4</sup>.
- Glasgow, George, «Hot air over Albania» The Contemporary Review, Λονδίνο, No. 737 (May, 1927), σσ.654-658.
- Jacomoni di San Savino, Francesco, La politica dell' Italia in Albania, Bologna, 1965.



- Kondis, Basil, *Greece and Albania, 1908-1914*, Θεσσαλονίκη, 1976.
- Κραψίτη Βασίλη, *Η ιστορία της Παραμυθιάς*, Αθήνα, 1985.
- Οι Σουλιώτες από του έπους του Μεσολογγίου μέχρι και της εποχής μας (1823-1983), Αθήνα, 1983.
- «Οι Θεσπρωτοί Τουρκοτσάμηδες και το έργο τους», εφημερίδα *Ηπειρωτικόν Μέλλον*, Αθήνα, 23 Οκτωβρίου 1985, σ.1.
- Κύρου, Αλέξη Αδ., *Ελληνική εξωτερική πολιτική*, Αθήνα, 1955.
- Οι Βαλκανικοί γείτονές μας, Αθήνα, 1962.
- Κύρου, Αχ.Α., *Η νέα επίθεση κατά της Ελλάδος. Το ελληνικόν πρόβλημα ενώπιον του ΟΗΕ (Ιανουάριος 1946-Δεκέμβριος 1948)*, Αθήνα, 1949.
- Ladas, Stephen P., *The exchange of minorities. Bulgaria, Greece and Turkey*, Νέα Υόρκη, 1932.
- Λάμπρου, Χαρίτωνος Κ., *Οι Τσάμηδες και η Τουρμουριά*, Αθήνα, 1949.
- Macartney, C.A., *National States and National Minorities*, Λονδίνο, 1934.
- and others, *Survey of International Affairs, 1925, Volume II*, Λονδίνο, 1928.
- Mandelstam, André, «*La protection des minorités*», *Académie de droit international, Recueil des cours*, 1923, I, Leyde (Ολλανδία), 1962 (deuxième impression).
- Marmullaku, Ramadan, *Albania and the Albanians*, Λονδίνο, 1975.
- Melville, C.F., «Italy, France and South Eastern Europe», *The Fortnightly Review*, Λονδίνο, May, 1928, σσ.646-656.
- Μουσελιμη, Σπύρου Γ., *Ιστορικοί περίπατοι ανά τη Θεσπρωτία*, Θεσσαλονίκη, 1976.
- Mousset, Albert, *L' Albanie devant l' Europe (1912-1929)*, Παρίσι, 1930.
- Μυριδάκη, Μιχάλη Ι., *Αγώνες της Φυλής. Η Εθνική Αντίσταση ΕΔΕΣ-ΕΟΕΑ, 1941-1944, τόμος Β΄*, Αθήνα, 1977 (επανέκδοση).
- Nolfo, Ennio di, *Mussolini e la politica estera italiana (1919-1933)*, Padova, 1960.
- Papadakis, B.P., *Histoire diplomatique de la question Nord-Epirote (1912-1957)*, Αθήνα, 1958.
- Παπαδόπουλου, Γεωργίου Χ., *Η εθνική ελληνική μειονότητα εις την Αλβανίαν και το σχολικόν αυτής ζήτημα. Ιστορικόν αρχείου, 1921-1979*, Γιάννενα, 1981.



- Παπαμανώλη, Θ.Γ., Η συμβολή της Ελλάδος εις τον συμμαχικόν αγώνα. Κατακαυμένη Ήπειρος. Το φρικτόν δράμα των κατοίκων της Θεσπρωτίας και η συνεργασία των Αλβανών μετά του Άξονος, 1940-1944, Αθήνα, 1945.
- Pastorelli, Pietro, *Italia e Albania, 1924-1927. Origini diplomatiche del trattato di Tirana del 22 Novembre 1927*, Φλωρεντία, 1967.
- Pentzopoulos, Dimitri, *The Balkan Exchange of Minorities and its impact upon Greece*, Παρίσι-Χάγη, 1962.
- Πιπινέλη, Παναγιώτη Ν., *Ιστορία της εξωτερικής πολιτικής της Ελλάδος, 1932-1941*, Αθήνα, 1948,
- Pipinelis, P., *Europe and the Albanian Question*, Νέα Υόρκη, 1944.
- Πολίτη Κ., «Η εγκατελελειμμένη, αδικημένη Ήπειρος», *Ελεύθερος Τύπος* 10 Νοεμβρίου 1925, σ.1· 12 Νοεμβρίου 1925, σσ.1,2.
- Pollo, Stefanaq et Puto, Arben, *Histoire de l' Albanie des origines à nos jours*, Roanne (Γαλλία) 1974. (Ελληνική μετάφραση Μπάμπη Ακτσόγλου, *Ιστορία της Αλβανίας από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα*, Θεσσαλονίκη, 1979.)
- Προβατά, Αλκιβιάδη, *Πολιτική Ιστορία της Ελλάδος από 1821 μέχρι 1980. Νομοθετικά και εκτελεστικά σώματα*, Αθήνα, 1980.
- Psomiades, Harry J., «The diplomacy of Theodoros Pangalos, 1925-1926», *Balkan Studies*, Θεσσαλονίκη, Volume 13 (1972), Number I, σσ.1-16.
- «The diplomacy of Eleftherios Venizelos, 1928—1930», *Μελετήματα στη Μνήμη Βασιλείου Λαούρδα*, Θεσσαλονίκη, 1975, σσ.555-568.
- Puto, Arben, *La indépendance albanaise et la diplomatie des Grandes Puissances, 1912-1914*, Τίρανα, 1982.
- Salvemini, Gaetano, *Mussolini diplomate*, Παρίσι, 1932.
- Savadjian, Léon, «La politique de M.Marinkovitch», *Revue des Balkans*, Παρίσι, X<sup>e</sup> année, octobre 1928, numéro X, σσ. 435-436.
- Σβολόπουλου, Κωνσταντίνου Δ., *Η ελληνική εξωτερική πολιτική μετά την συνθήκην της Λωζάννης. Η κρίσιμος καμπή, Ιούλιος-Δεκέμβριος 1928*, Θεσσαλονίκη, 1977.
- *Το βαλκανικόν σύμφωνον και η ελληνική εξωτερική πολιτική. Ανέκδοτον κείμενον του Ελευθερίου Βενιζέλου*, Αθήνα, χ.έ.
- Selenica, T., *Shqipria më 1927. L' Albanie en 1927*, Τίρανα, 1928.
- Shotwell, James T. and Salvin, Marina, *Lessons on security and*



- disarmament from the history of the League of Nations, Νέα Υόρκη, 1949.
- Shpati, Ramazan, *Les aspects de l' économie albanaise*, Saint Etienne (Γαλλία), 1945.
- Σίδερι, Α.Δ. Η γεωργική πολιτική της Ελλάδος κατά την λήξασαν εκατονταετία (1833-1933), Αθήνα 1934.
- Σπυρομήλιου Μίλτου, *Ελλάς και Αλβανία, Ιστορική μελέτη*, Νέα Υόρκη, χ.έ.
- Stickney, Edith Pierpont, *Southern Albania or Northern Epirus in European International Affairs, 1912-1923*, Stanford University (Καλιφόρνια, ΗΠΑ), 1926.
- Sula, Abdul B., *Albania's struggle for independence*, Posthumous work published by the family, Νέα Υόρκη, 1967.
- Swire, J., *Albania. The rise of a kingdom*, Λονδίνο 1929.
- Τζωρτζάτου, Βαρνάβα Δ., *Μητροπολίτου Κίτρου, Η Αυτοκέφαλος Ορθόδοξος Εκκλησία της Αλβανίας και οι βασικοί θεσμοί διοικήσεως αυτής*, Αθήνα, 1975.
- Τουντβι, Arnold, *Survey of International Affairs, 1920-1923*, Λονδίνο, 1925
- Τσαμπερά, Σωτήρη, *Ας μη βρέξει ποτέ... Το οδοιπορικό του Ιερού Λόχου των Εθνικών Ομάδων Ελλήνων Ανταρτών*, Αθήνα, 1985.
- Universiteti Shtetëror i Tiranës. Instituti i Historisë dhë Gjuhësisë. Sektori i Etnografisë, *Etnografia Shqiptare*, Τίρανα, 1962.
- Walters, F.P., *A History of the League of Nations*, Λονδίνο, 1969.
- Χατζηκωνσταντίνου, Κώστα, *Η έννοια της μειονότητας. Δυσκολίες και προβλήματα προσδιορισμού. Ανάπτυξη από την επιστημονική επετηρίδα του Αρμενόπουλου*, αρ.3 (1982), Θεσσαλονίκη, 1983.
- Χριστοφορίδη Ι., «Μία μεγάλη θυσία της Ελλάδος», εφημερίδα Μακεδονικά Νέα, Θεσσαλονίκη, 6 Ιουνίου 1926, σ.1· 10 Ιουνίου 1926, σ.1· 12 Ιουνίου 1926, σ.1.



ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ

δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσα

ΠΙΝΑΚΕΣ



Department from the History of the League of Nations, New York, 1952.

Spas, Ruzica, Les paysans et le mouvement ouvrier, Paris, France (1952).

Stavros, A. D., Η γεωργική κίνηση της Ελλάδας κατά τον αθηναϊκό αγώνα (1903-1910), Αθήνα, 1944.

Επιστημονικός Μήνας, Ελλάς και Αλβανία, Ιστοριογραφία, Νέα Υόρκη, 1951.

Szilágyi, Edith, Report, E. Fischer, Albania and Yugoslavia, 1911-1912, European International Affairs, 1912-1913, Stanford University (California, USA), 1914.

Székely, Albert B., Albania's Struggle for Independence, 1912-1913, published by the League, New York, 1917.

Székely, J., Albania, The rise of a kingdom, London, 1919.

Τσιγγάνου, Βασίλδα, Η Μεσομακεδονία, Η Αλβανία και η Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδας, Ημερησίως δημοσιεύεται στο περιοδικό "Ορθόδοξος Κόσμος", Αθήνα, 1919.

Toussaint, André, Survey, International Affairs, 1919-1923, London, 1924.

Τουρνικέ, Σαβίνα, Η Ελλάδα και η Τουρκοκρατία του 1912, Αθήνα, 1924.

Ullmann, Hans, Türkei, Istanbul, Historie der Türkei, Schöner, Leipzig, Leipzig, 1910.

Wright, A., A History of the League of Nations, London, 1915.

Χαριστοπούλου, Ελένη, Η Ελλάδα του 1912-1913, Αθήνα, 1913.

Χαριστοπούλου, Ελένη, Η Ελλάδα του 1912-1913, Αθήνα, 1913.

δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσα



## ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ\*

ΑΓΙΟΙ ΣΑΡΑΝΤΑ, 57, 58, 64, 65, 81  
(σημ. 88), 116 (σημ. 54), 167  
(σημ. 24).

Άγιος Ιωάννης, 57.

Άγκυρα, 38, 92.

Αθάνατος, Κώστας, 52, 57.

Αθήνα, 42 (σημ. 35), 53, 59, 61, 62,  
65, 69, 75 (σημ. 28, 29), 76  
(σημ. 34), 85 (σημ. 151), 86  
(σημ. 151), 91, 93, 101, 102,  
103, 105, 120, (σημ. 96), 122  
(σημ. 102), 130, 157, 160, 161,  
163, 167 (σημ. 24), 168 (σημ. 32).

Αργυρόκαστρο, 53, 54, 167 (σημ. 24).

Αργυρόπουλος, Περικλής, 62, 83  
(σημ. 122).

Αυλώνα, 57, 58, 65, 70.

Αυστρία, 142.

Αχέρωντας, 15.

ADATCI, Mineitcirô, 139, 141, 149  
(σημ. 57, 62).

Alizoti, Hasan, 81 (σημ. 96).

Aloisi, Pompeo, βαρώνος, 79 (σημ.  
66).

Arlotta, Mario, 103, 113 (σημ. 15).

Ashmead Bartlett, E., 158.

ΒΑΡΦΑΝΗ, 35.

Βέλγιο, 86 (σημ. 151), 121 (σημ. 97),  
148 (σημ. 47), 167 (σημ. 24).

Βελιγράδι, 52.

Βενετία, 52.

Βενιζέλος, Ελευθέριος, 23, 24, 25,  
39 (σημ. 4, 7), 107, 155, 156,  
157, 158, 159, 160, 161, 169  
(σημ. 37, 43), 170 (σημ. 43, 47).

Βεράτι, 81 (σημ. 94).

Βέρνη, 31, 84 (σημ. 145), 130.

Βορειοηπειρωτικοί Σύλλογοι, 54,  
160, 169 (σημ. 39, 42).

Βουθρωτό, 15.

Βρετανία, βλ. Μεγάλη Βρετανία.

Βρετανική Αυτοκρατορία, 147 (σημ.  
39).

BAMIHA, Vasil, 53, 54, 58, 75  
(σημ. 28, 29), 76 (σημ. 32).

Bernstein, Herman, 87 (σημ. 159).

Blinishti, Benoît, 25, 26, 40 (σημ. 21).

---

\* Δεν έχουν αποδελτιωθεί τα: Αλβανία, Ελλάδα, Ήπειρος, Θεσπρωτία, Ιταλία, Κοι-  
νωνία των Εθνών και Τσαμουριά.



Brambilla, Giuseppe, 76 (σημ. 34).  
 Bratli, Carl, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 45  
 (σημ. 74), 47 (σημ. 94, 95).

ΓΑΛΛΙΑ, 86 (σημ. 151), 147 (σημ.  
 39).

Γαρδίκι, 97, 98, 108, 110, 116  
 (σημ. 48).

Γενεύη, 55, 131, 133, 134, 156.

Γένοβα, 77 (σημ. 45).

Γερμανία, 147 (σημ. 39).

Γεωργιάδης, Αθανάσιος, 36.

Γιάννενα, 18 (σημ. 3), 29, 32, 37, 45  
 (σημ. 76), 46 (σημ.87), 155,  
 160, 162.

Γιουγκοσλαβία, 57, 58, 79 (σημ.65),  
 81 (σημ. 88), 92, 99, 117  
 (σημ. 58), 118 (σημ. 58), 162.

Γραβόζα, 58.

CAIANI, Lido, 141, 142.

Chamberlain, Sir Austen, 139, 140,  
 141, 142, 149 (σημ. 57, 62).

Colban, Eric, 55, 163.

ΔΑΛΙΕΤΟΣ, Αλέξανδρος, 173 (σημ.  
 77).

Δένδραμής, Βασίλειος, 31, 84 (σημ.  
 145), 130, 131, 132, 133, 145  
 (σημ. 16), 147 (σημ. 38, 40).

Δήλωση Κακλαμάνου, βλ. Κακλα-  
 μάνος Δημήτριος.

Δημοκρατικός Στρατός της Ελλά-  
 δας, 173 (σημ. 77).

Δημόσιο Οθωμανικό Χρέος, 40  
 (σημ. 15).

Διαμαντόπουλος, Κίμων, 168 (σημ.  
 24).

Δραγουμή, 97, 98, 108, 110, 116  
 (σημ. 48).

Δυρράχιο, 39 (σημ.5), 55, 57, 58,  
 70, 76 (σημ. 32), 78 (σημ. 51),  
 79 (σημ. 66), 93, 115 (σημ. 37),  
 122 (σημ. 102, 109).

DAILY TELEGRAPH, The (Λον-  
 δίνο), 158.

Dino, Ali, 108, 110, 124 (σημ. 122),  
 125 (σημ. 139).

Drummond, Sir Eric, 23, 25, 28, 31,  
 39 (σημ. 4), 129, 130, 131, 132,  
 137, 145 (σημ. 16, 17).

ΕΔΕΣ, βλ. Εθνικός Δημοκρατικός  
 Ελληνικός Σύνδεσμος.

Εθνική Ελληνική Μειονότητα (στην  
 Αλβανία), 54, 76 (σημ. 35), 99,  
 100, 101, 102, 107, 117 (σημ.55)  
 119 (σημ. 68, 82), 130, 145  
 (σημ. 7), 147 (σημ. 36).

Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, 55,  
 56.

Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός  
 Σύνδεσμος (ΕΔΕΣ), 163, 173  
 (σημ. 77).

Ειδική Επιτροπή των Ηνωμένων  
 Εθνών για τα Βαλκάνια (UN-  
 SCOB), 173 (σημ. 77).

Ελεύθερον Βήμα (Αθήνα), 52,  
 53, 56, 57, 74 (σημ. 16), 140.

Ελεύθερος Τύπος (Αθήνα), 52, 62  
 97.

Ελευσίνα, 56.

Εσάτ πασάς, βλ. Toptani, Esad.

Εστία (Αθήνα), 141.

EKSTRAND, Eric Einar, 27, 32, 36,  
 37, 41 (σημ. 26), 48 (σημ. 97,  
 98)

Evangjeli, Pandeli, 25



FRASHËRI, Mehdi, 24, 40 (σημ. 15), 53, 59, 62, 70, 75 (σημ. 22), 81 (σημ. 91), 83 (σημ. 122), 87 (σημ. 159), 113 (σημ. 16), 133, 134, 135, 136, 138, 140, 141, 146 (σημ.30), 147 (σημ.42), 156, 157 167 (σημ. 24).

Frashëri, Midhat, 59, 77 (σημ. 42).

GAZETA E KORÇËS (Κορυτσά), 80 (σημ. 84), 160.

Gazeta e Re (Τίρανα), 158.

ΖΑΪΜΗΣ, Αλέξανδρος, 157.

Ζέρβας, Ναπολέων, 173 (σημ. 77).

Ζώγου, Αχμέτ, 23, 25, 52, 54, 61, 73 (σημ. 5), 74 (σημ. 11), 79 (σημ. 67), 81 (σημ. 88), 99, 100, 101, 102, 118 (σημ.60, 65), 119 (σημ. 82), 120 (σημ. 88), 155, 157, 158, 159, 165 (σημ. 3).

ΗΓΟΥΜΕΝΙΤΣΑ, 35, 37, 44 (σημ. 63), 46 (σημ. 80, 83).

HAMDI Bey, 27, 42 (σημ. 32).

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, 32, 65, 70, 73 (σημ. 4), 85 (σημ. 150), 159.

Θράκη, 17, 25, 83 (σημ. 136).

ΙΑΠΩΝΙΑ, 78 (σημ. 48), 147 (σημ. 39).

Ινδίες, 151 (σημ. 82).

Ισπανία, 30.

ISHII, υποκόμης Kikujiro, 55, 78 (σημ. 48).

JORDAN, Stanley Rupert, 115 (σημ.37).

Journal de Genève (Γενεύη), 142.

Journal des Débats Politiques et Littéraires (Παρίσι), 142.

ΚΑΚΑΒΙΑ, 64, 167 (σημ. 24), 168 (σημ. 24).

Κακλαμάνος, Δημήτριος, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 39 (σημ. 9), 45 (σημ. 74), 107, 132, 151 (σημ. 82).

Καλεύρας, Αχιλλεύς, 167 (σημ. 24).

Καλλέργης, Ιωάννης, 82 (σημ. 103).

Καναδάς, 147 (σημ. 39).

Κανακάρης-Ρούφος, Λουκάς, 54, 55, 59, 62, 77 (σημ. 44), 163.

Καραπάνος, Αλέξανδρος, 44 (σημ. 59), 156, 157, 166 (σημ. 15), 167 (σημ. 24).

Καρβουνάρι, 106, 123 (σημ. 115).

Κατοχής περίοδος, 162, 163, 164, 172 (σημ. 72).

Κάτταρο, 58.

Καφαντάρης, Γεώργιος, 165 (σημ. 4).

Κέρκυρα, 45 (σημ. 68), 51, 52, 58, 65, 74 (σημ. 9), 168 (σημ. 32).

Κίνα, 147 (σημ. 39).

Κοκοτάκης, Ιωάννης, 23, 24, 25, 94, 100, 101, 102, 105, 106, 107, 118 (σημ. 65), 119 (σημ. 77, 82), 122 (σημ. 109), 130, 157, 166 (σημ. 18).

Κολομβία, 147 (σημ. 39).

Κονίσπολη, 35.



Κοντούλης, Αλέξανδρος, 55, 56, 57, 58, 59, 79 (σημ. 65, 66, 67), 80 (σημ. 84), 82 (σημ. 113).

Κορυτσά, 56, 64, 80 (σημ. 84), 81 (σημ. 92), 168 (σημ. 24), 170 (σημ. 44).

Κούβα, 147 (σημ. 39).

Κουμπαίοι, 155, 156, 158, 159, 168 (σημ. 32), 169 (σημ. 36).

Κουντουριώτης, Παύλος, 51, 62, 63.

Κωνσταντινούπολη, 33, 34, 35, 48 (σημ. 102), 75 (σημ. 19).

KASO, Mihal, 53.

Kenworthy, Joseph Montague, 151 (σημ. 82).

Konica, Mehmed, 59, 81 (σημ. 97).

Kryeziu, Cena, 52.

Kurti, Lec, 167 (σημ. 24).

ΛΑΓΟΥΔΑΚΗΣ, Γεώργιος, 62.

Λονδίνο, 24, 25, 85 (σημ. 151), 132.

Λωζάνης διεθνείς πράξεις, 24, 26, 70, 71, 85 (σημ. 151), 95, 121 (σημ. 87)· συνδιάσκεψη, 23, 25, 28, 29, 45 (σημ. 74), 107.

LARA, Manuel Manrique de, 32, 36, 37, 41 (σημ.26), 48 (σημ.97, 98).

Lorraine, Sir Percy, 95, 114 (σημ.32).

Loukavitchiotis, Housso Ilias, 108, 125 (σημ. 139).

ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ, 25, 27, 28, 40 (σημ. 11), 44 (σημ. 64), 56, 87 (σημ. 159), 162.

Μάνδρα, 78 (σημ. 53).

Μαργαρίτι, 18 (σημ. 1), 35, 97.

Μεγάλη Βρετανία, 85 (σημ.151), 95, 115 (σημ.37), 121 (σημ.97), 132, 135, 145 (σημ. 17), 148 (σημ.45, 47).

Μελάς, Αλέξανδρος, 155, 156, 158.

Μελάς, Λέων, 169 (σημ. 43).

Μενίνας μάχη, 163.

Μεταξάς, Πέτρος, 27, 41 (σημ. 31).

Μικρά Ασία, 17, 25, 29, 34, 53, 109.

Μικτή Επιτροπή Ανταλλαγής των Πληθυσμών, 26, 27, 28, 29, 31, 33, 35, 43 (σημ. 17), 46 (σημ. 83), 55.

Μιλάνο, 77 (σημ.45).

Μιχαλακάπουλος Ανδρέας, 32, 47 (σημ. 94), 51, 86 (σημ.152, 154), 93, 94, 97, 99, 103, 105, 110, 113 (σημ. 15), 131, 147 (σημ. 38).

Μουζακιά, 173 (σημ. 77).

Μουσολίνι, Μπενίτο, 55, 77 (σημ. 45), 99, 100, 101, 131, 134, 145 (σημ. 11), 147 (σημ. 35), 169 (σημ. 37).

Μπάρι, 52.

Μπιζάνι, 56.

Μυλωνάς, Αλέξανδρος, 155, 156, 158, 166 (σημ. 9).

MESSAGGERO, Il (Ρώμη), 141.

Messare, Kenan, 32, 35.

Midhat Bey, 33, 34, 35, 36, 45 (σημ. 74).

Montagna, Giulio Cesare, 23, 24.

Mosi, Hil, 144 (σημ. 1).

ΝΑΚΟΣ, Λουκάς, 62.

Νικολόπουλος, Δημήτριος, 61.

NEAR and Middle East Association,



- 24, 151 (σημ. 82).  
 Near East, The (Λονδίνο), 24.  
 Near East and India, The (Λονδίνο), 143.  
 Noli, Fan, 29, 42 (σημ. 44), 123 (σημ. 115).
- ΞΥΔΑΚΗΣ, Νικόλαος**, 61, 62.
- ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟ Πατριαρχείο**, 76 (σημ. 37), 170 (σημ. 44).  
 Ολλανδία, 147 (σημ. 39).  
 Ολύτσικα, 15.  
 Ορθόδοξη Εκκλησία της Αλβανίας, 54, 76 (σημ. 37), 160, 170 (σημ. 44).
- ΠΑΓΚΑΛΟΣ, Θεόδωρος**, 38, 51, 54, 55, 56, 57, 61, 62, 63, 73 (σημ.5), 76 (σημ. 34), 77 (σημ. 42), 81 (σημ. 88), 163, 169 (σημ. 39).  
 Πάλλης, Αλέξανδρος, 48 (σημ. 98).  
 Πανουργιάς, Νάκος, 54.  
 Παπαναστασίου, Αλέξανδρος, 170 (σημ. 47).  
 Παραμυθιά, 18 (σημ. 1), 97, 116 (σημ. 48).  
 Πάργα, 18 (σημ. 1), 44 (σημ. 63), 97, 108, 110.  
 Παρίσι, 147 (σημ. 40).  
 Πάτρα, 58.  
 Πειραιάς, 58.  
 Περάτι γέφυρα, 64, 168 (σημ. 24).  
 Πετμεζάς, Θρασύβουλος, 62.  
 Πετυχάκης, Μίνως, 32, 33, 34, 35, 36, 44 (σημ. 67).  
 Πηχεών, Ηλίας, 61.  
 Πλαστήρας, Νικόλαος, 20 (σημ.16) 47 (σημ. 96), 147 (σημ. 42).
- Πολίτης, Ιωάννης, 38, 123 (σημ. 111), 156.  
 Πολίτης, Νικόλαος, 29, 42 (σημ.46), 43 (σημ. 47), 134, 136, 137, 138, 140, 141, 142, 143, 147 (σημ. 40), 149 (σημ. 57, 62), 151 (σημ. 82), 152 (σημ. 82).  
 Πολωνία, 147 (σημ. 39).  
 Πρέβεζα, 18 (σημ. 3), 29, 36, 37, 45 (σημ.76), 58, 124 (σημ.122), 162.
- PARR, Robert**, 76 (σημ. 32).  
 Paulucci de' Calboli Barone, Giacomo, μαρκήσιος, 131, 133.  
 Petit Journal, Le (Παρίσι), 142.
- QUINONES de León, José**, 30, 31, 32, 43 (σημ. 56).
- ΡΟΥΜΑΝΙΑ**, 147 (σημ. 39).  
 Ρουστάν, Χουσεΐν, 35.  
 Ρούφος, Λουκάς Κανακάρης-, βλ. Κανακάρης-Ρούφος, Λουκάς.  
 Ρώμη, 55, 56, 77 (σημ. 45), 85 (σημ. 151), 99, 162, 169 (σημ. 37, 43).  
 Ρωσία, 92.
- RAY, Marcel**, 142.  
 Rilindja (Τίρανα), 80 (σημ. 84).  
 Riza Nur Bey, 23.
- ΣΑΡΡΗΓΙΑΝΝΗΣ, Πτολεμαίος**, 54.  
 Συνθήκες μειονοτικές, 30, 43 (σημ. 49), 96, 115 (σημ. 37), 138, 139, 149 (σημ. 49).  
 Συνθήκη Αθηνών, 84 (σημ. 137), 95, 104, 108, 114 (σημ. 31, 32), 138.



- SEEDS, William, 122 (σημ. 102).  
 Sola, Ugo, 93, 99, 100, 101, 102, 118  
 (σημ. 60), 133, 134, 144 (σημ.6),  
 145 (σημ. 7), 146 (σημ. 26), 147  
 (σημ. 36).  
 Soragna, Antonio Meli Lupi di, μαρ-  
 κήσιος, 122 (σημ. 109), 130,  
 144 (σημ. 6).  
 Stavri, Stavro, 62, 83 (σημ. 119), 93,  
 94, 102, 103, 105, 113 (σημ. 16),  
 120 (σημ. 88).

ΤΑΒΟΥΛΑΡΗΣ, Αναστάσιος, 77  
 (σημ. 44, 45).

Τεργέστη, 52, 58.

Τίρανα, 39 (σημ. 5), 59, 61, 65, 78  
 (σημ. 51), 80 (σημ. 84), 94, 103,  
 105, 129, 133, 157, 158, 166  
 (σημ. 18), 167 (σημ. 24), 168  
 (σημ. 24), 169 (σημ. 43), 170  
 (σημ. 44).

Τότσιος, Νικόλαος, 33, 34, 35, 45  
 (σημ. 73, 76).

Τουρίνο, 77 (σημ. 45).

Τουρκία, 16, 23, 27, 28, 29, 34, 36,  
 37, 38, 42 (σημ. 32), 45 (σημ.68,  
 74), 48 (σημ. 102), 53, 70, 71, 75  
 (σημ. 19, 20, 22), 84 (σημ. 137),  
 85 (σημ. 151), 91, 92, 93, 95, 96,  
 104, 106, 107, 108, 109, 110, 114  
 (σημ. 32), 121 (σημ. 97), 122  
 (σημ. 109), 123 (σημ. 114), 135,  
 148 (σημ. 46).

Τράπεζα Αθηνών, 57.

Τσαλδάρης, Παναγής, 161, 171  
 (σημ. 56).

Τσαμαδός, Μιχαήλ, 54, 92.

Τυρόλο, 142.

TELLINI, Enrico, 134.

Temps, Le (Παρίσι), 142.

Tevfik Rüştü, 38, 92.

Thaçi, Kol, 59, 81 (σημ. 95), 83  
 (σημ. 122).

Times, The (Λονδίνο), 142, 151  
 (σημ. 82).

Toptani, Esad, 51, 73 (σημ. 4).

Tutulani, Milto, 59, 81 (σημ. 94), 83  
 (σημ. 122), 101, 102, 103, 105,  
 120 (σημ. 96), 130.

UNSCOB, βλ. Ειδική Επιτροπή  
 των Ηνωμένων Εθνών για τα  
 Βαλκάνια.

VILLA, Xhafer, 101, 102, 103, 105,  
 120 (σημ. 96), 122 (σημ. 102),  
 130, 133, 146 (σημ. 30), 168  
 (σημ. 24).

Vlora, Eqrem, 151 (σημ. 82).

Vrioni, Hysein, 59, 81 (σημ. 92), 87  
 (σημ. 159).

Vrioni, Iljas, 129, 130, 131, 132, 133,  
 144 (σημ. 1), 145 (σημ. 17), 146  
 (σημ. 29, 30), 157, 166 (σημ. 22).

Widding, Karl Marius, 32, 36, 37,  
 46(σημ. 26), 48 (σημ. 97, 98).

Winterton, Edward Turnour κόμης,  
 151 (σημ. 82).

ΦΑΛΗΡΟ, 28.

Φιλανδία, 147 (σημ. 39).

Φιλιάτες, 18 (σημ. 1), 36, 97, 108,  
 110, 125 (σημ. 139).

Φιλιππιάδα, 18 (σημ. 3).

Φως, Το (Θεσσαλονίκη), 70.



ΧΙΛΗ, 147 (σημ. 39).

ZALESKI, Auguste, 138, 139, 141,  
149 (σημ. 57, 62).

ΥΡΙ, Xhafer, 59, 81 (σημ. 92), 83  
(σημ. 122), 87 (σημ. 159).

Ελληνική Δημοκρατία  
Εθνική Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσα







## ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ .....	9
ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ .....	13
ΕΙΣΑΓΩΓΗ .....	15

### ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Η ένταση: Το ζήτημα των μουσουλμάνων της Τσαμουριάς, 1923-1925 .....	21
--	----

### ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Προσπάθειες για συνεννόηση: Οι συμβάσεις του 1926 .....	49
---	----

### ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Η επιδείνωση των σχέσεων: Αλβανικές πιέσεις σχετικά με το ζήτημα των κτημάτων .....	89
---	----

### ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Η κατάληξη: Δικαίωση των ελληνικών θέσεων από το Συμβούλιο της Κοινωνίας των Εθνών .....	127
--	-----

### ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η εξέλιξη των επίμαχων ζητημάτων κάτω από νέες συνθήκες .....	153
---	-----

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ .....	175
ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ .....	213
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ .....	231



ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ..... 9  
ΒΡΑΧΥΠΡΑΞΙΕΣ ..... 13  
ΕΞΑΙΤΗΤΗ ..... 15

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Η ΕΠΙΔΕΙΞΗ ΤΩΝ ΜΟΝΟΜΕΛΩΝ ΤΗΣ ΤΟΠΟΛΟΓΙΑΣ  
ΤΩΝ ΚΑΜΠΟΥΣ ΤΩΝ ΕΤΕΡΟΕΔΡΩΝ ..... 17

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΠΡΟΣΑΡΤΗΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΚΑΜΠΟΥ ΤΩΝ ΕΤΕΡΟΕΔΡΩΝ  
ΤΟ 1926 ..... 49

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Η ΕΠΙΔΕΙΞΗ ΤΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑΣ  
ΚΑΙ ΤΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ ΤΩΝ ΚΑΜΠΟΥΣ ΤΩΝ ΕΤΕΡΟΕΔΡΩΝ ..... 89

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Η ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΒΑΣΕΩΝ ΑΠΟ  
ΤΟ ΣΗΜΕΙΟ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ ..... 127

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΩΝ ΕΤΕΡΟΕΔΡΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ  
ΚΑΜΠΟΥΣ ..... 151

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

ΠΙΝΑΚΕΣ ΚΑΙ ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ ..... 170  
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ..... 231

Επιμορφωτική Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας



Επιμέλεια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας